

FILIP LUKAS

LIČNOSTI STVARANJA POKRETI

MH

FILIP LUKAS

ZA HRVATSKU SAMOSVOJNOST

ZAKONI ZEMLJE — KRVI — DUHA

ESEJI, GOVORI, ČLANCI

III

ZAGREB
MATICA HRVATSKA
1944

FILIP LUKAS

LIČNOSTI – STVARANJA POKRETI

ZAGREB
MATICA HRVATSKA
1944

FILIP LUKAS

ZA HRVATSKU SAMOSVOJNOST

ZAKONI ZEMLJE — KRVI - DUHA

I. knjiga: Hrvatska zemlja

II. knjiga: Hrvatski narod i hrvatska državna misao

III. knjiga: Ličnosti — stvaranja — pokreti

Uredio:

MIRKO JURKIĆ

CRTEŽE ZA KORICE I., II. I III. KNJIGE IZRADIO RUDOLF SCHLICK

MATIĆIN TISKARSKO-NAKLADNI ZAVOD

ZAGREB

NAPOMENA

Svi sastavci, koji se objavljuju u ovoj knjizi, nastali su, odkako je pisac na čelu Matice Hrvatske, t. j. poslije godine 1928.

U to doba pada u Beogradu vođa hrvatskog naroda Stjepan Radić, uvodi se diktatura, Hrvatstvo se stavlja izvan zakona.

Cielo jedno desetljeće naš cjelokupni kulturni i družtveni razvoj mora odolievati pritisku neprijateljske vladavine i njezinu nastojanju, da silom cenzure izpred hrvatskog naroda potisne u zaborav istinu o njegovoj prošlosti, a iznakaženom poviešću u školama odtrgne našu mladež od predaja vlastite zemlje, od njezina državnog razvoja i poviestne uloge; da novinstvom, knjigom i propagandom zamuti stvarnost našeg zbivanja i narodnog prostora, političkim krivotvorinama infiltrira javno mišljenje, raztoči hrvatsku uljudbu, oslabi duh hrvatskog naroda, uništi mu blagostanje i gospodarski ga zarobi, slomi njegov odpor i podvrgne ga srbskoj državnoj misli.

Na udarcu je u to doba i Matica Hrvatska, jedna od glavnih središnjica našega kulturnog stvaranja.

Pisac ove knjige — na čelu M. H. u godinama, kad ne prestaju udarci na dobra hrvatskog naroda: njegovo ime i kulturu, uljudbene stečevine i materialnu imovinu — odazvao se glasu svoga srdca, da svuda, gdje je trebalo da se čuje rieč Matice, kaže istinu; da primjerima iz prošlosti pokaže, kako nema samonikle ljudske veličine osim ondje, gdje čovjek stvara crpeći iz duhovnog izvora svoje narodne zajednice; da za osobnu čast i družtvenu vriednost našeg čovjeka nema više mjere od one, kojom se mjeri njegov udio u borbi za samoodržanje vlastitog naroda, za njegovu slobodu i život u vlastitoj državi.

Ovi govori i članci, nastali u nuždi hrvatske kulturne samoobrane, pisani s političkog stanovišta — kulturu pisac

razmatra kao glavni dokaz hrvatske posebnosti — utvrđuju i u području duhovnog razvoja posebnu našu istinu, koja je dio obće istine, ali je za sebe organski ciela istina, jer uz nju nema druge, koja joj ne bi bila oprečna: hrvatska narodna i državna misao polazna je i konačna politička misao, koju svakom neotuđenom Hrvatu nameće naša etnička i poviestna stvarnost; nju uvjetuje gotova činjenica, da postoji hrvatski narod, i određuje životni obstanak cjelokupne hrvatske narodne zajednice, koja se kao krvna i duhovna cjelina ne dade poistovjetiti ni s kakvim višenarodnim konstrukcijama.

Kako su svi ovi sastavci nastali u razno doba, te svaki za sebe obrađuje svoj predmet, bez obzira na ono, što je rečeno ili napisano u drugoj prilici, čitatelj će mjestimice naići na poneku ponovljenu misao, premda u drugom obliku i u suvislosti s nekim drugim mislima. Gdjekoja zamisao, izrečena u prvoj ili drugoj knjizi, javlja se i u trećoj, gdje to podpunost razlaganja traži. Iako su tu i tamo — da se izbjegne ponavljanje — skraćivani prvobitni tekstovi, nije se to svuda činilo, jer svaka knjiga, premda sve tri čine jednu cjelinu, treba da ostane posebna cjelina.

Zaseban — drugi — dio ove knjige čine članci s užega područja, iz života Matice Hrvatske. Ti su članci uvršteni s dva razloga. Matici pripada znatan udio u ukupnosti hrvatske kulture; u govorima i člancima o Matici i njezinim suradnicima pisac se redovno nije ograničavao na konkretnu temu, pa ni na sama pitanja suvremene hrvatske kulture, nego se je u obsegu hrvatskog razvoja doticao obćih kulturnih pojava i političkih događaja. Time ovi sastavci dobivaju značaj suvremene kronike hrvatskoga zbivanja i prema tome šire značenje, koje odgovara osnovnoj misli cjelokupnoga djela.

Matica Hrvatska je nedavno (1942.) navršila 100. godinu svoga života i rada. Bilo je zamišljeno, da se prilikom proslave njezine 100. godišnjice izda njezina poviest. Ali ta poviest nije izdana; ona još nije ni napisana.

I zato su članci o Matici — jedanaest njih — ušli u zaključni dio ove knjige, da se makar u obćim crtama, koje ni izdaleka još ne daju sliku Matičina stvaranja, vidi, kako se ona razvijala i koju je znamenitu ulogu imala u najnovijem stoljeću hrvatske kulture.

Ur.

Josip Marić

ZNAČENJE ILIRSKOG POKRETA

Danas slavimo* stogodišnjicu velikog djela, kad je hrvatski narod iz sebe i po svojim samoniklim dispozicijama, a nezavisno od drugih naroda na Jugu, stvorio originalni pokret, obilježen u našem poviestnom razvoju imenom ilirskim. U svakom poviestnom djelu očituju se narodne energije pod likom duha vremena. Zato Ilirski pokret, ma koliko bio djelo naših stvaralaca, ima i uzanih sveza s ondašnjim socialnopsihičnim strujama u svietu. Ljudevit Gaj i ostali preporoditelji nisu ono djelo stvorili na osnovu svojih abstraktnih ideja, već su u onom pokretu utkane predaje naše prošlosti, duhovne sklonosti hrvatskog naroda, ali i socialnopsihičke struje onoga doba. Francuzka revolucija je izazvala na družtvenom polju novo vrenje; pospješila je razpadanje starih družtvenih oblika, a izazvala oblikovanje novih, koji su se izkristalizirali u nacionalnom načelu. I prije toga doba postojali su narodi, ali podieljeni na vertikalnoj osnovici na skupine i staleže, dok je s nacionalnim načelom nestalo pregrada i staležkih razlika u narodu i cieli etnički individuum povezan osjećajem kao jedinstvena cjelina stupa na pozornicu poviesti i preuzima vodstvo u državi. Ni jedna druga ideja prije nje nije imala tako zamašitih utjecaja na tok poviesti i ni jedna nije imala takovih dinamičnih snaga, da bi porušila stare osnovice i postavila cielo družtvo na nove, koje još i sada vriede u svietu. Nacionalna ideja nije samo preokrenula osnovice države i družtva, već i cieloga čovjeka, njegovo mišljenje i osjećanje, te je uzbibala cielu narodnu dušu u tolikoj mjeri, da je pojedince učinila sredstvom cjeline, i to njihovom slobodnom voljom.

No premda je nacionalna ideja bila obćenita i očitovala se kod svih naroda u svietu, negdje prije a negdje kasnije,

---

* Govor na proslavi 100. godišnjice hrvatskog preporoda u Zagrebačkom Zboru dne 16. XII. 1935.

drugačije su bile pokretne snage kod svakoga od njih i drugačiji motivi i ideje, koje su ih vodile. Zato je stvaranje modernih naroda posljedica i posebnih psihičkih struja unutar svakoga naroda, kao i obćenitih struja svoga vremena izvan samoga naroda.

Da nije bilo posebnoga, ne bi narodi uobće imali sviesti o sebi, niti bi se moglo govoriti o posebnom narodnom biću, a niti o različitim narodnim karakterima. Baš iz tih različitih komponenata, obćene nacionalne ideje, kao i psihičkih sila pojedinih naroda, narodi su izgradili svoje biće i ostvarili svoju specifičnu kulturnu ideju u svietu. Upravo stoga i oblikovanje hrvatskog naroda u duhu nacionalne ideje onoga doba djelo je izvorno i jedinstveno, i to jedinstveno po pokretnim idejama, jedinstveno po svojoj dinamici.

Kod ovoga treba spomenuti razlike između oblikovanja naroda na Zapadu i kod nas. Narodi su na Zapadu prije nacionalne ideje imali svoje gotove države, zato je kod njih država oblikovala narode i istovjetnost naroda i države bila je logična posljedica toga stanja. Kod nas, nasuprot, a to je isto bilo kod Čeha i Poljaka, stvorila se moderna nacija bez države. Dok je na Zapadu država bila primarni činilac u oblikovanju naroda, kod nas su na stvaranje naroda djelovale u prvom redu duhovne sile: prije svega poviestna sviest, predaja, jezik i narodno podrietlo, pa se narod stvorio i pored države, štoviše u antitezi s državom. Kod nas je, istina, postojao politički hrvatski individualitet, ali on je u isto doba stajao u okviru velike države, pa su neki njegovi državni atributi bili s drugim narodima zajednički, te nije bilo podpune istovjetnosti naroda i države. Da je država stvorila narod, ne bi bilo izkrslo ilirsko ime, jer države pod tim imenom tada nije bilo. Narod je mjesto države našao uporište u poviestnoj predaji, a prije svega u unutarnjim neugaslim težnjama za slobodom, i iz tih snaga je crpio poticaj, da postigne onakve liepe uspjehe. Ocjenjujući jedno poviestno doba nikada se ne smije uzeti za mjerilo sadašnjica, već se uspjesi i neuspjesi mogu shvatiti samo prema ondašnjim silama i ljudima, unutar granica dotične zemlje i izvan njih.

Hrvatska je bila izcrpljena u borbama protiv Osmanlija, razkomadana među razne države, razdrobljena kod kuće u građansku i vojničku upravu, pristupna zbog otvorenih granica najezdi stranaca, a najjači stalež, seljački, bio je politički

obezpravljen, pa se i djela i uspjesi Iliraca, ma koliko kod toga bilo pogrješaka, uz one velike težkoće ne samo ne smiju omalovažavati, već se moraju štoviše naglasiti. Ilirski je pokret prije svega, pa iako je stvoren od elite, unio demokratsku ideju u družtvo, utro put družtvenoj jednakosti, iznio iz prošlosti dokaze o našoj državnosti, a pored toga dao i liepa književna i umjetnička djela. U jednu ruku udario je osnovice i kulturnom i političkom životu u hrvatskom narodu. U drugom redu dao nam je jedinstvo književnog jezika, i kao što je zasluga Dantea i Petrarke u Italiji, što su s toskanskim jezikom i u duhu rimskih predaja spriečili stvaranje više naroda u Italiji, tako je zasluga naših Iliraca, što su u duhu naših starijih pisaca, posebice dubrovačkih, uspjeli stvoriti jedinstvo književnog jezika, a s njime i jedinstvo hrvatskog naroda. Ta se činjenica ne može dosta iztaknuti, kada se još k tomu pomisli, da je središte pokreta bilo ovdje, u ovom malom kutu hrvatskih zemalja, i da su preporoditelji uzeli za književni jezik ne narječje svoga kraja, već narječje, kojim govori većina hrvatskog naroda, da se vidi, da je taj pokret bio integralno hrvatski, a ne regionalno banovinski.

Baš taj univerzalizam, koji se očitovao i u samom imenu, jedna je od bitnih značajka Ilirskog pokreta, a on je u isto doba jedna od bitnih značajka hrvatskog naroda. Taj univerzalizam susreće se i kod Gundulića, Križanića, Vitezovića i Gaja, i redom kod drugih, a u njemu dolazi do izražaja hrvatska psiha, idealna i nesebična, po kojoj smo žrtvovali često naše vlastite narodne zadatke obćenim idejama i koristi drugih. U tim idealima bez svake sumnje i pokraj naših etničkih osebina utkani su i utjecaj humanizma i utjecaj univerzalnog zapadnog vjerskog nazora.

Taj univerzalizam očituje se jasno i u Ilirskom pokretu, kad njegovi pokretači, mjesto da najprije izgrade svoju narodnost, stvaraju sveobuhvatnu ideju za ujedinjenje svih slavenskih naroda na Jugu i to pod jednim stranim imenom. Štoviše, premda je hrvatski politički individualitet tada postojao i premda je bilo više djela o hrvatskoj poviesti, uzima se ilirsko ime kao sinonim hrvatskoga. Shvatljivo je, da je to u etničkom pogledu bilo neizpravno, pa da se tako stvorio jedan pseudonacionalizam po imenu, i da je morao kasnije propasti. Netom se prošlost počela bolje proučavati i netom se Ilirski

pokret produbio prema dolje u široke narodne slojeve, gdje je hrvatsko ime ostalo uzčuvano, ilirskog imena nestaje. No uza sve to, i pored toga pseudonacionalnog imena, nitko ne može zaniekati Ilirskom pokretu veliko etničko značenje, jer su njime bile izazvane velike unutarnje energije, te iako nije stvorio nemoguće integracije svih južnih Slavena pod jednim imenom, kako je bilo zamišljeno, stvorio je integraciju svih Hrvata s njihovim nacionalnim imenom. Ilirska lupina je kasnije odpala, a ostala hrvatska jezgra, čila i zdrava, da se pod pravim narodnim imenom provede jedinstvo hrvatskoga naroda. Značajne su zato rieči Tadije Smičiklasa god. 1874., kada je Matica Ilirska promienila svoje ime u Maticu Hrvatsku, koji veli: Ime je hrvatsko jače: ono zove Hrvate pod narodnu zastavu, ono promiče sviest narodnu, ono se glasno javlja svakim narodnim dahom.

Ostali slavenski narodi na Jugu, Srbi i Slovenci, odmah spočetka su bili protivni imenu ilirskom, i gotovo svi su stajali po strani i samom integracionom pokušaju ujedinjenja južnih Slavena u jednu nacionalnu državu. Treba kod ove činjenice iztaknuti, da svaki narod reagira na izvanje ideje i činjenice u okviru svojih duhovnih osobina, pa baš u tom odklonu ilirskog imena i pokreta vidi se najbolji dokaz za činjenicu odvojnih osobina pojedinih slavenskih naroda na Jugu, koji, svaki napose, događajima daju drugačije značenje i proživljuju drugačije svoju poviest. Ne da Srbi i Slovenci nisu htjeli integraciju, već nisu ni mogli primiti načela ilirske ideje u onom istom smislu, kako su ih zamislili Hrvati. Svaki je narod po vlastitim doživljajima došao do njemu svojstvena pojma o narodnosti i svaka narodnost ima prema poviestnoj predaji i svojim osobinama drugačiji sadržaj. Svaki narod daje prema svojim odvojnim silama veću ili manju snagu ovom ili onom elementu, a baš iz tih izdiferenciranih razlika i nastaju posebni narodni individualiteti.

I jugoslavenska je ideja imala isti takav udes. Dok je jugoslavenska ideja — koja je ionako među Hrvatima imala mali broj pristaša — po zamisli svojih pokretača Hrvata bila kulturna ideja u svrhu suradnje i intenzivnijega kulturnog djelovanja u uzajamnosti najbližih naroda slavenskih jezika na Jugu, te nije imala za cilj stvaranje političko-socialnog jedinstva niti uklanjanje stvarnosti poviestno različitih naroda, dotle se u najnovije doba dogodilo, da je poslije niekanja i odbijanja konačno prihvaćena od drugih u svrhu, da joj se ostavi jedino ime a ona sama da posluži kao sredstvo i opravdanje za brisanje hrvatske narodne posebnosti i provedbu srbske državne misli na hrvatskom području.

Ne samo da time nije ostvarena jugoslavenska ideologija Strossmayera i Račkoga, već se njihova ideja na taj način pokazala kao čista iluzija. Tako se vidi, da jedno te isto ime ima različit sadržaj prema narodnim psihama, koje taj sadržaj proživljuju.

Ilirski je pokret, istina, bio djelo elite, i ona je doista nacionalnu ideju od česti ostvarila; ali su njome morali postupno biti prožeti i svi narodni slojevi, jer bez njih bi nacionalna ideja ostala neplodna. Što se to kasnije doista i dogodilo, za to ima velikih zasluga narodni učitelj dr. Ante Starčević. On je tu ideju ne samo proširio u široke narodne slojeve i produbio prema dolje, već ju je prenio u Bosnu među braću muslimane, pa iako ona nije u njihovoj psihi na prvome mjestu, uhvatila je i kod njih jak korien. Ali što je dr. A. Starčević najviše učinio, jest to, da je povezao nacionalno načelo s državnim pravom.

Iza Starčevića nitko nije toj narodnoj hrvatskoj ideji dao toliko snage kao braća Radići, iako su oni upleli u nacionalnu ideju jači socialni smisao. Naše seljačtvo nam je danas najjača osnovica za pobjedu hrvatske narodne misli, jer se ono ne da odvratiti od toga cilja nikakovim socialnim smicalicama, da bi se ciepala narodna zajednica. Štoviše, Stjepan Radić poistovjetuje seljačtvo s narodom. Seljak instinktivno osjeća, da se njegove socialne i gospodarske želje ne mogu ostvariti prije no što hrvatski narod bude gospodar sam u svojoj zemlji. Tko gleda našeg seljaka, s kojim zanosom on nosi hrvatsku zastavu i kako je s tom zastavom združio svoje religiozne osjećaje — a zastava nije simbol njegovih socialnih težnja, već simbol zajedničke hrvatske sviesti, — tko danas, kad se u hrvatskim zemljama kažnjava izticanje hrvatskih zastava, vidi toga seljaka, kako diže zastavu na brzojavne stupove, zvonike, na jablane, čemprese i bregove, da bude »nebu bliže« — kako mi je jednom kazao jedan seljak — i tko zna, koliko je seljaka zbog toga simbola bilo zatvarano i mučeno, taj mora doći do uvjerenja o ukorienjenosti narodnog

osjećaja i vjernosti svojoj narodnoj zajednici kod hrvatskog seljačtva.

Hrvatski narod se osjeća jedinstven i povezan, i ne mogu ga više odieliti ni različite regije, ni rieke, ni planine, on se osjeća jednom cjelinom od Varaždina do Kotora; on hoće da bude gospodar svoje sudbine i na svom vlastitom životnom prostoru, i ne će da bude objekat ničijega izrabljivanja.

Ilirski pokret nam je osim zajedničkoga književnog jezika i zajedničke narodne ideje ostavio i liepa književna djela, a pored svega ostavio nam je narodnu himnu »Liepu našu domovinu« i budnicu »Još Hrvatska ni propala«. Liepa naša domovina je samo simbol, pod kojim se nama predstavlja cielo naše zbivanje u prošlosti i sadašnjosti, narodno veselje i narodni bolovi, proživljeni na tome oduhovljenom prostoru.

Da tu zemlju učinimo liepom, u svakom njezinu kraju i u duši svakog njezina stanovnika, naša je zadaća; da njezinu ljepotu podignemo našim kulturnim naporima, a narod u njoj da žrtvama i družtvenom pravdom učinimo sretnijim i zadovoljnijim.

To se može posvema postignuti samo onda, ako smo slobodni i ako joj nitko drugi ne bude gospodar, već samo Bog i Hrvati.

GIMNAZIJA U VARAŽDINU

GOVOR NA PROSLAVI 300. GODIŠNJIĆE U VARAŽDINU DNE 4. LISTOPADA 1936.

U ime Matice Hrvatske došli smo amo, ja i tajnik g. dr. Jurišić, da uzmemo udjela u ovoj riedkoj kulturnoj proslavi, ali ne da izkažemo pomen samo prošlom djelu, već da naglasimo, da je ovo djelo, učinjeno od naših predhodnika, u isto doba i naše djelo, te da mi i danas proživljujemo ovu njegovu svečanost kao svoju, kao dio sebe. Naraštaji prolaze, a narod ostaje, doduše promienjen u obliku i u druživenim uredbama, ali u bitnosti isti.

Svaki naraštaj ima da izvrši dva zadatka: prvi, da primi od prošlih naraštaja u baštinu ideje i vrjednote, koje oni stvoriše, a drugi je, da uloži vlastitu snagu, kako bi prema obćim socialno-psihičnim idejama svoga vremena stvorio nove vrjednote i obogatio narodnu zajednicu novim sadržajem. U svim naraštajima, prošlim, sadašnjim i budućim, očituje se narodna cjelina. Nitko nema pravo, da se tim zadatcima otme, i svatko je biološki i duhovno ne samo sa svojim narodom vezan, već i moralno obvezan, da radi za njegovu vlastitost i njegove ideale. Od svoje narodne zajednice odvojeni pojedinci nisu subjekat poviesti, već obična abstrakcija, štoviše, oni mogu biti zapreka na putu ostvarenju narodnih ideala, ukoliko atomiziraju druživo i kidaju veze s rođenom zemljom, mjesto da prema svojim sposobnostima uzimaju mjesta na stepenicama zajednice i tako se s njome sljube.

Ali osnutak ove gimnazije, iako su se prvi osnivači imali boriti s težkoćama — posebice u doba reformacije — nije samo osobno djelo njihovo, jer bi ono bilo propalo, da ga nije zajednica prihvatila kao svoje. Zato mi ovome djelu s narodnoga gledišta dajemo dvostruko značenje, poviestno i kulturno. Osnutak ove gimnazije poviestni je čin, urezan u vremenu na-

šega razvoja, ali je on u isto doba kulturno djelo urezano u kozmosu hrvatskoga kulturnog stvaranja. Uza sve to dvostruko značenje, poviestno i kulturno, genetički je ovo djelo jedinstveno.

Kako izpravno iztiče povjestničar Ranke, nema poviesti čovječanstva, već postoje samo poviesti naroda; tako nema ni čovječanske kulture, već su kulture narodne. Kada dakle mi slavimo u ovom činu, u osnutku varaždinske gimnazije, poviestno djelo, mi u isto doba slavimo i kulturno djelo, jer poviest nije drugo nego funkcija kulture, a kultura nije no sadržaj poviesti.

Pita li se, koji je narodni individuum stvorio to poviestno djelo i kakva mu je kulturna sadržina, ne može ni za trenutak biti sumnje o tome, da je to stvorio hrvatski narod. A isto tako, da se tu očituje kulturni sadržaj, stvoren prema našem narodnom duhu. Treba znati, da bi narod bez svoje narodne duše bio gomila, a ne oblikovana i postrojena cjelina. Slaveći mi po tom ovo kulturno djelo, slavimo u njemu i poviestni kontinuitet hrvatske narodnosti kao i kulturni kontinuitet hrvatskoga stvaranja.

Nego, protiv ovakova shvaćanja mogli bi se dići neki prigovori, koji bi ga prividno mogli osporavati. Prvi bi prigovor mogao biti, da je ova gimnazija, isto kao i ona, koja je bila osnovana na Rieci-Sušaku i također prije nekoliko godina slavila 300-godišnji spomen svoga osnutka, utemeljena od isusovaca, i da je na objema bio nastavni jezik latinski, a to nije jezik našega naroda. Prije svega treba iztaknuti, da latinski jezik nije tada bio živi jezik kakova tuđeg naroda, a drugo, da se u tom jeziku vršila obrazovanost po cielom Zapadu, tako, da su se u njemu u početku držala predavanja na svim sveučilištima u Europi, pa je taj jezik bio sredstvo obrazovanosti ne samo kod nas, već i kod svih naroda Zapada. Štoviše, pod tim obćim oblikom najbolje su se očuvale narodne individualnosti u doba, dok nisu narodi kulturno i politički bili sazreli, da sami preuzmu svoj udes, politički i kulturni, u svoje ruke. Jezik je u stvari samo oblik duha, ali nije biće duha. Tako su svi naši stariji povjestničari, Lucić, Farlati, Rattkay, Krčelić i drugi, pisali našu poviest na latinskom jeziku, ali je ipak sadržaj te poviesti bio hrvatski.

Drugačije je bilo kasnije, kada se na ovoj gimnaziji bio kroz nekoliko desetljeća bio uveo nastavni jezik njemački, a

kasnije madžarski. To su jezici živih naroda, i s njima se uvlačila u naš narodni organizam ne samo tuđa obrazovanost, već i tuđi duh. Mi smo ponosni, što smo mnogo crpili a i danas crpimo s vrela njemačke kulture, ali mi hoćemo, da to provodimo u naš duh, prema našim narodnim osobinama i putem svoga jezika. Zato je uvođenje hrvatskoga jezika kao nastavnog u ovoj gimnaziji, u polovici prošloga stoljeća, bilo najljepši zaključni čin u njezinu razvoju, jer se tako između jezika kao oblika i između sadržaja kao narodnoga duha stvorila istovjetnost. Od toga doba nastao je na ovoj gimnaziji novi procvat.

I drugu jednu misao moram iztaknuti, što mi se nameće u vezi s osnutkom gimnazije, misao, da je ona cielim naukovnim sadržajem bila ne samo razsadnik hrvatske obrazovanosti, već i stanica zapadnoeuropske prosvjete, što odgovara našim narodnim potrebama i cielom našem kulturnom i političkom razvoju od početka do danas. Zar se nije hrvatski knez Branimir, odmah na početku naše poviesti, odvojio s cielim narodom od Bizanta i svojevoljno se priklonio Rimu? Zar nije krunitbom prvog hrvatskoga kralja Tomislava, a još jače krunitbom kralja Zvonimira, ta veza sa Zapadom i rimskom crkvom još više bila produbljena? Zar nisu redom redovnici zapadne crkve: benediktinci, franjevci, isusovci, pavlini i mnogi drugi vršili među Hrvatima vjersku misiju i kulturno stvaranje, a da time hrvatski duh nije bio ni u čemu oslabljen? Pavlini su dapače osnovali još u 16. stoljeću visoku školu i time udarili temelje prvom sveučilištu u Hrvatskoj. Baš obrnuto, što dokazuje činjenica, da je najstariji glagoljski nadpis na Baščanskoj ploči očuvan u jednom benediktinskom samostanu, dok je naš najveći pučki pjesnik Andrija Kačić bio franjevac, ali po duhu iskonski sin hrvatskog naroda.

Zar nismo kroz čitavu našu poviest bili ne samo predziđe kršćanstva, već i predziđe zapadne civilizacije? Iz toga izvodim konstataciju, da se je — premda se mi nalazimo u velikoj zajednici Zapada — ipak u njoj i pokraj toga univerzalizma očuvala netaknuta naša posebnost s našim narodnim duhom, pa su se u okviru toga vršila naša stvaranja, ali ne kao puka izvanjska imitacija Zapada, već u nutarnjoj sintezi sa Zapadom.

Ali još je nešto, što pri spomenu osnutka ove gimnazije evocira u meni prošlost ovoga grada. Varaždin je i u drugom

pogledu izvršio vrlo važnu ulogu u našoj poviesti, a to je, da je amo, na krajnji sjeverozapad naše domovine, u doba, kada su od hrvatske države ostali ostatci ostataka, bilo preneseno i političko središte hrvatskog naroda. Tu su se držali sabori, u kojima se očitovalo nikada neugaslo vrhovničtvo hrvatskog naroda.

Zbog toga mi ovome gradu dugujemo osobito poštovanje. Grad, po svome smještaju otvoren prema Zapadu — odakle je primao neprestance nove pridošlice, koji su se sad više, a sad slabije asimilirali s našim narodnim duhom — imao je toliko samonikle snage, da nije pobrkao osjećaj tuđi sa svojim, pa je u njemu uviek pobjeđivala hrvatska jezgra.

Vrlo je važno izvješće prvih isusovaca u Rim o prilikama u ovome gradu i razpoloženju naroda, pa neke obćenite ideje, koje su ondje iznesene, imaju za nas i danas posebno značenje. Prva je ideja u tome izvješću, da nije uputno prenieti iz Varaždina gimnaziju u Ptuj, kako su neki predlagali, jer da u Ptuju vlada među građanstvom sklonost materialnom zanimanju i obrtu, dok su ovdje u Varaždinu i okolici — veli izvješće — ljudi zaneseni za naukom i vojničkom službom (litteris et armis). U prvom nagnuću, u nagnuću za naukom, očituje se onaj idealizam i nesebičnost hrvatska, koja je najbitnija crta našega značaja. U drugom pak nagnuću, u težnji za vojničkom službom, očituje se narodna volja i sviest, da čuva svoju slobodu, koja je onda bila ugrožena od Osmanlija, i da od Osmanlija oslobodi zaposjednute dielove svoje domovine.

Vrlo je važno iztaknuti, da već prije 300 godina isusovci zapažaju jednu od temeljnih razlika, koje postoje između nas na jednoj strani i naših susjeda Slovenaca na drugoj, premda se oba naroda nalaze u okviru zapadne kulture. Ove razlike mi ne iztičemo, da ih produbemo, već da naglasimo narodnu i kulturnu individualnost, koja se ne samo danas već u cielom poviestnom razvoju jasno razabira.

Varaždin, kao vrata našega Zagorja prema sjeveru, izvršio je u ono težko doba osmanlijskih najezda dvostruku ulogu, kulturnu i političku, a Zagreb, geopolitički bolje smješten kao vrata Hrvatskoga Zagorja na južnoj strani, na stjecaju više dolina i na narodnom prostoru mnogo obuhvatniji, vršio je tu ulogu kasnije, a kao središte cielega hrvatskoga naroda vrši je i danas. Vrlo je značajno, da se oba grada nalaze

na krajnim polovima osovine, što prolazi kroz Hrvatsko Zagorje, jer se iz toga vidi važnost te naše prirodne cjeline, koja je dala mnogo velikih ljudi i gdje je svanula zora našega preporoda. Varaždin je, dalje, odgojio mnogo velikih ljudi, a da ne spominjem druge, dovoljno je spomenuti samo Vatroslava Jagića, najvećeg slavistu uobće. U ovom se gradu rodio i današnji naš hrvatski metropolita, preuzvišeni gospodin nadbiskup Antun Bauer, a na ovoj se gimnaziji odgojilo množtvo ljudi, koji zauzimaju odlična mjesta u javnom i kulturnom životu hrvatskoga naroda.

Na koncu želim ovoj gimnaziji, svjetioniku prosvjete na ovom krajnjem uglu hrvatskih zemalja, još duge i sretne vjekove. Neka na ovom iztaknutom komadu naše zemlje bude predstavnik hrvatskoga duha i hrvatske misli, da drugi narodi vide, da je ovaj komad zemlje našom svojstvenom snagom i našim zaslugama priveden višoj uljudbi.

STARČEVIĆ

(23. V. 1823. — 28. II. 1896.)

Čovjek se ne može shvatiti, ako se prije svega nema u vidu njegova borba protiv svršetka. Ako ipak već od mladosti čovjek osjeća da je smrtan i da će svršiti, nije to dokaz, da je on s time sporazuman. Osjećati se smrtnim samo je spoznaja, koja se nameće umu, ali ne može izmieniti nagona, koji se tome opire. U stvari se može uztvrditi, da čovjek toliko postoji, koliko se osjeća neumrlim. U tome se očituje prirodni zakon, koji djeluje kao funkcija kod organizama, kao nagon kod životinja, kao vjera i nada kod čovjeka; ali bila to stvarnost ili prividnost, ideja neumrlosti vlada čovjekom, kao i Svemirom.

Zar čovjeka u stvaranju njegovih djela — bilo sviestno bilo nesviestno — ne vodi misao, da su ona nastavak njegov i da će ga preživjeti? Veliki umovi ne samo da su to osjećali, već su tu misao i izražavali. Da ne spominjem drugih, eno pjesnika Manzonija, koji u svojoj odi Napoleonu veli: E scioglie all'urna un cantico, che forse non morrà, što u prievodu P. Preradovića glasi: I na grobu pjeva njegovu neumrli možda poj.

Non omnis moriar, ne ću sav umrieti —, osjećaj je živi svakog stvarajućeg uma.

Ulogu pak čuvanja neumrlosti preuzima poviest, pravednija od života, koja svakog prema njegovim zaslugama svrstava u kategorije i redove, i to predaje za baštinu i za uzor budućim naraštajima.

Takovo ime, vezano s neumrlošću, pruža hrvatskom narodu poviest u imenu Ante Starčevića. Smrt je kod njega razorila tjelesnu lupinu, dok je duh ostao živ, i on danas nama gospoduje. Od njegove smrti do danas izvršene su temeljne promjene u našem narodnom biću, izmienile su se stubokom

sve državne i družtvene prilike, no Starčević živi aktualniji i suvremeniji nego je ikada prije bio. Baš u njegovu primjeru vidimo dokaz, da kasniji razvoj narodni i državni ne znači uviek napredak, jer se inače ne bi nama nametala spontana težnja za ostvarenjem Starčevićevih ideja i želja i ne bismo u njima mi danas gledali najbolju emanaciju naše hrvatske individualnosti; a to znači, da poznija evolucija, ona iza njega, (do 1936., nap. ur.) u tom pogledu nije ništa izmienila i da ona za nas ne predstavlja nikakav napredak.

Nije ovdje mjesto, da se obširno govori o radu i o idejama Ante Starčevića, nego ćemo ih se samo dotaknuti s nekoliko rieči, da se vidi, koje su sile djelovale na stvaranje njegove velike osobnosti, šta je zapravo on htio, koje su bile njegove pokretne ideje i u čemu je uspio.

Da se neki čovjek shvati, treba imati u vidiku njegove rasne osobine, njegove individualne crte, zemljopisnu i družtvenu sredinu u kojoj je živio, obće ideje onoga doba, koje su kao socialno-psihičke struje vladale u svietu.

Starčević je izraziti rasni tip, rođen od seljaka, među ličkim planinama. Planine su poput tvrđava, pa se u njima po fizičkom zakonu spašavaju ostatci starih rasa, naroda i država. Tako je već po zemljopisnoj sredini Starčević niknuo iz rasnoga rezervoara, najčistijega u našem narodu. Samonikle osobine kod njega su bile tako očite, da ih nije nikakva škola mogla izmieniti, već samo nešto ugladiti, premda je Starčević bio duboko prodro u teologijske, filozofijske i pravne nauke i dostigao veliku obrazovanost. Prema tome se u njegovu životu vidi očita činjenica prevladavanja kulture sadržaja i samoniklosti nad kulturom oblika i spoljašnjosti.

Starčević je čuvao sve osobine seljačke i kroz cieli svoj život, a to se vidi po oskudnosti života, po zadovoljavanju s malim, po tvrdokornosti zamisli, po nepovjerenju spram ljudi i po škrtosti u riečima — pravi seljak nema vremena, da se gubi u suvišnom govoru — a konačno i po tome, što je htio i mrtav biti među seljacima. Da baš dalmatinska Zagora, Lika i Hercegovina, najsiromašniji naši krajevi, imaju najzbijeniji govor, nije prosta slučajnost, jer sve stoji u svezi sa životom i prirodnom sredinom. Drugi je elemenat u izgrad-

nji Starčevićeve osobnosti bio njegov odgoj, domaći i školski. Brigu za njegov odgoj i školovanje preuzeo je stric mu Šimun Starčević, župnik u Karlobagu, poznati pisac i kulturni radnik svoga doba, a po onome, što se o njemu znade, vidi se, da se u njemu ogledaju iste rasne i karakterne crte kao i kod Ante Starčevića, štoviše, i u načinu pisanja bio je jedan drugome sličan. Stric ga šalje na nauke, u gimnaziju, u teologiju i filozofiju, a sve te nauke izgradile su čovjeka svoje vrste, koja po individualnim crtama, po čvrstoći značaja, po temperamentu, obrazovanosti, gledanju na sviet, načinu života, izražavanju misli čini jedinstvenu osobnost, nikome drugome jednaku.

Iako je Starčević zadržao, kako je kazano, bitne seljačke crte, opet je nauka njega toliko izdiferencirala, da u njemu nije bilo ništa tipično, već Starčević predstavlja najizvorniju i najindividualniju osobnost, što je uobće novija hrvatska poviest pozna. Njegove nauke, napose bogoslovlje — premda se nije posvetio svećeničkom zvanju — ostavile su dubokih brazda u njegovu značaju, pa se ne može odbaciti misao, da je baš bogoslovni dogmatizam od česti djelovao i na oblikovanje njegova programa, dotično da se dogmatizam očitovao u onoj nepopustljivosti, upornosti i nekompromisnom držanju načela i — gotovo bih rekao — u dogmatskom shvaćanju političkih i državnopravnih zasada. Osim toga, bogoslovne nauke bez sumnje su djelovale na njegov značaj i u tome, što je odbacivao i osuđivao dvostruki moral, posebnički i javni. Njegova upornost u obrani svoga političkog programa gotovo je graničila s nepolitičnošću, jer politika je postignuće onoga što je trenutno najviše moguće, dok je Starčević uporno stajao na postignuću integralnoga programa, pa nije mario za časovite uspjehe, prepuštajući podpuno ostvarenje budućim naraštajima i Providnosti, koja je — po njegovim riečima — dosudila našem narodu bolju budućnost. Bez sumnje je bogoslovlje pojačalo kod njega već postojalo individualno nagnuće k samačkom životu i odricanju svakog užitka, što je od njega stvorilo gotovo asketsku ličnost. Taj samački život, i u gradskoj vrevi, neizravno je djelovao na izgradnju njegove psihe u još jednom pravcu: u samoći se rađaju misli i učvršćuje se vlastiti ja, jer niti mu okolina nameće drugačije gledanje, niti su moguća kompromisna rješavanja.

Treći elemenat u izgradnji Starčevićeve osobnosti bile su vladajuće ideje onoga doba, u prvom redu narodno načelo. Svaki narod u Europi, potaknut tom novom dinamikom, htio je prema svome geniju urediti svoj život i stvoriti prema svojim predajama i živim silama svoju državu. Narod se više nije zadovoljavao time, da se može služiti svojim jezikom i stvarati svoju književnost i umjetnost, već je svaki narod htio da po svojim životnim oblicima bude gospodar u svojoj kući i da sam na svome području odlučuje. Nije bilo druge ideje u poviesti, osim religije, koja bi jače potresla narodima i državama, no što je to učinila narodna ideja. Svi naši pokreti u 19. i 20. stoljeću zapravo su posljedica toga načela: ili, što su ga htjeli svratiti u druge staze, ili što je narod odlučno tražio njegovo ostvarenje. Na čelo ove druge struje stupa kod nas Ante Starčević, i time izvršuje svoju poviestnu misiju. Starčević je gvozdenom logikom uvidio, da narodno demokratsko načelo istom onda dolazi do pobjede, ako narod ima svoju državu, dok je svako drugo rješenje polovično i nevaljalo. Ako je hrvatski narod puna individualnost, a ne pleme ili dio neke vještačke cjeline, onda mora tražiti svoju nezavisnost i slobodu u svojoj državi. Da je pak hrvatski narod puna individualnost kulturna, etnička i državna, to uči prošlost i sadašnjost. Sve objektivne i subjektivne značajke, nuždne za narod, Hrvati posjeduju u punoj mjeri, a značilo bi deposedirati ih sa svih prava, ako bi im se osporilo najveće pravo, pravo da budu gospodari u svojoj zemlji.

Teritorij hrvatske države bio je, istina, zbog jačih poviestnih sila privremeno i okrnjen i hrvatsko ime s većega prostora iztisnuto, ali nikada hrvatska država nije bila sasvim slomljena i hrvatski narod nije nikada bio rob, nego je kao narod zadržao uviek svoje vrhovništvo, koje je osiguravao ugovorima i zakonima, i nikada ga se nije odrekao.

Kao kulturno-poviestni tip ostao je hrvatski narod sa svojom dušom spasen.

Dobro upućen u demografske prilike, Starčević je znao, da je i poslije nebrojenih žrtava u ratovima s Otomanskom carevinom hrvatski narod na svom poviestnom području sačuvao svoju etničku jezgru. Znao je dobro — a to su dokazala i novija poviestna, etnoložka, filoložka i kulturno-historijska iztraživanja —, da je napose u centralnoj hrvatskoj oblasti,

Bosni, uza sva izseljivanja u tieku ratova, očuvana hrvatska većina, i da su naši muslimani, za koje je on imao osobitu sklonost, čisti Hrvati, a nikakvi Turci. Poznata je njegova teza, da se tu očuvao rasno najčistiji dio hrvatskog naroda.

Starčevićeva je pak najveća zasluga, što je prvi jasno vidio i oblikovao zahtjev, da Hrvati imadu pravo u duhu narodnoga načela i na osnovi poviestnoga prava, da traže hrvatsku državu, slobodnu i nezavisnu, te je ostvarenje toga prava postavio kao bitni uvjet našega obstanka.

Posve je jasno, da je Starčević, kad je vidio, kuda je zabrodio Ilirski pokret, ustao protiv njega, kao što je posve jasno, da je s još većom žestinom svoga temperamenta udario protiv jugoslavenskog pokreta, koji se — iza neuspjeha prvoga — kod nas javio, jer ako je hrvatski narod kao individuum postojao u poviesti i životu, a to nitko nije mogao poreći, onda se ne može narodu dati drugo ime, osim imena hrvatskoga. Postoje doista primjeri, da se je za novu državu, sklopljenu od različitih naroda, uzelo novo ime, ali ne postoji primjer u poviesti, da se jednoj gotovoj kulturi, kao što je naša, daje novo ime, jer ako se kultura izvršila pod tim imenom, ona je time dobila svoju poviestnu sankciju.

Među protivnike hrvatske državnosti Starčević je u prvom redu ubrajao i Strossmayera, a kako se bez poznavanja idejnih opreka ne bi mogla shvatiti borba između te dvie velike osobe naše poviesti iz prošloga stoljeća, ne mogu se ostaviti nespomenuti oni genetički uzroci, koji su doveli do tih opreka. Tu su u prvome redu opreke rase, odgoja, družtvene i prirodne sredine ,te su konačno na osnovi svih tih razlika izgrađene dvie različite individualnosti.

Ušavši Strossmayer na horizontalnoj spojnici, to jest na spojnici zajedničke zapadne uljudbe, u naš narodni organizam, nije mogao proživljavati prošlost hrvatskog naroda, jer je nije niti s krvlju u podpunosti baštinio niti s predajom kao sastavnim dielom svoga bivstvovanja primio. Zato su njemu horizontalne sveze, koliko su bile slične i jednake, bile isto tako važne, štoviše neke i važnije nego posebne naše samonikle tvorevine. Kao pretopljenik volio je novu družtvenu i narodnu sredinu, ali od česti kao potomak strane krvi nije imao koriena u njoj, i obje te komponente, strana i domaća, postaju

vidljive u njegovu značaju i radu kroz cio život. K tome dolazi prirodna sredina, koja je kod njega obće i individualne crte još više povećala i ustalila. Slavonija, bogata i ravna, bez dohvatnog obzorja, otvara daleke poglede i poput mora potiču na ekspanziju duha i snage, a tim je povećana sklonost za one sveobuhvatne ideje, koje su se u njemu oplođivale što humanističkim obćim idejama, a što kršćanskim zapadnim univerzalizmom. Iz toga niču ona tri stupnja njegovih sveobuhvatnih zamisli: jugoslavenstva, sveslavenstva, a sve u cilju jedinstva zapadnoga kršćanstva. U toj sveobuhvatnosti izgubio je Strossmayer s vidika granice između onoga što je ostvarivo i onoga što je neostvarivo, i u toj nerazmjernosti između želja i mogućnosti izcrpljeni su svi njegovi napori. U veličinu njegovih zamisli nitko ne može sumnjati, ali izkustvo je pokazalo, da su neke bile pogrješne, očito stoga, što mu nije bio jasan pojam naroda, koji je najviša družtvena tvorevina, te iznad njega ne postoji već čovječanstvo, ali i ono abstraktno, kao skup naroda; te što nije vidio, da ovdje na Jugu žive tri različita naroda, i što nije uzreo, da hrvatski narod među njima predstavlja posebni uljudbeni i poviestno-psihički tip, te da tu postoji posebna substancialnost hrvatske psihe spram drugih substancialnosti i posebnih narodnosti. Nije Strossmayer zamietio ili nije mogao zamietiti — jer je u našu zajednicu ušao kao stranac —, da se od praiskona započeto oblikovanje hrvatske psihe razvojem sve više jačalo, pa da je ona kao relativna konstanta ostala dominantna do danas, te da se na njoj izgradio hrvatski narodni značaj, drugačiji od značaja svakoga drugog slavenskog naroda na Jugu. On je gledao samo spoljašnost, koja mu se po jezičnoj sličnosti činila jednakom, a nije vidio, da u prelievanju narječja nije fiksirana jedinstvena psiha, pa da su književnici mogli uzeti bilo koje narječje za književni jezik i tako poremetiti književno jedinstvo, na kome se prvenstveno gradi narodno jedinstvo Srba i Hrvata. Tako je Strossmayer u duhu svojih obćih pogleda i zamisli htio stvoriti zajedničku kulturu s jedinstvenim jezikom i toj kulturi dati novo nenarodno ime.

Dok se činilo, da bi jugoslavenska ideja mogla imati privlačivu snagu za okupljanje slavenskih naroda na Jugu u okviru bivše Monarhije, čime bi se na njezinu korist suzbijale centrifugalne težnje, Srbi su joj bili protivni, jer su u njoj

gledali zapreku svojim pansrbskim težnjama. Slovenci su joj pak stajali postrance zbog težnja za svojom narodnom individualnosti. Ali, kada se pokazalo, da se jugoslavenska ideja u svojoj provedbi može učiniti za njih nepogibeljnom, postala je u jedan mah objema simpatična — njome se stala suzbijati samo hrvatska ideja, koja je mogla isto tako okupljati narode na Jugu u jednu cjelinu, kao što su to namjeravali učiniti Srbi.

Jugoslavenska ideja, bilo sviestno bilo nesviestno, stvarala je podvojenost samo u hrvatskim redovima i uništavala im predaju, koja je jedna od najvažnijih objektivnih činilaca i značajka u bivstvu naroda. Netom nestane sviesti o solidarnosti između onoga, što su prvašnji naraštaji stvarali, i onoga, što se danas stvara, — a to se sve povezuje predajom i narodnim imenom, — nestaje uobće naroda. Narod, koji ne zna, šta je jučer bio, ne zna ni šta je danas. Zato su protivnici hrvatskog naroda osobito u ovo posljednje doba našega razvoja bili upeli sve snage, da omalovaže i uprljaju hrvatsku prošlost. da bi je vlastiti sinovi prezreli i zamrzili, što u stvari nije drugo, nego da bi zamrzili svoj narod i svoje vlastito ime. Starčević kao psiholog i poznavalac zakona u razvoju naroda znao je, da prošlost nije abstraktna i nerealna stvar, već živa djelatna snaga, pa je u tom smislu izrekao u saboru ove klasične rieči: »Gospodo, ja vam kažem, da izvan povjestnice, izvan života, ništa ne priznajem za siguran, za stalan temelj politike.«

Strossmayer, htio ili ne htio, netom je mjesto hrvatskog imena uzeo za naše kulturno stvaranje jedno nepoviestno i tuđe ime, otvorio je putove za kidanje hrvatske predaje, dotično postavio prve temelje težnji za uništenjem hrvatske narodne posebnosti, koja je vjekovima stvarana od onih tajnih unutarnjih sila, vezanih s metafizičkim, i postupno izgrađivana prinosima kasnijih naraštaja, koji su prinosi bili što samonikli a što asimilirani prema narodnom duhu. Na osnovi svega toga stvoren je posebni kulturno-psihični hrvatski tip, koji mora nositi svoje poviestno ime. Ništa ne slabi taj zaključak činjenica, da je Strossmayer i poslije osnutka Jugoslavenske akademije, dotično poslije izgradnje svoje ideologije, upotrebljavao i hrvatsko ime, jer kultura — koja je najbitnija značajka naroda — ne može imati drugo ime, nego ime naroda, u kojemu je nikla. Ne može biti hrvatska kultura u isto doba

Dr. Ante Starčević u muževnoj dobi

i cjelina za hrvatski narod i dio neke više i obuhvatnije narodne kulture, jer kultura mora biti posebna i narodna, dok jugoslavenska kultura nije bila ni jedno ni drugo.

Da je neuspjeh bio neminovan, svjedoči činjenica, koju je Strossmayer doživio, a bila mu je saobćena od najboljih prijatelja, kao od Čeha Riegera, da njegove zamisli o kulturnoj cjelovitosti na Jugu nisu uspjele, jer da je svaki narod i dalje stvarao kulturne vrjednote u duhu svojih narodnih ideala i svoje posebne psihe. Posebice su Srbi odbacili od sebe svaku jugoslavensku ideju, pa se nisu poveli za Strossmayerom, da bi svojoj akademiji dali ime jugoslavensko, već jedino srbsko, i uobće su sva druga njihova kulturna stvaranja vršena u duhu srbskom, što im nitko ne može zamjeriti.

Da će se stvoriti sinteza između najboljih odlika svih naroda na Jugu, kako se to pjesnički uvjeravalo, puki je romanticizam, jer sinteza se ne stvara prema unapried određenim shemama, već do sinteze dolazi životom, a koje će osobine u životu prevladati, to ne zavisi od nakana, već od stvarnih psihičnih dispozicija, snaga i kombinacija. Mi danas dobro vidimo, koje su osobine u zajedničkom životu prevladale, a znademo i zašto su prevladale. I najbolje hrvatske osobine bile su stalno suzbijane i nisu smjele doći do izražaja i razvoja, i to ne samo u Srbiji, već, utjecajem viših sila, ni kod nas. A nitko ne može poreći, da su u isto doba loše tuđe osobine promicane i potiskivane na površinu, i to ne samo ondje, gdje su kod kuće, nego i kod nas.

Tako Strossmayer nije uspio niti u svojoj ideologiji stvoriti jedinstvenu kulturu niti stvoriti zajedničko ime, a niti stvoriti kulturnu sintezu, i sreća je, da nije uspio.

Da je Strossmayer živ, on bi bio vidio, da se je njegov put u kasnijem nastavku izgubio u stranputicu. Mjesto da je hrvatski narod proširio svoja prava i ostvario i ona, koja su mu u bivšoj Monarhiji bila uzkraćivana, a za koja se borio, stvorila se je kod drugoga, etnički srodnoga naroda, hegemonistička težnja i Hrvatima se uzkraćivalo ono, što su prije imali. Bio bi dalje vidio, da je jugoslavenstvo, mjesto da bude sinteza svih naroda na Jugu, kako je on, pa bilo i pogrješno, zamišljao, uzeto kao izlika, da se Hrvatima kroz vjekove stvorena narodna posebnost uništi.

Starčević je polarna opreka Strossmayeru, i po svojim rasnim osobinama, i po prirodnoj, družtvenoj i kulturnoj sredini gdje je nikao, a ponajviše — bila to rezultanta svih tih činilaca ili neka prirodna tajna — po svojim individualnim crtama. Starčević je sin kršne i siromašne Like, i u tom kraju, punom prirodnih osobitosti, usisao je on krvlju, predajom i prirodom svoj posebni značaj, svoju vlastitu individualnost, koju nisu mogle izbrisati ni klasične ni bogoslovne nauke. Starčević je ekskluzivan poput brđana-seljaka i odbija sve, što nije baštinio. Zato su bila poglavita uporišta njegovoj ideologiji poviest i predaja. A kako je bilo jedno i drugo konkretizirano u hrvatskoj državi, bio je logičan zaključak njegove ideologije — hrvatska država. Početci naroda doista idu u predpoviestno doba, dapače stoje izvan poviestnoga kruga kao neka mističnost. Ustrojbom države počinje se poviest, zato su red i stega glavni osnovi država. Za ostvarenje reda i za organizaciju prava potrebna su načela, jer narod instinktivno ne će bezvlađa, već hoće da u poredku stvara svoju kulturu, svoje gospodarstvo i upravlja sam sobom, dotično hoće da bude subjekat svoje sudbine, a ne objekat tuđega izkorišćivanja.

Posve je shvatljivo, da narod, koji je dobio najprije sviest o sebi kao posebnom biću, a kasnije tu sviest razvio do nacionalne sviesti, da je takav narod morao svaki nedostatak bilo koje značajke osjećati kao nedostatak svoga narodnog bića. U njemu su se stoga morale rađati težnje za punim jedinstvom i cjelovitošću svih osobina, kao jezika, običaja, prava, kulture i države. Posebice svaki narod morao je nastojati, da ostvari dvie poglavite značajke svoje narodnosti: državu i kulturu. Ako je poglavita značajka naroda kultura, a ono je savršenstvo i gotovo bih rekao završetak u izgradnji naroda — država. Nacija ima prirodnu težnju, da stvori državu, a kada joj to uspije, završena je izgradnja samoga naroda, jer mu je u državi dana puna mogućnost, da može razviti i sva ostala latentna svoja svojstva. Država mu daje pravo na obstanak, ona predstavlja njegovu harmoničku cjelovitost i u vlastitoj domovini i u zajednici država. U drugom redu, bez države ne mogu se pravo razviti ni gospodarstvo ni kultura, a ni urediti družtvene prilike. Država, pored toga, ukoliko ona stvara zajednicu udesa i ukoliko se u njoj vrše proživljavanja zajedničke prošlosti, djeluje, kao i kultura, kao vrlo jak elemenat u stvaranju i uzdržavanju naroda, gotovo jače — kako dokazuju primjeri iz poviesti — od svakoga drugog elementa. Neki su narodi izgubili svoju kulturu, štoviše, i svoj jezik (Irci), a ostala im je u sviesti samo negdašnja njihova slobodna država. I ta uspomena izpunjala je njihovu dušu i dala im snage, te su se oslobodili i opet izgradili i naciju i državu. Kod Poljaka i Čeha je uspomena na nekadanju državu podržavala u narodu sviest o vlastitoj posebnosti, i premda su im propale države, a i narodna kultura je bila — osobito kod Čeha — tako otančala, da je jedva bitisala, ipak ih je država kao misao spasila.

Posljedica nedostatka državne ideje vidi se najbolje kod Slovenaca u onoj fluktuaciji slovenskih stranaka i programa, po kojima se ni sada ne zna, šta oni hoće, i osim trenutnih probitaka ne vidi se pravi i određeni cilj za budućnost.

Starčević je jasno vidio potrebu države, pa je upro sve svoje duševne snage i postavio kao životni program zahtjev, da Hrvati moraju na osnovi poviestnoga prava i živoga narodnog organizma stvoriti vlastitu državu na onom području, na kojemu je ona negda postojala. On u težnji za slobodom i vlastitom državom ide tako daleko, da na jednom mjestu svojih spisa retorički veli: »Makar Hrvatska bila uru dugačka ili uru široka, makar bilo u njoj samo pet Hrvata, neka ih je samo pet, ali da su slobodni«.

Ali da ideja države, kao stvarajući elemenat naroda, bude živa, narod treba da u državi vidi svoje djelo, jer mi samo takvu državu kao svoju proživljujemo. Hrvatska država bila je stvorena prema našoj psihi i prema našim potrebama. Hrvatska i srbska država u prošlosti nisu jedno, niti ih je stvorio isti subjekat, niti su bile jednako uređene, niti su im velike ličnosti, — eksponenti narodnih težnja — bile zajedničke, niti su njihova djela u istom duhu bila stvarana. Mi samo u hrvatskoj državi vidimo emanaciju naših stvaralačkih snaga, dok je srbska država u prošlosti, nama, objektivno uzeto, isto tako strana kao francuzka, njemačka, poljska i svaka druga država u Europi. Ne može se stoga hrvatskoj djeci u školama prikazivati srbska država kao njihova domaća, jer u njoj nisu Hrvati proživljavali svoj udes i stvarali

svoje kulturne vrjednote. Tako isto srbska djeca ne mogu hrvatsku državu proživljavati kao svoju. Ne može se u školama vještački stvarati suosjećanje za nešto, što nije bilo naše, po tom ne može ni danas biti naše, jer nije prema našem narodnom duhu stvoreno.

Starčević govori kao učitelj, da pokaže narodu prave putove. Njegovi govori su kratki, rečenice zbijene i sažete, kao da su iz stanca kamena izklesane, pune su misli, bez kićenosti i velikih fraza. Govor je to neposredan, kao da iz njega progovara sama mati zemlja, iz koje je nikao, i naša prošlost, u koju je bio utkan. Iz njegovih sastavaka vidi se ličnost velike načitanosti i obrazovanosti, posebice klasične, ali i moderne. Od klasičnih pisaca najviše voli Tacita, koji u zbijenosti stila, a s obiljem misli, etičkih pouka i aforizama predstavlja jedinstvena pisca, možda najjačega iz stare latinske klasične literature.

Strossmayerovi su govori protkani svjetskom obrazovanošću, rečenice su mu dugačke, s bujicom rieči a manje misli, ali logično izgrađene, s ukusom provedene; pune su citata ili idejnih sveza s kršćanskim piscima iz svih vremena, posebice iz francuzkih crkovnih pisaca i govornika novijega i najnovijeg doba (Bossuet, Lacordaire, Dupanloup). Sve to odaje bogat duh, ali ostavlja dojam, da hoće blistavim stilom više očaravati nego poučavati. Ako je istina, kako kaže Buffon, da je stil čovjek i da se u njemu očituje psihična fiziognomija čovjeka, to i bez poznavanja života i jednoga i drugog Hrvata naše nedavne prošlosti vidimo u njihovu stilu jasno ocrtane odvojne osobnosti s velikim oprekama, koje su se preniele i na njihov osobni odnos, pa se nisu premostile ni iza sastanka i pomirbe u Krapinskim Toplicama.

Prigovaralo se Starčeviću zbog osobnog stava, zbog oštrih i jedkih napadaja na svoje protivnike. To je kod njega u stvari i bilo. Ali, ako se pomisli, da muževi stvaraju poviest, pa ako se k tome još nadoda, da ideje ne niču iz gomila, već se rađaju kod pojedinaca, onda su pojedinci odgovorni za ideje, a ako oni još hoće da budu i vodeći članovi u javnom životu, onda su odgovorni i za provedbu ideja, jer bi one ostale bez njih mrtve. Jasno je stoga, da se ne može uništiti ideja, ako se prije ne odstrane s odgovornih mjesta oni, koji su se pokazali nesposobni, da dobru misao provedu. Još je

gore, ako su pojedinci kao vodeći ljudi počinjali pogrješke, jer, objektivno uzeto, pogrješka i izdaja mogu imati za narod iste kobne posljedice. Moglo bi se, štoviše, poći i dalje te uztvrditi, da odmetnici, makoliko ih tuđe vlasti štitile i postavljale na prva mjesta u upravi i u zavodima, nikada nisu za obstanak narodni toliko pogibeljni koliko ljudi neodređena značaja, koji se guraju u prve narodne redove i tako dolaze u priliku da odlučuju sudbinom naroda, jer one prve prati narodni prezir, te tuđinske vlasti preko njih vrše svoju vlast, ali ne politiku, pa oni stvarno ne predstavljaju nikoga u narodu. Drugi se pak zaštićuju nekom dobrom voljom, politikom nužde, te prikupljaju oko sebe ljude manje odporne, pa oni u vječnim kompromisima i pogrješkama vode narod iz neuspjeha u neuspjeh. Tako naši napori, često vrlo zamjerni, i započeti s puno nade, ostali su njihovom krivnjom ili pogrješkama Sizifov posao. Trebalo je da se naraštaj za naraštajem vraća na polaznu točku, trebalo je da se najprije izpravljaju pogrješke političkih vođa, a onda da se započne pozitivnim novim građenjem i novim koračanjem k željenom cilju. Tako je bilo god. 1102., 1527., 1868., 1918. i t. d. Dok su ovako politički neuspjesi bili očiti, gradile su se kule u zraku, pa se narod uljuljavao u utopije. Mjesto da se narod politički odgaja i da mu se stavi pred oči stvarnost i mogućnost uspjeha, nicale su u Hrvatskoj sveobuhvatne ideje ilirstva, jugoslavenstva, sveslavenstva, svečovječanstva i t. d.

Starčevićev je stav bio jasan: svi koji su se pokazali nesposobnima, ili po lošoj ideji ili po lošoj provedbi ideje, ili makar i nehotice upadali u pogrješke, moraju se odstraniti s vodećih mjesta u javnom životu. Tako se imadu tumačiti njegovi izvanredno oštri napadaji protiv ondašnjih prvih ljudi, koji su inače na drugom polju dali liepih prinosa našoj kulturi. Starčeviću je najviše ležao na srdcu uzgoj značaja, a to je i shvatljivo, jer je vidio štetnu kolebljivost među inteligencijom, stvorenu ukrštavanjem različitih geopsiha i kultura, i jer je znao, da se mali narodi samo tako mogu spasiti, ako svaki član naroda s uvjerenjem i požrtvovnošću vrši dužnost i ostaje na svom mjestu. Od njega potječe izričaj »pokvarena gospoda«, koji je kasnije prihvatio Stjepan Radić. Da nam Starčević ne prednjači ni svojom naukom, ni svojim radom ni ičim drugim, a da nam prednjači samo značajem

zasluživao bi, da mu se podigne vječni spomenik u srdcu svakoga Hrvata za sva vremena.

Kako je hrvatska država bila u toku poviesti od jačih sila razkomadana, Starčević ju je htio izgraditi na osnovi poviestnoga državnog prava; zato je i sve stanovničtvo, koje se u doba Turaka k nama uselilo, smatrao Hrvatima. No ako je to i bilo u nesuglasju sa suvremenim prilikama, kako mu se prigovaralo, nije on to tražio na osnovi imperialističkih zahtjeva, jer on sam o tome piše ovo: »Pokazasmo, da kod nas nema govora ni mjesta nikakovu nagonu (sili), nego da mi ne bi htjeli ni primiti nadvladani ili kako drugačije prisiljeni narod. Kod nas vriedi samo razumno osvjedočenje, slobodna volja, prava vjera na zajedničku korist. Dok ne bude toga, neka ostaje svatko kod sebe«. Iz ovih Starčevićevih rieči jasno se vidi, kako po njemu sloboda i samoodređenje imadu u svemu prednost.

Stojeći na poviestnom državnom pravu, a hoteći ga ostvariti, Starčević je vidio protivnike toga ostvarenja u svim onim državama, koje su se s vremenom proširile na teritorij bivše hrvatske države. U prvom redu, prema ondašnjim političkim prilikama, vidio je Beč i Austriju, a kasnije Peštu i Madžare, a onda redom i druge iza njih.

Starčević goji prema slavenstvu politički najveće nepovjerenje, i to mu se s jedne strane zamjeravalo. Ali kasniji poviestni događaji dali su mu i u tome podpuno pravo. Prije svega, stajao mu je pred očima primjer Poljske, koja je bila razkomadana i ugnjetavana od Rusa Slavena, a drugo, kao temeljni poznavalac razvoja naroda znao je, da se politika vodi probitcima, a da kod toga ne odlučuje srodnost ni jezika ni krvi. Slavenski narodi su se kasnije oslobodili i gotovo svi dobili svoje države, ali spram slavenskih manjina oni postupaju jednako, a možda još i gore, no što su postupale neslavenske države. Mi Hrvati imamo također žalostno izkustvo o slavenskoj solidarnosti, jer su na pr. hrvatski zastupnici u bečkom parlamentu uviek odlučno stajali na strani Čeha u njihovoj borbi protiv Niemaca, dok su nam Česi to kasnije vratili poznatom slavenskom solidarnošću. Na početku svjetskog rata slavenska Rusija žrtvuje Londonskim paktom naš narodni posjed tuđoj neslavenskoj državi iz svojih egoističkih interesa.

Za Starčevića je slavenska solidarnost prazna fraza, a razglašena slavenska misija nije drugo, nego imperialistički podhvat najjačega slavenskog naroda.

Ali sveslavensku kulturnu ideju, kao i svaki osjećaj neke osobite solidarnosti među Slavenima, zabacuje jedan učenjak, koga nitko ne će i ne može prekoravati, da ga je kod toga vodilo nerazpoloženje ili predrazsuda protiv slavenstva, a to je prvi predsjednik čehoslovačke republike Toma Masaryk. On ovako piše: »Nema u stvari nikakovih uzanih veza između Čehoslovačke i drugih Slavena. Što uobće znači za nas rieč s l a v e n s k i? Naša ciela starija generacija bila je njemački odgojena, a ja isti sam, osim pučke škole, dobio svu drugu obrazovanost na njemačkim zavodima, pa su uobće bile naše kulturne veze s njemačkom, francuzkom i englezkom kulturom uviek odlučne.«

A zar su nam ostali slavenski narodi u zajedničkom životu dali jamstvo, da ne bi bili izkorišćivani i da bi naša ljudska i narodna prava bila u zajednici s njima bolje zaštićena nego što su bila u zajednici s neslavenskim narodima? Nipošto; naprotiv, čini se, da oni svojim postupcima rade sami za rehabilitaciju onih neslavenskih naroda.

Starčevićevo je vrhovno načelo bilo, da se hrvatski narod mora pouzdati samo u Boga, u svoja prava i svoje snage, i odatle je stvorio geslo: Bog i Hrvati!

Pored tih izvanjskih protivnika u stvaranju hrvatske državnosti na osnovi poviestnoga prava, Starčević se je imao u unutarnjosti boriti protiv sloja ljudi što labilna i neodređena značaja, što beznačajnih i anacionalnih, a što pokvarenih, koje je on nazvao »slavosrbima«. U prvom redu to su ljudi, koji su već po nasljeđu i odgoju spremni na sve kompromise. Nemajući svojih vlastitih načela, za koja bi se borili i zalagali, sretni su, da nađu bilo kakvu formulu, kako će drugome služiti. Za ove je Starčević upotrebljavao još i

izraz »robska pasmina«. Ali imade među njima i ljudi, koji ne bi htjeli sviestno služiti tuđincu, no nacionalna sviest je kod njih slaba, ili što su bili stranog podrietla, ili što su loše odgojeni, te ipak tuđinu i nehotice služe time, što stoje postrance od svih narodnih napora u borbi za slobodu. Oni zaboravljaju, da ne može biti individualne slobode bez slobode svoje zajednice. Zajednička sloboda jednog naroda nije drugo već narodna nezavisnost. Nitko nije slobodan u zemlji, koja nije nezavisna. Osim toga vrše oni na drugi način poguban utjecaj u narodu, što zbog težnje za slogom, za jedinstvom, za kompromisom, odbacuju i svoje narodno ime i uzimlju tuđa imena, prave kompromise i u pitanju narodnog obstanka i narodne časti, navodeći sve moguće družtvene i zemljopisne izprike, da Hrvatska tobože ne može biti slobodna i samostalna, jer joj nedostaju gospodarski uvjeti za to, dok zapravo malo imade zemalja, koje posjeduju sve uvjete za zdrav gospodarski razvoj kao Hrvatska. Starčević ovima posljednjim odgovara ovako: »Napokon mi vama iskreno izpoviedamo, da je pripoviedka o siromaštvu, slaboći i o malenkosti Hrvatske tuđe bilje, usađeno po raztrganom narodu hrvatskom samo za to, da ovaj narod izgubi pouzdanje u se i tuđincu se time lakše u naručaj baci.«

Kako ni jedan narod ne može stajati bez sveza kulturnih i političkih u svietu, Starčević je smatrao sveze sa zapadnim svietom i kulturama za Hrvate kao najprirodnije i najkoristnije. Tako on poklanja svoje simpatije Rimljanima, ali onima iz doba republike, kada su živjeli siromašno i izticali se čvrstoćom značaja. Osim toga Rimljani su mu bili uzor kao državotvorni elemenat. O Grcima je imao nepovoljno mišljenje, štoviše, on je držao, da su Grci svojom gramzljivošću za užitkom i nesposobnošću za stvaranje države raztočili i samu rimsku državu, a to je kasnije dobrim dielom i poviest utvrdila. Isto tako nepovoljno mišljenje ima Starčević o Bizantincima, gdje se grčka puzavost udružila s orientalnom despocijom, pa je s tim osobinama Bizant otrovno djelovao na balkanske narode.

Sve to za nas nije novo, osobito simpatija Starčevićeva za Zapad, jer se hrvatski narod već na početku svoje poviesti slobodno odredio za Zapad. Prema tomu i Starčevićevo gledanje ide utrenicima stare hrvatske poviesti.

Da se vidi, kako Starčević shvaća demokratsko načelo i narodno vrhovničtvo, evo ovdje iz množtva aforizama, filozofskih, etičkih, naučnih, samo nekoliko redaka:

»Vladar, koji progoni ili ne štuje pravo svoga naroda, prestaje biti zakonitim vladarom i naprama njemu ni jedno udo naroda nema nikakav obzir«. »Svetost vladara naprama narodu stoji samo u svetosti, kojom on smatra i štuje pravo naroda«. »Zakunimo se na svetom grobu naših mučenika, a to je grob sve naše domovine, zakunimo se, da ćemo dostojno osvetiti otce naše, a osveta nam budi svih nas sloboda, jednakost i bratinstvo«.

Kako se vidi, Starčević nije izmislio svoj program, već on ima korien u tisućljetnom životu hrvatskoga naroda, a zasluga je Starčevićeva genija, da ga je pročitao, jasno formulirao i narodu predao.

On hoće, da Hrvatska bude slobodna, nezavisna i cjelokupna.

Za taj cilj žrtvovao je svoj život, radi njega se odrekao obiteljskog života, družtvenog položaja, bogatstva i osobnih probitaka; radi njega je trpio progonstvo, zatvor i siromaštvo. Starčević je svom narodu poklonio sve svoje tjelesne i zamjerne duševne sile. Njegov život i nauka posvema su se poklapali.

Starčević nam je bio vođa, učitelj i prorok. Vođa, koji je oblikovao politički program, pokazao cilj i putove, kojima treba da do njega dođemo. Učitelj, koji je pokazivao pozitivne sile, u prvom redu narodnu hrvatsku sviest, kao najbolje sredstvo za postignuće našeg cilja, a i negativne sile, koje ćemo na putu naći i protiv kojih se moramo boriti. Konačno Starčević je bio prorok, koji je narodu naviestio bolju budućnost, koju mu je Providnost odredila, i propast despocija, za koje veli, da se nikada ne popravljaju.

Iako stranka, koju je Starčević osnovao, nije izvršila ona očekivanja, koja su on i narod u nju polagali, ipak je Starčevićeva ideja i danas živa i ona je postala baštinom cieloga hrvatskog naroda, i njegov program nije više program jedne stranke, već svih nas.

Veliki su ljudi posvuda upućeni u svome djelovanju na družtvo, jer se ni oni ne dadu izčupati iz duševnih sila i struja

vremena, pa su i oni ograničeni na doba svoga života i na onaj stupanj razvoja, koji je bez njih ili s pomoću njih u družtvu stvoren. Tako se u Starčeviću odrazuje narodno načelo onoga doba, pa borba protiv Austrije, koja je to narodno načelo kod manjih naroda nastojala spriečiti. Ali u Starčevićevoj nauci ima više od toga suvremenog mu duha; njegov program je za nas vječan i vriedit će sve dotle, dok hrvatski narod ne bude slobodan i nezavisan, a i kada bude, uviek će se narod sjećati svoga najvećega graditelja i radnika u istoj osobi.

Baš u tome i jesu veliki uspjesi braće Stjepana i Antuna Radića, što su oni hrvatski program proširili na široke seljačke slojeve i dali mu jači družtveni sadržaj. Ali što je Stjepan Radić od vođe jedne stranke postao vođom cielog naroda, glavni je razlog taj, što je cio narod osjetio, da će se preko njega, koji je privukao u borbu za Hrvatsku sve narodne slojeve, na široj osnovici izpuniti bitni dio Starčevićeva programa, a to je nezavisnost Hrvatske. »Staro hrvatsko državno pravo,« veli Stjepan Radić, »to je gotov temelj, na kojemu hrvatski narod može dograđivati svoj dom, svoju državu.«

Zato smatramo, da nam je dužnost, da prigodom 40. godišnjice smrti Ante Starčevića evociramo svietlu njegovu uspomenu i da tu godišnjicu dostojno proslavimo, kako dolikuje našoj narodnoj sviesti i našem narodnom ponosu.

POVIESTNO DJELO ANTE STARČEVIĆA

GOVOR NA SVEČANOJ PRIREDBI U HRVATSKOM GLASBENOM ZAVODU PRILIKOM 41. OBLJETNICE SMRTI DNE 28. VELJAČE 1937.

Danas se ovdje sakupismo, da izkažemo čast uspomeni velikog čovjeka, koji stoji na prekretnici naše najnovije poviesti. Dok je on na jednoj strani svojom dosljednom i nekompromisnom borbom, tvrdim značajem i naukom postigao, da smo se otresli maglovitih iluzija, stvorenih ilirskim i jugoslavenskim pokretom, na drugoj je strani pokazao pravi i jedini put, kojim hrvatski narod mora kročiti, ako želi doći do slobode i nezavisnosti. Svi su drugi putovi za njega krivi i svi vode hrvatski narod u stranputicu, te mu ne mogu donieti ni sreće ni bolje budućnosti.

Sloboda i nezavisnost tako su jednostavni i prirodni zahtjevi, da ih ne treba dokazivati. Ali često najobičnije istine nalaze toliko suprotivnosti i nerazumievanja u narodu, klonulu duhom i odučenu od borbe te spremnu na svakakve kompromise, da je trebalo Starčevićevih golemih napora i borba, dok je ta jednostavna istina postala istinom i svojinom čitavoga naroda.

Kako život i slobodu treba svaki dan osvajati, tako i djelo Ante Starčevića nije s njime svršeno, jer se ono i danas nastavlja, i ostat će vječnim zadatkom, dok bude postojao hrvatski narod i dok ne bude htio biti rob. Zbog toga i ovom našem današnjem zboru nije jedina svrha, da se samo poklonimo njegovoj uspomeni i izkažemo počast narodnom učitelju. Više od toga nas je ovamo dovelo: da u Starčeviću izkažemo čest onoj narodnoj snazi, što se je kod njega u najjačoj mjeri očitovala, a koja se i danas u jačoj ili slabijoj mjeri kod nas i

ovdje javlja. Časteći po tom uspomenu Starčevića, častimo u njemu i sebe same, svoje etnobiološke i duhovne osobine.

Ma koliko svaka ličnost bila u prvom redu upućena na svoje suvremenike, jer je svaka ili pod utjecajem njihovim ili je pokrenuta idejama svoga doba, ličnosti opet na suvremenike djeluju ili izpravljajući njihovo mišljenje, ili jačajući njihove pozitivne dispozicije.

Na drugoj pak strani djela velikih ličnosti prelaze preko svoga vremena i svojih suvremenika, te se prenose u budućnost i postaju trajno duševno nasljeđe budućih naraštaja.

Baš u tome i jest neprolazna vriednost Ante Starčevića, što je on znao izvući iz tajnih dispozicija narodne duše ono, što je trajno i vezano s narodnim obstankom. U Anti se Starčeviću utjelovljuju sve želje i ideali ne samo ondašnjih, već i sadašnjih i budućih naraštaja. On je izpravno vidio, da bez neprekidnosti u narodnom razvoju nema uobće naroda, i da se narodni duh najbolje očituje u poviesti, koja na neki način predstavlja biologiju svakoga naroda. Zato je i posegao za poviešću, kao za najjačim oslonom svoga rada, i na njoj izradio ideju historijskoga hrvatskog državnog prava. Tako je na ideji prošlosti izrađivao zakone sadašnjosti. Izpravno je vidio, da poviest nije mrtva i da ona dalje živi u nama, te da će i naši prinosi, već sutra, spadati prošlosti, pa da je prošlost u stvari svojstvo i sastavni dio svakoga našeg čina. »Ja vam kažem«, veli on na jednom mjestu svojih spisa, »da izvan povjestnice i izvan života ništa ne priznajem za stalan temelj politike.«

Ne mislim ovime izraziti želju, da bi se povratili družtveni oblici prošlosti u život sadašnjice, jer što je jednom svršeno, nikada se ne može u onom istom obliku i snazi povratiti. Vraćanje prošlosti u sadašnjicu u istim družtvenim oblicima bilo bi po tome čista reakcija. Zato je i preuzimanje oblika družtvenog života iz ranijih poviestnih doba gotovo nemoguće. Ali i unatoč toj nemogućnosti vraćanja prošlosti, ipak moramo proučavati prošlost, da u njoj utvrdimo očitovanje duha, kojim je bila prošlost nadahnuta, kojim je nadahnuta sadašnjost, i kojim će biti nadahnuta budućnost. Iz toga su duha stvorena sva naša djela i iz njega je izrasla narodna ideja. Narod je svakako organizam, u kome su urasli pojedinci, ali je narod po svome duhu i mitsko biće, u kojemu je biološko s metafizičkim tako povezano, da je na tome

izgrađeno duhovno i biološko jedinstvo. Onako, kako narod predstavlja etnobiološku vrstu, onako on predstavlja i duhovnu vrstu. Na taj način narod postaje zajednica krvna, dakle zajednica nužde, ali i zajednica duha, dakle i zajednica slobode. Time se stvara dvostruka povezanost pojedinaca u narodu, povezanost krvi i povezanost duha.

Ta zajednica se nama pak najočitije predstavlja u naraštaju sadašnjice, jer su u njemu staloženi svi ideali prošlosti, ali ostvarljivi po velikim ličnostima i prema suvremenim potrebama i duhu vremena.

Međutim se u razvoju svakoga naroda vidi osnovni zakon, da je on uviek bio pokrenut od stvaralačkih pojedinaca. Oni, a ne gomile, stvaraju djela trajne poviestne vriednosti, i oni su jedini, po kojima možemo zaključiti na stvarajuću mogućnost svake narodne zajednice. Osim velikih ličnosti i njihovih djela, poviest nam drugo ništa i ne kaže. Oni su odgovorni pred poviešću, a o njihovu uspjehu ili neuspjehu, prinosima i nakanama, dotično o misiji, koju su izvršili, ili koju su propustili izvršiti, sudi poviest, a taj je sud konačan i neizmjenjiv. U dizanju pojedinaca iz naroda i u njihovu stvaranju djela na svakome polju ljudske djelatnosti — kulturnom, političkom i etičkom — očituje se pun život svakoga naroda. Ti pojedinci stvaraju djela, a ta su djela samo znakovi života u razvoju svakoga mitskog naroda. Ti pojedinci vode komad puta dalje i oni su odgovorni pred poviešću, kako su vršili i izvršili poviestne zadatke.

S tim velikim ličnostima povezana je kozmička istina, da bez njih nema ljudske zajednice, a ako bi je bilo, nema od nje poviesti, jer narod samo preko njih progovara u vremenu i oni su jedini vidljivi likovi, koji u vječnoj perspektivi vremena pružaju dokaze o potencialnoj duhovnoj snazi svakoga naroda; sve drugo je biologija i nepoviestni život.

Ali izticanjem velikih ljudi ne stvara se opreka prema zajednici, štaviše, u velikim se ljudima očituje najjači glas stvarajuće zajednice, te oni predstavljaju vrhunac, do kojega se pojedina zajednica mogla prema svojim duhovnim snagama popeti. Tko je ikada u poviesti progovarao u sudbini i djelovanju zajednice, osim velikih pojedinaca? Iz te spoznaje sliedi drugi zakon, da su granice velikih ljudi u isto doba i granice zajednice, jer preko mogućnosti ljudske prirode ne može ni zajednica prieći, pa je tako zakon, koji vriedi za

stvaranje pojedinaca, u isto doba i zakon, koji vriedi i za zajednicu. Kako se u velikim ličnostima ogledava stvarajuća snaga zajednice, to ona, iako ne može biti manja od velikih ličnosti, ne može biti ni veća od njih. Ali ukoliko se ovako u velikim pojedincima ostvaruju težnje zajednice, ni pojedinci se ne mogu izgraditi do savršenstva, niti stvoriti velika djela izdvojeni iz zajednice, jer inače njihova djela postaju abstraktna, usahnulo lišće bez svakoga učinka na život i razvoj zajednice.

No da djela pojedinca mogu imati utjecaja na narod, treba da se u njima vidi usklađenost između stvaraoca i njegovih djela. Ako ta istovjetnost postoji — najprije između pojedinca i naroda, a onda između pojedinca i njegovih djela — tada u djelima pojedinaca dolaze do izražaja narodni ideali, i ta djela postaju i osobno djelo pojedinaca, a u isto doba i narodno djelo, te pojedinac postaje predstavnikom narodnih težnja.

Takvu veliku osobnost naše poviesti imamo u osobi dra. Ante Starčevića, u kome se pored riedkih individualnih odlika stječu sve najljepše osobine našega naroda. Tako je u njemu oličena nenadkriljiva čvrstoća značaja, bezprimjerno poštenje i požrtvovnost, riedka nesebičnost, altruizam i skromnost, a iznad svega najveća ljubav za dobro svoga naroda i svoje domovine. Ovdje treba posebno iztaknuti njegovu nesebičnost i altruizam, jer ne može biti pravog patriotizma, gdje nema altruizma. Altruizam i patriotizam jedno su te isto, na isti način kao što su moral i altruizam jedno te isto. »Čovjek«, veli Starčević, »nije siromašan, dok se sam ne smatra siromašnim, a to je dok ne ima više redovitih potreba nego li imetka za podmiriti te potrebe. Ne trebaš li više nego imaš, bogat si, pa makar malo imao. Trebaš li više nego imaš, siromah si, pa makar milijuna prihoda imao.«

Da se ocieni njegov rad, treba ga promatrati s dvojakog gledišta: šta je on bio kao pojedinac za sebe, a šta je bio u sklopu svoga naroda, jer ako između ta dva gledišta postoje opreke, ne može se govoriti o punoj osobnosti. Iz analize njegova života, rada i nauke izbija jasna činjenica, da je između njegova života i nauke vladao puni sklad, a to je dokaz, da je sve, što je govorio i učio, i sam proživljavao, i da njegovi

govori nisu bili igra rieči, trenutno razpoloženje, podražavanje instinktima gomile ili politička taktika, već unutarnje uvjerenje čovjeka, koji je svojim radom i životom ukazivao svome narodu prave putove za bolju budućnost. »Naše nazore kažemo iskreno, oslanjajući se po mogućnosti na razloge. Ostajemo kod nazora i razloga dotle, dok od njih bolje ne čujemo« (u knjizi »Bi li slavstvu ili hrvatstvu«.)

Ta istovjetnost između Starčevića-čovjeka i njegovih djela izgradila je onaj diamantski karakter, kakova ne vidimo ni u kojoj drugoj javnoj ličnosti naše novije poviesti. Nikada Starčević nije, bilo komu za volju, bilo zbog koristi bilo zbog straha, uzmakao od svojih načela, pa ni onda, kada je stajao zbog predstavke Riečke županije na obtuženičkoj klupi: »Protiv takove obtužbe državnog odvjetnika braniti se«, veli on na razpravi, »držim za sramotu i pogrdu moga poštenja; ja sve to priznajem da sam rekao, ali ću se zbog toga ponositi pred Bogom i ljudima. Ja ću, štoviše, do smrti u tom pravcu griešiti.«

Starčević je naime kao tajnik Riečke županije bio uputio skupštini predstavku, u kojoj najodrješitije ustaje protiv krnjenja hrvatskih prava sa strane Austrije i habsburžke dinastije, te među ostalim u njoj veli: »Habsburgovci nikad nisu osvojili hrvatske zemlje, već ih je narod svojom slobodnom voljom izabrao, a uza sve to zaveli su u Hrvatskoj upravu, koja je oskvrnjivala sveta hrvatska prava, pa je tako dinastija stvorila stanje, u kome hrvatski narod nema ništa izgubiti i ni za što se boriti, pa je narod došao do sumnje, da li će se težih kazna bojati za vjernost ili za vjerolomstvo. Mi izpoviedamo, da svetost ugovora, kojim su Hrvati Habsburgovce izabrali, dotle vriedi, dok ga obje ugovarajuće stranke održavaju, a kad ga jedna pogazi, druga je, ako ne će biti vjerolomna, držana, ugovor i od svoje strane proglasiti razvrgnutim, pogotovo, kad joj vlastita korist obstanak ugovora ne preporučuje. Mi izpoviedamo, da je protivno zakonitoj sili uzboj posvećeno sredstvo pred licem Boga i duševnosti naroda.« Tim riečima treba dodati izraze, koje je Ante Starčević u hrvatskom saboru na adresu krune u čuvenom svom govoru g. 1861. izrekao, a koji u malim izvadcima glasi: »Zašto Austrija ne kaže, kada i kako postane Hrvatska pokrajinom Ungarije? Zato ,jer bi ona tim dokazom pred cielim čovječanstvom na sav glas izpovjedila, da je prejasna obitelj

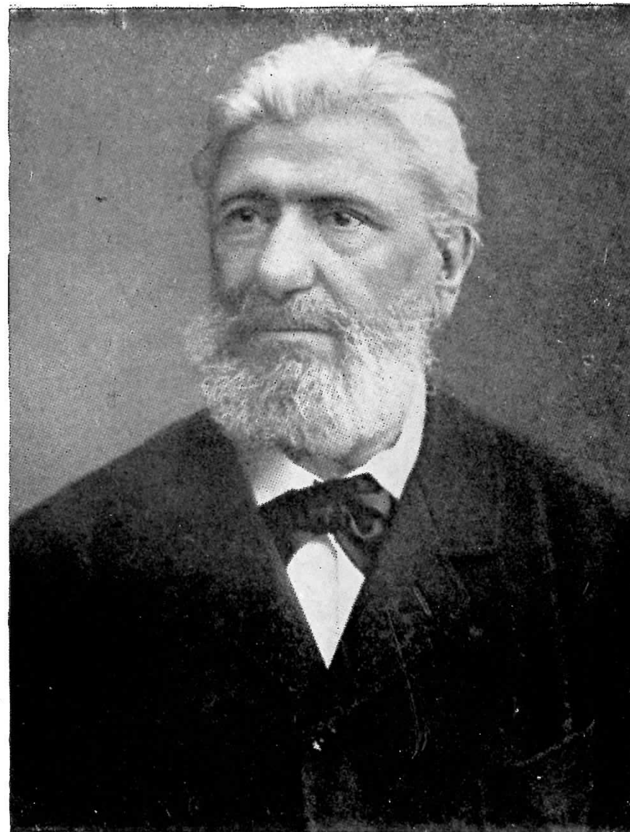
Habsburga na našu domovinu svako pravo izgubila, a to, jer ju je ona od naroda našega slobodnu i nezavisnu primila, pa ju je ona, protiv ugovora i po sebi, učinila podložnicom tuđe zemlje. Austrija zna, da vladar, koji narod i zemlju bez krivnje naroda izda ili zasužnjuje, prestaje biti vladarom, te postaje krvolokom. Da se nisu, pita on, otci naši sami odrekli naše samostalnosti i neodvisnosti? Ne samo da za to nema nikakva dokaza, nego naši stari nisu ni mogli, kao što ni mi ne možemo, sve da bi i htjeli, to učiniti.« U daljem dielu govora nastavlja ovako: »Austrija je vazda jednaka i ista, ona se nije mienjala niti se mienja. Despocije se uobće ne popravljaju, nego propadaju. U pogibelji ona je janje umiljato, a izvan pogibelji postaje od onoga janjeta biesni vukodlak.«

Ako se pomisli, da je sve to bilo javno govoreno i slobodno tiskano i da je Starčević, zbog predstavke na Riečku županiju i zbog krupnih izraza protiv krune i Monarhije, povučen na sudbenu odgovornost, bio kažnjen samo sa dva mjeseca zatvora, dakle neznatnom kaznom, onda se pravo vidi sva relativnost pojma slobode, jer u drugim tobože slobodnim vremenima i oslobodilačkim državama bile bi za takove izraze udarene vrlo težke kazne, ako bi počinitelji uobće do razprave živi došli i ako ih ne bi prije pojeo mrak.

Nitko Starčeviću u životu nije mogao predbaciti nesuglasnost između djela i života, pa ni sami njegovi protivnici, koji su ga inače biesno napadali, nazivali fantastom i luđakom, predbacivali mu bezobzirnost i neotesanost. Ako se na ikoga, to se na njega u punom značenju mogu primieniti rieči pjesnika: Radije se slomiti nego saviti (frangar non flectar).

Starčević je prije svega stekao svoju vlastitu slobodu, jer gdje nema slobodnih pojedinaca, nema ni slobodna naroda. »T k o s e s m a t r a s u ž n j e m«, veli on, »t a j n e k a s e n e č u d i, š t o g a i d r u g i t a k v i m s m a t r a j u. T k o n i j e s v o j, t a j j e s v a č i j i, j e r o d n j e g a n e z a v i s i, č i j i ć e b i t i. Tko se hotice za sužnja izdaje, taj nema pravo tužiti se, što ide od ruke do ruke, i što svaki čas mienja gospodara.«

Kako u biografiji velikih ljudi nije dosta pojave utvrditi, već im po mogućnosti treba pronaći i genetičke uzroke, to

Dr. Ante Starčević
u šestom deceniju života

se nameće prvo pitanje: kako je Starčević došao do tvrdoće svoga značaja i do izgradnje svoje ličnosti i koje su biološke i psihičke sile pri tome djelovale. Shematski odgovor na to pitanje ne bi bio težak, jer je sve u životu rezultat biološke podloge, odgoja, sila sredine, te psihično-socialnih struja svoga vremena. Te se komponente zaista i u Starčeviću jasno razabiraju. On je kao baštinik naše rase primio sve etnobiološke i psihičke osobine, koje su s njome vezane. Sredina ga je družtvena i prirodna uputila utrenicima jasnima i poviešću unapried određenima, a duh vremena u jeku narodnog načela, kojim je bilo izgrađeno cielo europsko družtvo, uputi ga ciljevima, kojima su u ono doba i svi drugi europski narodi pošli.

Ali duh vremena je productum i producens, t. j. u prvom redu je tkivo, a ne tkalac; tkalac je pak sama ličnost, izrasla iz svoje zajednice, koja je iz duha vremena, ali po svojim individualnim osobinama i težnjama iztkala novo vezivo, jednokratno i vlastito. Pored njega imali su sve te komponente i drugi pojedinci kod nas; u nekim osobinama su stajali dapače pred njim, u drugima iza njega, ali u snazi i u usklađenosti, svih činilaca zajedno, nitko nije bio izpred njega. Pa zato nisu mogli ni nasljeđe krvi i rase, ni narodne predaje, ni duh vremena sami sobom izgraditi osobnost Starčevićeve veličine. Što Starčevića od svih drugih odvaja, to je njegov veliki duh, koji je bio individualne prirode i samo njemu svojstven, te je mogao primljene utiske jače proživljavati, na njih reagirati i svome vremenu i hrvatskom razvoju dati osobni pečat. To su tajne prirode, koje stoje u vezi s metafizičkim i koje nije nitko nikada riešio, niti ih može riešiti. Individuum je nedokučiv (individuum est ineffabile)! On nije prema tome bio nuždni rezultat svoga vremena, kao ni svoje rase, ni sredine, a opet su se u njemu svi ti momenti sintetički udružili, potencirali i izdiferencirali u takvoj mjeri, da se mogla izgraditi osobnost svoje vrsti, koja se izdigla nad svoju sredinu, te udarila vlastitim putovima, kojima još nitko nije kročio. Starčević postaje jedinstvena pojava u našoj novijoj poviesti, postaje velika ličnost.

Da bi sve one tajne prirodne sile mogle doći do izražaja, trebalo je doprinieti osobnih prinosa i napora. Svakome su pojedincu po rođenju postavljene granice djelovanja. Između svakoga djela i tendencije, iz koje djelo potječe, stoji

veliki razmak, pa tako stvarno svaka ličnost s onim što stvara, sviestno ili nesviestno, prekoračuje granice staroga, jer tko ne ide napried, taj nazaduje. Nije dosta upirati se u prošlost i konzervirati staro, već se na starome mora graditi novo i ići napried, a to znači izazivati sukobe s drugim sferama, idejama, skupinama, povlasticama i ljudima. Uviek treba nešto rušiti, prije no što se nešto novo sagradi.

Abstinencije u životu nema, pa ne može biti ni abstinencije u djelovanju. Svaki čovjek mora raditi, htio ili ne htio, jer se ništa na svietu ne postiže bez rada i borbe, a najmanje velika djela. I sam Krist je učio, da nije na sviet donio mir nego mač. Mirotvorstvo se protivi životu, i ono znači gubitak vitalnosti, te početak umiranja. Hrvati su borbom i kulturom postali poznati u svietu. Borbom na moru su Neretvani odbijali mletačke nasrtaje na naše obale; hrvatski kraljevi su pobjedama na moru nad Mletčanima spasili iztočne obale Jadrana našem narodu; gusarske borbe Omišana i Senjana protiv mletačkog presizanja na naše zemlje učvrstile su naše pravo na taj prostor. Borbom su čuvali Hrvati ovaj napresudniji prostor Europe od navale Mongola i Osmanlija. Borbom je Matija Gubec pokušao srušiti povlastice feudalaca; borbom krvavom i političkom u prošlim vjekovima očuvali smo se od germanizacije i madžarizacije; borbom smo i s velikim žrtvama u ovo posljednje doba spasili našu narodnu individualnost i naše hrvatsko ime. »Uzboj je«, veli Starčević, »posvećeno sredstvo pred licem Boga i duševnosti naroda.« Ali treba ovdje pripomenuti, da to nisu bile osvajačke, već obranbene borbe. Jedina borba, koju su Hrvati u doba svoje nezavisnosti vodili izvan granica svoje države, bila je borba protiv Bugara, koju je poveo Tomislav, da oslobodi Srbiju osvojenu od Bugara.

Starčević se nije borio na bojnom polju, ali je vodio borbu sa samim sobom, da izgradi sebe u etičkog nezavisnog čovjeka. Borio se dalje protiv predrazsuda svoga vremena i svoga družtva, borio se perom za prava Hrvatske kao publicist, a govorima i javnim radom kao političar u saboru i izvan njega.

Jednaku borbu političku i publicističku vodio je u domovini njegov suborac Eugen Kvaternik, ali je on područje svoga djelovanja prenio i u emigraciju i ondje zainteresirao mnoge utjecajne krugove za hrvatsko pitanje. No što Kvaternika od Starčevića razlikuje, jest činjenica, što je Kvaternik — po

svome temperamentu impulzivan — pokušao za ostvarenje svoje ideje, slobode i nezavisnosti Hrvatske podići oružani ustanak, u kome je izgubio život.

Ne može nitko biti gospodar života, ako prije svega ne reducira svoje potrebe. »Budite zadovoljni s malim«, učio je Starčević, »pa ćete biti tek onda značajni po sebi.« Ali nije to on samo učio, već je i svoj život prema toj nauci udesio, odrekavši se obitelji, sviju udobnosti života, i stanujući u jednoj maloj sobici, koju je jedva mogao izplaćivati prinosima od svoga dnevnog rada. I tako je stekao svoju vlastitu slobodu. »Volim biti«, veli on, »siromah nego rob«. U jednom pismu piše svome pobratimu (prema »Nevenu«): »Ja sam čovjek, koji je prije živio u samoći, a sada živi u pustinji«. »Novca ćeš«, veli on dalje, »imati to više, čim ćeš ga manje trebati, a trebat ćeš ga manje, čim ćeš biti zadovoljniji. Zadovoljan ćeš biti, ako ne budeš više iskao, nego ti treba za moći krepostno živjeti«. Ovo Starčevićevo odricanje svakoga životnog užitka i svake udobnosti možda ni u kojem drugom narodu nije vriedno postaviti za primjer kao kod nas, gdje su gotovo svi slomovi karaktera dolazili od toga, što ovdje postaje prava jagma za vrškom potreba života, pa kad pojedinci ne mogu te potrebe zadovoljiti svojim poštenim radom, prodaju se tuđincima i ugnjetavačima i pomažu tako zarobljivati svoj vlastiti narod.

Ovaj soj je kod nas, osobito kod gospode, tako čest, da je Starčević stvorio rečenicu o pokvarenoj gospodi, koju je Stjepan Radić u početku osuđivao, ali ju je kasnije u još jačoj mjeri upotrebljavao, štaviše i generalizirao, a to je neizpravno, jer je liepi broj hrvatske gospode i inteligencije uviek bio uz narod, za njega radio i žrtvovao se dapače do najvećeg stradanja. Još je štetnije za narodno dobro izticati riečima pokvarenost gospode, a otvarati pristup u narodne redove baš onima, koji su kao inventar prelazili u sve protunarodne režime i pomagali sve tiranske vlade. Da će ti preuzeti pojedinci raztvarati redove one stranke, koja ih časovito treba, na to se ne misli, a to je posve sigurna stvar, jer konstruktivnost predstavlja dva uvjeta, ideju i nesebičnost čovjeka, a toga obojega kod njih nema.

Starčević vrši dvostruku misiju u narodu: misiju svojim životom i misiju svojom naukom, a jedva se može kazati, šta

je od toga dvoga važnije. Prije svega je kazao zbogom udobnostima i računima, pa je njegova krepost bila žrtva, a ideja akcija. »Tko ne ljubi pravicu«, veli on, »pripravan je trpjeti krivicu«.

Govori se o njemu, da je zaboravio borbu za družtvenu pravdu, a u stvari je on o tome toliko zasada postavio, da ih kasnije nije nitko jače upečatio. »Tko se hrani kruhom naroda, treba narodu račune polagati. Seljani su jedini prijetni za svako dobro i uzvišeno, ali su neuki, progonjeni i potlačeni«. »Puku se moraju«, veli on na drugom mjestu, »pokoravati svi oni, koji se hrane plodom njegovih žuljeva. Nema ništa pravo velikoga izvan naroda«.

Ali ona golema etička snaga, koju je on crpio nadvladavanjem sama sebe, sticanjem osobne slobode, stezanjem gotovo svih potreba života na najmanje, ne bi mogla sve protumačiti u njegovu životu, da nije bilo i drugoga izvora, metafizičkoga, koji je bio glavniji pokretač njegova rada. Starčević nije htio, da njegov život bude ocienjen od ljudi, već od Boga, pa zato Boga kao vrhovnoga sudca ljudskih djela uviek spominje. »Zar mi potvaramo naše slavosrbe (t. j. nekaraktere), kad im jasno kažemo, da kako god iznevjeruju krv domovine i slobode svoga naroda, da su time i Bogu svojemu nevjerni, t. j. onoj vjeri, koja ih hrani«. Na drugome mjestu svoga govora iz god. 1861. kaže: »Da vjera i pravednost Višnjega nije hrvatski narod održala, onaj bi narod bio u sumnji, da li je gore biti vjeran ili vjerolóman«. S tim u vezi je uzeo za lozinku geslo: Bog i Hrvati.

Sav svoj rad podredio je etičkom dobru, istini, jer tko se za istinu bori, bori se i za pravo, te je žestoko i neumoljivo žigosao svakoga ne štedeći ni one svećenike, koji nisu vršili svoje dužnosti spram naroda. Koliko je on cienio zadanu rieč, svjedoči ova rečenica: »Zna se, da od čovjeka ne valja ni koža ni meso. Ako mu dakle rieč ne valja, on je najzadnji stvor u naravi.«

Drugo gledište, s kojega moramo Starčevića promatrati, da mu se rad može pravo ocieniti, jest to, da li je Starčević, kao dio cjeline, radio za cjelinu. Ako se u prvom radu Starčević ogledava kao značaj, u ovom drugom radu ogledava se Starčević kao rodoljub, političar i vođa. Starčević je živio u doba, kada je narodno načelo bilo u punom razvoju, a po

njemu je svaki narod dobio prirodno pravo, da se najprije ujedini u cjelinu kao narod, zatim da stvori svoju vlastitu državu, i to narodnu državu. To nije u stvari bilo drugo, nego načelo narodnog samoodređenja. Narodno načelo i načelo samoodređenja stapaju se zajedno. Tako je naslanjanjem na prirodno pravo proglašeno narodno vrhovničtvo, po kojemu svaki narod ima pravo da se organizira u državu i da stvori svoju vlastitu državu i da u njoj bude gospodar. Ali pravo samoodređenja ne smije biti obična fraza, već imperativno načelo djelovanja, i nitko nije vlastan to pravo narodu uzeti ili zaniekati, pa ni sam narod nema pravo odreći se toga prava, jer narod nema pravo odreći se prirodnog prava slobode, a podpuna se sloboda može postignuti samo onda, kad je narod u svojoj kući gospodar.

Načelo narodnog vrhovničtva i narodne državnosti nije Ante Starčević samo prihvatio i razvijao, već ih je postavio na širu poviestnu osnovicu, proglasivši poviestno hrvatsko državno pravo temeljem narodne borbe. On veli: »Ja hoću slobodu hrvatskoga naroda, i koliko veću neodvisnost od stranih upliva, jer narod, koji ne može odlučivati samostalno i neovisno o svojoj sudbini, nema obstanka«. Starčevićeva borba za hrvatsku državu i nezavisnost bila je tako dosljedna, da je jednom rekao, da voli jedno slobodno selo, nego cielu neslobodnu državu. Upravo ta borba za hrvatsku nezavisnost i državu njega je učinila onim što jest, Otcem Domovine, i vječnim moralnim Vođom hrvatskoga naroda.

Osobitu je ljubav dr. Ante Starčević pokazao prema Hrvatima muslimanima, za koje veli, da su najčistije hrvatske krvi. Njima posvećuje niz razprava i članaka, kojima nastoji mnoge suvremenike u banskoj Hrvatskoj razuvjeriti u njihovu iz vremena ratova s Osmanlijama baštinjenom negativnom stajalištu prema islamu i muslimanima u Bosni. Kao u svemu drugome, tako i u ovome pitanju muslimana-Hrvata Starčević se odvaja od neupućenih suvremenika, uviđajući instinktom pravoga narodnoga čovjeka pogrješke, koje su u tome pravcu činili njegovi i muslimanski protivnici.

Starčević postavljanjem svojih načela nije radio za jedan naraštaj, niti za određeno vrieme, već za narod, a narod se sastoji od prošlih, sadašnjih i budućih naraštaja, pa je već time radio za vječnost. Narod, koji nije gospodar svoje sudbine i u svojoj državi, ne može nikada biti pun narod, već

je uviek polunarod, ako još nije rob. Govoriti o unutarnjem uređenju kuće, kada je tuđinac gospodar i drži ključeve kuće u svojoj ruci, puka je iluzija i obmama, jer narod bez slobode i nezavisnosti ne može uređivati ni svoje družtvene ni gospodarske prilike. Sve liepe pjesme i melodije ovoga svieta, najljepše i najslikovitije nošnje ne mogu uljepšati sudbinu roba; štaviše, takove spoljašnjosti odvraćaju narodu poglede od njegova konačnog cilja za slobodu i nezavisnost, pa mogu za narodnu budućnost biti i štetne, jer se izticanjem manje vriednoga, pa bilo to u sebi i estetski liepo, zabašuruju ili odgađaju bitni ciljevi narodnog obstanka.

Osobitom žestinom Starčević se obarao na slavensku solidarnost, a to mu se zamjeravalo. Zašto je Starčević bio protiv sveslavenstva i jugoslavenstva, on odgovara ovako: »Mi smo proti svemu tome zato, jer su to prazne rieči, jer za te sugestije nema temelja u prošlosti, nema razloga u sadašnjosti, a ni izgleda u budućnosti.« Vremena su mu i u tome dala pravo. Za protimbu protiv slavenske solidarnosti stajao mu je pred očima primjer Poljske, koja je bila razkomadana i ugnjetavana od ne-Slavena kao i od Rusa Slavena. Kao temeljni poznavalac razvoja naroda znao je, da se politika vodi interesima, a da kod toga ne odlučuje srodnost ni jezika ni krvi, kao što se to vidi kod germanskih i romanskih naroda. Slavenski narodi su se iza ovoga rata (1914.—1918.) oslobodili i gotovo svi dobili svoje države, ali spram slavenskih manjina oni postupaju jednako, a možda još i gore, no što su postupale neslavenske države.

Ne samo što najveća slavenska država Rusija nije za Hrvate ništa učinila, već štaviše, za svoje egoističke probitke žrtvovala je Londonskim paktom tuđoj, neslavenskoj državi, jedan dio Dalmacije, našega čisto narodnog područja. Da se vidi, kako su se Rusi zanimali za Hrvate, najbolje nam svjedoči Frano Supilo, koji je u Petrogradu na početku svjetskoga rata doznao za Londonski pakt. Kad je u ministarstvu vanjskih poslova odkrio tajnu, da se Italiji prepustila sjeverna Dalmacija gotovo sve do Trogira, prigovorio je Sazonovu, ruskom ministru vanjskih poslova, kako je to mogao učiniti. Onaj mu odgovori: Pa zar na tom prostoru ne stanuju Talijani? Dakle ministar vanjskih poslova najveće slavenske države uobće nije znao, gdje stanuju Hrvati. Značajno je,

da je o panslavizmu jednako kao i Starčević mislio u ono doba i veliki češki publicist Karel Havliček Borowsky, koji je kazao, da ako Česi moraju izgubiti svoju narodnost, da je svejedno, hoće li postati Niemci ili Rusi. I sam Toma Masaryk, prvi predsjednik Čehoslovačke republike, izjavio se o slavenskoj solidarnosti u istom smislu.

A zar su nam ostali slavenski narodi ovdje na jugu dali jamstvo, da ne ćemo biti izkorišćivani i da će naša ljudska i narodna prava biti bolje zaštićena, no što su bila u zajednici s neslavenskim narodima? Nipošto. U beogradskom parlamentu pred nekoliko dana (1937.) govorio je jedan poslanik, da Srbi sa Slovencima čine kliešta, kojima se sprečava ostvarenje hrvatskih težnja. Nitko od Slovenaca nije se ogradio protiv te ružne uloge, koju slovenačke stranke vrše u razvoju hrvatskoga naroda.

Čovjek jedino ne može shvatiti držanje Slovenaca, s kojima Hrvati nemaju kulturnih oprjeka, jer se nalaze u istom zapadnom kulturnom krugu, niti su u toku poviesti imali bilo kakvih sukoba, pa tako predaje prošlosti nisu mogle mutiti među njima prijateljske veze; štoviše, Hrvati su u njihovoj narodnoj borbi stajali uza njih, pa su tako predstavnici dalmatinskih Hrvata u bečkom parlamentu podupirali njihove opravdane tražbine, a Panonska Hrvatska je mnogom Slovencu otvorila vrata kod namještenja — kada ga kod kuće nisu mogli naći — i tako omogućila velikodušno mnogima socialni i kulturni izpon, a to se opravdavalo i krilaticom, da to treba činiti, jer su ionako Slovenci planinski Hrvati, što nije inače našlo dubljega koriena ni na jednoj ni na drugoj strani. Sve te usluge učinjene Slovencima nisu njima smetale, da u doba Jugoslavije ne samo pomažu Srbe u njihovu radu oko obezpravljenja i osiromašenja Hrvata, već dapače da prave zajedničku osnovu, kako bi se Hrvatska razdielila i svako od njih dobio po neki komad od nje (i to bez razlike, klerikalci i liberalci).

Izprike, da bi se Hrvati pokazali imperialisti spram njih, smatrajući ih planinskim Hrvatima, dok oni posjeduju svoju vlastitu individualnost, ne bi mogle vriediti, jer to oprovrgava temeljito najveći Hrvat dr. Ante Starčević, koji je o tome ovo napisao: »Pokazasmo, ne samo da kod nas nema govora ni mjesta kakovu nagonu (naime prisili, da bi Hrvati htjeli Slovence priključiti, op. pisca), nego da mi ne bi htjeli

ni primiti nadvladanu ili kako drugačiju primljenu narodnost. Kod nas vriedi samo razumno osvjedočenje, slobodna volja, prava vjera i ona zajednička korist. Dok ne bude toga, neka ostaje svaki kod sebe«. S ovim se poklapa i druga Starčevićeva rečenica o njegovoj herojskoj etici: »Kako nam se Hrvatstvo svršuje iza posljednjega Hrvata, tako nam međunarodno bratimstvo prestaje iza posljednjega naroda. Svačija nam je narodnost najvećom svetinjom«.

Neobično oštrim riečima obara se Starčević na Srbe. Najprije ih nieče i proglasuje Hrvatima, a tome je uzrok, kako je i dr. Mile Starčević nedavno u posebnoj knjižici liepo prikazao, što su Srbi, u prvom redu Vuk Karadžić, također niekali Hrvate i govorili o jednom srbskom narodu triju vjera, u koji su podrazumievali i Hrvate. Dok su se Hrvati zanosili širokim sveobuhvatnim i obćeljudskim sveslavenskim idejama, Srbi su, stvarniji od njih, odmah prešli na izgrađivanje svoje nacionalne misli na osnovu prošlosti, i nju su, preko Karadžića, proširili na Hrvate. Tako se tumači onaj bezkompromisni stav Starčevića prema Srbima i njihovo negiranje, jer je to bio uztuk protiv sveobuhvatne srbske misli.

Ali kada se uzme, da je negiranje Hrvata, dotično pansrbsko učenje, bilo zabačeno sa strane Hrvata, kao što je negiranje Srba bilo zabačeno sa strane Srba, onda se može kazati, da je baš bilo koristno, što su takove teze bile postavljene, da se vidi, kako ih je narod na jednoj i na drugoj strani zabacio. Upravo u tome se vidi najbolji dokaz dviju posebnih narodnih individualnosti, pa tu volju naroda za svojom posebnosti nisu mogli izmieniti ni pokušaji velikih ljudi na jednoj i drugoj strani.

Ne ulazimo ovdje u pitanje etničkoga podrietla pravoslavnoga stanovničtva u hrvatskim zemljama, koje je — kako poznate činjenice dokazuju — preko srbske crkve u novije doba bilo osvajano za srbsku narodnu misao, a o tome je svakako i Starčević nešto znao. To pitanje nije ni odlučno, nego je odlučna samo sviest o narodnoj pripadnosti, ali su za pitanje narodnog određivanja pravoslavnog stanovničtva kod nas zanimljive neke pojave među samim pravoslavnim svećenstvom, koje u tome nije sve bilo jednog mišljenja. Navodimo ovdje, šta u otvorenom pismu od 16. (28.) ožujka 1877. veli pravoslavni episkop iz Plaškoga Teofan: »Srbske narodnosti političke ovdje (u Hrvatskoj) zaista nema, i tko

Polaganje temeljnog kamena za Starčevićev dom u Zagrebu

bi je tražio, činio bi bez gradjanskoga morala posao, i o ime domovine naše najveći grieh... Ni osobite srbske vjere nema zaista nigdje na svietu, pa ni ovdje. Dakle ni ovdašnjim grčko-iztočnjakom osobitog imena kakvog ni po jednoj ni po drugoj.« (»Obzor« god. 1877. br. 75.)

Što je osobito Starčevića na borbu protiv Srba poticalo, jest i ta činjenica, da su Srbi ovdje u Hrvatskoj pomagali protuhrvatske režime i tendencije, pa su oni bili jezgra madžarona, te su svaki napredak i svaki pokušaj slobode u Hrvatskoj sprečavali. Navlastito se to težko osjećalo u doba omraženoga bana Khuena, koji je u redovima Srba-madžarona bio nazivan od milja »srbskim banom«. Isto to su Srbi u poznijem razvoju dalmatinskoga preporoda činili u Dalmaciji, te su udruženi s talijanašima kod jednih izbora oborili vođu dalmatinskih Hrvata Mihovila Klaića. Da nije bilo te koalicije između Srba i talijanaša u Dalmaciji, zadarska obćina bila bi došla davno prije sloma Monarhije u hrvatske ruke, pa ne bi Italija imala nikakva oslona, da traži Zadar za sebe, dok ga je ovako najviše njihovom krivnjom dobila.

No postoji jedna sila jača od svake druge, a to je odmazda vječne pravde, kojoj nitko ne može umaći, a ona se očitovala u riečima narodnog pjevača:

Pali, žari, udbinski dizdaru,
dok i tvojoj kuli rěda dođe.

Posve je bilo logično i opravdano, da je Starčević zabacio i osudio Gajevo ilirstvo, jer je njime učinjen pokušaj, da se zabaci poviešću, predajom, životom i kulturom utvrđeno hrvatsko ime. Još večom žestinom se oborio na novi pokušaj zabacivanja hrvatskoga imena po jugoslavenstvu. Njegova borba protiv Strossmayera bila je potaknuta tim novim pokušajem, da se individualno biće hrvatskoga naroda, poviešću i životom utvrđeno, pobrka i zamagli u nekom obćem nestvarnom obliku jugoslavenstva, koje nema ni rasnoga, ni poviestnoga, ni kulturnoga, a najmanje nacionalnog oslona. Strossmayeru, kako je na horizontalnoj kulturnoj liniji ušao u naš narodni organizam, nedostajao je prirodni instinkt, te nije osjetio, da se narod ne može svojevoljno odreći svoje individualnosti, jer mu to ne dopuštaju ni objektivni ni subjektivni momenti njegove narodnosti. Druga je njegova pogrješka

bila, koja je sliedila iza prve, što nije držao, da hrvatski narod ima u sebi toliko odporne snage, da bi se mogao održati na tom zaista pogibeljnom prostoru. Pa iako nitko ne može sumnjati u njegove dobre nakane, odabrao je način obrane, koji je za narodni obstanak isto tako opasan, a možda i više, što nam izkustvo u sadašnjici (1918.—1937.) dokazuje.

Starčević je rođen u selu i od seljaka; došao je ovamo, da širi svoju nauku, i ovdje je umro, te naredio, da ga ukopaju među seljacima na selu. Tako je s oba pola svoga života, početkom i koncem, rođenjem i smrću, obuhvatio cio naš narod, seljake i građane, koji tvore jedinstvenu narodnu individualnost. Svaki stalež, kao i svaki pojedinac, ima u tome jedinstvu svoje mjesto i u svakome se od njih očituje narodni duh, kojemu je Starčević najjasniji izražaj.

Staleži su samo duhovni izvršioci cjeline, ali samo kao određene jedinice u funkciji ciele narodne zajednice. Podpuna negacija pojma naroda bila bi, kada bi si jedan stalež, pa bio on najbrojniji, kao građanski u Englezkoj, Belgiji, Njemačkoj i Uniji i t. d., prisvajao pravo naroda, ili kada bi se htelo dati seljacima pojam naroda, izključivši ostale građanske staleže. Narod nije u zanimanju, već u duhovnim nevidljivim osobinama, po kojima se stvaraju sva vanjska zanimanja, bilo seljaka bilo radnika, obrtnika ili građana. Narodni duh ne prelazi sa staleža na stalež, već su staleži njegovi neposredni dionici, zato se jedan stalež ne izdvaja i ne rađa iz drugoga, niti je od drugoga stvoren ili oblikovan.

Svaki je stalež samosvojan, samobitan i vlastit i u svakome se nalazi cieli narodni duh. Ali uza svu tu odieljenost i samobitnost ni jedan stalež ne stoji usamljen i nezavisan, već su svi međusobno povezani narodnim duhom, koji je svima zajednički. Ta je povezanost staleža samo stepenasta, pa svaki stalež s ostalim staležima čini cjelovito narodno jedinstvo. Ako se hoće sloboda, onda neodklonjivo iz nje mora sliediti nejednakost. Nejednakost se rađa s čovjekom, pa su nejednaka i braća, u kojima teče ista krv. Sve je u prirodi nejednako, pa kada bi nestalo nejednakosti u visini, prestale bi teći vode. Kada bi nestalo nejednakosti u toploti, ne bi bilo vjetra ni gibanja mora, ni organskih razlika u vrstama. U jednu rieč, kada bi se uzpostavila podpuna jednakost, ciela bi se Zemlja pretvorila u groblje. Nitko ne može i ne smije

u ljudima ukloniti nejednakost uma, zdravlja, energije i stvaralačke snage. Zavodljiva rieč jednakosti, kada bi se pokušala ostvariti, morala bi sve te razlike u prirodi uništiti, a to je nemoguće. Cielo pak družtvo živi od napetosti različitih energija, koje među njima postoje, a iz tih napetosti i borba stvara se izkustvo života.

Sloboda i jednakost mogu se poklapati samo u jednom pravcu, i to da bude svakome pojedincu slobodno razvijati svoje duhovne i umne snage do najveće mogućnosti, i zauzimati ono mjesto u družtvenom redu, koje odgovara njegovim fizičkim i duhovnim sposobnostima. Takva sloboda i jednakopravnost poklapaju se s etičkim načelom, s prirodnim zakonom i organskom demokracijom, po kojoj se odabirom najboljih stvara hierarhijsko uređenje družtva.

U tim organskim prirodnim i neuklonjivim razlikama ljudskoga družtva sastoji se zapravo problem grada i sela. U seljačkoj psihi očituju se jače praiskonske težnje uztrajnosti i konzervatizma, s kojima je narod ukorienjen u svojoj zemlji i u svojim običajima, dok se u gradu nalazi drugi narodni pol, pol idealizma, kojim građanin intelektualac razbija prividne oblike sadašnjice i hoće i nastoji da izgradi nešto novo. Ali, kad se pomisli, da idealizam u svojoj osnovici nije samo čisto kročenje napried, već i traženje izgubljenih ideala, to se na neki način te čežnje iz prošlosti samo u budućnosti projektiraju. Zato vidimo, da pravi idealisti posižu uviek za silama prošlosti, da u njima nađu poticaja za svoju borbu i rad za budućnost. U tim oprekama konzervatizma i idealizma leži bitna razlika između grada i sela. Seljak, ukoliko se očuvao od vanjskog utjecaja, postaje vjeran tradiciji i prošlosti, dok čovjek gradske duhovnosti izgrađuje iz uspomena prošlosti ideale budućnosti. Više su to razlike u obliku nego po sadržaju. U vezi s tim psihološkim razlikama, seljak je više vezan uz svoj posjed, svoj dom, dakle uz stvar, što ima dobrih, a može imati i loših posljedica. Prevelikom vezanošću uz stvar i materiju slabi se sloboda duha, a kada bi to išlo predaleko, moglo bi dovesti do podpune tvrdoće i gubitka duhovnosti. Na drugoj strani, u gradskom čovjeku, prevelika duhovnost može dovesti do gubitka shvaćanja konkretnoga i mogućega i do maglovitih i abstraktnih pojmova i težnja.

Po tom se vidi, da su zapravo te osobine seoskog i gradskog čovjeka samo izraz za dvie strane istoga narodnog bića.

Proglasiti seljake za narod znači kidati etnobiološku i duhovnu zajedničku osnovicu, znači ciepati jedinstven narod.

Četiri su pojma naroda, a svaki ima posebno značenje.

Pod prvim pojmom naroda se razumieva stanovništvo izvjestnoga kraja, pa se može govoriti o narodu Bosne, Dalmacije, Zagorja, Zagore i t. d. Značenje ove rieči odgovara latinskoj rieči populus, hrvatskoj puk, francuzkoj peuple, talijanskoj popolo. Narod ovdje, bez obzira na razlike, dotično na jednakost vrste i duhovno-duševnu povezanost, samo je skupina ljudi, koja izpunja neki prostor. Kod nas je puk i narod u ovom smislu sinonim (čuj, puče i narode — v. Iveković rj.).

U drugom značenju narod nije drugo nego stanovništvo države, dakle to su državljani. U tom smislu su Belgija i Švajcarska narodi - nacije, premda u etničkom pogledu tu ima više naroda (tako u Švajcarskoj žive Niemci, Francuzi i Talijani, a u Belgiji Valonci i Flamanci). Kako u većini ovakovih država postoji neka s vrstom vezana jezgra, s kojom je ta država još i predajom povezana, na pr. u Francuzkoj francuzka, u Italiji talijanska, to se prema njoj vrši proces asimilacije narodnih manjina, bilo prirodno bilo silom (kako se vršilo kod našega stanovništva u Istri sa strane Italije), a osim toga ta državna nacija vrši privlačivu snagu na dielove svoga naroda nastanjene preko granica u drugim državama (iredenta). Dok narod-nacija prema narodnom načelu nastoji, da narodne i državne vrjednote izgradi do najveće mogućnosti, vrši time svoje pravo i djeluje kao pozitivan činbenik u obitelji čovječanstva, ali netom počne ugnjetavati tuđe manjine na svome teritoriju, a dielove svoje nacije na tuđem teritoriju poticati na uzbunu, on vrši imperialističke težnje i postaje izvor nemira (nacionalizam).

Pod trećim pojmom naroda razumieva se osnovni sloj stanovništva, »niži sloj«, što je redovno kod sjedilačkih naroda seljačtvo, koje stoji kao »donji sloj« spram gornjega sloja građanstva. Čuje se na pr. u razgovoru, da je na kakvom sajmu bilo mnogo naroda i nešto gospode, ali ovdje nije antiteza među njima u nacionalnom pogledu, već u zanimanju i staležu. Zbog utjecaja industrializacije i glavničarstva, a osobito zbog marksističke klasne nauke i stvaranja velikih gradova, taj radni narod u očima obrazovanosti dobiva izgled gomile, ali sliedom istoga gospodarskog razvoja i građansko

družtvo sve više opada i gubi značaj neke elite, ali mu zahtjev na tu ulogu ostaje uviek živ. U ovom pak sloju radnoga naroda, seljačtvo i tvorničko radničtvo se diferencira, jer dok je kod jednog diela radničtva uslied slabljenja nacionalnih ideja narodna kulturna samobitnost oslabila, dapače se kod nekih i od česti izgubila, kod seljačtva se ona i dalje očuvala. Seljački dom postaje tvrđava, gdje se praiskonske osobine ne samo čuvaju, već i dalje prenose, pa takav dom predstavlja poviestnu činjenicu, iz koje je nastao plemenski instinkt.

Pod četvrtim pojmom naroda razumieva se integralna narodna individualnost, koja je obilježena svojim vlastitim jezikom, krvnim i duhovnim zajedničkim značajkama. Ta krvna veza ne mora biti ista rasa, jer naroda iste rase jedva gdje ima, ali ipak treba da u narodu bude neki krvni kontinuum, neka krvna dominanta, koja se kroz sve naraštaje povlači, pa se i u miešanju ne gubi.

Ako takva jedinica nema jedinstva u prošlosti i sadašnjosti, te ako nema nekih značajka, koje bi se u poviestnom razvoju kao njezine očitovale, te ako nema volje da se kao takova jedinica za obstanak bori, tome narodu nema spasa. On se mora među drugim narodima izgubiti. Tu borbu za obstanak narod vodi kao država. Ali uza svu sličnost značajka, uza svu jednodušnost volje, ne postoji narodna jednoličnost, već se narod ciepa prema individualnim razlikama i zanimanjima na klase i staleže; dapače može imati prema različitim pokrajinama i utjecajima izvana i različite običaje, ali je uza sve to jedinstven, ako mu je zajednički duh ostao nepromienjen.

Istina, bilo je mišljenja, da je seljačtvo istovjetno s narodom. Tako je njemački pisac Möser prije 150 godina postavio tvrdnju, da se pojam naroda poklapa sa seljačtvom. Suvremeni i uvaženi njemački sociolog Ipsen piše o tome, da ni onda, kada je seljaka u Pruskoj bilo možda i 97%, nije bila Möserova tvrdnja točna, dok bi danas bila kriva i absurdna.

Kada Starčević svojom naukom i životom obuhvata selo i grad, ujedinjuje u isto doba i dvie strane hrvatske kulture. Obje mogu biti samonikle, a obje su izložene stranim utjecajima, posredno ili neposredno; dakako, gradska daleko više. Onako, kako je narodna zajednica izgrađena po staležima i slojevima, onako isto i narodna kultura imade nekoliko ste-

penica, na kojima se zapaža slabija ili jača dinamika, no jedno je utvrđeno, da svaka viša kultura ima svoje sjedište u gradovima. Tko bi to zaniekao, morao bi zaniekati tri četvrtine poviesti čovječanstva. Istina, rana ili primarna kultura stvorena je na selu i u seoskom miru, a i danas se tamo liepo razvija, pa je i ta kultura sastavni dio naše narodne kulture. Visoka kultura — stvaralački viši narodni rad — razvila se po svojim duhovnim tvorevinama u gradovima. Osnivanje se gradova bilježi kao slavno djelo velikih vladara, i gradovi stoje na vratima visoke kulture, jer bez grada, od starih vremena do danas, nije bilo nikakovih duhovnih stvaranja poviestnog trajanja. Sam Krist je otišao iz sela, iz Galileje, i pošao u Jeruzalem na svoje posljednje putovanje, da postane utemeljiteljem kršćanstva, a Petar je otišao u Rim, da u vječnom gradu utemelji univerzalnu zapadnu crkvu. Nije u Abderi, već u Ateni, stvorena filozofija, koja i danas zadivljuje umne duhove. U Beču i Leipzigu stvorile su se veličanstvene glasbene tvorevine, i tamo su među ostalima stvarali Bach i Beethoven. Bez Firenze, Milana, Rima, Mletaka i drugih talijanskih gradova ne bi bilo renesanse, a najviša cvatnja njemačke sredovječne umjetnosti — graditeljstvo i slikarstvo — vezana je na gradove. Nizozemske veličanstvene slikarske škole bile su utemeljene u gradovima. U Leipzigu, Weimaru, Strassburgu, Rimu, našao je Goethe uzore za stvaranje svojih velikih djela. Što bi bilo od naše hrvatske kulture, da nam nije bilo Splita, Zadra, Hvara, Trogira, Senja, Dubrovnika, Varaždina, a konačno što bi bilo od suvremene naše kulture, da nam nema Zagreba. Šta bismo mi bili bez građana Boškovića, Gundulića, Marulića, Hektorovića, Zlatarića, Vitezovića, Medulića, Kačića, Lučića, Bulića, Jagića, Meštrovića, Kranjčevića i svih drugih velikana i stvaralaca. Zar bi se za nas znalo u svietu i šta bismo uobće vriedili u obitelji čovječanstva?

Ovdje treba pripomenuti, kada je govor o stvaranju kulture u gradovima, da se to stvaranje ne odnosi na sve stanovnike grada, jer najveći dio njih živi od tuđih vrjednota, pa je i u gradovima mali broj ljudi, koji stvaraju kulturne vrjednote poviestnoga trajanja.

No ako su gradovi središte idealizma i napredka, sela su sjedište konzervatizma, a vječno je uviek uztrajno i konzervativno, pa za pravu kulturu trebaju oba elementa, konzerviranje i novo stvaranje. Sela su nam u drugu ruku predstav-

nici konkretnoga, a gradovi idealnoga i abstraktnoga, ali iznad svega selo nam je izvor fizičkoga pomlađivanja. Seljački jezik je pun plastike, a plastika je pjesma. Najveći pak porok grada jest biološka dekadenca stanovničtva i umiranje vrsta. U gradu se nadalje stvaraju gomile, koje se često udaljuju od svoje narodne zajednice, primajući međunarodne ideje i običaje, i gube korien u narodu. Tu se nadalje stvara površnost, nagnuće za senzacijama i odalečivanje od prirode. Uzevši pak u cjelini prednosti i poroke grada i sela, moje je duboko uvjerenje, da je narod bez seljačtva narod bez budućnosti.

Starčević nije pravio razliku pogledom na narodnost između stanovničtva grada i sela, jer je u njima vidio djecu istoga naroda. Ali je i on smatrao seljake najzdravijim i najsamoniklijim dielom naroda, kome treba posvećivati najveću brigu. »Danas su seljaci«, veli Starčević, »glavni stup, koji drži narode, i ako oni nemaju, ne mogu ni drugi imati, te ako oni propadnu, ne mogu ni drugi izdržati.«

Braća Radići su družtveni program Starčevićev proširili na šire narodne slojeve, ali što su oni imali uspjeha kod svih hrvatskih staleža, poglaviti je razlog u uvjerenju hrvatskog naroda, da će oni organizacijom širokih narodnih slojeva i privlačenjem njihovim u borbu ojačati našu kompaktnost i pomoći ostvarenju ideala Ante Starčevića, slobode i državne nezavisnosti hrvatskog naroda.

Velika je pak zasluga Stjepana Radića, što je svojim uztrajnim dugogodišnjim radom i agitacijom znao privući u jedno kolo seljačtvo iz svih krajeva domovine, pa je tako nad mjestnim razlikama i interesima stvorio jedinstvenu solidarnost među svima i probudio sviest o jednoj cjelovitoj narodnoj ličnosti.

B r a ć a R a d i ć i u svojoj nauci iztiču među pravima hrvatskog naroda posebno hrvatsko državno pravo, pa je svojim programom Hrvatska Pučka Seljačka Stranka bila i državnopravna stranka. U njezinu »T u m a č u« prvoga političkog programa stoji, da ona sama »priznaje i zahtieva, da to i drugi priznaju, da hrvatski narod ima pravo stvoriti svoju d r ž a v u. Ovo je prvo načelo hrvatske pučke i seljačke politike, iz koje proizlazi borba za ostvarenje toga prava. U jednu rieč tu se kaže, da je naše staro državno pravo temelj, na kome

hrvatski narod može dograđivati svoj dom, svoju državu. Na obranu našega prava treba ustati cieli narod pa i puk«.

U ovim riečima prvoga programa Hrvatske Seljačke Stranke imamo pun dokaz, da su braća Radići u pitanju hrvatske države bili istoga mišljenja kao i dr. Ante Starčević. Oni su dapače taj državni program svojim prosvjetnim radom među seljacima produbli i usadili temelje, na kojim se izgrađivala naša državna misao. Još jedno izlazi iz ovih navedenih rieči seljačkog programa, s kojima se poklapaju i mnoge izjave Stjepana Radića, da on u seljačtvu gleda stranku, t. j. jedan dio naroda, pa da i on bivstvo naroda shvaća totalitarno kao zajednicu svih staleža i svih članova, iako je izpravno držao, da je kod nas temelj te zajednice seljačtvo kao najbrojniji i sa svojom samobitnošću i ukorienjenosti najiskonskiji njezin dio.

U životu i radu dra Ante Starčevića jasno se razabire jedinstvena ličnost, velika po zamisli svojih ideja i jednako velika po dosljednom provođenju tih ideja i po ulaganju svega sebe za njihovo ostvarenje. Još većma se iztiče njegova veličina, što je započeo borbu u doba kulturno-političke zamagljenosti, kad je Ilirski pokret već bio djelomično skrenuo naš razvoj u mutne i nejasne pravce, a nacionalno nesnalaženje postajalo sve dublje, pa je nastala pogibelj, da se narodna misao pobrka i izgubi. Druga pogibelj je nastala s jugoslavenskom idejom, koja je potiskivala i slabila u krugu samih Hrvata hrvatsku narodnu misao. U to doba, kad idejna zastranjivanja dovode u opasnost naš obstanak, javlja se veliki glas dra Ante Starčevića, koji je bistrim pogledom uočio temeljne naše istine i narodne zadatke postavio na stvarnu osnovicu, tražeći, da se naš razvoj izvrši pod hrvatskim imenom i da se sve hrvatske česti — Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Slavonija, Međumurje i Istra — ujedine u državnu cjelinu na osnovi narodnog i poviestnog prava.

On je svojom borbom čvrsto usadio narodu dostojanstvo i sviest o samom sebi; on mu je dao ponos, da iza njega i nad njim nema nikoga većega osim Boga. On nije, istina, postigao slobodne i nezavisne Hrvatske, ali je taj ideal postavio na prvo mjesto, kao najveći zahtjev naše borbe.

Prava se veličina ne mjeri samo prema trenutnim uspjesima, jer je bilo bezbroj velikih ljudi, kojih gomile nisu za

Radauš V.: Starčević (studija)

života aklamirale, jer su svojim duhom i idejama stajali iznad gomila, pa ih često one nisu mogle ni slijediti. Veliki su ljudi neriedko bili osuđivani na trenutan neuspjeh, ali istom bi kasniji naraštaji uvidjeli njihovu veličinu. Kroz Starčevića je doista u mnogočemu progovorio duh njegova vremena i načela, koja su tada u svietu vladala, jer je i on bio upućen na svoje suvremenike, ali u najvećoj mjeri on je prekoračio duh vremena, izvukao iz našega bića sve što je trajno i nepromjenjivo i postao našim vođom za sva vremena. Ponos i borbenost, koju nam je dao, održala nas je u najtežim danima, a drži nas još i danas, te sve što smo dalje od njega, veličina je njegova sve očitija. Kad stojimo neposredno pred brdom, vidimo u njemu sve detalje i sastavne dielove, ali što se više od njega udaljujemo, izčezavaju pojedinačne crte i oblici, a ostaju vidljivi samo najviši vrhunci planinskoga sklopa. To se isto događa i s velikim ljudima. Što ih iz daljega gledamo, gube se na njima sve više sitniji nedostatci, koji su s prirodom ljudskom uzko vezani, i oni nam strše svojim djelima i idealima kao golemi stupovi, na kojima je zabilježena poviest njihova, a preko njih i poviest njihova naroda.

Dok evociramo u ovo nekoliko misli Starčevićev život i rad, pred nama izkrsava jedinstvena ličnost, koja je znala sažeti iz biologije naše rase najbitnije uvjete našega obstanka; ličnost, koja je svojim sveobuhvatnim pogledom ujedinila u nacionalnom pogledu sve česti hrvatskog naroda na njegovu poviestnom i životnom prostoru; ličnost, koja je svojim čvrstim i nepokolebljivim značajem i gvozdenošću prkosila silnicima i pouzdavajući se u narodnu snagu mogla reći: Hrvatska Hrvatom. U njemu častimo čovjeka, koji nije tražio ni osobne časti ni udobnosti, već se žrtvovao za narod i domovinu; čovjeka, koji je postavio ideale, koji će kao naš putokaz trajati, dok bude Hrvata.

KONZULTIRANA SU DJELA:

Max H. Boehm: Volkskunde. Berlin 1937.

Hellpach: Geopsyche

Salvador de Madariaga: Anarchie oder Hierarchie, Bern—Leipzig

Ante Starčević: Izabrani spisi. Priredio dr. Blaž Jurišić, HIBZ — Zagreb 1943.

Mile Starčević: Dr. Ante Starčević i Srbi. M. H. — Zagreb 1936.

PAVLINOVIĆ O BOSNI

JEDNO ZNAČAJNO PISMO O PRIPADNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

1.

Mihovio Pavlinović ide uz Mihovila Klaića među najveće ličnosti Dalmatinske Hrvatske u doba narodnog hrvatskog preporoda. Rođen u Podgori u prvoj polovini prošloga stoljeća izpisuje on kao narodni borac i kulturni radnik svojim djelovanjem i stvaranjem najljepše stranice najnovije poviesti te zemlje.

Kada je nacionalno načelo u prvoj polovini prošloga stoljeća zatalasalo po svim našim zemljama, a uzpostavom ustavnosti bila i narodu dana mogućnost da očituje svoje osjećaje i želje, te ili da prihvati narodnost, koja je stajala u opreci s njegovim duhom i baštinjenim vlastitostima, a koju mu je kušala uciepiti za višestoljetnoga gospodstva tuđa vlast, ili da u njemu pobiede duh, krv i predaja, i da se na osnovi njihovoj izjavi za Hrvatstvo, pobiedio je glas krvi i duše i narod se u neopisivom zanosu i poletu izjavio za priključak narodnoj zajednici, kojoj je štoviše u početku činio jezgru.

Kao u svakom velikom pokretu, tako su i u ovome pojedinci — u kojima su se unutarnje snage uma i volje jače očitovale i kroz koje je najjasnije progovarao narodni duh — došli u prve redove, a među njima dvie velike ličnosti: Mihovio Klaić i Mihovio Pavlinović. Do njih i uz njih stajale su i druge ličnosti: Prodan, Ivčević, Pucić, Borčić, Čingrija, Gajo Bulat, a kasnije Don Frane Bulić, dr. Ante Trumbić, Bijankini, Ljubić i drugi.

Obzirom na različit odgoj, način i ciljeve rada zapažale su se odmah među njima u početku neke razlike, tako da se postupno oblikuju dvie skupine; moglo bi se kazati, skupina idealista i skupina realista. Na čelu prve stajao je don Miho Pavlinović, a na čelu druge Miho Klaić. Idejnih razlika među njima, pogledom na neposredni program sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, nije bilo.

Uz Pavlinovića su se svrstali gotovo svi svećenici, osobito seoski, koji su u borbi za narodni preporod imali glavni udio, te svojim požrtvovnim i nesebičnim radom najviše doprinieli pobjedi narodne stvari. Kako su pak svećenici, osobito seoski, ukorienjeni u narodu, a s druge strane po svome zvanju konzervativni, to je posve očito, da su oni bili najvjerniji predstavnici koliko vjerskih toliko i narodnih predaja. Vjerni narodnoj stvari i predaji uzeli su za program svoga rada ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom na osnovi poviestnog prava, a kao drugu točku nezavisnost i osamostaljenje cjelokupne hrvatske zemlje na osnovi hrvatskog državnog prava. Bilo je posve prirodno, da je ova skupina, kojoj je program bio isti programu dra. Ante Starčevića preko Velebita, prihvatila pravašku misao, i tako je misao nezavisnosti hrvatskih zemalja našla uporišta u onoj zemlji, gdje je prvotno hrvatska država i nastala.

Druga skupina narodnih radnika, koju je predvodio Klaić, a uz njega su bili: Pucić, Ivčević, Bulat, Borčić, Čingrija i drugi, imala je također u svome programu ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, ne niečući državno pravo, ali je snagu svoga rada izvodila iz prirodnog narodnog prava. Kako se u toku razvoja, osobito u doba provale Turaka, uselio u naše zemlje veliki broj: Vlaha, Cincara, Srba i Cigana, koji se s vremenom zbog zajedničke grčkoiztočne vjere stopiše i proglasiše Srbima, a takvih je bilo mnogo u Bosni i Hercegovini — gdje i množtvo Hrvata za turske vladavine prihvati grčkoiztočnu vjeru — dosta u Hrvatskoj, a nešto manje od jedne šestine u Dalmaciji, a imajući s Hrvatima isti jezik, koji se uzimao pogrješno kao da je jedini znak narodnosti, pomišljala je ova druga skupina, ne bi li se dalo to ujedinjenje proširiti i na sve useljene skupine, vjerski i poviestno odvojene, ali jezično srodne, i sve povezati u jednu cjelinu na osnovi narodnog jedinstva.

Don Miho Pavlinović, seljački sin, bio je rođenjem ukorienjen u zemlji i baštinio je predajom sve iskonske osobitosti svoga hrvatskoga naroda. Posvetio se svećeničkom staležu i

postao župnikom, a već to zvanje ga je jače povezalo uz narodne potrebe i želje. Čovječji karakter, ma koliko je rođenjem, kao pračinjenicom, u čovjeku usađen, ipak se kasnije u družtvenoj sredini, izkustvom i odgojem, dade nešto premiesiti, pri čemu se neke crte jačaju, dok druge bliede. Svakako su ga svećenički stalež i župnička služba primakli izvoru praiskonskih narodnih snaga, a uz prirođeni osjećaj za narod njegova unutarnja volja, da narodne želje ostvari, njegovo je osobno djelo, a to ga je učinilo velikim. Osjećaj za narod, vlastito uvjerenje i baštinjena vjekovna predaja, da u Dalmaciji živi samo hrvatski narod, i znanje, da je on tu izgradio svoju sredovječnu državu i da je kasnije na tom istom prostoru bio izvršen hrvatski književni preporod u 15. i 16. stoljeću, te je tako Dalmacija bila kolievkom hrvatske države i prosvjete, potakli su Pavlinovića na rad i na borbu, da se opet ta zemlja i njezino stanovničtvo povrate u zajednicu hrvatskih zemalja i hrvatskoga naroda, od koga su bili zlim udesom odtrgnuti za više stoljeća.

Zapreke za ostvarenje toga cilja bile su velike. Na jednoj strani bila je protivnost Beča, koji je uviek bio neprijatelj hrvatskih težnja i želja, a tada još više, jer Austrija, gospodarica Lombardije i Venecije, nije se htjela zamjeriti stanovnicima onih talijanskih pokrajina, pa je stoga pogodovala i u Dalmaciji talijanskom stanovničtvu, premda je ono tu bilo u neznatnoj manjini, i nastojala, da i tu bude talijanski jezik službeni, te tako prelazila preko osjećaja i volje goleme hrvatske većine. U drugu ruku dugovjekovno mletačko vladanje u Dalmaciji, a ponešto i useljene talijanske obitelji u toj zemlji, sprečavali su i usporavali puno očitovanje hrvatske sviesti. Kako je još pored tuđih, tu useljenih elemenata, bilo dosta i domaćeg otuđenog življa, to je sve slabilo dinamiku narodne borbe. U treću ruku središte Hrvatstva u Banovini — izcrpljenoj u stoljetnoj borbi s Otomanskim carstvom — nije bilo u polovini prošloga stoljeća još ni politički, a niti kulturno jako, da bi moglo snažno djelovati na stanovničtvo Dalmacije i njega privlačiti k sebi, jer svaka izgrađenija kultura po sebi privlači, a talijanska u primorskim gradovima, crpeći snagu sa susjednog poluotoka, pošteđenog od turskih provala, snažno je prožimala tamošnje stanovničtvo, pa je talijanski jezik bio gotovo kulturnim jezikom u gradovima.

Kako je jezik najveći pokretač nacionalne sviesti, to nije čudo, da je u takvoj dvojezičnoj sredini, ili još bolje, u dvojezičnim ljudima, narodna sviest kolebala između prirođenog duha i stranog jezika i kulture, što se još danas zapaža u nekim gradovima primorske Dalmacije. Treba još imati na umu, da je tada mnogo dalmatinskih đaka svršavalo visoke nauke na talijanskom jeziku u Padovi — jer je mletačka pokrajina stajala u okviru Austrije sve do god. 1867. — a među ostalima i sam vođa dalmatinskih Hrvata Mihovio Klaić, pa su tako tuđi jezik i tuđa viša kultura bacali gotovo sjenu na one naše samonikle kulturne tvorevine i nedali im da dođu do pravog izražaja.

Iz svih ovih momenata se razabire, koje su velike težkoće stajale na putu narodnim ljudima u Dalmaciji, da bi mogli lako uzbuditi u narodnim slojevima iskonsku sviest njihove etničke pripadnosti i potaknuti ih na borbu za narodni preporod.

Mnogim našim ljudima, osobito onima realističkog pravca — a među ove je spadao u banskoj Hrvatskoj i dični borac Erazmo Barčić — stajao je kao primjer talijanski preporod u Italiji, a baš u tome se često zabasalo u stranputicu, što se htjelo talijanski preporod upoređivati s našim, pa se zaključivalo, da je onako, kako je talijanski preporod obuhvatio sve krajeve Italije, gdje se govorio talijanski jezik, i kod nas moguće združiti sve one krajeve u jednu narodnu i državnu cjelinu, gdje se govorio jedan ili sličan jezik. Dvie su se pogrješke u ovoj zamisli krile; prva, što su mislili, da je jezik jedini znak narodnosti, a druga, što nisu uzreli, da je u Italiji vladala ista vjera i kultura, te ista predaja, koja ih je vukla sve tamo na rimsku državu, dok kod nas svega toga nije bilo. Svaki je narod — u području između Jadranskog i Crnog mora — izgrađivao svoju kulturu i imao svoju poviest prema svome narodnom duhu i na svome životnom prostoru; svakoga je zanosila njegova prošlost, te je svaki imao drugačije predočbe o svojoj domovini, a što je još vrlo važno, ni krvno se nisu poklapali, pa prema tome ni duhovne osobine nisu im bile jednake. Ujediniti nešto, što se krvno i duhovno razlikuje, može imati samo mekanično značenje, a da iz toga ne mogu nastati nikakve dobre posljedice, dokazuju događaji, koji su se kod nas razvijali iza god. 1918.

Premda su te želje i nastojanja u prvi mah bili zavodljivi, te se njihovim predstavnicima ne može uzkratiti priznanje istinske ljubavi za budućnost svoga naroda, jedno im je ipak nedostajalo, osnovno i bitno, a to je poznavanje psihe i izvornih osobitosti vlastitoga naroda, koje su se dapače u toku razvoja učvršćivale, a one nisu stvarno ovdje na jugu istovjetne s osobitostima drugih naroda, nego su im često podpuno oprečne.

Pavlinović, duboko ukorienjen u narodnoj prošlosti, bio je bliže duši narodnoj, te je poput Starčevića odmah uvidio, da su kod Hrvata i Srba duh i krv različiti i da su se oni kao dvie odjelite cjeline izgradili na drugim osnovicama, te da svaki od njih ima ostvariti svoju misiju na svome životnom prostoru i po tome drugačije razvijati i svoju poviest. »Političko naše pravo jest hrvatsko, država naša jest Hrvatska, a hrvatski je narod na svome zemljištu, u svojoj državi, te ima i svoje ime narodno i državno«, iztiče Pavlinović u jednom svome pismu. Tu istu posebnost hrvatskoga državnog teritorija i odjelitu individualnost hrvatskog i srbskog naroda ponavlja često u mnogim svojim spisima, posebice u radnji »Misao hrvatska i misao srbska.«

Posve je stoga bilo prirodno, da je preporod u Dalmaciji imao u vidu ostvarenje dviju posebnih tražbina: prvu, da bude narodni jezik uveden kao službeni jezik u sve urede, a drugu, da Dalmacija kao hrvatska zemlja i srčika bivše hrvatske države bude ujedinjena s ostalim hrvatskim zemljama, prvotno s Hrvatskom i Slavonijom, kao njihova sastavna čest. Protiv oba ta opravdana zahtjeva borila se šaka talijanaša, tražeći za Dalmaciju autonomiju i talijanski jezik u uredima, pa su se zato i prozvali autonomaši. S tom talijanskom strankom sklopili su kasnije dalmatinski grčkoiztočni doseljenici, u to doba već nazvani Srbi, politički savez, dokazujući tako i ovom prilikom, kao i cielom svojom prošlošću, neprijateljsko stajalište prema opravdanim zahtjevima hrvatskog naroda. Posljedicom je toga srbskog čina svakako bilo usporenje narodnog preporoda u Dalmaciji, a on je još k tome omogućio za dulje vremena talijansku upravu nekih primorskih občina, a najdulje pak Zadra, koji je imao u občini sve do propasti Monarhije nehrvatsku večinu viećnika — s pomoću kurialnog

izbornog sistema, koji je većinu stanovničtva svrstao u treću kuriju i omogućio joj samo trećinu mandata — pa ga je Italija na osnovi samoodređenja tražila i dobila, a to su svojom politikom omogućili samo Srbi. Taj čin osvjetljuje i cielu rabotu Srba u hrvatskim zemljama.

Odmah na početku svoga dolazka, ulazeći kao »Vlasi«, »Martolozi« i »Čiči« u hrvatske zemlje, kao sluge, pratioci i pomagači Turaka, izkorišćuju turske pobjede, da se ne samo ugniezde na onom prostoru, koji su Hrvati stopu po stopu branili, ginući za slobodu i za spas zapadne civilizacije, već da i djecu i žene uvojačenih i poginulih Hrvata unište ili ih kao roblje prodadu na tržištima Iztoka. Eto to je bio prvi čin tih došljaka svakojakog podrietla i imena, koji se u novije doba — kao i množtvo katoličkih Hrvata u Bosni, koji su ostavši za turske invazije bez svoga svećenstva prišli njihovoj crkvi — nazvaše po vjeri Srbima. Takvo je bilo djelovanje Srba — premda pod drugim imenom — u našim zemljama pri njihovu prvom useljenju. Sve, što je kasnije sliedilo, činilo se u istom duhu, tako da se srbsko djelovanje povlači kao crna nit kroz cielu našu poviest. Mjesto da sa starosjediocima Hrvatima porade, kako bi se ta zemlja digla, narod ojačao i Hrvatska osamostalila, čime bi i njima bilo bolje, sve su radili i sa svakim se udruživali, kako bi Hrvatstvo oslabili i hrvatski narod onesposobili u borbi za postignuće narodnih i ljudskih prava. Ne mogu se tužiti, da im se nije išlo u svemu ususret, pa i u vjerskom pitanju. Prikazujući se kao kršćanska braća, dobiše za svoje bogoslužje katoličke crkve u Šibeniku, Zadru i Zagrebu, a njihova hvala je bila zato neizreciva mržnja na sve, što je bilo katoličko.

Dosta je spomenuti u najnovije doba borbu pravoslavnoga svećenstva protiv sklapanja konkordata s Rimom, kojim su se imala priznati katolicima njihova vjerska prava.*) Što bi na pr. bilo izpravnije, nego da su pomagali Hrvate u Dal-

* Između dokumenata o nedavnoj borbi u bivšoj Jugoslaviji protiv ravnopravnosti Rimokatoličke crkve navodimo izvadke iz poslanice srbsko-pravoslavnog patriarha Varnave i tumačenja te poslanice:

»Svetovno suverenstvo (papa) ugrožava suverenstvo država i mirni razvitak građana u njima, naročito onih rimokatoličke crkve. Stoga ona nuždno izazivlje samoodbranu.« — »Satana je

maciji u borbi za narodni preporod i za pobjedu zajedničkog jezika u uredima? Ali oni to ne čine, već se udružuju s talijanašima, te na izborima za Carevinsko Vieće osamdesetih godina prošlog stoljeća ruše vođu dalmatinskih Hrvata Mihovila Klaića, i to baš čovjeka, koji je bio za nemoguću koncepciju udruženja Hrvata i Srba u jednu narodnu političku cjelinu i od svih drugih zastupnika najdalje izlazio ususret srbskim željama. Taj srbski čin je bio izazvao veliko ogorčenje Hrvata u Dalmaciji, pa se u znak protesta a iz plemenitog velikodušja sam Pavlinović, drugi hrvatski vođa u Dalmaciji, odrekao svoga mandata i prepustio ga Klaiću, koji je naknadno tu bio i izabran. U prekovelebitskoj pak Hrvatskoj Srbi su pomagali zadugo madžaronski režim i omogućivali vladanje Khuena Hedervaryja, kojemu je bio poglaviti cilj, da u klici uništi životno i prirodno pravo Hrvata na ujedinjenje i osamostaljenje hrvatskih zemalja, te je borce za to narodno pravo najžešće progonio, a Srbi ga u tom izdašno pomagali, pa ga zbog toga djelovanja od milja nazivali »srbskim banom«. U Bosni pak bili su opet Srbi najveća podpora Madžara Kallay-a, koji je kao upravitelj te zemlje htio, da bude Bosna kao »corpus separatum« izravno pridružena Madžarskoj

---

ponudio Hristu svetovnu vlast, ali ju je on odbio. Rimokatolička crkva je tu zemaljsku vlast ipak prihvatila. Papinska vlast, kao vrhovna duhovna vlast, protivi se ponosu i državnoj samostalnosti, ona se nameće kao država u državi, ili čak kao država nad državom, ona je tuđinska vlast. Rimokatolička crkva i vera su parasitstvo, koje je bilo i ostalo najvećom nesrećom u istoriji hrišćanstva.«

»Svaki vek izgradnje zapadne crkve samo je jedno slovo u užasnom napisu ferro igneque, ognjem i mačem. Turobniji napis ne nalazi se ni na paklu Danteovom. Crkva katolička je satanski čovek, koji tuđa stradanja doživljuje pod muklom kategorijom satanskog sadizma. To je unutrašnji znak Kainov katoličke crkve.«

»Katolička crkva je podivljala i besplodna vinjaga, zalutala crkva, bludni sin; katolici u Srbiji su pustošni skakavci, antipodi evanđelja, moljci u močljivom tkivu savremenosti, izvrnute nauke; katolička crkva je stara zmija u raju zemaljskom, ona je rodila slobodno zidarstvo i sve filozofske i kulturno-prosvetne, humanističke i socijalne pokrete na zapadu: protestantizam, marksizam i ateizam, koji su pokreti samo opravdana reakcija na tiraniju katolicizma i begstvo od teške depresije zapadne crkve, koji predstavljaju samo pobunu verskog rimokatoličkog roblja, pobunu tiranisanih protiv tirana, unutrašnji plod verskog tlačenja. Ti su pokreti spasavanje čoveka pod svaku cenu iz polomljenih suno-

mimo Hrvatske, pa je htio uništiti ne samo starosjedilačke Hrvate te zemlje, već i njihovo ime, koje je bilo zabranjeno i gotovo smatrano za veleizdajničko.

2.

Sa ovo nekoliko razmatranja o kobnoj ulozi Srba u našem poviestnom razvoju vraćam se sada na Pavlinovića i njegovu idejno-političku konstrukciju o ujedinjenju hrvatskih zemalja u jedno političko tielo, o čemu daje dokaz i ovdje doneseno pismo. No uz to ima i mnogo drugih priloga u njegovim spisima, ali kako se o tome ovdje ne piše razprava — koja bi bila svakako nuždna za upoznavanje njegovih misli i rada — već se samo uzput to ovdje spominje, to ne će biti na odmet donieti nekoliko rečenica o tome iz njegova najboljeg djela »Puti«, u kojem on opisuje svoje putovanje po Hrvatskoj i Bosni u god. 1867.

»Pametno bi bilo«, piše Pavlinović prigodom svoga posjeta u Novoj Gradišci, upoznavši tamošnje političke prilike, »da netko ne izazivlje vjetra po tišini. Na to upućuje vlastito i obće dobro. Zar da bi danas tko razuman tražio Hrvatsku u Kragujevcu? Zašto da se traži Srbija u Novoj Gradiški?«

---

vratih kolesa rimskih. Marksizam je kao i svaki materijalizam verska negacija duha.«

»Prevashodno i najinteligentnije čedo rimskog katolicizma je ateizam. I jedan i drugi, rimokatolicizam i ateizam su podvojene ćelije atheosa: jedna je kao krupan parasit ostala u crkvenom organizmu, druga se izdvojila i odlutala svojim bespućem.«

»Uunutrašnji život zapadnog čoveka i zapadnog čovečanstva organizovan je na mržnji, na osnovu na kome je organizovana i zapadna crkva. Ideal crkvene države raspet je u stvarnosti na dva polusa, na dva glavna akomulatora mržnje: na ropstvu i tiraniji verskoj.«

(Iz časopisa: »*Glasnik*«, službeni list srpske pravoslavne patrijaršije, br. 11—12, 1931., i »*Vesnik srpske crkve*«, organ srpskog pravoslavnog sveštenićkog udruženja, 1931.)

Napominjemo, da ove rečenice nije napisao nikakav zanesenjak ni kakva neodgovorna osoba, nego predstavnici srbske crkve, i da su objavljene u službenim glasilima iste crkve. Dodajemo, da je ovo bilo tiskano u doba diktature, kad je bila zavedena preventivna cenzura i kada je »Hrvatska Revija«, glasilo Matice Hrvatske, bila zaplienjena samo zato, što je na jednoj stranici spomenuto *Hrvatsko* Zagorje, kao čisto geografski pojam, s obrazloženjem, da je to »separatizam« i da se tim imenom širi »plemenska mržnja«!

(Str. 52.). Pri putovanju po Bosni čuo je također mnogo značajnih izjava, poglavito u Banjoj Luci, koje su vriedne spomena. U razgovoru s gostioničarom u jednom hanu pred gradom, upitao ga ovaj: »Tko ste vi, gospodine?« »Ja sam putnik«. Nato će Pavlinović upitati njega: »A tko si ti, junače?« »Ja sam Srbin. A odakle si ti?«, upita ga ponovno. »Tamo od Nove Gradiške«. »A kako govoriš?« upita njega Pavlinović. »Ja samo hrvatski, a moja mlada, ona i njemački«. Kako se vidi, jedan »Srbin« iz Bosne iz onih godina nazivlje svoj jezik hrvatskim.

Najznačajniji su pak njegovi doživljaji u Banjoj Luci, jer se tu uputio u djelovanje srbske bogoslovije i u bezobzirno obrađivanje grčkoiztočnjaka za srbstvo u toj zemlji. U jednom dućanu, gdje se razpreo razgovor između Pavlinovića i domaćeg prodavača Srbina, upitao ga prodavač, pozna li profesore pravoslavne bogoslovije, a kada mu Pavlinović odgovori, da ih ne pozna, primieti prodavač, da je to šteta, jer da su to pametni ljudi, koji su učili u Beogradu. Nato se umieša u razgovor drugi jedan stariji prodavač, pa Pavlinoviću reče: »Ovako još desetak godina, pa će nam popovi u crkvi učiti, da nema Boga. Ah moj gospodine, da znadete, kakvi su im đaci! Skoro mi je pop Melentije iz Varcara kazivao, da bi volio, da je sina u Vrbasu utopio, nego da ga je amo u bogosloviju odpremio. U četiri godine jedva čita, a kartanja, pijanluka i psosti do grdila; da ga je narod gotovo kamenovati htio«. Sve njihovo djelovanje sastojalo se u sijanju mržnje na katolike, i to se činilo riečju i štampom. Tako je Pavlinović vidio najpogrdnije slike protiv pape i katolika, a dielili su ih badava profesori one srbske bogoslovije. U Banjoj Luci je također doznao, da se u Petričevcu nije mogla svršiti katolička crkva, jer su se »Turci tome protivili« po nagovoru srbskih učitelja, »koji mutno gledaju na taj napredak latinluka«. Vriedno je također spomenuti, da je u jednom dućanu čuo, da se kape, što ih seljaci i seljakinje kupuju i nose, zovu hrvatke, pa kada je Pavlinović upitao jednoga katolika, šta je on po narodnosti, ovaj mu odgovori: »Pa vidite, gospodine, da nosim hrvatku, pa šta bih onda bio drugo nego Hrvat?«

Proučavajući Pavlinovićev nacionalni i politički rad, koji je on u doba hrvatskog preporoda razvijao u svojoj užoj domovini, po obalama Jadrana, pa ako ga uporedimo s radom

i mislima drugoga velikog sina hrvatskog naroda, dra. Ante Starčevića, vidimo, da se njihove misli gotovo posve podudaraju. Nastaje pitanje, zašto se onda ta dva odlična sina hrvatskog naroda nisu osobno slagali, i zašto se Pavlinović u jednoj svojoj kratkoj publikaciji oštro izražavao o dru. Anti Starčeviću, i to baš iza svoga povratka iz Đakova, gdje je inače bio česti gost biskupa Strossmayera. Na to pitanje nije lako odgovoriti bez poznavanja intimnih dispozicija samoga Pavlinovića, no ovdje treba odmah naglasiti i imati na umu, da je težko zamisliti, da bi netko mogao utjecati na Pavlinovića, poznatog sa svoga čvrstog značaja, jer se zna, da ne bi nitko mogao njega potaknuti na napadaj protiv vlastitog uvjerenja. Da na čovjeka djeluje sredina, posebice socialna, ne može se zaniekati, pa je lako moguće, da je na Pavlinovića utjecalo družtvo Strossmayera i njegovih prijatelja, ili još bolje, jednostrano mu prikazalo značenje Starčevićeve ličnosti i uzroke njegovih čisto političkih nastupa. Ali sve to ne bi dostajalo, da se protumače onako krupni izrazi i napadaji, da nije u njemu bilo unutarnjih razpoloženja i naklonosti, koje su stajale ne u opreci s njihovom naukom — jer u tome se Starčević i Pavlinović gotovo posvema slažu, — već s načinom izražavanja misli i u drugačijem gledanju na osobe i događaje, prema kojima su se jedan i drugi po svome odgoju razilazili.

Ako se pronikne u život, rad, težnje i djela obojice velikih Hrvata, jasno će se razabrati, da se u životu i radu dra. Ante Starčevića vidi dublja ukorienjenost u prošlosti i zemlji svoga naroda i da u njemu dolaze jače do izražaja prvotni praiskonski instinkti njegove rase, a to još u neukroćenom i neoblikovanom stanju, dok iz Pavlinovića kao seljačkog djeteta progovara također naslieđeni instinkt njegove rase, borbenost i otvorenost, ali već u iztančanom i prekaljenom obliku, a to pod utjecajem romanske kulture i strogo katoličkog odgoja. U Starčevića nisu još bili oni baštinjeni instinkti u vezi s prahrvatskim duhovnim sadržajem našli posvema svoju organsku formu, pa on progovara neposredno i gotovo »neuglađeno«, glasom matere zemlje, dok je u Pavlinoviću romanska kultura, u koju se bio duboko uživio, objektivirala njegov vlastiti »Ja«, pa se tako i njegovi doživljaji srdca i mozga očituju u nekoj jasnoći, ali i u ograničenju prvotnog zamišljanja, jer su prošli kroz umno sito

humanističkog proživljavanja i kršćanske etike. Kod Starčevića predstavljaju se izvorne rasne osobine, psihične i fizične, u čistoj primitivnosti, kod Pavlinovića su one oblikovane u formi i stilu.

S ovim pogledima na osobitost obiju ličnosti slažu se mnoge misli i opažanja Pavlinovića o Starčeviću. On veli: »Starčević je lička korenika staroga kova, golem, neotesan, nepokolebiv u vjeri svoje nepogrješivosti, priviknut samoglavu izpredanju, rieči zasukane, klinaste, nepogodne; ali je on svojim životom bez ljage, svojom tvrdom vjerom u hrvatsko pravo na slobodu, svojim marom i trudom pravi pojav u poviesti Hrvatske«. Pa kad Pavlinović veli, da »nezavisni značaj ovoga čovjeka treba poštovati«, ali mu zamjerava, kao da bi »prekipio mržnjom, prezirom, samosjetom«, da je »sliven u svoju lupinu težko se ikomu mogao primaknuti«, a to u doba — kad Pavlinović nije imao toliko izkustva, što ga je stekao hrvatski narod u posljednjim decenijama, onda nam se čini kao glas krvi i sudbine ono nezadovoljstvo hrvatske omladine u Dalmaciji, koje se je očitovalo povodom Pavlinovićeva pisanja o Starčeviću.

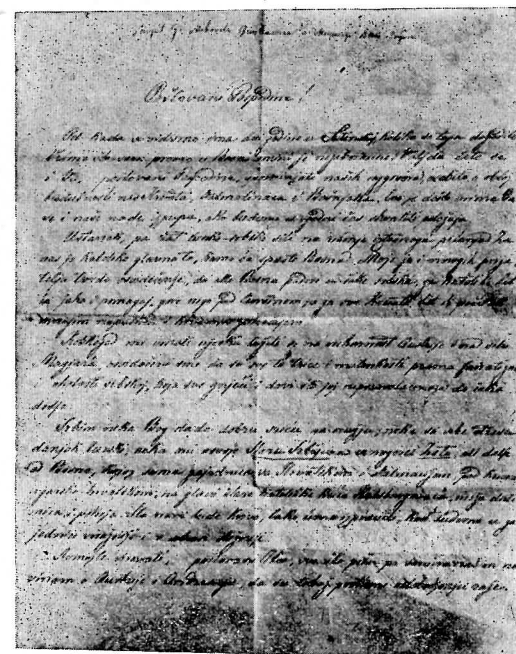
U Pavlinoviću su oštri napadaji na Strossmayera i druge iztaknute osobe onoga doba izazivali negodovanje, jer je on bio uvjeren, da su oni ljudi ostvarili, bilo to na kulturnom, bilo na kojem drugom polju narodnoga života, izvjestni dio narodnih ideala, i da su oni urezali u razvoju hrvatskoga naroda nekoliko jakih crta; Starčević nasuprot gleda na integralnu slobodu, koja se može ostvariti jedino u vlastitoj državi, a odbacuje svaki drugi kompromis ili rad, kao štetan po konačni cilj, koji bi posredno ili neposredno odlagao postignuće toga cilja. Pogotovo napada Starčević Strossmayerovo jugoslavenstvo i u njemu vidi ponavljanje ilirstva, koje je bilo zamutilo čiste poglede i odlagalo ostvarenje hrvatske narodne države pod vlastitim hrvatskim imenom.

Iz ovih razlika u prosuđivanju osoba i događaja, te iz načina izražavanja misli i pridavanja veće ili manje važnosti ovome ili onome pitanju, došlo je do razilaženja između tih dviju velikih ličnosti naše nedavne prošlosti, koje se inače u nauci o individualnosti hrvatskoga naroda kao i o nuždi samostalnosti hrvatske države ne razilaze, a pogotovo se poklapaju u mišljenju o negativnoj ulozi Srba u našem narodnom životu.

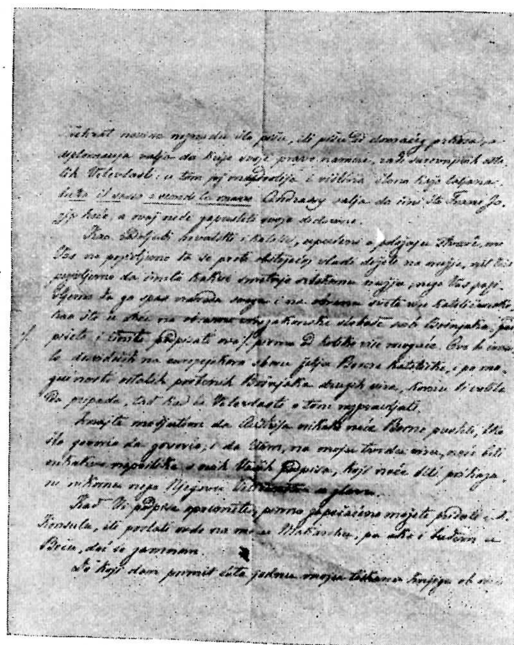
Uz ovo nekoliko misli o idejama, značaju i radu Mihovila Pavlinovića donosim ovdje jedno njegovo pismo jednom fratru u Bosni, iz kojega se vidi nužda okupacije Bosne, kao i njezina daljnjega uklapanja u okvir ostalih hrvatskih zemalja.

Pismo Mihovila Pavlinovića o Bosni i Hercegovini nepoznatom bosanskom franjevcu

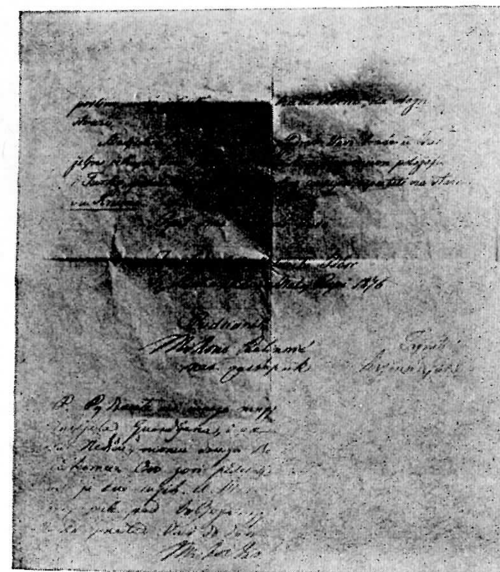
»Poštovani gospodine! Od kada se vidismo ima dvi godine u Sutinskoj, koliko se toga dogodilo! Vrime što sam proveo u Bosni meni je nezaboravno. Valjda ćete se i Vi, poštovani Gospodine, spominjati naših razgovora osobito o obćoj budućnosti nas Hrvata, Dalmatinaca i Bošnjaka. Evo je došlo vrime, da se i naše nade izpune, ako budemo u zgodni čas shvatiti položaja. Ustanak, pa rat tursko-srbski sile na rišenje iztočnoga pitanja. Za nas je katolike glavno

Poštovani Gospodine!

to, kamo će spasti Bosna. Moje i mnogih prijatelja tvrdo osvidočenje, da ako Bosna padne u šake srbske, za katolike bit će jaho i pomagaj, gore nego li pod Turčinom; a za sve Hrvate bit će početak mnogim napastim i krvavim zamršajem. Kolikogod mi imali uzroka tužiti se na neharnost Austrije i na silu Madjara, osvidočeni smo da su sve to trice i malenkosti prama fanatizmu i oholosti srbskoj, koja sve gnječi i davi što joj nepravoslavnog do šaka dodje. Srbim neka Bog dade dobru sriću na oružju; neka sa sebe otresu danjak turski; neka oni osvoje *Staru Srbiju a Crnogorci Zetu;* ali dalje od Bosne, kojoj sama zajednica sa Hrvatskom i Dalmacijom pod krunom ugarsko-hrvatskom, a na glavi stare katoličke kuće Habsburgovaca, može dati mira i pokoja. Što nam bude krivo, lako ćemo izpraviti, kad budemo u zajednici snažniji i s sobom složniji. Nemojte virovati, poštovani Otče, sve što pišu po našim samim novinama o Austriji i Andrassyu,

da su tobož protivni oslobodjenju raje. Višekrat novine neznadu što pišu, ili pišu od domaćeg prkosa; a diplomacija valja da krije svoje prave namire radi surevnjivih ostalih Velevlasti: u tom joj i jest mudrolija i viština, štono kaže taljanac: *Butta il sasso e scondi la mano.* Andrassy valja da čini što hoće Franjo Josip, a ovaj neće zapustiti svoje didovine. Kao rodoljubi hrvatski i katolici, upućeni o položaju stvari, mi vas ne pozivljemo da se proti obstojećoj vladi dižete na oružje, nit vas pozivljemo da činite kakve smetnje srbskom oružju; nego vas pozivljemo da za spas naroda svoga i na obranu svete vire katoličke, kaošto u obće na obranu virozakonske slobode svih Bošnjaka, podpišete i činite podpisati ovo pismo od koliko više moguće. Ovo bi imalo dosvidočiti na europejskom sboru želju katoličke Bosne, i po mogućnosti ostalih Bošnjaka drugih vira, komu bi volila da pripada, tad kad će Velevlasti o tom raspravljati. Znajte medjutim da Austrija nikako neće Bosne pustiti, tko što govorio da govorio; i da vam, na moju tvrdu viru, neće biti nikakve neprilike s ovih vaših podpisa, koji neće biti nikomu

prikazani nego Nj. Vel. u glavu. Kad vi podpise opremite, pismo zapečaćeno možete pridati c. k. Konsulu, ili poslati ovde na me u Makarsku, pa ako i odem u Beč, doć će zamnom. Do koji dan primit ćete jednu moju knjigu ob ovim poslim, u više iztisaka, za se i za braću okolnu da obaznadu (stanje) stvari. Medjutim primite srdčeni pozdrav Vaše braće u Isusu (koji) željno čekaju Vaša pisma i obavisti o tamošnjem položaju. (Gledajte) i Turke (t. j. muslimane) iz daleka, za slučaj turskog rasapa, uputi na staru *(o) vu Krunu.* Opet smo Vaši do duše. Za hrvatski katolički odbor. Iz Makarske o Maloj Gospi 1876. Pridsidnik: Mihovio Pavlinović, narodni zastupnik. Tajnik: Kažimir Ljubić.

P. P. Pozdravite mi mnogopoštovanog provincijala, Guar_dijana, i excustosu Nedića, momu drugu Bobovačkom. Ovo gori pisao sam (Va) mi za sve njih. A Vi se sporazumite rad boljega úspjeha, kako znate. Vaš do duse Mihovio Pavlinović«.*)

* Faksimile i priepis ovoga pisma dobio sam dobrotom g. Fra V. Ilovače iz Sarajeva. Na kraju pisma dodao je prepisivač ove napomene: — Sve sam točno prepisao. Gdje je podcrtano, i u izvorniku je podcrtano. Gdje je izlizano, stavljao sam zagrade i popunjavao. Druga je ruka metnula naslov: »Savjet...« — Drug »Bobovački« znači, da je M. Pavlinović hodočastio na obližnji Bobovac sa franjevcem, kojega se posebno sjeća.

HRVATSKI DUH KOD AUGUSTA ŠENOE

U poviestnom razvoju svakog naroda, kao i u životnom procesu svakog pojedinca, utkano je množtvo oprečnih događaja, veselih i tužnih. Žalost i veselje, izpon i klonulost, izmjenjuju se u ritmu narodnog života poput valova na morskoj pučini, a iz načina, kako narodi znaju snositi svoj neuklonjivi udes, očituje se sva njihova veličina, životni zamah

i odporna snaga. Ne klonuti u nesreći i ne izgubiti stvarnost i mjeru u sreći, najbolji su dokazi narodne veličine i unutarnjeg duševnog ravnotežja.

I u danima klonulosti, kao i u danima sreće, narodi imađu pred sobom velike ljude kao vođe i lučonoše. Bilo u borbi za narodna prava, bilo za družtvenu pravdu, bilo za kulturne ideale, veliki su ljudi srž i mozak svakog naroda, pa uobće bez njih i nema poviesti. Oni su u jednu ruku kao oračevo ralo, koje razmeće i razorava zemlju, da iz nje izbaci na svietlo i donese na javu sakrivene zemljine energije; na drugoj strani oni imaju posebni duhovni aparat, kojim razasute i nepovezane vrjednote oblikuju u cjelinu, dajući joj određenu vriednost i pečat svoje vlastite individualnosti; oni svojom veličinom dižu mjerilo ljudskih djela, a u danima klonulosti i poniženja oni narode bodre, služeći im kao primjer.

Liepo je vjerovanje, da je u svakom čovjeku usađena božanska iskra i da u njemu trajno živi, pa iako se u mnogima gubi u sebičnosti i materiji, u mnogima samo tinja, a u nekima ipak gori, ali u heroja duha i srdca plamsa živim plamenom. Baš ovakvi živi plamenovi stoje uviek na horizontu narodnog razvoja, da narodi ne zabasaju na putu i da se ne izgube u tmini. Proučavanje velikih ljudi, njihova života i rada, njihovih napora i muka, svima je koristno: velikima, da budu veći, a malima, da vide, da veličina nije vezana uz posebno rođenje i bogatstvo, već da ovisi o snazi volje, osobnim naporima i priegoru svakoga pojedinca.

Velikih ljudi, t. j. ličnosti, koje su se svojim radom i stvaranjem digle iznad prosječnog i prekoračile mjerilo, kojim se mjere obični ljudi, ima na mnogim područjima života. U tu kategoriju ulaze: osnivači religija, veliki zakonodavci i organizatori, borci za ljudska narodna prava, umjetnici, pisci i pjesnici, koji su vršeći božansku misiju prodrli u nutarnje težnje i ideale svojih naroda i njih u umjetničkom ruhu — stihu ili prozi — oblikovali i predali budućim naraštajima na čuvanje za sva vremena, konačno veliki vojskovođe, vladari i izumitelji i t. d. Svi su oni svojim radom i djelima upečatili u prostoru i u vremenu crte svoga bića, najprije u razvoju svoga naroda, a preko njega i u razvoju čovječanstva.

Nije težko kazati, u koju kategoriju velikih ličnosti ulazi naš Šenoa i koju veličinu on predstavlja u našem kulturnom zbivanju. On je bio pisac, koji je hrvatskoj književnosti u

drugoj polovici prošloga stoljeća mnogo dao, a potaknuo gotovo sve, što se onda na tom polju stvaralo. Objektivna kritika njega smatra najjačim piscem po snazi, kojom je bio kadar u čitačima evocirati sliku događaja i ljudi. »Veličina pak umjetnika leži u snazi, kojom on može svome čitaču narinuti onakovu sliku svieta i ljudi, kakovu je on u duši vidio i proživio. U tome nije Šenou do danas nitko nadkrilio« (Barac).

Njemački filozof Fichte u svojim predavanjima o biću učenjaka i pisca razlaže, da sve stvari na svietu, kao i mi sami, nisu drugo nego koprene, ili samo izvanjske sjetilne pojave, a da se pod njima, kao biće svega toga, krije božanska ideja svieta; to je zapravo stvarnost svega vidljivoga, koja ne leži u vanjskom vidljivom svietu, već u temeljima svih tih pojava. Velika većina ljudi ne prozire tu božansku ideju svieta, niti je razpoznaje, jer gomile u pojavama svieta vide samo vanjštinu, te ne zapažaju, da se pod vidljivim stvarima krije nešto božansko. Pisci su pak pozvani, da upoznaju tu božansku ideju svieta i stvari i drugima je očituju. U svakom naraštaju ima onih, koji to vide, a prema napredku i novim idejama dolaze iza njih novi pisci, koji svojim jezikom i na svoj način tu ideju zapažaju i suvremenicima očituju oblikovanu u svojim djelima. Fichte je zbog toga nazvao velike pisce svećenicima i prorocima, jer oni svojim naraštajima, a preko njih i budućim, odkrivaju božansku ideju, zato su njemu pisci svjetlost svieta.

Svi pisci nisu jednake duševne i umne snage, i prema tomu ih ima svih kategorija. Pisci umjetnici, koji božansku ideju odkrivaju i u svojim djelima stvaralački oblikuju, postaju sa svojim djelima trajna kulturna baština, najprije svoga naroda, a po njemu ulaze i u kulturni sastav cieloga čovječanstva. No i drugi pisci manje stvaralačke snage vrše svoje poslanje u narodu, što mu na svietlo iznose ovu ili onu istinu, ovu ili onu crtu narodnoga karaktera, ovaj ili onaj ideal, ili ovaj ili onaj nedostatak njegova zbivanja, koji treba izpravljati, pa su tako i oni učitelji i graditelji njegove budućnosti.

Stvaranje našega Šenoe ostavilo nam je takvu kulturnu baštinu, ono je tako obsežno i veliko, da se može s pravom govoriti o dobi Augusta Šenoe, a što je još vrjednije iztaknuti, njegova su stvaranja tako živa i aktuelna, da i danas, kada je moderna književnost našla nove, iztančanije oblike i uniela

u djela novi smisao, te jači družtveni sadržaj, ipak nisu još zastarjela, već su sastavni dio suvremene naše obrazovanosti. Koliko je od toga kulturnog sijača palo sjemena u narodnu njivu, svjedoči činjenica, da je sama Matica Hrvatska izdala 26 njegovih djela, a neka u više izdanja. Ako se uoči, da su neke naklade iznosile do 12.000 primjeraka, onda se može pravo ocieniti golemi utjecaj Šenoin na naš kulturni razvoj i narodnu obrazovanost*.

S obzirom na ovaj kontinuitet Šenoina utjecaja, nastaje pitanje, zašto njegova djela i danas vriede kao nepresušeni izvor našega duševnog obrazovanja? Ovo je problem, koji se ne tiče samo Šenoe, već narodne kulture uobće.

Šenoa je intuicijom genija zagrabio u dubinu naše narodne duše i iznio na javu ono, što je vjekovima radom bezbrojnih naraštaja stajalo nakupljeno u latentnom stanju, ali dosta toga mutno i nejasno, i dao mu život, oblik i jasnoću. Narod je u njegovim djelima osjetio odgovarajući izraz sama sebe i svojih nutarnjih dispozicija, želja i ideala, zato je u njegovim djelima vidio sama sebe projektirana iz prošlosti u sadašnjost.

Šenoa nije doista naša korenika, dapače ni čisti predstavnik dinarske rase, nad kojom su pojedinci podigli stieg magične veličine, poistovjetujući neznanstveno rasu i narodnost — to su dva posebna pojma; ali je Šenoa bio i krvno nama bliz. Poznato je naime iz nauke, da je dinarska rasa nastala stapanjem doseljenih nordijskih Slavena i čini se Armenoida ovdje dolje na Balkanu, a kako se Šenoina obitelj, dotično njegovi roditelji, doseliše amo iz slovačkog prostora, dakle iz srodne sredine, imali su prema tome u sebi i jednu komponentu dinarske rase. To se vidi i po tome, što se obitelj Šenoa ovdje brzo ukorienila i s narodom stopila, pa je književnik Šenoa mogao onako spontano i brzo primiti naše ideale i njih onako plastično i živo pokazati u svojim djelima, da je narod odmah u njima upoznao sama sebe.

---

* O duhovnim vezama šenoe sa područjem primorske Hrvatske svjedoči činjenica, da je prvo izdanje jednog od najljepših svojih romana »Seljačka buna« posvetio vođi Dalmatinske Hrvatske Mihovilu Pavlinoviću. Pavlinović na ovu posvetu odgovara šenoi posjetnicom, na kojoj uz njegovo ime na lievoj strani stoji hrvatski grb, a na drugoj strani izpisuje rukom posljednje rieči iz »Seljačke bune«: »Mnogo ljeta sretno živio! seljački osvetniče! Ti hrvatski sokole moj, beri tog cvieća, za klobuk ga djeni roda i poroda, da se ponose njime pred viekom i svietom«.

Ne može se poreći, da krvno nasljeđe određuje neke stalne crte djelovanja, ali nikakav etnobiološki zakon, kao ni jedna rasna osobina, nije tako jak, da bi čovjekovim djelovanjem mogao izključivo ravnati bez utjecaja svih drugih momenata prirodne i družtvene sredine, kao i vladajućih ideja svoga vremena. Biološki glas krvi samo je sirova živa tvar, a da dobije pravu vriednost, treba joj oblika i ideje, a tu ideju davala je u ono doba Šenoina života u najvećoj mjeri nacionalna misao. Narodi su nastajali pod pritiskom nužde, pa su rođeni u mukama i patnjama, te nisu niti biološka tvorba, niti kakovi prirodni proizvodi; dapače narodna ideja prkosi i načelu vlastitih probitaka i zakonu osobnog samoodržanja, pa je čisto iracionalna snaga, jer u sukobu vlastitih i narodnih probitaka određuje se za narod, a protiv osobnih probitaka.

Ali ako Šenoa nije bio ni naše rase, dapače starinom ni korenika hrvatskog naroda, pita se, kako je mogao on biti predstavnikom hrvatskog duha? Sve ljudske skupine imadu i pored svojih posebnih odvojnih i izdiferenciranih svojstava i neke zajedničke duševne osebine. Tu se veže psihologija pojedinih naroda s idejom jedinstva ljudskog roda. Iz toga izvire predočba o univerzalnom duhu, kako je Hegel genialno satkao tu misao, iz koga se odvajaju pojedine potencije u posebne narode. Svaki od njih je objektivacija univerzalnog duha, koji se tako razpada u individualne cjeline, pa su proizvod poviesti i pojedini narodni individui. Tako su narodi kao individualne cjeline svaki za sebe stvaraoci vlastitog svieta i vrjednotâ. Svaka kultura predstavlja zbog tih individualnih crta i pored zajedničkih osebina univerzalnosti i svoju specifičnu narodnu dušu, svoju pokretnu silu i uzročno načelo. Taj unutarnji duh nije nepomična ni okamenjena veličina, već predstavlja kompleks sila i razpoloženja, koji se s fluktuantnim elementima mienjaju u životnom i poviestnom procesu. Budući da je narodni duh za svaki narod ponešto drugačiji, to nema nigdje dvaju naroda posve jednakih duševnih kakvoća, a u tome se baš i sastoji sva ljepota kulturâ, što je svaka samo jedna boja u ukupnoj slici čovječanstva.

Budući da je narodni duh praizvor narodne kulture i individualno svoj, a u isto doba dio univerzalnoga duha, to je, s obzirom na to da kategorija kulture nema egzaktna pojma, težko kazati, gdje su granice narodnih kultura i koja su djela zapravo narodna, a koja su posebno reprezentativno narodna.

Tu ulazi mnogo objektivnih i subjektivnih momenata, koji o biću naroda odlučuju, pa iako je pojam narodne kulture za narode koji se u istom kulturnom krugu nalaze — jer je kod njih utkano mnogo zajedničkih značajki — težko odrediti, uza sve to i kod njih postoji po koja crta, koja je svakome od njih napose svojstvena. Ali pored objektivnih momenata — za narodnu kulturu težko odredivih — postoje i subjektivni momenti, kao: narodni osjećaj, instinkt i vjerovanje, da su baš ta djela iz njegove duše izrasla, to se narod za njih zalaže, i pridaje im posebnu narodnu vriednost.

Jasno iz ovoga sliedi, da je svaki narod po svome duhu baštinik vertikalnih u zametku usađenih osobina, a u isto doba je svaki narod i dionik horizontalnih spojeva s drugim narodima. Istovjetnost narodna doista počiva na baštinjenju i prenošenju prošlih osobina, i ta jezgra ostaje uviek dominantna, premda se i ona kulturnim odabirnim djelovanjem velikih ljudi, kao što i priljevom horizontalnih spojeva, neprestano i neosjetno mienja.

Zašto se narod baš u takovim kulturnim djelima očitovao i njih smatrao proizvodom i izrazom svoga bića, tajna je prirode, vezana uz iskonsko postanje samog naroda. Bit će to, da su se kroz naraštaje javljale uviek izvjestne misli i težnje, slična naziranja, slična privlačenja i odbijanja, pa se u svim tim duševnim pojavama prozire izvjestan tip, koji se od drugih tipova razlikuje.

Izbačena je misao, a nitko drugi nego veliki pisac Spengler je primienio tu nauku na propast zapadne kulture, da je kultura, kao i narod, organske prirode i da se ona rađa, razvija i umire. Predpostavivši, da je taj biložki zakon doista i utvrđen, uza sve to s procesom rađanja i umiranja kulturâ on nije do kraja izcrpljen. Znade se doista, da se organizmi rađaju, razvijaju i umiru, ali po biložkom zakonu imade i drugih fenomena života, koji nuždu umiranja imperativno ne uključuju. To su fenomeni prenašanja, pretapanja, oplemenjivanja, a iznad svega fenomen simbioze. Nacionalne kulture ne moraju umirati, već se mogu u poviestnom razvoju i životnom procesu s drugim kulturama stapati, na njih prenositi i od njih dobivati nove elemente i snagu. Iz razvoja čovječanstva znademo, da u svakoj kulturi imade množtvo različita sjemena, i da ono, što mi posjedujemo, nije sve naše, već da

tu ima mnogo stranoga, ali je sve prošlo kroz naš duh, pa se osjeća, da je naše. To isto vriedi i za druge narode.

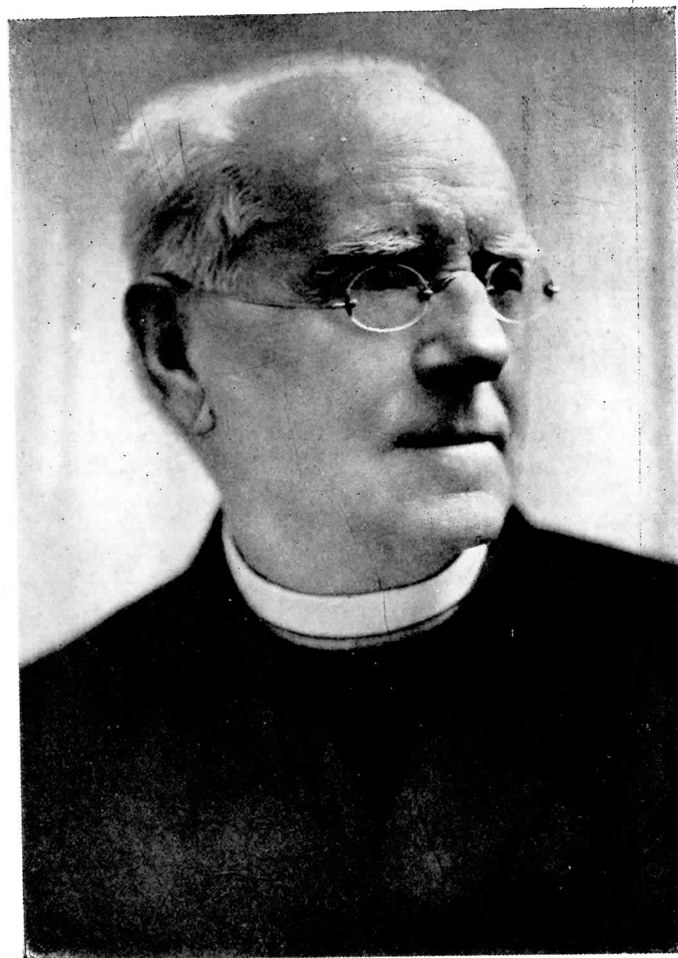
Šenoa je prošao kroz proces prilagođivanja i simbioze, te je ušao kao horizontalni član u ljestvicu našega vertikalnoga razvoja i tako postao član naše duhovne cjeline. Ničega se on nije trebao odreći, već je u naš kulturni kozmos unio cieloga sebe. Svoje je donesene osebine stapao s našima ovdje stečenim, i postao posve naš po osjećaju mišljenja, a da je to bilo moguće, dade se lako shvatiti. Roditelji Šenoini došli su k nama u doba, dok je narodno načelo bilo u povojima, a našli su se u istom kulturnom pojasu, koji su i ostavili. Ovdje, kod nas, bila je sredina otvorena za sve struje i težnje onoga doba, dapače se zbog otvorenosti granica ponešto mienjala i etnička baza, kako se još i danas događa. Univerzalnost naše kulture ima bezbroj horizontalnih, psihičkih veza s drugim narodima istoga kulturnog pojasa, pa je asimilacija bila laka i moguća. Tako je laganim stapanjem i adopcijom, a iznad svega svojom kulturnom simbiozom, Šenoa samo potencirao svoje prvotne kulturne smjernice, a primio s nacionalnim načelom naše težnje, pa je sam bio i tvorevina, a sa svojim stvaranjem i kulturnim prinosima i tvorac našega narodnog hrvatskog duha u onoj fazi, u kojoj ga je zatekao.

Za ideju nacije, koju, ma i nesviestno, svaki čovjek u sebi nosi, najvažnije je poznavanje narodne poviesti, jer narodne vrjednote nisu abstraktne, već zorne, a tu zornost pruža u punom značenju narodna poviest. Događaji prošlosti su samo simboli izvjestnih vrjednota, koje su u onim poviestnim ličnostima i događajima došle do izražaja. Ne treba ni da bude posve točna narodna prošlost, jer mi imamo samo predočbu o prošlosti, koja se možda i ne poklapa sistematski s onim događajima, ali uza sve to ona ima znatne i velike utjecaje na sadašnjicu, jer je narod uvjeren, da su se baš onako dogodili, i tu predočbu prošlosti osjetio kao svoju. Zato su Šenoina djela najljepša iz područja hrvatske poviesti, dok se manje udubio u proučavanje suvremenih družtvenih pitanja. U »Seljačkoj buni« riše nam perom umjetnika sve napore hrvatskog seljaka, da si izvojšti ljudska prava i da bude svoj i slobodan na svojoj rođenoj grudi. Matija Gubec, inače poviestna ličnost, zapravo je samo simbol hrvatskog seljaka, vječnog patnika u borbi za ljudska prava. Ona je buna, istina, silom Tahijevom

i s njime udruženih feudalaca ugušena, ali kozmička snaga hrvatskog seljaka, ukorienjenog u svojoj zemlji, ostala je neslomljiva, jer Tahijeve kule su, kao i kule ostalih ugnjetavača, porušene, dok hrvatski seljak i danas živi, kao primjer vječne nemeze, da pravda konačno mora pobiediti. A baš ta crta pravde, tipična je crta hrvatskoga karaktera. U djelu »Čuvaj se senjske ruke« pisac iznosi samo jednu epizodu one vjekovne borbe hrvatskog naroda za slobodu mora, koja je počela s neretvanskim gusarima, kulminirala s pobjedom Petra Krešimira Velikoga u rečenici »mare nostrum Adriaticum«, nastavila se u borbama Omišana i Kačića, a konačno opisana od Šenoe u borbi senjskih uskoka protiv prevlasti Mletaka. U poviestnom romanu »Kletva« jasno se vidi tendencija piščeva, da prikaže borbu hrvatskog naroda, da hoće da bude subjekt svoje sudbine na svome životnom prostoru, a ne objekt tuđe volje. Nigdje kao u tom komadu ne dolazi do izražaja cjelovitost hrvatskih zemalja, ukoliko su se oni događaji vršili u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, a Bosna je, kako tvrde ne samo sa Šišićem svi hrvatski povjestničari, nego i čitav niz ne-Hrvata — Niemac Dümmler, Francuz Rambaud, Rus Hilferding, Bugarin Drinov, Englez Bury, Čeh Niederle, Madžari Pauler i Thaloczy — bila hrvatska zemlja. Jasno iz toga sliedi, da je onaj pokret i po akterima i po pozornici, gdje se vršio, bio čisto hrvatski pokret na Jugu. On se doista nije vršio pod nacionalnim likom, koji tada kao dinamička sila poviesti nije ni postojao, već pod likom opreka feudalno-dinastičkih; ali su mu nosioci, borci i žrtve bili Hrvati, a cilj mu je bio samostalnost hrvatskih zemalja.

»Mrtvi — kaže veliki francuzki psiholog i sociolog Le Bon — zapoviedaju živima; oni vladaju u golemom a nevidljivom carstvu bezsviestnoga, odakle dolaze sve pojave razuma i karaktera. Mrtvi su jedini i neosporivi gospodari živima«.

Da je Šenoa šetajući se po carstvu naše prošlosti pribirao najbolje događaje, epizode i junake, u kojima su se očitovali u punoj snazi i jasnoći praiskonski narodni instinkti i naše težnje, i da je primio pored naših ideja i naše osjećaje, te bio u žalosti i radosti članom hrvatskoga naroda, vidi se iz svega njegova rada. Posebice je to snažno izraženo u njegovoj pjesmi »Klevetnicima Hrvatske«, koja zvuči kao prosvjed protiv onih, koji Hrvatsku hoće da ponize, Hrvatsku poviest omalovaže, a Hrvatima ospore pravo na slobodu i nezavisnost.

Don Frane Bulić

KULTURNOHISTORIJSKA I BIOLOŽKA OSNOVICA BULIĆEVE LIČNOSTI

O Don Frani Buliću nešto napisati i onome, koji ga je samo malo poznavao, nije težko. Njegov dugi viek, vidljivi rezultati rada, otvorena priroda, unutarnja ekspanzivnost, prijateljska razgovorljivost, završena pripovjedalačkim monologom, a iznad svega izpravna i dosljedna linija života, omogućivala je svakome, da ubrzo pronikne u tu zanimljivu, privlačivu i simpatičnu ličnost, jasnu i nekompliciranu.

Pisati pak o Buliću onome, koji je imao sreću, da mu podrobnije prati sve faze života, i to kao profesora i ravnatelja na gimnaziji, znanstvenog radnika na djelu, rodoljuba u narodnom radu, također nije težko, jer je to sve učinjeno i provođeno spontano i dosljedno i po stalnim etičkim i narodnim načelima.

Nešto je teže proučiti sredinu, družtvenu i kulturnu, iz koje je on niknuo, dovesti njegov život u sveze s biološkom podlogom njegova naroda i prema svemu tomu ocieniti pokretne sile njegova djelovanja i razlučiti individualne od kolektivnih sila. No uvjeren sam, da je to najzanimljivije, jer se baš po tome mogu upoznati sve komponente Bulićeve psihe, baštinjene i u životu stečene. O tome će se ovdje pokušati nešto kazati, pa ne bilo to sve ni izcrpljivo ni konačno.

Don Frane se rodio polovinom prošloga stoljeća u Vranjicu, selu na malom poluotoku između Splita i Solina, na neki način po sredini dvaju polova njegova djelovanja, oko kojih su se kretali njegovi napori, a za koje je utrošio najveći dio svojih umnih i fizičkih sila i gdje je pobrao najveće uspjehe.

Solin, stara rimska Salona, političko i kulturno središte rimske Dalmacije, uzima prvo mjesto u Bulićevu stvaranju, i

tu je on u tri pravca razvio svoju djelatnost: 1. u pravcu iztraživanja javnoga i posebničkoga života poganske Salone; 2. u pravcu iztraživanja pojave kršćanstva u tom gradu i njegova sukoba sa starim i strogim državnim zakonima rimskim, pri čemu su — znak najveće tragike — pale žrtvom, iako ne u tom gradu, žena i kći cara Diokleciana, začetnika tih progona, najvećega epigona nizkoga rimskog carstva; 3. konačno u pravcu iztraživanja hrvatske prošlosti, koja je tu — znak privlačive i trajne snage toga prostora — našla svoje prvo i najjače žarište.

Bulić u iztraživanju poganske Salone nije bio prvi, jer je dosta umnih radnika tu i prije njega kopalo i iznosilo spomenike na svietlo, ali ni jedan nije toliko njih našao i, može se kazati, cielu Salonu sistematski na svietlo iznio kao on, tako da se bez njegovih rezultata ne može ni pristupiti proučavanju toga grada, kao ni ciele rimske Dalmacije uobće. Taj rad mu je stekao u svietu toliko priznanja, da je bio smatran ne samo prvim hrvatskim arheologom, već jednim od prvih arheologa u Europi.

I drugom pitanju: pojavi kršćanstva u Saloni, Bulić posvećuje najveću pažnju, pa iako Bulića u svemu odlikuje osobitost značaja, da je sve u njemu dolazilo od osjećaja i uvjerenja, ta crta je najvidljivija u njemu kod iztraživanja solinskih mučenika — onih idealista, koji su za svoja načela žrtvovali sve što su imali, vlastite živote. Zbog te osobitosti značaja, kao i zbog rezultata rada u Saloni, toliko je Bulić bio u svietu uvažavan, da je na nekoliko kršćanskih arheoložkih kongresa bio biran za predsjednika ili podpredsjednika, a svoje osjećaje spram onih mučenika posvjedočio je i simbolički tako, što je htio biti pokopan na pragu njihovih grobova, da im simbolički bude vječni čuvar.

Konačno iztraživanju hrvatske Salone, koja kronoložkim redom dolazi posljednja, jer su se Hrvati iza razorenja njezina tu smjestili, Bulić posvećuje veliku pažnju, pa se tu Bulić učenjak ne da odieliti od Bulića rodoljuba. Tu mu je uspjelo naći toliko važnih spomenika, te da nije nego samo to našao, njegovo bi ime kod nas ostalo veliko i neumrlo. Bulić je kod iztraživanja hrvatske prošlosti imao osobiti užitak, jer je tako u poviesti svoga naroda upoznao i svoju osobnu poviest, to jest onaj život, koji je i on u prijašnjim naraštajima

bezsviestno živio i prije svoga sviestnoga života. U poviesti svoga naroda on je vidio i svoju vlastitu poviest. Kad je našao razlupanu ploču o kraljici Jeleni i komade sastavio, te napis pročitao, dao je od veselja slaviti u sva solinska crkvena zvona, što mu je uspjelo riešiti prazninu u neprekinutosti niza hrvatskih vladara.

Tu, u Solinu, kao rezultat motrenja i iztraživanja, uvlače se u Bulićevu psihu i postaju sastavnim dielom njegova značaja dvie bitne crte: univerzalizam rimski, ojačan i oplemenjen kasnije univerzalizmom kršćanskim, te narodni partikularizam hrvatske individualnosti; a one stvaraju Bulićevu ličnost, jednokratnu i neizmjenjivu. No ta dva načela života, inače u prividnoj antitezi, u Buliću su bila usklađena, gotovo bih rekao u simbiozi, a bez toga uvida u strukturu njegove psihe Bulić se ne može razumjeti, ni kao čovjek, ni kao umni radnik, a ni kao značaj.

Split je drugo središte Bulićeva djelovanja, a kako je Split bio na početku urastao, a kasnije izrastao iz Palače Dioklecianove, to je najveća Bulićeva briga bila, da čuva taj veliki rimski spomenik od svakog oštećivanja prirodnoga i ljudskoga i da ga u prvotnom stanju preda potomstvu na dalje čuvanje. Tu je Bulić razvio izvanrednu snagu, i nije se žacao ući u borbu s javnim mišljenjem i sa svojim prijateljima i štovateljima, kada se radilo, da se sprieči nešto, što bi po njegovu mišljenju nagrđivalo prvotne linije ili skladnost toga spomenika. Kako je Bulić prosuđivao oštećivanje njegovo, prošlo i sadašnje, najbolje osvjetljuje jedna rečenica, koja je u Rimu bila primienjena obitelji Barbarini, a on joj je dodao drugi stih za Splićane:

Quod non fecerunt — barbari, fecerunt Barbarini,
Quod non fecerunt — Barbarini, fecerunt Spalatrini.

Treba ovdje pripomenuti, da je Bulić volio Splićane i da ovom rečenicom nije htio izražavati sarkazam ili prezir, već samo blagi otčinski priekor u brizi, da se ne bi oštetio kakav dio ili nešto dodalo, što ne bi bilo usklađeno s duhom i stilom toga spomenika.

Poznata je također njegova neumoljiva borba, nekompromisna i uporna, protiv postavljanja spomenika Meštrovićeva Grgura Ninskog u peristilu Palače. Premda je Bulić genij

Meštrovića, toga drugog velikog dalmatinskog Hrvata, visoko cienio, ta ciena i osobne sveze nisu nimalo umanjile žar njegove borbe. Posljednja njegova dopisnica, meni upravljena u Rogašku Slatinu 20. VII. 1934., dakle devet dana prije njegove smrti, nosi sliku Grgura Ninskoga u peristilu Palače s njegovom rečenicom: Abominatio in loco sancto (grdoba u svetom mjestu).

Split ima i na drugi način velik utjecaj na njegov i naš narodni razvoj, ukoliko je Split bio uporan čuvar romanskog duha i preuzeo ulogu Salone na obalama iztočnog Jadrana. Split, preuzevši romanske bjegunce iz Salone i drugih mjesta, spasio je za prvo vrieme svoj romanski etnički sastav i stare kulturne predaje, te postao najupornijim bedemom romanizma u Dalmaciji, pa su se stoga u Splitu i mogli držati crkveni sabori, koji su, izraženi u jednoj formuli, pokušali suzbiti bujicu hrvatstva u stare zidine gradske. Svi drugi gradovi dalmatinski, ne izuzevši ni sam Zadar, koji su dapače Mletčani morali četiri puta osvajati i stanovnike razseljivati, da mu uzmognu dati svoj mletački značaj, prije su se pohrvatili od Splita. Štoviše i onda, kad se Split i neki drugi gradovi ne mogahu održati bez organske veze sa zaleđem — s hrvatskim kraljevstvom — tek postupno popuštaju etničkom i političkom pritisku u pravcu pohrvaćenja ciele zemlje, koja je u tom zaleđu, na širokom prostoru rimske Dalmacije, bila prozvana imenom naroda, što ga je naselio, Bielom Hrvatskom. Ali i tu spasavaju fikciju, kad ne mogoše stvar, te uzeše za sebe staro geografsko ime Dalmacije (Rex Croatiae et Dalmatiae).

U Splitu, nesumnjivo geopolitičkom središtu ciele zemlje, Bulić vrši dva zadatka, one iste, koje su Hrvati vršili već od svog dolazka amo, da su ga čuvali, te nastojali mirnim načinom uvesti u okvir svoje narodne zajednice. Tu se pred Splitom zaustavi prodorna bujica Hrvata, i mjesto nje započinje mirna kulturna penetracija. Tu se odmah, na početku naše poviesti, počela oblikovati kulturna zajednica Zapada, koja je zamienila staru mediteransku kulturu, premda je u vanjskom i unutarnjem svome sklopu imala drugih i novih sastavaka. Stoga su Romani Dalmacije bili jedna kopča, koja je Hrvate povezala s kulturnom zajednicom Zapada i s rimskom crkvom, te iako je rimsko carstvo propalo, ostavilo je u nasljeđe kod nas, preko Romana, jedan veliki dio kulturnih vrjednota antike.

Vraćajući se s ovih prilika sredine na Bulićev osobni razvoj, nameće se odmah misao, da je Bulić već po mjestu rođenja i po vanjskim utjecajima, između dva pola svoga djelovanja, te u sintezi latinskog univerzalizma i hrvatskog individualizma, bio određen za svoj budući rad. Ali ti vanjski utisci, koliko bili jaki i neodoljivi, nisu jedini kadri pokrenuti unutarnje sile bez nečega drugoga, u što ni jedno iztraživačko oko ni um ne mogu unapried uzreti, ni protumačiti, a ta tajna sila postala je njegovim zakonom života. Ta je ključala u njemu iz dvaju izvora: iz biološke baštine njegove rase i etničkih individualnih osobina njegova naroda, koje su se kroz njega onako jasno očitovale.

Bulić je po svom tjelesnom izgledu čisti potomak dinarske rase, kako mu je i cio bliži rod bio, a dinarska rasa, po učenju najboljeg stručnjaka za to pitanje, Švajcarca Pittarda, ima svoju najčistiju jezgru u Dinarskom bilu: od Pokuplja i Like sve tamo preko Bosne i Hercegovine do Crne Gore, dakle baš u krajevima, u kojima su negda posvema nastavali, a i sada pretežno nastavaju Hrvati. Bilo bi nenaučno spajati narodnost i rasu, jer je rasa biološka pojava, a narod socialna skupina i kulturno-psihična tvorevina, no koliko duhovne osobine stoje u vezi s fizičkima, to se i u rasi do neke mjere očituje spoj duševnih i tjelesnih osobina, i na toj podlozi se izgrađuju etničke skupine. U svakom se pojedincu nalazi ma i malen dio njegova naroda, samo u velikim ljudima se ta bit narodna javlja u većoj mjeri i očituje u većoj snazi; ali nema zakona, po kojemu se može unapried kazati, u kome će se veća mjera tih narodnih bitnih osobina pokazati, jer je to tajna i dar prirode. Pojedinac dolazi na sviet s baštinjenim osobinama svoga naroda, i tada počinje njegova osoba, ali još ne počinje njegov individualni ja, koji se istom kasnije razvija, kada on sam iz bezsviestne stvarnosti postaje sviestan svoje vlastite ličnosti, a to postiže vlastitom voljom i vlastitim prinosima. Individuum, abstraktno uzeto, samo je logična pomoćna kombinacija, dok pravac njegova rada čini od njega konkretnu i određenu ličnost. Individuum est ineffabile.

Tako se pod tim prirođenim osobinama, krvnom nasljeđu, kao što i po individualnim crtama, stvaraju razlike među narodima i manje razlike među pojedincima u okviru vlastitog naroda. Budući da se razlike među narodima, koje potječu iz duševnog i krvnog totaliteta, očituju u svakom djelu: u pučkim običajima, u umjetnosti, nauci i religiji, to se za pojedine narode mogu i naći, premda je ta psihologija naroda dosta težka, glavne crte narodnoga značaja. Hrvatskom su narodu, koliko se može zaključiti po poviestnim događajima, u kojima se narodna psiha najbolje očituje, bile svojstvene osobine: ljubav za slobodu, miroljubivost, idealizam, neka mističnost, koja kao da ima svoj izvor u prelievanju između sviestnoga i bezsviestnoga, neka mekoća karaktera, a s tim u vezi i lakše svladavanje zapreka u pravcu etičkog djelovanja, a iznad svega predanost pravdi, te možda baš iz toga proiztekli pasivni odpor, no iako je pasivan, ipak je velike unutarnje snage. Mnoge se od tih osobina jasno u Buliću razabiraju, i one su dolazile do jasnog izražaja u djelima njegova života, kao i u najvažnijem dokumentu njegovu, u vlastitoj oporuci.

Univerzalizam Bulićev, stvoren po duhu zapadnom, bio je tako očit, da je Bulić bio gotovo svagdje kod kuće: u Parizu, Beču, Rimu i Berlinu, i da su stručnjaci, s kojima je dolazio u svezu, u njegovoj duhovnosti vidjeli nešto zajedničko i dio sebe. Ljubav za slobodu je pokazao u cielom životu i nikad se nije klanjao mogućnicima niti je zatajio svojih načela, a njegova oštra kritika šibala je sve i svakoga, za koga je držao, da se odvaja od načela pravde i čovječnosti. Predanost pravdi bila je u njega tako očita, da ju je i Poincaré u svojim memoarima zabilježio, spominjući, da mu je Bulić u razgovoru prorekao razsap austro-ugarske monarhije, ne skrene li s puta nepravda i nejednakosti, a to se i obistinilo. Idealizam je njegov bio tako velik, da i u najtežim trenutcima svoga naroda nije klonuo, već se nadao boljemu i poticao ljude na uztrajnost.

Prelazeći s ovoga i na treći elemenat u stvaranju Bulićeve ličnosti, na družtvene i kulturne prilike sredine, u kojima je nikao, koje su ga pratile do groba i umiesile onakova, kakav se on predstavlja u poviesti, treba za njihovo razumievanje zahvatiti nešto u dalju prošlost, iz koje su one prilike nikle

i koje su bile projektirane u sadašnjici. Premda se genij svakoga naroda nalazi u vječnom razvoju, ostaje ipak u svakoj novoj fazi netaknut bitni dio narodne psihe, pa se tako narod, kao vlastito i posebno biće, uviek obnavlja, i uviek zadržava bitne crte svoga značaja.

Stari se rimski preostali živalj, kako je već rečeno, dolazkom Hrvata povukao na morsku liniju, u utvrđene gradove i na otoke. Tu se izpočetka odvojio od zaleđa i individualizirao, pa je po geopolitičkim zakonima nastavio svoje kulturno bitisanje, licem okrenutim prema moru, odakle je dobivao nove duhovne snage i poticaje, koji su mu život produljivali, tako da nije bilo ni jednog pokreta preko Jadrana: političkog (municipalna reforma), vjerskog (vjerski redovi), kulturnog (humanizam i renesansa), a da nije po nekom zakonu izohronije prelazio i na iztočnu periferiju toga mora. Kako su te sveze bile uzane, najbolji je dokaz pored spomenutih pokreta i ta činjenica, da su iz Firence pobjegle neke obitelji zbog stranačkih borba u Split, a da se i sam Macchiavelli neko vrieme bavio mišlju, da se izseli u Dubrovnik.

Hrvati su u ostalom dielu Dalmacije stvorili svoju narodnu organizaciju, pozajmljujući kulturne elemente sa Zapada, kao vjeru i državne uređaje, zadržavajući svoje plemenske družtvene uredbe i svoju stvaralačku predaju, koja je ostavila traga u množtvu relikata starohrvatske umjetnosti. Iako je u gradovima između Hrvata i starosjedilaca započelo neko stvaranje nove geopsihe, po ostaloj zemlji ostale su autohtone narodne psihičke crte, pa nije moglo doći do stvaranja novog romanskog jezika, premda je postupno dolazilo do novih kulturnih sinteza. Upravo se u tome očituje osobina hrvatske kulture, što se Hrvati nisu utopili u Zapadu, a što su ipak sviestno uzimali odtuda ono, što je Zapadu bilo zajedničko.

S prijemom zapadne vjere i kulture, a očuvanjem svojih narodnih osobina, Hrvati su među drugim Slavenima na Jugu izgradili svoj tip, koji se od svakoga drugog tipa odvaja, pa su u umjetničkom stvaranju, u izgrađivanju misli, u oblikovanju ideala postali posebna duhovna vrsta. Hrvati su, čuvajući iskonsko svoje, a primajući tuđe, zapadno, postali u

mnogom pogledu most između Iztoka i Zapada. Hrvati imaju zajedničkih osobina, koje ih vežu s cielim čovječanstvom, ali ni poviest ni kultura ne razvijaju se u onome što je obćeno, već u posebnome i različitome. Kako nema života uobće, jer se život vrši u individualizaciji, tako nema ni obće poviesti ni kulture, već se sve to vrši u posebnome i narodnome. Ne karakteriziraju na primjer Engleze one osobine, koje ih vežu s Niemcima i Francuzima (Normanima), premda takvih osobina ima dosta, već one osobine, koje ih od tih naroda odvajaju, i u tim odvojnim osobinama očituje se englezka psiha i značaj. Najdublje i najprofinjenije crte jednoga naroda stoje u njegovoj osobnosti, a one dolaze do izražaja u njegovoj narodnosti.

Istina, postoje neke osobine kod Hrvata, koje su zajedničke svim Slavenima, ali Slaveni su izdiferencirani i iz dana u dan ta diferenciranost raste, pa nema i ne može biti jedne sveslavenske kulture, kao što nema sveslavenske poviesti. Poljska na primjer ima svoju poviest i svoju kulturu u simbiozi sa Zapadom, Rusija u vezi s Bizantom, a obje su slavenske, ali ni jedna nije sveslavenska.

Isto se tako pojam čovječanstva krivo tumači, kao da se pod tim pojmom krije nešto nadindividualno i nadnarodno. Čovječanstvo je abstraktan, zapravo deduciran pojam, jer sve, što čovječanstvo pokreće, dolazi od skrivenoga zakona posebnih naroda, što ga oni po svojim prirođenim osobinama stvaraju i kao zajednički rezultat ubacuju u taj obći pojam. Narodi nisu samo političke i družtvovne stvarnosti, već i božji organizmi, fragmenti absolutnoga. Čovjek je najprije pojedinac, i on se diže, raste i povezuje duhovno u obitelj, narod i konačno u čovječanstvo. Svi ljudi, istina, imaju zajedničke oblike gledanja i mišljenja, ali ne sadržaja i bitnosti, a sadržaj i bitnost su za svaki narod drugačiji. Čovječanstvo je u stvari, veli Stapel, samo družtvo naroda, i tu žive jedan do drugoga mirni i ratnički, razboriti i slabi, mladi i stari narodi, realistički i idealistički, a svaki je od prirode pozvan, da dade iz sebe najbolje i najplemenitije. Zato ne može raditi za čovječanstvo, kao što ne može raditi ni za slavenstvo onaj, koji ne radi u prvom redu za svoj vlastiti narod, jer samo preko svoga naroda postaje svaki pojedini Hrvat dio slavenstva i čovječanstva.

Hrvatski je narod u svojoj poviesti stvorio svoju vlastitu kulturu, zatim uredio svoju državu i tako učinio sve, čime se jedan narod kao poseban individuum odlikuje. A kako u družtvovnom redu iznad naroda i države nema ničega višega, to je on kao puna vlastita svoja zajednica izvršio svoju poviestnu i kulturnu misiju na svom životnom prostoru.

Međutim u toku razvoja iz uzroka, nametnutih ondašnjim međunarodnim snagama, Hrvati sklapaju s Madžarima ugovor, po kome priznaju zajedničkoga kralja, a sami spasavaju svoje vrhovničtvo i upravljaju se zakonima, stvorenim u svojim saborima. Središte svoje države zbog mletačkog osvajanja prenose iz Primorja u nutarnjost, u panonski kontinentalni dio. Posljedice toga čina bile su za Hrvate u svakom pogledu kobne; prije svega, što se time ciepao jedinstveni politički prostor i na jedan njegov dio došla tuđa, mletačka vlast; u drugom redu — što je za Hrvate bio osobito težak gubitak — oni su kao država izgubili vlast na moru, osim Dubrovnika; a treće, što u primorskoj Hrvatskoj tuđa vlast širi svoj duh, uništavajući stare predaje i namećući na hrvatskom prostoru tuđe dalmatinsko ime, pa mjesto imena Hrvatske, kako se ta zemlja prije zvala, i bila kolievka hrvatske države, nameće se ime Dalmacije, čime se zamračuje sviest narodne posebnosti i kida veza s prošlošću. Ako se tome doda, da je drugi dio Hrvatske, na kome se hrvatsko ime kao državno spasilo, postao tako idejnom domovinom svih Hrvata, bio planinama od Primorja odieljen, a sa dolazkom Turaka i turskim državnim prostorom, onda jasno izlazi, kako su ta dva bitna diela hrvatskih zemalja ostala za sebe osamljena i kako se njihov razvoj vršio u suprotnim pravcima, jednog usmjerenim prema moru, a drugog prema panonskom i alpskom prostoru, gdje je Hrvatska u posljednjim svojim ostancima našla oslona. Osim državnopolitičkog kidanja bile su kulturne veze među njima gotovo prekinute, pa iako su jedan i drugi dio ulazili u okvir Zapada, primorski je dio pod mletačkim gospodstvom bio upućen izključivo na talijanske utjecaje, koji su se prenosili u talijanskom jeziku, pa je tako taj jezik postupno postao kulturnim jezikom gradske inteligencije i službenim jezikom uprave.

Kontinentalni dio obrnuto u mnogom pogledu je upućen na njemačko kulturno stvaranje, koje se preko alpskog i panonskog prostora tamo širilo, ali, kako se ovdje u preostaloj Hrvatskoj čuvalo narodno vrhovničtvo u hrvatskim državnim saborima, a službeni jezik bio je latinski, nije mogao germanski duh prožimati stanovničtvo, niti mu je mogao samobitnosti slabiti. Preporodna hrvatska misao nije mogla doći iz primorskog diela, koji je zapravo bio za nekoliko stoljeća mletačka kolonija, i gdje su u klici bili uštrcani sokovi, koji su izravno i neizravno slabili hrvatsku misao, pa je samo spominjanje, da bi Dalmacija bila hrvatska zemlja, kako nam to dokazuje slučaj Filipa Grabovca, Venecija odmah u klici gušila.

No uza sve to, iako je ime hrvatske zemlje bilo na primorskom prostoru stare »Biele Hrvatske« izbrisano i tuđe nenarodno ime nametnuto, nisu stare uspomene bile posve uništene, a pogotovo se hrvatski jezik mnogo govorio u gradovima, a na selu izključivo, pa je u to za naš narod težko doba nastao u dalmatinskim gradovima književni preporod, osobito u Dubrovniku, velike unutarnje književne vriednosti. Kontinentalna Hrvatska nije takova književnog procvata u ono doba doživjela, a nije ni mogla, jer se ona kao nezavisni dio Hrvatske tada posljednjim snagama borila za državni obstanak. Ali je ona spasila zemlji hrvatsko ime i na komadu svoga prostora ideju vrhovničtva, gdje se hrvatska država nastavljala, a ta dva činioca u doba narodnog preporoda omogućiše stanovničtvu toga diela, da kao Piemont u Italiji postane žarište cjelokupnih narodnih težnja i idejnom domovinom svih Hrvata. To je uzrok, da se i ciela kasnija narodna borba u Dalmaciji u doba preporoda vodila pod devizom njezina ujedinjenja s majkom Hrvatskom. Među množtvom izjava i dokaza ondje navodim jedno značajno pismo vođe dalmatinskih Hrvata Mihovila Pavlinovića, pisano prijatelju Montiju u Imotskom (1. VI. 1870.), u kome piše: »ja obećajem braniti hrvatsko državno pravo, u prvom redu pravo Dalmacije na sjedinjenje s Hrvatskom«.

Ali da je došlo do ovakovih značajnih izjava i do onakove uporne borbe stanovničtva u Dalmaciji za sjedinjenje s Hrvatskom, prvenstveno je to bila posljedica prošlih predaja, koje su se trajno u narodu pomicale, da je baš Dalmacija bila kolievka hrvatske države. Ali kako su one bile tolikim naslagama tuđinstva: latinsko-romanskog življa, dugog mletačkog vladanja, talijanske kulture i jezika, toliko zamračene, bile bi ostale bez uspjeha, da nije bilo poticaja izvana, a te je dala Panonska Hrvatska, koja je bila jedini slobodni prostor među Hrvatima sa svojim državnopravnim položajem.

Iza Mletaka došla je u Dalmaciju Austrija — uz kratki prekid francuzkog vladanja — a ona se oslanjala u upravi na talijanski elemenat, i podržavala službeni talijanski jezik; to je činila zbog toga, da pokaže Italiji, gdje je u Lombardiji i Veneciji tada vladala, da ona posvuda štiti talijanski živalj i kulturu; kasnije, iza gubitka talijanskih pokrajina, zbog međunarodnih prilika onoga doba i političkih veza (trojni savez); zatim, jer je duh austrijske politike bio trajno protuhrvatski orientiran, što je dr. Ante Starčević onako žestoko osuđivao; konačno, što je kao velevlast Austrija htjela u svojoj pomorskoj politici imati bogato razgranatu dalmatinsku obalu za svoje uporište, pa je pomagala antihrvatske težnje malobrojnog talijanskog življa, premda su one stvarno bile protivne i samim njezinim probitcima.

Talijanski pak živalj u Dalmaciji izkorišćivao je međunarodne i unutarnje prilike i dobivao pomoći iz Beča u borbi protiv hrvatskih opravdanih težnja: pohrvaćenja ureda i sjedinjenja s Hrvatskom, i tako čuvao u suprotnosti s geopolitičkim i etničkim zakonima te zemlje fikciju o talijanstvu te zemlje, čekajući, da se Italija ojača i tu zemlju osvoji kao svoj »neoslobođeni« dio. Austrija je ovako svojim postupkom odbila Hrvate, jer im nije dala da dođu do svojih narodnih prava, a u isto doba nije dobila Talijane, koji su borbom za autonomiju odgađali konačno rješenje dalmatinskog pitanja do časa, kada će ojačana Italija tu zemlju osvojiti.

Sada međutim, kad je Austrije kao europske velevlasti nestalo, i ona pripada poviesti, i uz iztaknute njezine političke pogrješke i neprijateljsko držanje spram opravdanih hrvatskih težnja, ne može joj se ipak uzkratiti priznanje (već zbog same istine), da ni jedno drugo vladanje u Dalmaciji — francuzko je bilo prekratko, da bi moglo urezati jači pečat svoga duha — nije bilo kao njezino zavelo takav red i poštenu upravu, slobodu pojedinaca, nezavisno suđenje, široku autonomiju občina, te je dala sagraditi gotovo sve danas postojeće luke,

pa se još i sada posljedice one dobre uprave vide u zemlji i stanovništvu. Ovdje se mogu u punom značenju na nju primieniti rieči, da »riedko dolazi kasnije nešto bolje od prvašnjega«, a to se može reći sada s većim pravom nego ikada, pošto je ta zemlja izkusila i proživjela dvadesetgodišnje vladanje Beograda i dvogodišnje Italije.

Preporodna nacionalna misao, unesena u europski razvoj s francuzkom revolucijom u cilju, da se narodi oslobode tuđega gospodstva, da se na osnovi jezika i drugih narodnih značajka ujedine i stvore svoje slobodne države, te da se prema tome sami upravljaju, nije mogla biti ostvarena na prostoru Dalmacije, jer ona, za dugo vrieme tuđa kolonija, a kasnije tuđa pokrajina, nije bila subjekat svoje sudbine, niti se narodna sviest pod tuđim vladanjem mogla dinamički tu razviti, te stoga nije privlačila, niti je mogla privlačiti druge hrvatske dielove. Tu je narodnu preporodnu ulogu izvršila Panonska Hrvatska, koja je bila nezavisna, dapače se oružjem u ruci borila protiv Madžara za svoje samoodređenje (1848.). Tu se u Panonskoj Hrvatskoj, i to u Zagrebu, odmah na početku novoga doba s Ilirskim pokretom rodila ideja kulturne integracije hrvatskih zemalja, a iz toga pokreta je prirodno izbijala i ideja državnog i političkog jedinstva i nezavisnosti.

Iako je i tu bilo velikih težkoća, poglavito u tome, što je središnjica hrvatskih zemalja, Bosna, bila u Turskoj, glavna smetnja se obišla tako, da se najprije vodila borba za ujedinjenje pod formulom ujedinjenja »Trojednice« (»Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«), a ta težnja našla je svoje pravno i zakonito uporište u hrvatskim saborima. Kasnije je dr. Ante Starčević taj uzani okvir Trojednice zabacio i na osnovi narodnog i poviestnog prava tražio, da se sve hrvatske zemlje ujedine i od njih stvori hrvatska samostalna država. Starčević je naime izpravno uočio, da bosanski muslimani — koji s katolicima čine većinu stanovništva te zemlje — predstavljaju najčistiji dio hrvatske rase, pa je tražio, da Bosna bude ne samo na osnovi poviestnog prava, već i narodnog prava, sastavni dio hrvatske države. Ovako je poticaj za ujedinjenje hrvatskih zemalja pravno i idejno došao iz Hrvatske, a odmah našao svoj živi odziv u Dalmaciji, gdje je državna misao bila najprije ostvarena, ali zlim udesom i pod tuđim gospodstvom bila vremenom zamračena. Tu su: dugo talijansko gospodstvo, talijanski jezik, bitni izvori obrazovanosti, kao i useljeni mletački plemići, koji su — istina, ne brojem, ali utjecajem i gospodarskim od Mletaka primljenim povlasticama jaki — raztvorno djelovali i preporodnoj hrvatskoj ideji stajali na putu, pa je hrvatska misao bila tako oslabljena, da su je u početku samo najkarakterniji i najsvjestniji pojedinci u gradovima prihvatili. Ali, što je vrlo važno naglasiti: selo je u svojoj patriarhalnoj iskonskoj kulturi i narodnom jeziku bilo od tuđinskog utjecaja očuvano, pa je svećenstvo — uz narod najbolje povezano — moglo mahom širiti hrvatsku ideju i nalazilo plodno tlo, te je narodna hrvatska misao tu brzo pobiedila, a konačno iza dugih borba i u gradovima.

Među samim Hrvatima, odmah u početku, zamietiše se dvie struje: idealističko-konzervativna pučka, koja je imala jači korien u seljačkom stanovništvu, dakle u onom nepatvorenom izvoru narodne samoniklosti, a druga realističko-liberalna, koja je također imala isti politički program s prvom, združenje s Hrvatskom, ali inače se jače oslanjala na gradsku inteligenciju, i zato je u toj struji bilo ljudi, koji uobće nisu hrvatski govorili, premda je jezik osnovica narodnosti, a pridružili su se pokretu iz obćih liberalnih načela i neke obće nacionalnosti, potaknuti primjerom Italije, misleći, da bi se i ovdje kod nas moglo provesti neko jedinstvo bez obzira na razlike prošlosti i drugačija poviestno-kulturna zbivanja.

Borba između Hrvata i talijanaša je gigantska: na strani Hrvata stajala je većina stanovništva, dok je na strani talijanaša bila u početku većina gradskog stanovništva, austrijska vlada, veliki posjednici i glavnica, tako da kod ondašnjeg sustava kurialnog biranja u Dalmaciji Hrvati osvajaju najprije seoske obćine, kasnije gradove, pa trgovačke komore, i najkasnije veleposjed. Mora se naglasiti, što izlazi iz samih unutarnjih psihičkih razpoloženja, da se idealističko-konzervativna struja među Hrvatima više oslanjala na prošlost i predaju, zato je više naglasivala poviestno pravo kao izvor narodnoga prava, dok je liberalna struja manje izticala tu prošlost, a više život i zahtjeve vremena. A kako je htjela voditi realnu politiku, tako je i pitanje sjedinjenja s Hrvatskom odlagala za povoljniji čas, da ne bi došla u sukob s činbenicima Monarhije, koji su se tom ujedinjenju protivili.

U to doba najžešće borbe pada i pojava Bulićeva. Rođen je, kako je rečeno, na selu i od seljaka, bez pređa velikog imena, pa baš ta neobrazovanost i recimo bezimenost njegovih pređa možda je najviše dopriniela, da su se u njemu održale, u latentnom stanju i u podsviesti, sve one sklonosti, koje su se kasnije u njemu pretvorile prema njegovim individualnim crtama u kinetičku snagu. Svaki narod treba takvih neprobuđenih slojeva, duhovno, tjelesno i moralno neiztrošenih, koji još nisu došli do osobnog života, pa su uviek novi izvor svakoga napredka i kulture. Svaka veća obrazovanost dovodi do zrelosti, a ono što je zrelo, brzo umire.

Bulić je svršio talijansku gimnaziju, i taj se utjecaj očituje kasnije pri oblikovanju njegova stila i izražaja. Zatim je otišao u teologiju i postao svećenikom, a odmah iza toga polazi u Beč na sveučilište, da sluša klasične nauke. Nešto kasnije upodpunjuje još svoje nauke arheologijom i poviešću kao pomoćnom skupinom.

U borbi za hrvatski preporod Dalmacije Bulić nije bio korifej, već običan vojnik, a odmah u mladosti svojoj sudjeluje u borbi za pohrvaćenje Dalmacije iz rodoljublja, sviestan, da se ta borba i njega kao člana narodne zajednice tiče. Politika mu je bila dosta strana, štoviše, može se kazati, da je od svih strana Bulićevih ona bila najslabija. Bulića odlikuje iskrenost — čovjek bez krinke — istinoljublje, miroljubivost, odanost pravdi, a to su sve odlike, po kojima se izgrađuje družtvo i narod. Politikom se nastoji postignuti pozitivan rezultat, i to u svakom trenutku razvoja najveći mogući, u borbi za postignuće državnih i narodnih probitaka. Ali u tom cilju političar se stavlja pred dilemu i pred izbor, koje je najbolje sredstvo i koji je najbolji put, da se do tog uspjeha dođe; borbom, ako su narod ili stranka za postignuće toga cilja dosta jaki; ako pak nisu jaki, treba izbjegavati otvoren sukob i tražiti postignuće cilja, ako ne u cjelini, a ono djelomično, obilaznim putem — sada kompromisom, sada popuštanjem, da se dobije vremena za povoljniji čas, sada savezima, da se protivnik osami, i tako oslabi, sada prepadima, da se iznenadi, sada lukavošću, da se nadmudri. Ali, kod pravljenja kompromisa treba imati na umu, da se ne smije žrtvovati narodna čast niti vlastita savjest. Jedan veliki naš političar znao je o tome govoriti ovo: »Političar treba da ima

dobar želudac, da sve probavi, debelu kožu, da može snositi udarce i napadaje protivnika, ali čistu savjest, da je sve iz nesebičnosti radio, a za narodno dobro.« Već je filozof Platon iztakao, da je težko sljubiti kulturnu ideju, koja je izraz etičnoga, i politiku, koja bezobzirno ima u naumu jedino realni uspjeh; prema tome riedko dolazi do bratimljenja tih dviju težnja, ali uza sve to treba da se i u politici čuje glas savjesti i ideja pravde i prava. Ali, gdje će se to postignuti i na koji način, kada se redovno u praksi provodi načelo, da u politici rezultat mora biti uviek aktivan bez obzira na upotrebljena sredstva, to zavisi od unutarnje duhovne snage i savjesti samih političara. Buliću, idealisti i etičaru, stupiti u ovakovu arenu shvatljivo je da nije bio lagan posao, pa je uvidio, da su za njega znanstveni rezultati na polju arheologije i prosvjetno-moralni na polju odgoja puno važniji i za narod koristniji, pa se odrekao politike i vratio nauci i odgoju.

Iza svršenih nauka Bulić postaje najprije nadzornikom pučkih škola, zatim profesorom, a konačno ravnateljem pohrvaćene gimnazije u Splitu, i tu on izvršava dva zadatka: pomaže pohrvaćenju Splita, i kao ravnatelj muzeja započinje svoju arheoložku misiju.

Pohrvaćenje Dalmacije bilo je težko, jer je trebalo osvajati obćinu po obćinu, no ipak je postupno napredovalo. Split je bio jedna od najjačih tvrđava talijanaša u Dalmaciji, jer ne samo što su inteligencija i obrtnici bili u većini talijanaši, već, što je paradoks, i sami Varošani, koji uobće nisu talijanski govorili. Da se vidi, kako je u Splitu bila velika predaja prošlosti, Varoši splitski (pregrađa Splita), većina Splita, bili su smatrani za sela, ko antiteza gradu. No bez Splita, središnjeg diela ciele zemlje, nije moglo biti ni govora o konačnom preporodu Dalmacije, zato ga je trebalo osvojiti pod svaku cienu. Narodna stranka, koja je imala većinu u carevinskom vieću, pravi s vladom kompromise u drugim pitanjima, i tako dobiva splitsku obćinu u svoje ruke. No taj bi uspjeh bio efemeran i kratka trajanja, ako se ne bi osvojila i narodna duša stanovnika, a to se ne da silom, već kulturnim radom. Bulić je u ovom pravcu izvršio veliko narodno djelo, što je pod njegovom upravom i u duhu njegova odgoja pohrvaćena gimnazija postala najvećim razsadnikom hrvatske

misli i mnogo doprinielа duhovnom preporodu Splita i srednje Dalmacije. To mu talijanaši nikada nisu mogli oprostiti, i svi napadaji, ondašnji i kasniji, protiv njega dolazili su izravno ili neizravno iz toga vrela i zbog tih uzroka.

Bulićev posao nije bio lak, jer je trebalo narodne dispozicije i samonikle osobine, zatrpane vjekovnim tuđinskim radom, opet probuditi i na svietlo iznieti. U drugu ruku mu je posao bio olakoćen uvjerenjem rodoljuba, da on ne stvara time ništa vještačko, već da prave i praiskonske narodne težnje samo oživljuje, dakle da vrši jedan etički posao.

Splitski sviet ima svoje jedinstvene značajke, koje se ne poklapaju ni s jednim drugim gradom u Dalmaciji. Prije svega Split je simbioza grada-sela, i tu se u Dioklecianovoj palači — u koju je grad prvotno urastao — očuvala najbolje rimska građevina antike, i u tom se građevnom spomeniku spasilo mnogo starosjedilaca i stoljećima čuvalo romanski duh. Tu se nastavljala rimska predaja, izgrađivala latinsko-kršćanska kultura, a u njemu su i hrvatski knezovi i kraljevi udarili u malim crkvama po koji pečat svoga zbivanja. I ma koliko Hrvati postupno prodirali u grad, osobito ženitbama, i ma koliko se u Splitu kasnije u obiteljima gotovo izključivo govorilo hrvatski, kako o tome izvješćuje mletački sindik Giustiniani mletačku vladu (1553.), i ma koliko u prednacionalno doba pjesnik Marulić u svojoj »Juditi«, napisanoj na hrvatskom jeziku, udario osnove hrvatskom pjesničtvu, uza sve to duh toga grada nije mogao iz sebe dati kasnije nacionalnu ideju i kolektivnu narodnu sviest. Uz to su i talijanski jezik, koji se s mletačkom upravom neodoljivo uvlačio, kao i izvori obrazovanosti, koji su se tada u Italiji nalazili, slabili narodnu samobitnost. S druge strane u Splitu-selu, u Varošima, nije se talijanski jezik uvriežio, pa je ogromna većina Varošana jedino hrvatski govorila, ali je i tu iskonska narodna samobitnost bila utjecajima Splita-grada tako zamračena, da seljaci ni kasnije, u preporodno nacionalno doba, nisu došli do sviesti, da su oni članovi životne i kulturne zajednice, koja pored Splita-grada obuhvaća velike prostore i brojno stanovničtvo, s kojim su oni vezani istim jezikom, istim duhom, istim životnim prostorom i prema tomu istom zajedničkom budućnošću.

Tako se u Splitu u to vrieme susreće jedan riedki paradoks, dokaz slabosti njegove narodne sviesti, da se ogromni dio seljaka-varošana — jezikom i krvlju najčistiji Hrvati, koji talijanskog jezika nisu razumjeli — bori zajedno s talijanašima za autonomiju Dalmacije protiv sjedinjenja s Hrvatskom, dotično da se bori za službeni talijanski jezik, koji on nije ni razumio. Ima u Splitu suprotnosti između grada i sela u drugom pogledu, ali ovo je dovoljno, da se vidi, koje su težkoće narodni ljudi imali svladati, da bi Split grad i selo uvukli u hrvatsku narodnu zajednicu, i koje je opreke i predrazsude morao i Bulić svladati, da bi u pohrvaćenoj gimnaziji mogao širiti i jačati hrvatsku narodnu sviest.

Na prvom koraku je morao suzbiti glavnu predrazsudu, da bi hrvatska kultura bila inferiorna, i prema tome da bi nauka stečena na toj gimnaziji mogla biti manje vriedna od nauke dobivene talijanskim naukovnim jezikom. Iako su Talijani kao velik narod s dugom prošlošću stvorili velika djela, prema tome kvantitetom stajali daleko nad nama, kao i nad drugim mnogim europskim narodima, i Hrvati su izgrađivali u toku poviesti, baš prvotno u Dalmaciji, a u posljednje nacionalno doba u panonskom dielu, svoju liepu kulturu, prožetu svojim samoniklim duhom, dapače zadivili mnoge velike stvaraoce, kao Goethea, svojim narodnim pjesmama, a umjetnošću cio sviet, pa zato oni na tom polju, ako ne kvantitetom, a ono svakako kvalitetom, za drugim narodima ne zaostaju, te u liepoj knjizi i nauci stoje naporedo s njima. Splitska gimnazija pod Bulićevim ravnanjem davala je tako temeljitu nauku i uzgajala izvrstne đake, od kojih su mnogi upečatili svoje ime i u našem kulturnom suvremenom zbivanju, da nije prema tomu zaostajala za talijanskim školama, ako im još nije i prednjačila.

Bulićevo nastojanje nije bilo ograničeno samo na obrazovanost. On je budio narodnu hrvatsku sviest, pa se među ostalim sjećam, kad je jedan srbofilski profesor počeo kod predavanja u višim razredima bacati sumnju u hrvatstvo južne Dalmacije i Dubrovnika, da je ravnatelj Bulić često dolazio na nadzor njegovih sati i tu nam govorio o popu Dukljaninu i o Crvenoj Hrvatskoj, koja se prostirala na području južne Dalmacije i Crne Gore, a to nije nikakva vještačka nauka izmislila, niti će je vještačka nauka moći oboriti.

Ja sam imao sreću slušati ga kao profesora u 8. razredu gimnazije, pa su njegovi satovi bili za mene i moje drugove najljepši užitak, što nam ga je uobće srednja škola pružila, i oni utisci ostali su nam neizbrisivi. Tu se nije radilo o tom da stečemo novo znanje, već je svaki sat pri tumačenju Tacita, posebno Agricole, bio unutarnji doživljaj, povećan još i time, da smo u Buliću gledali značaj, koji sve, što kaže, i osjeća. On je kroz Tacita, bilo da hvali, bilo da kori, davao nama svoje mišljenje i sama sebe. U tome leži sva tajna Bulićeva uspjeha i uobće tajna svakog odgoja u školi i životu.

Za Bulića međutim dolazi nov događaj, koji za trenutke mienja sav njegov rad. Pavlinović prije smrti, gledajući u Buliću jednoga od najčistijih sljedbenika svojih idealističko-političkih težnja, preporučuje svojim izbornicima, da ga uzmu za njegova nasljednika i biraju u sabore u Zadar i Beč. Ali javno političko djelovanje Bulićevo bilo je vrlo kratko. Kad je u Narodnom klubu u Zadru predložio, da se pošalje adresa kralju za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a to je bilo u klubu odbijeno, i kad je vidio, da se u Beču ne može mnogo postići, odreče se mandata i u Zadru i u Beču, i vrati se školi i arheologiji. Još jednom je kasnije bio biran za zastupnika u carevinsko vieće, kad su ga prijatelji i rodoljubi molili, da se kao ličnost od svakoga štovana i uvažavana, a stojeći nad strankama, dade birati, kako bi utišao razplamsale stranačke strasti. Bulić bude izabran, ali ne htjede stupiti u parlamenat, dok se ne rieši utok podnesen protiv njegova izbora. I u tome se vidi Bulićeva velika etika. Bulić i kao nepolitičar, ako je imao svoju političku ideju — a imao ju je — nije mogao zadovoljiti druge nego pristaše te ideje, ili nije imao političke ideje, onda nije mogao politički zadovoljiti nikoga. Međutim ovaj njegov izbor imao je u drugom obliku veliku korist za potomstvo, jer je sve dnevnice od svoga mandata uložio kod »Napredka« i osnovao stipendij za učenje arheologije.

Druga jedna odlučna činjenica u njegovu životu bilo je njegovo prisilno umirovljenje kao ravnatelja gimnazije.

Hrvatski narod u Dalmaciji nije bio više zadovoljan odgađanjem sjedinjenja za povoljniji čas i sve jače je izstupao za to, da se to pitanje što prije rieši. Bulićev odgoj u gimnaziji toj je ideji neizravno pogodovao, i njegovi učenici tim mislima prožeti stajali su u prvim redovima narodne borbe. Narodna stranka sve više plovi oportunističkim vodama, pa je trebalo ukloniti Bulića s njegova položaja, a to je i učinjeno. Mi, njegovi bivši đaci, dali smo tom zgodom jedno javno očitovanje, kojim mu izrazujemo štovanje i povjerenje. On je na to odgovorio otvorenim pismom, u kome se ògledâ cieli Bulić, kao rodoljub, kao kršćanin i kao čovjek zadojen klasičnim duhom. Tom zgodom darovali smo Buliću njegov portret, koji je izradio umjetnik Bukovac.

U doba svoga mira još je jedno narodno djelo Bulić izvršio, u široj javnosti malo zapaženo ili možda već zaboravljeno, ali zato od velike važnosti. U latentnom sukobu dvaju načela: univerzalnog latinskog jezika i staroslavenskog jezika kod nas Hrvata u službi Božjoj, bilo je opet to pitanje za biskupovanja biskupa Nakića pokrenuto, da se točno utvrde prava staroslavenskog jezika u pojedinim crkvama u Dalmaciji. U tu svrhu bio je sastavljen odbor za proučavanje toga pitanja, a Bulić mu je stajao na čelu, da se za svaku župu donesu dokazi o suvremenoj ili prijašnjoj upotrebi narodnog jezika u službi Božjoj, premda se izticalo narodno pravo na upotrebu toga jezika bez obzira na pojedine župe ili crkve.

Uza svu tu borbu za staroslavenski jezik u našim crkvama, u čemu se Bulić ogledava kao rodoljub, koji se zauzima za kulturu, predaje i prošlost svoga naroda, on se vrlo kratko vrieme služio staroslavenskim jezikom kod službe Božje. I u tome se opet očituje njegova sinteza zapadnog univerzalizma i hrvatskoga partikularizma u punoj jasnoći. Svoje mišljenje o tom pitanju mi je izrazio u razgovoru 1933. godine u Rogaškoj Slatini, da mi svakako moramo čuvati pravo starog hrvatskog jezika u službi Božjoj, ali da ne smijemo smetnuti s uma, da se vjera očituje poglavito u nutarnjoj mistici, i da se u latinskom jeziku izvršila prva obća mediteranska uljudba, pa iza nje i druga uljudba Zapada, te da smo mi preko te univerzalne crkve, koja prelazi uzane granice pojedinih naroda, jezika i rasa, vezani s cielim svietom u obćem bratstvu ovdje, kao i u zajedničkoj nadi za vječnost, pa da treba i jezik te crkve i te univerzalne uljudbe poštivati.

Moje sveze s njime bile su različite. Iza svršenih nauka prvi put sam javno o njemu progovorio u dubrovačkoj »Crvenoj Hrvatskoj« u jednom feuilletonu prigodom njegove 60-

godišnjice. On mi je na tome toplo zahvalio. Drugi put sam u »Obzoru« napisao također feuilleton prigodom 80-godišnjice njegova života. Inače sam bio s njime u čestom dopisivanju, a posebice mi je svjetovao, kad je pročitao moju radnju o Poljicima, da se posvetim domaćoj poviesti.

Najveće sam pak veze s njime imao kao urednik »Zbornika«, u kome je izišla njegova radnja »O razvoju arheologije u Dalmaciji«, a kasnije i prigodom radnje o Dioklecianovoj palači. Još jednu je radnju poslao Matici Hrvatskoj, radnju o »Solinskim ruševinama«, ali nažalost nedovršenu.

Bulić kao čovjek i Hrvat, kao rodoljub i značaj, puna je ličnost, a posebice značajeva naš narod najviše treba.

S njegovom smrću mi smo mnogo izgubili, osobito sada, kad nas je pored njega ostavilo i u vječnost se preselilo nekoliko iztaknutih ličnosti: ljudi uma, srdca i duše, i kada se nalazimo u težkoj borbi za obstanak i kad bi trebali svakog pojedinca, da nam svojim primjerom, savjetom i značajem prednjači i pokaže, kako treba za narod raditi i za njega se žrtvovati. Ograničujući se ovdje na Bulića, možemo kazati, da je toliko pozitivna urezao u našem zbivanju, da se njegovi utjecaji i nadalje nastavljaju. On nam je svojim neumornim radom do zadnjih dana svoga poodmaklog života pokazao, da pravom umnom radniku mora biti deviza »nulla dies sine linea« — ni jedan dan bez jednog poteza. On nam je prema tome učitelj u vršenju dužnosti, jer kada svaki na svome mjestu vrši svoju dužnost, mora biti napredka, a ako je narod još sposoban i umom nadaren, kao što se može reći za Hrvate, onda mora biti i kulturnog stvaranja i napredka. On nam je dalje kao nesebičan radnik pokazao, da sve, što se radi za narod, mora se raditi iz uvjerenja, da je to svakom dužnost i da za to ne mora očekivati materialne nagrade. Kao etičar dao nam je primjer, da se u svom radu moramo rukovoditi načelima istine i pravde. Još u dva pravca on nas je zadužio: u jednome, što je odgojio đake, koji su od česti krenuli njegovim stopama i po njegovoj nauci za narod radili, a u drugome, što je svojim uspjehom kod iztraživanja starih spomenika, latinskih i hrvatskih, svratio na sebe pozornost naučnog svieta, a preko sebe i na narod iz kojega je niknuo, pa je tako uz sebe prodičio i svoj narod i dokazao, da hrvatski narod vršeći svoj poziv na svome životnom prostoru ima pravo, da ga i drži.

IDEJNE SMJERNICE U BULIĆEVU DJELOVANJU

Kada me zapala čast, da izrečem nekoliko rieči u spomen Don Frane Bulića prigodom odkrića ovoga spomenika*, činim to u trostrukom svojstvu: kao bivši njegov đak svome učitelju, kao predsjednik Matice Hrvatske Matičinu suradniku i počastnom članu, i kao dalmatinski Hrvat jednome od najsamoniklijih i najsvjestnijih dalmatinskih Hrvata svoga vremena.

Činim to u prvom redu kao njegov učenik u gimnaziji, jer ako se ijedan drugi profesor a ono se Don Frane svojski trsio, ne da nam obogati um suhim znanjem, već da nam pomogne, da privedemo stečeno znanje u službu ljudskih i narodnih potreba i ideala. Nije nam on, tumačeći latinske klasične pisce, iznosio samo tadanji život, veličinu kao i slomove karaktera, već je onaj svršeni život po zakonima analogije ljudskoga života projicirao u sadašnjost, te tako s prošlošću crtao prilike sadašnjosti. Ono sjeme, što ga je Don Frane naukom i životom u školi sijao, nije propalo, pa iako nije dalo onakva obilna ploda, kako je on želio, proklijala su i sazrela ipak mnoga zrna i dala ploda u narodnom životu. Tako se njegov rad i nauka u njegovim učenicima i sada produljuje, a njegov život nevidljivo u nama nastavlja. Don Frane nije umro.

Za sve one pobude i napore neka mu danas ovdje bude izrečena najljepša hvala.

Drugi motiv, koji me je potakao, da mu izrečem u počast nekoliko rieči, jest moj položaj predsjednika Matice Hrvatske. Don Frane je bio naš suradnik i najveći broj knjiga izdala mu je Matica Hrvatska. Don Frane je bio i naš počastni član, a

* Govor prigodom odkrića Bulićeva spomenika u Zagrebu 15. rujna 1935.

dajući mu to najveće odlikovanje, Matica je u Don Frani počastila samu sebe. Ali, što je još vrjednije od toga, Don Frane je bio iskreni prijatelj Matičin, a kako narodna rečenica glasi, da se prijatelji na muci poznaju, to je Don Frane najjače uz Maticu stajao, kada su neprijatelji hrvatske kulture činili sve napore, da Maticu unište, a s njome i naše najveće prosvjetno žarište. Don Frane nas je ustmeno i pismeno bodrio na uztrajnost, osuđujući najoštrije sve one osobe, koje su bile oruđe u rukama neprijatelja hrvatskog naroda i hrvatske kulture.

Don Frane će zbog te ljubavi za Maticu živjeti vječno u analima Matice Hrvatske, a Matica mu danas preko mene izriče na tome najljepšu hvalu.

Treći motiv, koji me je potakao, da mu izrečem u počast nekoliko rieči, jest najvažniji, a taj je, da je Don Frane od prvog svoga sviestnog nastupa u život pa do smrti ostao vjeran hrvatskim težnjama za slobodu i samostalnost, te davao s velikim naporima svoje doprinose izgrađivanju hrvatske kulture i jačanju hrvatske sviesti, da narod, koji je od davnoga nastupa na pozornicu poviesti pa do danas ostao neprekinut u svom razvoju i nepobjediv u vremenu, bude čvrst i odlučan, da može i dalje svoj život i kulturu u slobodi nastaviti.

U prekotisućgodišnjem razvoju vremena i na ovom našem narodnom i životnom prostoru, krv i zemlja su uviek pobjeđivali, pa je narod očuvao svoje iskonske osobine i svoju kulturnu samobitnost, te je u vezi s nepromienjenom kozmičkom snagom zemlje znao kroz sve vjekove očuvati jedinstvene težnje i pravac djelovanja. U Don Frani su te baštinjene narodne osobine došle do puna izražaja, a vjera u život hrvatskog naroda do dogmatičke snage. »Nastojao sam«, veli on u svojoj oporuci, »vršiti dužnost prema svome hrvatskom narodu«, a kako je prva i posljednja dužnost svakog sviestnog Hrvata čuvati svoju narodnost pod njezinim pravim imenom, to se Don Frane za to zalagao i bez kompromisa borio do smrti. Don Frane je u tome vršio narodnu dužnost i dao primjera drugima, da i oni to rade, ako hoće da ostanu u okviru narodnom.

U svakome je narodnom članu samo pojedini atom narodnog bića i svaki je sa svojim narodom ne samo prirodno vezan, već i svome narodu moralno obvezan; obvezan prošlosti,

jer je svaki dužan rješavati zadaće postavljene mu od predja; obvezan budućnosti, jer novi naraštaji primajući od suvremenika zamišljene, često započete a još neriešene zadaće, mogu ih s uspjehom dalje nastaviti, ako je prošli naraštaj njihovu radu udario zdrave i čvrste temelje, uložio svu dinamičku snagu i pokazao smjernice rješavanju, da se tako to pitanje pomakne za jedan korak dalje. U tom neprekinutom koračanju naraštaja i predavanju narodnih zadaća od jednih drugima očituje se narodna cjelovitost. Narod naime nije samo zajednica suvremenog naraštaja, već narodu pripadaju umrli kao i budući naraštaji; njihov rad i život zajednička su narodna djela ciele zajednice, i ma koliko svaki od njih stvarao u drugim oblicima i dinamičkoj snazi, duh je onaj, koji je ostao isti i koji sve spaja.

Hrvatski se narod izgrađivao u poviestnim i kulturnim sintezama, ne pozajmljujući sliepo od drugoga već odabirnim načinom prema svojoj vlastitoj samoniklosti asimilirajući samo ono, što odgovara njegovu duhu, i prema takovom zbivanju sa stapanjem oblikovao svoju vlastitu kulturu.

Idealizam, etičnost, borbenost i težnja za slobodom i nezavisnošću glavne su narodne odlike, a sve se te narodne značajke jasno proziru u Don Franinoj ličnosti. Idealist, visoko diže svoj pogled, kao da ga se trenutno ta zemlja ne tiče; etičar, osuđuje svaku nepravdu, u prvom redu nepravdu protiv njegova naroda, a onda i protiv svakoga drugoga; nesebičan, ne poznaje snagu zemaljskoga blaga; slobodan, ljubi slobodu svoga naroda i za nju se umom i perom bori; ljubi uz to i vlastitu slobodu, pa se nikad ne žaca ni pred najvećim mogućnikom kazati svoje mišljenje, da se založi za pravdu i istinu, pa je njegova otvorenost bila toliko poznata, da se može kazati, da je prošao kroz cio život kao čovjek bez maske.

Don Frane se po ovim značajkama izgradio u punu ličnost, u kojoj se ogledavaju kao u miniaturi značajke hrvatske narodne individualnosti. U njemu se u drugom redu jasno proziru dvie velike sinteze, koje su u toku hrvatskog zbivanja došle do puna izražaja, a to su: sinteza Hrvatstva sa zapadnom kulturom i sinteza Hrvatstva s kršćanstvom. Te dvie sinteze Don Frane je kao Hrvat i kao kršćanin uzreo u sredini svoga rođenja i djelovanja, u Solinu-Splitu; te sinteze

je vidio ostvarene u hrvatskim spomenicima i crkvama; te sinteze je gledao u cieloj našoj prošlosti i u cielom našem neprekinutom kulturnom razvoju. On u vjeri i osjećaju za svoj narod hrvatski ne vidi antitezu, već sintezu. Don Frane je proučavajući poviest vidio, kako je spontano i bez kolebanja hrvatski narod pristao uz zapadno kršćanstvo i kulturu i kako je tom svome prvom određenju ostao vjeran, te kako se dosljedno tome oblikovala hrvatska psiha i njome bila prožeta naša narodna posebnost, a da se nije izgubila u posebnosti kojega drugog, ma i kršćanskog naroda. Don Frani je bilo jasno, proučavajući prošlost, da Hrvati nisu primili zapadnu vjeru iz straha ili iz spekulacije, već iz unutarnje pobude i uvjerenja, da ta vjera i kultura odgovaraju najbolje njihovim duševnim potrebama i njihovu unutarnjem razpoloženju. Don Frane je jasno vidio, da je hrvatski narod za očuvanje vjere i slobode doprinio najveće žrtve, štoviše, kad nije mogao obraniti ciele svoje zemlje, žrtvovao je pokrajine, povukao se na posljednji ostatak, da tu pričeka doba oslobođenja, a od česti se odselio u tuđinu, ali ideje slobode i nezavisnosti nije žrtvovao.

Određenjem za Zapad izvršio se odlučni događaj u životu hrvatskog naroda, jer je tim činom hrvatski narod našao mjesto u univerzalnom Zapadu, a da time nije odbacio svoju narodnu individualnost niti žrtvovao svoje psihične osobine. Baš to je važno iztaknuti, da je hrvatski narod znao uviek uskladiti i koordinirati svoj narodni život i svoje težnje s drugim narodima, pa nije nikada bio tlačitelj bilo kojega naroda. Hrvatski nacionalizam počiva na etičnoj osnovici, jer mu je cilj braniti slobodu, čast i nezavisnost svoga naroda, i svoju kulturnu samobitnost na prirođenim osobinama svoje psihe, a u skladu s drugim narodima. Tim je hrvatski narod postao na ovom prostoru most između Iztoka i Zapada.

Tako se hrvatski narod po svojim samoniklim praiskonskim osobinama, krvnim i duhovnim, te po sintezama s drugim kulturama, izgradio u posebnu vrstu, etničku i duhovnu, sa svojim narodnim duhom, po kome su vršena stvaranja i kojim se razlikuje od svakog drugog naroda ovdje na Jugu, makar imao s njima i neke srodne crte. Ovdje, na svome životnom i poviestnom prostoru, izgradio je svoju državu i svoju kul-

Nadpis na grobu hrvatske kraljice Jelene iz godine 976.

turu, po kojoj daje prinose obćoj kulturi čovječanstva. Veliki španjolski filozof Ortega y Gasset umno izvodi u svojim djelima, da je svaki narod sa svojom kulturom jedno stajalište prema kozmičkoj stvarnosti, te da svaki kulturni narod prema svojim etničkim osobinama ostvaruje dio vječne istine. Stoga rade protiv Providnosti svi oni, koji, htijući to pobrkati i nešto neorganski stvoriti, otimlju narodima njihovu narodnost, ime i kulturu.

Da se to jasno stajalište čuvanja hrvatske posebnosti obori, dolazi se kod nas s dokazima, da su najbolji sinovi hrvatskog naroda drugačije mislili i htjeli, a u stvari ti »najbolji sinovi« pretežno su bili tuđa krv. Istina, neki od njih dali su na horizontalnoj spojnici naše uljudbe s drugim uljudbama liepih kulturnih prinosa, ali to su bile tvorevine intelekta, teoretske i abstraktne konstrukcije bez narodnog duha, koje bi mogle biti postavljene bilo gdje i u bilo kojem narodu istoga kulturnoga kruga. Kada se pak radilo i kad se radi o tome, da se ostvari ono, što je zasebno naše i što odgovara biću, željama i potrebama narodnim, te što čini narod svojim i podpunim, oni pogotovo svi zatajuju, jer im nedostaje glas krvi i baštinjeni narodni instinkt.

Ali, kad bi tu narodnu posebnost htjeli odbaciti i sami biološki sinovi hrvatskog naroda, oni nemaju pravo, da to u ime naroda čine; ni sam narod to ne smije učiniti, jer narod nema pravo činiti nepravo. Narod, kad bi se odrekao svoje posebnosti i s njome spojene težnje za slobodom i nezavisnošću, učinio bi nepravo prošlim naraštajima, koji su za hrvatsku slobodu i nezavisnost, ime i kulturu živjeli i umirali; narod bi učinio dalje nepravo i samome sebi, jer on nema pravo sebe uništiti, već mora prema zakonu Providnosti držati svoje mjesto u obitelji čovječanstva, sebe izgrađivati i davati nove vlastite prinose čovječanstvu. No ne samo da hrvatski narod ne će sebe da uništi, već je činio, a čini i danas uz najveće patnje sve napore, da očuva slobodu i svoje narodno biće pod svojim vlastitim imenom. Prema tome su najbolji sinovi hrvatskog naroda samo oni, koji izvršuju volju svoga naroda, kako je to činio Don Frane Bulić.

Don Frane, seljački sin, ostao je vjeran tomu narodnom instinktu jasno i nepogrješivo, jer je to baštinio krvlju, usisao

odgojem i učvrstio poviešću. On doista nije krčio ledinu, niti je sijao oranicu, ali je iz zemlje vadio drugo neizmjerno blago duhovne vrsti, koje je bilo najjača poluga za naš narodni obstanak. Da nije našao drugo nego nadpis kraljice Jelene, kojim se utvrđuje nastavak rodoslovlja hrvatskih vladara u doba, kada se zlorado niekala sa strane naših najbližih neukih srodnika hrvatska državnost, ime Don Franino ostalo bi vječno u hrvatskom narodu. »Iz kamena poviest — a iz poviesti sviest i narodna budućnost«, često je Don Frane govorio. Arheoložki njegov rad: antikni, kršćanski i hrvatski učinio ga je poznatim cielom svietu, i on je u učenom svietu bio bez sumnje smatran kao prvi hrvatski arheolog.

Posve je bilo prirodno, da se Don Frane kao narodan čovjek, netom se u doba preporoda razvila borba u Dalmaciji za oslobođenje od tuđeg talijanskog duha, odmah svrstao u redove hrvatske narodne stranke. Posve je, dalje, bilo prirodno, netom se postavilo pitanje integracije hrvatskih zemalja, da je odmah bio za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, kao prvi i najviši naš nacionalni cilj; on je štoviše kao narodni pokrajinski zastupnik bio postavio još u doba Austrije u klubu narodne stranke na osnovu prirodnog i poviestnog državnog prava priedlog za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

Kada je hrvatski narod vidio, da mu se u okviru Austrije sprečava integracija njegovih prirodnih, narodnih i poviestnih prava, te se počeo ogledavati za novim putovima, Don Frane ga u tome sliedi. Ali njemu, kao i svim sviestnim Hrvatima, bilo je jedino u misli, da hrvatski narod, kao slobodna narodna zajednica, bude pod svojim imenom slobodan i na svom životnom i poviestnom prostoru gospodar svoje sudbine.

To je bio ideal Don Franin, a za to imam mnogo dokaza, no danas ću ovdje pred hrvatskim mojim zemljacima iz Dalmacije napomenuti samo jedan. Kad je iza god. 1918. dalmatinska zalutala mladež iz primorskog pojasa, gdje se u doba tuđinskog vladanja bio izgubio čisti narodni instinkt i u dvojezičnom govoru pobrkao narodni duh, počela napadati na ime hrvatsko i na hrvatske svetinje, a ja u »Obzoru« otvoreno

ustao protiv toga, Don Frane mi čestita* i potiče me, da još jače izstupim u obranu hrvatskog imena i hrvatske časti, jer time u isto doba branim i čast Dalmacije. Dalmatinska Hrvatska nije odgovorna za one izpade, jer ogromna većina dalmatinskih Hrvata znade, da je baš Dalmacija bila kolievka hrvatske države kao i kolievka naše kulture, te je uviek bila, pa je i danas, jedan od najsvjestnih dielova hrvatskog naroda.

Istina, kod Don Frane je politika igrala manju ulogu, a veću rodoljublje, i premda je on bio uvučen, gotovo uviek kao nadstranačka osoba, u politiku, nije se tu osjećao najbolje. No uza sve to njegova ljubav za prošlost i budućnost svoga naroda bila je tako velika, da je mogao izvan stranaka i kao nadstranačka ličnost vršiti korekturu u zabasalosti stranačkih strasti i programa.

Uza sve to Don Frane je imao otvorene oči za politiku, jer se politikom razvijaju narodne sile i ostvaruju narodne želje. Svaka narodna bol i njega se ticala, i svako narodno dobro i njega je veselilo. Kad je vođa hrvatskog narodnog odpora predsjednik Hrvatske Seljačke Stranke dr. Vladko Maček bio u zatvoru u Mitrovici, a Don Frane se nalazio tada u Rogaškoj Slatini na liečenju, a ja potakao misao među hrvatskim gostima, da se dru. Mačku za imendan pošalje čestitka, prvi je podpisivač na čestitci bio Don Frane Bulić, želeći dru. Mačku zdravlje i skori izlazak iz zatvora.

Evocirajući ovo nekoliko uspomena iz života Don Frane Bulića i dovezujući na njih nekoliko misli, učinio sam to, da pokažem u njemu ličnost, koja je iz naroda nikla, narodu ostala vjerna, narodnim idealima se zanosila i svojim stvaranjem narodnu baštinu obogatila. Na nama je, da ga u tome sliedimo i tako izvršimo svoju dužnost u ovo težko doba narodnog života. Time ćemo se najbolje odužiti njegovoj uspomeni.

---

* Evo nekoliko stavaka iz ovoga pisma: »Iza mjeseci bučnih šupljih fraza, što danomice morao gutati po novinama o n a š e m p i t a n j u (a treba čitati), hvala Bogu, što sam mogao pročitati u »Obzoru« sočan i ozbiljan podlistak 7. X. 1919. »Dalmacija i Dalmatinci«! Uz pozdrav stoput Evala! i kadkad opet zasoli. Don Frane«.

EUGEN KUMIČIĆ

KVARNER U HRVATSKOJ STVARNOSTI

Govor pred spomenikom kod donjogradske gimnazije u Zagrebu dne 17. listopada 1937.

Uzimajući rieč u ime Matice Hrvatske kod odkrića ovoga spomenika u čast Eugena Kumičića, činim to u svojstvu njezina predsjednika Matičinu članu radniku, koji je liepim brojem svojih radova narodu kroz Maticu progovarao i našoj kulturi prinose davao; činim to dalje kao javni radnik odličnom hrvatskom rodoljubu u doba, kad nam je rodoljuba i

karaktera najviše trebalo. Ali, dok je jedan govornik prije mene prikazao Kumičića u svojstvu političara, a drugi, analizirajući njegova djela sa gledišta književno-umjetničkoga, naglasio u njima estetske i etičke vrjednote, moja je zadaća ograničena, da izvučem i sažmem iz njegova javnog djelovanja i njegovih djela ono, čime se Kumičić iztakao kao član hrvatske narodne zajednice u stvaranju naše kulturne samobitnosti i u izgradnji naše narodne i državne samosvojnosti.

Pravi sud o tome bilo bi nemoguće dati bez uvida u sredinu njegova rođenja i odgoja i u njegova načela.

Kumičić se rodio u Berseču, selu na iztočnoj obali Istre, što s te strane prema zapadu ograđuje primorski pojas dinarskog spleta, koji se s velikim brojem otoka, kao stupova neprekinutog mosta, pruža od sjeverozapada prema jugu Dalmacije, stvarajući tako prirodno jedinstvo, na kome se u toku poviesti očitovalo i etničko i kulturno jedinstvo njegova stanovničtva. Prirodnu povezanost toga velikog prostora već su zapazili sami Rimljani, pa su iztočnu Istru do Raše uvukli u svoju pokrajinu Dalmaciju. Kasnije su Hrvati po svome dolazku naselili opet čitav taj veliki prostor nekadašnje Dalmacije, ali i prešli rimsku demarkacionu liniju kod Raše i naselili srednju, a od čestí i zapadnu Istru. Na tom velikom prostoru osnovali su Hrvati svoje državne organizacije: Bielu i Crvenu Hrvatsku, a u Bielu Hrvatsku ušla je i iztočna Istra, koja je poviestno-kulturno okrenuta iztoku.

Kako je zbog vanjskih jačih sila na cielom tom prostoru nestalo hrvatske države i središte njezino bilo potisnuto u nutarnjost, tako je primorski dio došao u posjed tuđih država, većinom Mletaka, dok je unutarnjost Istre bila uvučena u vlast Habsburgovaca, koji su na taj dio sa svoga alpskog područja proširili svoju vlast. No i uz to komadanje negda jedinstvene hrvatske države, etnička i kulturna kompaktnost stanovničtva kao i bitne njegove crte bile su očuvane.

Posebno značenje u tom zbivanju ima Kvarnerski zaton, koji uza svu pripadnost cjelovitom primorskom pojasu dinarskoga spleta čini za sebe posebnu individualnost, na kojoj su se uz prirodne posebne crte odvijala također i neka posebna kulturno-poviestna zbivanja. Opasan prema kopnu visokim bedemom planina (Velebit, Učka) taj prostor je kao predodređen, da čuva ostatke starijih naroda i kultura. Tako su se tu držali sve do 1900. ostatci romanskih starinika, kojih

je ime dapače očuvano u jednom kvarnerskom kanalu (Vlaški — Morlački), i tu se oblikovao jedan posebni romanski dialekat (krčki), koji, iako je bliz dalmatinskom, ipak ima i nekih posebnih jezičnih oblika.

Tu istu spasavajuću ulogu vršio je Kvarner iza prestanka hrvatskog državnog vrhovničtva na tom prostoru, pa se tu očuvaše najstariji oblici hrvatskog jezika, koji se nastavljaju na staroslovenski; tu se je spasilo veliko blago samoniklih narodnih tvorevina, pa tako nema nigdje toliko arhajskoga jezičnoga blaga kao tu, dok se u crkvi nastavljala upotreba staroslovenskog jezika, koji je narodu u nedostatku njegove vlastite države bio glavni oslon u čuvanju njegova etničkog bića prema romanskim susjedima na zapadu. Tu je očuvana i Baščanska ploča, najstariji spomenik staroslovenskog jezika kod Hrvata, a tu se očuvaše i mnoge stare narodne pjesme, tako jedna »Popuhnul je tihi vetar — tihi vetar od Levanta — i odnesal Mari krunu,« u kojoj se u pjesničkoj predaji čuvala uspomena na propast hrvatske narodne dinastije. Ta unutarnja kulturna samohranost dočekala je i pad Mletaka i pobjedu narodne ideje, koja je stanovničtvo potakla na očitovanje narodne sviesti. I Hrvati Istre bili su stavljeni pred pitanje, kojoj narodnoj cjelini spadaju, a krv i duh su progovorili tako, da su spontano osjetili da su Hrvati te da im je mjesto u sklopu hrvatskoga naroda.

Prirodnu cjelovitost Kvarnerskog zatona i njegovu povezanost s ostalim dinarskim prostorom pokazuju i ideje po njegovim obalama širene, kao napose i činjenica, da je s toga prostora — stare Liburnije — u novije doba niknuo najveći broj iztaknutih Hrvata i prvih boraca (Kumičić, Matko Mandić, Laginja, Trinajstić, Spinčić; Matko Baštian i Antun Karabajić, prvi urednici »Naše Sloge« u Trstu, kasnije u Puli, i dr.); oni drugi, koji su iz srednje Istre ušli u borbu, svršavali su nauke većinom na Rieci i drugdje u Hrvatskoj.

Treba kod ovoga iztaknuti, da su u Istri, kao i u Dalmaciji, seoski svećenici, znani i neznani, kao najbliži narodu bili prvi i najjači pioniri u buđenju i širenju hrvatske sviesti. Među njima prvu ulogu je vršio biskup Dobrila, koji je svoje nauke svršio u Karlovcu, a svojim nacionalnim radom u Istri može se staviti uz bok Mihovila Pavlinovića, te onako, kako je Pavlinović u Dalmaciji probudio i digao hrvatsku sviest, Dobrila je to učinio u hrvatskoj Istri.

Isto kao i u Dalmaciji, i tu se započinje borba za narodni preporod, a protiv gospodstva Talijana i talijanaša. Ali je u Dalmaciji taj proces osvješćivanja bio mnogo brži, a borba lakša i uspješnija zbog mnogih razloga, u prvom redu zbog toga, što je u njoj postotak tuđinaca bio mnogo manji, zatim, što se u Dalmaciji neprekinuto nastavljalo hrvatsko stvaranje, posebno u doba humanizma, hrvatska književnost bila došla do zamjernog cvata, pa se u njoj kulturni kontinuitet nije nikada prekinuo, te se kulturnim stvaranjem podržavala uviek budna unutarnja hrvatska sviest, pa i ne bilo to u nacionalnom pogledu, a konačno i stoga, što je Dalmacija državnopravno, kao dio Trojednice, imala jak politički oslon u svojoj borbi. Svega toga u Istri nije bilo, pa se ovdje stanovničtvo oslanjalo jedino na demografsku svoju snagu, na jezik i stare predaje, te konačno na narodno načelo.

Eto takva je bila prirodna i kulturna sredina, iz koje je u doba nacionalnoga vrenja nikao Kumičić, i tu su mu bile upečaćene prve klice njegova duševnog bića, koje su se kasnije na naukama jačale i usklađivale, dok se nije izgradila njegova osobnost, kakva se nama prikazuje u njegovu životu i djelima. Drugi elemenat, koji je Kumičić u svom rodnom kraju baštinio i u svojim djelima tako divno urezao, bilo je more, koje je on, kao nitko dosad kod nas, znao onako majstorski opisati. To more nije bilo za Kumičića abstraktna priroda, već njegovo i naše hrvatsko more, s kojim je on proživljavao svu našu prošlost i na njemu gledao našu budućnost; na kome su se u poviestnom zbivanju vozile naše hrvatske galije, koje su more Hrvati trinaestvjekovnim životom učinili svojim životnim prostorom, goneći s njega tuđince, koji su mu slobodu ugrožavali i zemlju mu otimali. Na tom moru su Tomislav i kasnije Petar Krešimir imali svoje jake mornarice, s njima ga čuvali od zavojevača sa zapada, a kad nije bilo više hrvatske nezavisne države na moru, tu ulogu obrane svoga kraja i svoga mora nastavili su omiški i senjski gusari.

Ta dva elementa: stara neizbrisiva narodna samoniklost, iz koje je izraslo narodno načelo, te prirodna sredina, oblikovali su dušu Kumičićevu; njihovi prvotni utisci ostali su u njemu neizbrisivi do groba. Nauke u Pragu, Beču i Parizu samo su tu temeljnu građu utvrđivale i profinjivale, ali njezine osnovne crte ostale su nepromienjene.

Kumičić je stoga morao usmjeriti svoj rad ujedinjenju hrvatskih zemalja, a tu se on našao na istoj liniji, koju je onako duboko zaorao i narod na taj utrenik uputio dr. Ante Starčević. Kumičić, kao realan političar misleći i radeći za dobro svoga naroda, lako je našao liniju dra. Ante Starčevića i na toj liniji ostao do konca svoga života.

Sretna poviestna slučajnost se dogodila, da je ideju integracije hrvatskih zemalja i uzpostavu državne nezavisnosti na cielom hrvatskom poviestnom prostoru prvi put iztakao dr. Ante Starčević kao bilježnik Riečke županije, baš na periferiji Kvarnera, i da je jedno desetljeće iza Rakovice, kad je stranka prava bila posve razpršena, tu istu ideju hrvatske nezavisnosti publicistički oživio na prostoru Kvarnera, na Sušaku, u svojoj novini »Slobodi« opet dr. Ante Starčević. Bilo je neizbježivo, da su se njegove ideje širile po svim obalama toga zatona, pa da su doprle i do obala Istre i ondje dale tamošnjem stanovničtvu poticaj u borbi za svoj narodni preporod te za ujedinjenje svih narodnih dielova u jednu političku cjelinu.

Kumičić je odmah jasno uvidio, da je njegov istarski kraj — njegova rođena gruda — ma koliko mu bio mio, jer su se tu nalazili grobovi njegovih predaka, samo mali komadić onoga velikog prostora, koji se zove Hrvatska, a to je više od rođene grude, jer to je zajednička domovina svih Hrvata. On iz svoje sredine nosi snagu i sviest, kao i volju, da taj svoj rodni kraj uklopi u cjelinu Hrvatske, jer bez te povezanost, uraščenosti i usklađenosti, bez izčezavanja svoga posebnoga u narodnoj cjelini, ni onaj komad Istre ne bi imao života. Kumičić je tu ideju narodne cjelokupnosti i jedinstvenosti krasno izrekao u svome govoru u Karlovcu 22. svibnja 1893., kada je kazao ove rieči: »Naša domovina je sva prošlost, sva sadašnjost i sva budućnost našega naroda. Krasna zemlja, u kojoj mi živimo, i more, koje cjeliva njezine obale, i mi svi ovdje, kao i svi ostali naši, kao i naš milozvučni hrvatski jezik, i to je sve naša domovina. Sva naša prošlost, sadašnjost i budućnost, svi naši umnici i junaci, mrtvi i živi, i to je naša domovina.«

To uziranje u duhovnu cjelovitost hrvatskih zemalja Kumičić je proživljavao kao član svoje zajednice, uključen u prošla zbivanja njezinih naraštaja, pa su najvažnija narodna zbivanja prošlosti postala i njegova osobna zbivanja.

Kumičić je tu povezanost sa prošlošću objavio u svojim velikim djelima: »Kraljici Lepoj« i »Uroti«. U njima su opisane i prikazane dvie znamenite epohe iz stare hrvatske prošlosti: pad narodne dinastije i katastrofa u Bečkom Novom Mjestu, gdje su bili ubijeni predstavnici tadanje političke Hrvatske Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan. Ta dva događaja iz naše prošlosti nije Kumičić zasnovao kao obične pripoviesti, već kao sudbonosne udese hrvatskoga naroda. U prvoj pripoviesti htio je prikazati propast naše narodne dinastije, nastalu iz sukoba u odnosima Hrvata s Rimom, a u drugoj krizu, nastalu iz sukoba Hrvata s Habsburgovcima.

U prvom djelu — »Kraljica Lepa« — Kumičić je prikazao odnose Hrvata s Rimom i ono tisućljetno zbivanje hrvatskog naroda na iztočnoj strani Jadrana u vezama i težnjama ekspanzije apeninskih snaga na iztočni jadranski prostor, gdje se u to doba nalazila nezavisna hrvatska država. Ovaj problem u doba Zvonimira ima svoju pozitivnu i negativnu stranu, jer Grgur VII., koji je svojom borbom predstavljao tadanji europski idealizam, dajući krunu Zvonimiru, izkazao je Hrvatima svakako veliko djelo, koje u sredovječnoj poviesti Hrvatske znači mjerodavno priznanje njezine nezavisnosti. Negativnu stranu predstavlja djelovanje dalmatinskih Latina, koji su s gledišta latinske univerzalnosti prema cielom tom pitanju interese hrvatske države samo toliko uvažavali, koliko je to njihovim vlastitim probitcima odgovaralo. U »Kraljici Lepoj« ocrtan je također kontinentalni odnos stare Hrvatske prema Podunavlju i stav hrvatske nezavisnosti u borbi kralja Petra Svačića protiv tuđinske — madžarske — dinastije. U ovome djelu jasno se razabire — premda pisac kao umjetnik toga ne naglasuje — činjenica, koja odgovara poviestnoj stvarnosti, da u velikoj krizi, nastaloj izumiranjem narodne dinastije, predstavnice hrvatske samostalnosti i suverenosti, krizi, koja znači sudbonosnu prekretnicu naše poviesti, kada tuđa dinastija ulazi u naše poviestno zbivanje, odlučnu ulogu igra tuđa krv: sama kraljica tuđinka i ostatci tuđeg elementa na Jadranu. Taj raztvorni elemenat — tuđa krv u hrvatskom tielu — nastavlja svoje djelovanje u doba Mletčana, i trajno se nastavlja, te se na osobit način očituje u doba hrvatskog preporoda u Dalmaciji i Istri, a djeluje raztvorno i u današnjim danima.

U drugom pak djelu, »Uroti Zrinskih i Frankopana«, Kumičić prikazuje odnose Hrvatske spram Habsburgovaca, koji su dosljedno hrvatska prava krnjili, Hrvatsku u svakom pogledu oštećivali, preuzete obveze gazili i nju htjeli uklopiti u red svojih nasljednih zemalja bez vlastitih državnih prava. Kako su tadanjim težnjama Habsburgovaca stajali na putu Zrinski i Frankopani, predstavnici hrvatskih redova, koji su po ondašnjem političkom uređenju i državnom pravu predstavljali Hrvatsku, Habsburgovci su ih dali ubiti, misleći da će njihovom smrću postignuti svoj cilj. Stvarno su pak tim umorstvom Habsburgovci samo dokazali, da su izgubili izborom stečeno pravo da nad Hrvatskom vladaju.*

»Hoće li Hrvatska znati za naš grob?« pita u Kumičićevoj »Uroti« Frankopan stojeći na stratištu u tuđoj zemlji. Ali Hrvati nisu zaboravili svojih mučenika. Znali su za njihov grob, mislili su na njih i prenieli ih nakon nekoliko stotina godina u svoju zemlju, da im bude svjedokom njihova herojstva u obrani hrvatske individualnosti i hrvatskih prava.

Kumičić je bio zamislio još dva poviestna romana, u kojima bi bio opisao dvie druge epohe hrvatske prošlosti: Hrvati — Mletci i Hrvati — Pešta, i tako bi se u tetralogiji romana prikazala poviestna zbivanja Hrvata kroz njihovu cielu poviest, ali ga je smrt u tom spriečila.

Posljednju fazu našega razvoja, odnose Hrvata s Beogradom, ni Starčević ni Kumičić ne doživješe. Ona, kao što se ništa slučajno ne događa, nije došla bez nuždnih premisa i bez težnje za slobodom. Država, u kojoj se Hrvati prije nalažahu, nije spram njih izvršila one dužnosti, na koje je bila obvezana, i kad je izčezla, obistinile su se rieči dra. Ante Starčevića, da »svaka država izgrađena na sili i nepravdi mora propasti.« No i kod ove nove faze dolazi za Hrvate razočaranje. Mjesto da je hrvatski narod pobrao plodove svoje vjekovne borbe kod razpada bivše Monarhije za sebe, pobrali su ih drugi, a hrvatski narod je došao opet iz oslobodilačkih težnja i ideja u suvremeno težko stanje stvarnosti.

* Nuždno se nameće poredba s jednim događajem iz novije hrvatske poviesti, umorstvom Stjepana Radića, predstavnika suvremene Hrvatske, izvršeno u Beogradu, kojim je stvoren zaključni čin u nizu dokaza o nespojivosti hrvatskih i srbskih interesa i njihovih udesa.

Poviest hrvatskoga naroda u ovih devetnaest godina zajedničkog života puna je čemera i boli, jer nije našao ono, što ga po Božjem i prirodnom, ljudskom i međunarodnom pravu pripada. Hrvatima ne može nitko oteti puno pravo na slobodu, jer im je to zajamčeno prirodnim pravom, pravom narodnog samoodređenja. Pravo na slobodu je uviek aktuelno i ono ne može zastarjeti, niti se to pravo može otuđiti.

Da se izigra to neotuđivo pravo hrvatskoga naroda na samoodređenje, izišlo se je s lozinkom, da hrvatski narod nije narod, nego pleme, i to pleme nekoga još nikada nepostojalog naroda. Tendencija tih tvrdnja je posve jasna: ako hrvatski narod nije narod, nego pleme, nema pravo na samoodređenje. Kako Srbi imadu u državi relativnu većinu, to im je lako zajedno sa Slovencima, koji su devetnaest godina uviek stajali sa Srbima protiv Hrvata, izigrati sve hrvatske težnje.

Hrvatima se ironično prigovara, da uviek govore o prošlosti, mjesto da misle na budućnost, no ako to ne bi bilo dobro, onda je veće zlo zaboraviti svoju prošlost. Misleći na svoju prošlost, mogu iz nje Hrvati mnogo naučiti, a poglavito to, da se Hrvatska čuva samo slogom i vlastitim jedinstvom, da su svi njezini ugnjetavači jedan za drugim propali, dok Hrvati i danas žive. Srbi i Slovenci ne će da znadu, što su negda bili, ali kako se kolo sreće brzo okreće, a danas brže no ikada prije, i kako je poviestni zakon dizanja i spuštanja neumoljiv, to bi ih on jednoga dana mogao prisiliti, da se i sami sjete svoje prošlosti.

Ali kada se postavi pitanje, kako je uobće došlo do sadašnjega težkoga stanja, nije težko na to odgovoriti. Hrvatski narod, u težnji da se rieši vlasti tuđinaca, nije vidio u svom naivnom bratskom zanosu, da sila može postati sama sebi svrhom, te je prešao preko nauke Machiavellija, da se država razvija i uzdržava onim sredstvima, kojima je i stvorena, kao i preko istine, da je jedna od pokretnih sila srbske države bila bizantinska teokracija, našem duhu skroz oprečna, te da se ona i danas nastavlja. Na drugoj strani velika ideja Ante Starčevića, u slabijem naraštaju epigona, kao da se splasnula, te je nestalo one dinamičke snage, koja ju je prije pokretala, a ostale su samo puste lozinke. Svaki pojedinac nosi za to tragičnu odgovornost; jedni zbog zanosa, što smo se riešili starih ugnjetavača, drugi zbog neznanja i slabog političkog smisla, treći iz kukavičluka, a jedan dio iz same izdaje.

Da su hrvatske majke i žene uzgajale svoju djecu u predanosti Hrvatskoj i učile svoju djecu, da moraju svoje osobne probitke podređivati višim narodnim dobrima, ne bi bilo došlo do ovakova stanja. Ne bi hrvatski narod imao toliko odpadnika, koji su radili a i sada rade protiv slobode i nezavisnošti svoje domovine. Gdje prevladava sebičnost, osobna korist i gramzivost za novcem, tu ne može biti pravog rodoljublja, jer svaki onaj, koji predpostavlja svoje osobne interese narodnom dobru, radi na uništenju svoga naroda, pa makar stoput uvjeravao, da je dobar Hrvat.

Eugen Kumičić je u svom životu predpostavljao javno dobro osobnim svojim interesima, i zato ide u našu elitu duha. Ostao je kroz čitav život borac za ideale i bolju budućnost svoga naroda. Veliki napori u toj borbi oslabili su njegov organizam i uništili njegovo biće, pa su ga razočaranje i prenapetost, patnje i oskudnost slomili razmjerno mlada, u naponu njegove muževne snage.

Od njega svi moramo učiti sijati i saditi za obće dobro, pa i ne vidjeli neposredna ploda, i uztrpljivo raditi za buduća pokoljenja, koja će se dizati na našim djelima onako isto kako mi stojimo na prošlima. Svi znaci govore, da će se dogoditi stvari, koje ćemo morati šutke trpjeti: zapostavljanja, obezpravljenja i progoni, da upečate na naše čelo žig poniženja. Ali neumrla duša hrvatskoga naroda ne će u svojoj nutarnjosti biti nikad dotaknuta. Bit će stvari, o kojima ćemo uviek misliti, a o kojima ne ćemo govoriti, ali vjerujemo u vječnu pravdu, u podpunoj izvjestnosti, kako nas je izniela iz drugih muka i patnja, da će nas izvesti i iz ovih, i da će se izpuniti težnje cieloga hrvatskoga naroda, izražene po njegovu velikom sinu dru. Anti Starčeviću i njegovu vjernom sljedbeniku Eugenu Kumičiću, da će se hrvatski narod na svom prostoru i u ovim težkim vremenima održati i uzpraviti. Hrvatska je bila, Hrvatska jest, i Hrvatska će biti.

NAPOMENA

Radi ovoga govora pisac je 1937. obtužen i pozvan na policiju, gdje ga je polic. komesar P., Srbin, osudio na deset dana zatvora nepretvoriva u globu i 5.000 dinara globe. Pisac je uložio utok — ban »Savske banovine« bio je onda dr. Viktor Ružić, bivši učenik samoga pisca — ali pisac nije oslobođen, i osuda je visjela, te je poništena istom osnutkom »Banovine Hrvatske« g. 1939.

Dr. ANTE TRUMBIĆ

IZGRADNJA JEDNE OSOBNOSTI

Nije težko pisati o čovjeku, kojemu su smjernice života bile očite, a povezanost razvitka tako dosljedna i logična, da su se u svakoj novoj fazi jasno prozirale utkane ranije premise i poticaji, pa se stoga u toj psiholožkoj sljedbi i izgradnji novoga nije moglo vidjeti ništa oprečnoga, što bi čovjeka stavilo pred pitanje, kako je uobće kod njega moglo do toga doći. Svi javni kao i privatni potezi njegova života, kao i svako njegovo djelo, sastavni su dielovi jedne posve usklađene ličnosti, koja se izgrađivala na osnovi krvnoga nasljeđa, narodne predaje i ideala, sredine svoga rođenja, kao i suvremenih misli i težnja, a onda također i u duhu svoga vremena.

Kada bi se svi ti momenti analizirali i stajalište dra. Trumbića spram svih njih izpitalo, vidjelo bi se, da je njegov stav spram njih bio uviek dosljedan, te onakav, kakav pravi hrvatski rodoljub mora imati. Vidjelo bi se dalje, da njega u radu nisu vodili sebični motivi i osobne ambicije, već da su mu motivi rada bili uviek obće dobro i narodni probitak; vidjelo bi se, da ga je borba za javno narodno dobro stajala ne samo živaca i duševnih patnja, već da je tome cilju žrtvovao i svoje poštenim radom stečeno imanje, pa da na koncu života nije ništa drugo ostavio, već svoje pošteno ime i svoj neizbrisivi potez u našoj poviesti, te svoj svietli primjer, da čovjeku narodno obće dobro mora biti prije svega i iznad svega. Domovina treba da stoji nad svima, jer u dobru domovine uklopljena je i naša slava i naše dobro. Trumbić je svojim radom dokazao, da domovini služiti nije samo najveća dužnost, već je i najveći ponos. Bilo je doista kod nas ljudi, koji su bili prožeti ovim uvjerenjem, da je sreća domovine i njihova sreća, a među njima u prvim redovima stoji i dr. Ante Trumbić.

zamrljano: na osnovi krvnoga
koji su bili prožeti
njihova sreća

U ovom kratkom pregledu o njegovoj ličnosti ne će se moći navesti sve komponente njegova zbivanja, samo će se spomenuti neke, da se vidi, na kojim osnovicama se dr. Ante Trumbić izgrađivao i koju je ulogu izvršio u našoj narodnoj zajednici.

Dr. Trumbić je rođen u Splitu, ali izvan perimetra carske palače, u predgrađu Splita, na Lučcu, a ta udaljenost od nekoliko stotina metara ima osnovno značenje za narodno i družtveno-psihičko razpoloženje obostranih stanovnika.

Split je u Dioklecianovoj palači grad; predgrađa su izvan njega sela; građani se u gradu bave kulturnim stvaranjem ili ga samo čuvaju i proživljuju; Varošani su težaci i bave se većinom ratarstvom, dakle primarnom proizvodnjom. U gradu su se odmah na početku doseljenja Hrvata spasili ostatci Romana, zato su njihove težnje bile i uviek ostale i pod različitim oblicima razvoja i u različitim državno-političkim okvirima, da spase romanske oblike, jezik i kulturu, premda su se sve te značajke, osobito jezik u simbiozi s Hrvatima, postupno tančale (poviestno je utvrđeno, da se je već u 16. stoljeću u gradu pretežno govorilo hrvatski).

U Varošima je okupljen hrvatski elemenat, koji se tamo naselio što slobodnim useljenjem, što prisiljen pred bujicom osvajača (Mongola, Turaka), pa su tako u najvećoj blizini postojale dvie različite etničke, družtveno-kulturne stanice, koje se nikada i u međusobnom stapanju nisu dale izbrisati. Još za moga boravka u Splitu obično su Varošani, kad bi hodali u unutarnjost Splita, govorili, da idu »u grad«, smatrajući tako svoja predgrađa selima. Varoška djeca još za moga školovanja u splitskoj gimnaziji redovno su najteže učila talijanski jezik, kao da se u tom očitovala neka tajna, pa da ih je priroda zaštićivala od raznarođivanja, i tako jačala u njima baštinjene osobine u čuvanju svoga hrvatskog bića, pa bilo to možda i nesviestno.

Ali uza sve to, ma koliko se grad po svojoj družtveno-kulturnoj strukturi razlikovao od Varoši-sela, među njima je bilo neizbježivo prožimanje ne samo gospodarskih već i kulturnih utjecaja. Sve one ustrojbe u Varošima, bilo crkvene bilo družtvovne, potaknute su primjerom grada. Napose treba spomenuti onu kulturu forme, koja je čisto romanskog pod-

zamrljano: bilo crkvene

rietla, a iz grada je strujila u Varoši. Grad je dao iztaknutoj varoškoj djeci i primjer stručne obrazovanosti na svim stepenicama ljudskoga razvoja. Iz grada potječe i onaj oratorski duh, koji se navlastito očitovao u sudnicama u blistavim nastupima i govorima, a koji se u sjajnom stilu i nastupu očituje osobito u Trumbiću.

Uza sve prednosti grada i njegova utjecaja na Varoši-sela ima tu i mnogo poroka i nedaća. U gradu je svakako u polovini prošloga stoljeća, a i nekoliko desetljeća kasnije, glavnu rieč imao talijanaški elemenat, protivan svakom hrvatskom preporodu, jednostavno stoga, jer je želio i radio, da Dalmacija dođe u sklop Italije. Stoga je podžigao i zaoštravao mržnju kod varoških seljaka protiv Austrije. Posve je sigurno, da se mržnja Hrvata protiv Austrije — koja je inače bila opravdana radi njezina negativnog držanja u pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, kao i radi zapostavljanja Hrvata na svakom području u Monarhiji, što je izazvalo onako oštru osudu samoga Starčevića — poticanjem talijanaša potencirala u varoškom stanovništvu. U onoj sredini nije se mogao tome oteti ni sam dr. Trumbić. To se prozire u svakom njegovu govoru, kad je rieč o Austriji, a tu mržnju spominje i grof Sforza.

U stanovništvu Dalmacije, za više vjekova pod tuđinskom vlašću, bila je zamrla, ili se od česti zamutila, sviest o svojoj narodnoj pripadnosti, pa se narodna ideja u doba preporoda imala tu probijati kroz težke zapreke. To je navlastito vriedilo za splitske Varošane, izložene jačem pritisku i većem obmanjivanju iz neposrednog susjedstva sa strane hrvatskih protivnika; mnogi od njih su dapače bili privučeni u protuhrvatske redove. U Splitu je tada, u to važno doba naše borbe, bio načelnikom talijanaš Bajamonti, zbog svojih družtvenih veza i zamamljivog vladanja osoba vrlo omiljela među težacima, pa su se mnogi Varošani — koji uobće nisu ni znali talijanski — žestoko izlagali za pobjedu talijanaške stranke.

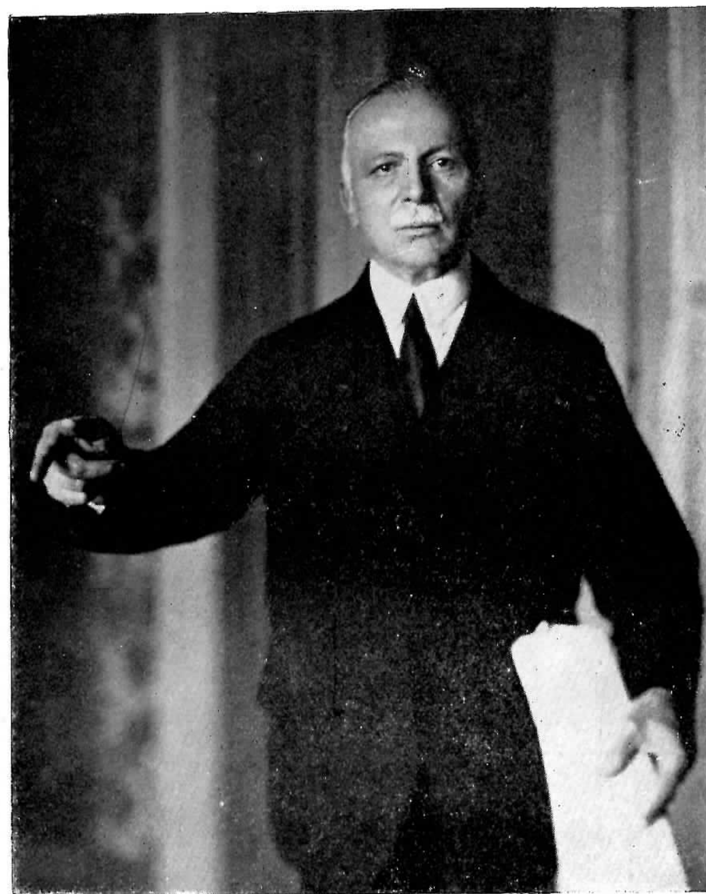
Preko te očite antinomije nisu mogli prieći ni talijanaški vođe, pa su stoga ubacili krilaticu u narod, da su i oni svi »uviek Slaveni, ali nikada Hrvati« (sempre Slavi, ma Croati mai). Talijanašima je bez sumnje bilo jasno, da je pitanje nacionalnog rješenja u Dalmaciji bilo moguće, prema krvi stanovništva i predaji, te prema geopolitičkim zakonima te

zemlje, samo u okviru Hrvatske, zato su izmišljali sve moguće smicalice, da tu spoznaju zamrače. Posebice su se udruživali sa Srbima, koji su i u Dalmaciji, kao i u svim drugim hrvatskim zemljama, bili i ostali oruđe tuđinaca u svrhu suzbijanja hrvatskih opravdanih težnja i uništenja hrvatskog življa. Tako su talijanaši sa Srbima udruženi srušili na izborima Mihovila Klaića, vođu dalmatinskih Hrvata, ličnost, koja je možda bila najodanija narodnom jedinstvu, te mjesto njega izabrali jednog talijanaša za zastupnika.

Ono, što su radili u prošlosti, Srbi su ponovili i u sadašnjem svjetskom ratu, pa su kao oruđe Talijana vršili najgora zločinstva nad Hrvatima u Dalmaciji, pa zajedno s njima ubijali svećenike, nevinu djecu i žene.

Talijanašima je moralo biti jasno, da autonomija Dalmacije nema uvjeta u zemlji, jer joj nedostaju i dovoljan prostor i etnički i gospodarski momenti, pa stoga Dalmacija može biti ili dio zaleđa, kako je bila u srednjem vieku za doba prve nezavisne Države Hrvatske, ili da može biti privjesak prekomorske apeninske sile, kako je bila u rimsko i mletačko doba, pa da priprave teren za talijansko osvajanje Dalmacije, ubacili su parolu autonomije, samo kao privremenog rješenja, da tako zavlače to pitanje, dok ne dođe zgodan čas, da tu zemlju Italija osvoji. Vođe talijanaša znali su, da Dalmaciju nisu naselili neki abstraktni Slaveni, već konkretni narod Hrvata, koji je na tom prostoru živio i izgradio središte svoje države, tu stvorio svoju kulturu i ostavio svoju predaju. Njima je bilo stoga očito, ako će postignuti svoj cilj, da treba utući hrvatske predaje, hrvatski živalj i hrvatsku stvarnost — jer slavenske stvarnosti nije tamo uobće bilo, niti je može biti — pa netom domaće stanovničtvo ostane bez sviesti svoje posebnosti, te izgubi sraštenost s prošlošću i sa zemljom, da će lako postati plienom talijanskih aspiracija. Već sama lozinka, koju su u narod ubacili i htjeli stanovničtvu sugerirati, da oni mogu biti Slaveni, a ne Hrvati, u sebi krije nesmisao.

U drugu ruku njima je također bilo jasno, da je Dalmacija politički pasivan prostor, pa da se na njemu ne može razviti, niti se ikada razvio, kakav samosvojan narod, niti teritorialna država bez veza sa svojim zaleđem. Slavenski su se naime narodi, isto onako kao i romanski i germanski, u toku razvoja izdiferencirali i izgradili svoje narodne stvar-

Dr Ante Trumbic

nosti, svaki sa svojim narodnim duhom i svojim psihičnim i fizičkim osobinama. Govoriti dakle o Slavenima u antitezi s Hrvatima u Dalmaciji, toliko je smiešno, kao da bi se reklo, da u Italiji ne žive Talijani, već Romani.

Varošani splitski, u doba narodnog preporoda trenutno u subjektivnoj, političkoj i narodnoj zabludi, spaseni su bili Hrvatstvu etničkom stvarnošću i svojim hrvatskim jezikom, kao najjačom svezom s ostalim dielovima hrvatskoga naroda, s kojima drugih sveza tada još nisu imali. Njihovo snalaženje u toj zabludi i pristajanje uz hrvatsku narodnu ideju nastupilo je brzo.

Moramo ovdje podsjetiti na to, da je i prije Trumbića bilo u Splitu ličnosti, koje su širile preporodnu hrvatsku misao, tako među ostalima Kosta Vojnović, koji je — čini se — prvi na sudskim razpravama govorio hrvatski, pa Gajo Bulat, Kuzmanić i mnogo drugih. No kako je ovdje govor o Trumbiću, to se razsvjetljivanje političkog razvoja u Dalmatinskoj Hrvatskoj, s osobitim obzirom na Split, dotiče u prvom redu samoga Trumbića.

U to značajno razdoblje narodne poviesti ulazi dr. Ante Trumbić. Rođenjem je bio seljačko diete, s Lučca, a iz toga koriena nikao baštinio je tvrdoću značaja i nekompromisnost u borbi, te je iz toga krvnog izvora baštinio onaj nedirljivi osobni integritet poštenoga splitskog seljaka, koji mu nije nikada dopustio ni najmanju nagodbu sa savješću. Još danas, kada su i ondje karakteri, napadnuti sa svih strana, postali od česti kolebljivi, postoji u splitskim Varošima jedna značajna rečenica: »Besida je čovik«, toliko se još naime pridaje važnosti držanju zadane rieči. O Trumbićevoj ukorienjenosti u predaji i životu svoga težačkog svieta svjedoči ovaj mali doživljaj, koji mi je on sam izpripoviedao. Iza smrti otčeve, on, kao stariji sin, imao je pravo ući u bratovštinu — tamošnje crkveno družtvo — ali mu to pravo neki bratimi osporavahu, jer da po svom zanimanju nije više seljak. Trumbić je protiv toga shvaćanja poduzeo pravne mjere i dobio pravo, te je bio uvršten u tu crkvenu korporaciju. Izpripoviedavši mi taj doživljaj, dometnuo je, da je on to poduzeo, da očuva svoje pravo, jer tko ne čuva i malo pravo, može dopustiti i kršenje većih prava, bilo posebničkih bilo narodnih.

Međutim njegov ulazak u bratovštinu imao je za posljedicu, da je s težacima dolazio u osobne sveze, njih u narodnom pogledu prosvjećivao, u njima Hrvatstvo učvršćivao i tako stvorio od njih hrvatski sviestne ljude. Splitski su se seljaci sa svoje strane osjećali ponosni, da njihov dotur Ante, već toliko iztaknuta osoba, s njima prijateljski obći i razgovara, a navlastito su bili ponosni, što je izdanak njihove krvi dobio tako veliko priznanje u svietu. Trumbićeva ukorienjenost u seljačkoj predaji i krvi tumači i onu njegovu konzervativnost, ali nije to bilo natražnjačtvo i ukočenost, već spoznaja, da se na prošlosti gradi budućnost.

U Trumbiću se kroz sve doba njegova života jasno razabiraju dvie ideje: napredak u konzerviranju i konzerviranje u napredku. Trumbić nije bio revolucionarac u užem značenju te rieči, premda je živio u revolucionarno doba, dotično u doba rušenja starih i gradnje novih država, u čemu je i on idejno sudjelovao.

Koliko je ostao vjeran vjeri svojih otaca, svjedoči ova činjenica, sitna ali dubokog psiholožkog značenja. Kad smo nas nekoliko s njim zajedno godine 1938. — tri mjeseca prije njegove smrti — napravili iz Rogaške Slatine izlet do jedne kapelice u bližnjoj okolici i tu se upisivali u spomen-knjigu, Trumbić je iza svoga prezimena dodao još i rieč »rimokatolik« i to gotovo jedini od svih upisnika. To je, površno gledano, sitnica, ali se često u sitnicama zapaža duhovna struktura čovjekova, jednako kao i u velikim stvarima.

No, upornost u mišljenju i radu, samoniklost i prirodnost pri čuvanju starih narodnih običaja i pradjedovske vjere, konzervativnost i trajni optimizam, te puna vjera u održanje svoga roda i njegove bolje budućnosti , što se od reda kod seljaka susreću — kod jednih manje, a kod svjestnijih jače — ne bi bili dovoljni, da se obilježe osobine jednog čovjeka nikla iz te skupine. Te seljačke osobine predstavljaju samo jednu znatnu komponentu pri izgradnji ličnosti, k njima pridolaze i druge komponente, a to su rasne i duhovne osobine vrste, koje su za svaki narod drugačije, i one prožimaju cio narod bez razlike družtvene podjele. Puštamo po strani činjenicu, da jedva gdje ima čistih rasa, ali svaki narod ima jednu rasnu dominantu, koja daje krvno obilježje narodu, kao

što svaki narod ima svoj narodni duh, kojim su prožeta sva stvaranja njegova bez obzira na staležke razlike.

Kod nas je ta rasna dominanta dinarska rasa, koja je zastupana u golemoj većini u brdovitim krajevima unutarnjosti, ali začudo ona je premoćna i na Primorju, gdje ima vrlo malo predstavnika zapadne, t. zv. mediteranske rase. Trumbić je izraziti dinarski tip dalmatinsko-hrvatske simbioze, dok su mu duhovne značajke čisto hrvatske, iznad svega njegov ponos, zatim uporna borba za pravo, idealizam i optimizam, ona izvanredna nesebičnost, samopriegor i etičnost, a sve su to značajke njegove hrvatske vrste, s kojima se očito odvaja od mediteranaca na Apeninskom poluotoku.

*

Kada se uoče ovi genetički momenti pri izgradnji Trumbićeve ličnosti, onda postaju jasne idejne opreke između njega i drugoga, još živućega splitskoga političara, koje se nisu mogle uskladiti za cieloga Trumbićeva života.

Na jednoj strani ukorienjenost Trumbićeva u seljačkoj podlozi svoga naroda, a preko nje u cielom narodu, na drugoj strani neukorienjenost drugoga niti u seljačtvu, niti u predaji i bivstvu svoga naroda; na jednoj strani baštinjeni konzervatizam, na drugoj strani vrludanje i vještačko traženje svih mogućih ideja, koje kidaju s narodnom predajom; na jednoj strani borba za hrvatske ideale, u prvom redu za slobodu i nezavisnost svoga naroda, koji izviru iz prošlosti te zemlje i naroda, na drugoj zabacivanje njihovo i priklanjanje starim autonomaško-srbskim krilaticama o slavenstvu, slovinstvu, jugoslavenstvu, koje su sve uperene protiv hrvatske stvarnosti.

Ne izazivlju stoga u ovom političaru ogorčenje progoni Srba nad njegovim narodom u doba Jugoslavije, niti ima osjećaja za to — narodi, veli u jednoj klasičnoj razpravi učenjak Renan, nemaju samo objektivne već i subjektivne značajke, po kojima svaki narod nije drugo nego rezultat zajedničke prošlosti, zajedničke slave i patnje — nego preko svega toga on sliepo prolazi, štoviše, prima različite časti i tako neizravno postaje solidaran s tim progonima. Vjerojatno izazivlju i u njemu gorčinu okupacija Italije i krvavi progoni našega življa. No on ne bježi u šumu, da ne vidi te grozote,

i da bi tako protiv toga protestirao, već ostaje mirno u Splitu među okupatorima i među srbskim četnicima, najpodlijim izvršiteljima tih zločina. Ali kada dolaze hrvatska vojska i organi hrvatske vlasti, da se konačno ostvare stoljetne težnje Dalmacije, zemlja uklopi u Hrvatsku i u urede uvede hrvatski jezik, on bježi u šumu. To nije prvi njegov bieg od vlastitog naroda. Kad se god. 1918. radilo, da Dalmacija, hrvatska zemlja, bude uklopljena u okvir matere zemlje Hrvatske, na koju po poviestnom i pozitivnom pravu imade pravo, onda se on protiv toga bori i poručuje u Zagreb, da će bez Hrvatske i protiv nje otići u Beograd, ako se Hrvatska ne pokori diktatu Beograda. Osniva stranku, tobože naprednu, u koju ulaze svi ostatci stare autonomaške stranke, koji se nikada nisu htjeli pomiriti s hrvatskim značajem te zemlje, kao također i svi Srbi, te svi oni, koji su izgubili hrvatsku sviest i prešli u anacionalnost. Svoju naprednost dokazuje prvenstveno time, da napada seosko svećenstvo, tobože radi utjerivanja redovine, dok je istina, da dalmatinski seoski župnici žive u izvanredno oskudnim prilikama, a zapravo bi se reklo, da mu je glavna svrha napadaja bila činjenica, da su seoski župnici najviše doprinieli pobjedi hrvatske misli u Dalmaciji i da su tom uvjerenju ostali vjerni.

Nitko nema pravo, da pojedincima sprečava, pa ni njemu, da ukazuju svojim radom na nove putove, bilo to na družtvenom, bilo na političkom polju, pa da narod prema novim idejama može koraknuti stopu dalje. Ali sve to pravi rodoljubi čine na osnovi svoga narodnog duha i postojećih značajka svoje vrste, a ne da nieču i samu postojalost svoga naroda, kao što je to on trajno činio, da bi tako poviestnokulturnu stvarnost svoga naroda oslabio ili uništio. Prislanjajući se na sve moguće stranke i nehrvatske ideje, on nije urezao, i ne može urezati, u naše poviestno zbivanje ni jednoga pozitivnog poteza, već je sav njegov rad bio i ostao za Hrvatstvo posve negativan i štetan.

U doba Trumbićeve mladosti nalazila se Dalmacija u onom herojsko-romantičnom dobu razvoja, kad je borba za ostvarenje narodnog načela stajala na prvom mjestu među svim nastojanjima, dok su sva druga pitanja bila potisnuta u

drugi red, ili smatrana samo posljedicom prvoga. U Dalmaciji je stajala na jednoj strani ogromna većina naroda, koja je tražila, da se zemlji dade hrvatsko obilježje, t. j. da bude hrvatski jezik službenim jezikom u svim uredima, a drugo, da se Dalmacija prema narodnom i državnom pravu ujedini s kraljevinom Hrvatskom, svojom materom zemljom, jer je Dalmacija i pravno bila dio trojedne kraljevine. Občina Split je još pod konac osamdesetih godina bila u talijanaškim rukama, a dok je Split — zemljopisna i demografska srčika Dalmacije — bio u tuđinskim rukama, nije se moglo kazati, da je Dalmacija hrvatska. Zbog toga su narodni ljudi uprli sve snage, da se Split povrati narodnoj stvari.

Ovdje se ne će izlagati, koje su snage stajale na jednoj i na drugoj strani — Austrija je iz različitih razloga unutarnje i vanjske politike stajala na strani talijanaša — već će se samo spomenuti, da je rezultat duge i težke borbe bio, da je Split osvojen Hrvatstvu, premda je u Splitu ostalo dosta podzemnih sila, koje su se toj stvarnosti opirale, i nekoliko puta došle u kritičnim časovima te zemlje do izražaja, kao ono u godini 1918. Tada je talijanaško-srbska koalicija svojevoljno, bez pitanja naroda, pograbila vlast i htjela osporiti hrvatstvo Splita, te u Zagreb, kao tobože u inozemstvo, poslala konzula, da je zastupa. Sve se to točno događalo u duhu one prije ubačene krilatice, da su Dalmatinci »uviek Slaveni ali nikada Hrvati«. Ista ta talijanaško-srbska koalicija, pomagana još nekim anacionalnim jugoslavenskim elementima, očitovala se i sada prigodom okupacije Dalmacije po Talijanima, te pomagala tuđinske okupatore pri iztrebljivanju hrvatskog življa u toj zemlji.

Pohrvaćenoj Dalmaciji ostao je onda drugi zadatak, da ga izvrši: njezino uklapanje u okvir kraljevine Hrvatske, kojoj zemlji ona de jure pripada, ali se tomu opirahu Beč i Pešta, koji su tada dualističkom podjelom vlasti u državi stvarno o tome odlučivali. Njima je bilo na prividnu korist, da se ne bi ojačalo hrvatstvo, pa im je razkomadanost hrvatskih zemalja bila najbolje sredstvo. U užoj Hrvatskoj, koja je uživala najširu autonomiju i gdje se nalazilo kulturno i političko središte cieloga naroda, Madžari su dopuštanjem Austrije zaveli takvo nasilno vladanje, da je kočilo svaku mogućnost razvoja — sve pomoću Srba — a sve u svrhu, da

ne bi Hrvatska politički i nacionalno ojačala, te postala središtem za privlačenje ostalih hrvatskih dielova, već da bi ih to stanje od nje odbijalo. Osobito se u tom obezpravljenju Hrvata i gaženju njihove slobode i autonomije odlikovao ban Khuen-Hedervary, koga su Srbi pomagali i od milja nazivali »srbskim banom«. Bosnu se također odvojilo od Hrvatske, dapače je u doba Kallayeva vladanja bilo u njoj i hrvatsko ime zabranjeno, te smatrano gotovo veleizdajničkim.

Ali sila i teror ne mogu spriečiti pobjedu prava, iako mogu tu pobjedu trenutno odložiti; konačno ona ipak dođe. U Hrvatskoj u to doba djeluje otac hrvatskog nacionalizma dr. Ante Starčević i udara svojom naukom temelje nacionalnoj izgradnji Hrvatske, u kojoj Hrvati, na osnovi narodnosti te poviestnoga i državnoga prava traže slobodu i svoju nezavisnu državu.

Sva mladež prianja uz njega, u Dalmaciji ogromna većina, a među svima dr. Ante Trumbić. Već kao mladić pri odkriću Kačićeva spomenika u Makarskoj svrača pažnju političkih ljudi svojim izstupom i govorom nad grobom rano preminulog umnog pravaškog borca Deana, kada sam i ja kao gimnazijski šestoškolac imao priliku, da ga slušam. Kasnije kao mladi političar okuplja oko sebe pravaške pristaše u Splitu i osniva pravašku čitaonicu »Hrvatsko Kolo« i »Hrvatski Sokol«.

Ne možemo propustiti, da ne spomenemo među najjačim Starčevićevim pristašama u Dalmaciji Don Ivu Prodana, bez sumnje najuztrajnijeg razsadnika Starčevićevih načela u toj zemlji.

Kad je veliki broj Dalmatinskih Hrvata došao god. 1891. na zagrebačku izložbu i većina njih htjela pozdraviti dra Antu Starčevića, Trumbić ih je predvodio i u njihovo ime Starčevića oduševljenim govorom pozdravio, zbog čega ga je Starčević od zanosa poljubio. U Dalmaciji se osniva pravaška stranka, a u dalmatinskom saboru pravaški klub, kojemu pristupa i dr. Trumbić, gdje mu zakratko postane duhovnim vođom.

Prva dakle etapa Trumbićeva razvoja bila je pravaška. Osnovne mu ideje bijahu sloboda i nezavisnost njegova naroda u svojoj vlastitoj državi, a ti su mu ideali ostali trajnom vodiljom u njegovu javnom radu.

U sabor je biran god. 1895. i u njemu je ostao do konca Monarhije. Kada je god. 1897. bio kandidiran za bečki parlamenat, dao je u saboru ovu značajnu izjavu:

»Sin sam naroda hrvatskoga, naroda vrlo nesretnoga, ali naroda plemenite duše i oštra uma, naroda koji od vjekova pokazuje sklonost svakom plemenitom djelu. Ako je narod hrvatski pao u nevolju, koja ga danas tišti, tome je on najmanje kriv; krive su najviše zle prilike, što mu ih pribaviše nesretna vremena i opaki susjedi, koje mu je zla kob uz bok postavila. Ipak Hrvati preživješe sve strašne oluje i danas se javljaju u kolu prosvietljenih naroda, tražeći svoju imovinu i svoju slobodu. Ako je išta sladko plemenitoj duši, to je rad za domovinu, to je nastojanje, da potlačeni narod dođe do svoje sreće; sreći naroda hrvatskoga, koji me je rodio, poklanjam i ja svoju neznatnu snagu, opojen neslomljivom vjerom u naše uzkrsnuće, koje će granuti tim prije, čim se Hrvati budu marnije zauzimali za svoje dobro«.

U pismu upravljenom Biankiniju iza svoga izbora u bečki parlamenat, dolazi do izražaja njegovo osnovno pravaško osvjedočenje. U tom pismu se kaže:

»Jugoslavenstvo nekoć je u Hrvata imalo književno i narodno znamenovanje. Pod krinkom jugoslavenstva nastojalo se — što hotimice, a što u dobroj vjeri — da se hrvatsko narodno i državno ime zakopa, a time da se zakopaju i prava hrvatskoga naroda, kao narodne individualnosti. Hvala sviesti pravih hrvatskih sinova, a osobito hvala geniju dr. Ante Starčevića, taj opaki pokušaj nije uspio, te je jugoslavenstvo propalo, a hrvatsko ime proživjelo i još bolje procvalo. Stoga mi zastupnici stranke prava na Carevinskom vieću, kojima je Hrvatstvo svetinja i temelj javnoga djelovanja, ne bi nikada stupili u klub, koji bi se zvao jugoslavenski, već smo željeli, da se osnuje klub pod hrvatsko-slovenskim imenom, da se tako hrvatsko ime iztakne i pred domaćim i pred stranim svietom«. Ovom se shvaćanju pridružiše i nepravaški zastupnici iz Dalmacije, i želja Trumbićeva je bila izpunjena.

Međutim u Hrvatskoj — težištu hrvatskog naroda — u koju su bile uprte oči rodoljuba po svim hrvatskim zemljama, pogoršavalo se vidljivo gospodarsko i političko stanje, a madžarski pritisak je bio iz dana u dan na svim područjima

sve to veći. Madžarizacija je naglo rasla, osobito na državnim željeznicama, koje su tako postale središtem odnarođivanja. Otvaraju se julianske škole po Hrvatskoj i iz dana u dan postaju ugroženi u sve većoj mjeri nacionalni i gospodarski probitci, pa narod, ne mogući snositi taj tuđinski pritisak, počeo se mahom seliti u inozemstvo, a na njegovo mjesto dolaziti stranci, većinom Madžari. Ogorčenje je u narodu raslo, pa su zaredale demonstracije i ulični sukobi u mnogim mjestima, osobito u Zagrebu. Hrvatski zastupnici na Carevinskom vieću zatražiše zbog toga god. 1903. audienciju kod cara Franje Josipa, da protestiraju protiv Khuenova nasilnog vladanja. Car ih ne prima, a zastupnici šalju proglas na kulturni sviet protiv Khuenova nasilja u Hrvatskoj. »Hrvatska«, veli se u njemu, »zahtieva kroz svoje predstavnike, da joj se poštivaju prava dvostrukim ugovorom zajamčena, i da joj se ne krati ustavnost i sloboda, koje vladaju u ostalom civiliziranom svietu«.

Uzkrata audiencije hrvatskim zastupnicima ostavila je najgori dojam u narodu, kako i sam Seaton-Watson u svom djelu o Monarhiji iztiče, a bila je uz to i velik udarac za monarhijsko načelo, jer je postalo svima jasno, da nema više činbenika u državi, koji bi se zauzeo za pravedno rješenje hrvatskog pitanja. No hrvatsko pitanje tražilo je rješenje, i hrvatski narod nije htio ostati u podređenosti, već je htio uživati slobodu kao i svaki drugi narod u Europi. Kad se to nije dalo postići u okviru Monarhije, trebalo je tražiti putove, da se rieši izvan nje, a do potrebe i protiv nje. To su psihološki motivi svim političkim potezima unutra i izvan Monarhije. U prvom redu je napetost između Srba i Hrvata popustila: Srbi dapače u Zadarskoj rezoluciji pristaju na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, čemu su se do tada opirali, dok se narodna i pravaška stranka u Dalmaciji stopiše pod imenom »Hrvatske stranke«, priznavajući narodno jedinstvo sa Srbima. Sve je to uvod u Riečku rezoluciju, koja je imala ukloniti napetost između Hrvata i Madžara. Nezavisna stranka je u Ugarskoj bila dobila većinu na izborima, pa je htjela provesti službeni madžarski jezik u vojsci, čemu se opirala Austrija.

Trumbić i Supilo su uvidjeli, da bi se te opreke između Beča i Pešte mogle izkoristiti u korist Hrvatske, a to bi se najbolje moglo postignuti priklonivši se stajalištu Madžara, koji bi zbog te velike podpore Hrvatima uzvratili tako, da

Hrvatskoj bude osiguran samostalan politički, kulturni i gospodarski obstanak i napredak, te konačno da bi Dalmacija bila sjedinjena s Kraljevinom Hrvatskom. To je smisao Riečke rezolucije, koja je međutim zbog neodlučnosti i klonulosti Košutove stranke propala, a Hrvatska opet izložena novim pokušajima madžarizacije.

Riečka rezolucija nije potom imala praktičnog političkog učinka, ali je izdigla hrvatsko pitanje u Monarhiji na međunarodni stupanj, te je Trumbić kasnije mogao s hrvatskim pitanjem stupiti u arenu svjetske politike, kao puni predstavnik Hrvata.

Međunarodna situacija se zaoštravala, sukob među velesilama zbog oprečnih probitaka u Europi i izvan nje mogao je svaki čas buknuti, a sa sarajevskim atentatom je konačno buknuo.

Trumbić je bistro vidio, da se hrvatsko pitanje s obzirom na šovensko držanje Madžara — ta predsjednik Tisza je još pod konac svjetskog rata javno izjavio, da će u Ugarskoj sva djeca već u majčinoj utrobi govoriti madžarski, takvu je političku madžarizaciju naviestio nemadžarskim narodima, inače većini u zemlji — ne će moći riešiti u Monarhiji, pa da rješenje treba tražiti vani, pomoću protivnika Monarhije.

Odlazi stoga u emigraciju, a zajedno s njime i njegova supruga, rođena Karaman, koja je tako s njime dielila gorku sudbinu emigrantstva. U emigraciji se nađe više Hrvata, a među ostalima Meštrović i Supilo. Osim njih je bilo i slovenskih i srbskih političara, pa se tu započe ona gigantska borba, da se spase hrvatske zemlje od komadanja. Pogibelj je prietila sa dvie strane, u prvom redu sa strane Italije, a sa strane velikosrba u drugom redu. Italija je za ulazak u rat na strani saveznika (Entente) tražila teritorialni odstup nekih hrvatskih zemalja na Jadranu, u prvom redu Istre i većeg diela Dalmacije, a to su joj saveznici (Rusija, Englezka i Francuzka) u Londonskom ugovoru obećali.*

Vidoviti Supilo je doznao za tajnu Londonskog ugovora u Petrogradu od Sazonova, a kada je upozorio ruskog ministra, da u odstupljenom dielu Dalmacije žive izključivo Hrvati-Slaveni, ministar se začudio, držeći, da su te zemlje na-

* Vidi napomenu na str. 142.

seljene samim Talijanima. Još drastičniji je bio odgovor kneza Jusupova, koji mu je izjavio: »Sva je nesreća u tome, što su tih vaših pet milijuna katolici, jer da su pravoslavci, to bi sve drugčije išlo«. Evo, ovako je bilo držanje carističke slavenske Rusije spram hrvatskoga naroda u doba njegove borbe za obstanak.

Drugi je protivnik hrvatskih težnja bio srbski ministar Pašić, kojemu je kao velikosrbinu bio prvi i posljednji cilj stvaranje velike Srbije uz priklapanje i nekih hrvatskih zemalja.

Pašićeva teza je bila, koje se on nepokolebljivo držao, da su Srbi stvaraoci države, pa srbska država ima proširiti svoju vlast i moć na hrvatske i na slovenske zemlje i njih osloboditi(!). Logično bi iz tog sliedilo, da bi Hrvati ušli u novu državu kao podređen faktor, pa bi se tako položaj Hrvata još i pogoršao, jer su prije imali izvjestnu autonomiju, a ovako bi u novoj državi bili i ostali predmet tuđe volje i tuđih probitaka. Prema načelu Pašićevu hrvatski narod je bio objekat prava[1]; prema shvaćanju Jugoslavenskog odbora, dotično Trumbićevu, hrvatski narod je subjekat prava, jer mu pripada pravo samoodređenja, koje je postavio Wilson kao temelj novoga uređenja družtva.

Protiv ta dva hrvatska protivnika bila je uperena Trumbićeva borba, ali tako, da je morao izbjegavati svaki sukob s njima, jer Italija i Srbija su bile savezničke države, pa je morao obilaznim putem tražiti načina, kako bi oslabio te protuhrvatske težnje i spasio najbitnije interese svoga naroda, pa iako bi prema nerazmjeru snaga morao u nečemu popustiti.

Najprije osniva zajedno s Meštrovićem i Supilom »Jugoslavenski odbor«, gdje je biran za predsjednika, i u toj časti ostao do kraja rata. U njemu je bilo i drugih Hrvata, kao i nekoliko Slovenaca i Srba. Treba imati na umu, da su težnje hrvatskog naroda bile malo kome u inozemstvu poznate, a kako se Hrvatska još k tome nalazila u okviru Monarhije, koja je bila u ratu sa zapadnim silama, dakle i Hrvati formalno bili s njima u ratu, to je pozicija Trumbićeva i drugih Hrvata u emigraciji bila vrlo slaba. Trebalo je nadčovječne borbe, da se na hrvatsko pitanje svrati pažnja zapadnih sila, i da se nađe bilo kakav državnik, koji bi za Hrvatsku mogao

[1] Vidi: Paulova: Jugoslavenski odbor, str. 83.

kazati dobru riječ. Na sreću Meštrović je imao tiesnih veza s englezkim publicistima Seton-Watsonom i Steedom, a kao uvaženi svjetski umjetnik i poznanstvo s nekoliko englezkih državnika, pa je tako i političkom svietu po njemu bila svraćena pažnja na naše pitanje.

Da se otupe suprotnosti Italije, kušalo se na kongresu potlačenih naroda u Rimu, na kome je bilo i nekoliko Talijana, da bi Italija kao velika sila preuzela vodstvo u obrani malih naroda; ali je talijanska službena politika bila tome protivna, štoviše, jedan je talijanski državnik izbacio parolu o »sacro egoismo«, dajući time znati, da će Italija provoditi svoju politiku bez obzira na probitke malih naroda, dapače i protiv njih, ako bi to talijanskim probitcima koristilo. Iz ovoga se vidi, da Italija nije kanila odustati od svojih imperialističkih zahtjeva na naše zemlje, njoj Londonskim paktom zajamčenih. Uzalud je Supilo kasnije, svjetovan od svojih englezkih prijatelja, putovao u Rim, da bi uputio talijanske državnike na potrebu sporazuma između Italije i južnih Slavena na drugoj strani Jadrana. Sonnino, tadanji ministar vanjskih posala, uobće ga nije htio primiti.

Još je na životu odlična osoba, koja mi je pripoviedala, da se sa Supilom na povratku iz Rima u London razgovarala u Ženevi, i ovaj joj se gorko tužio na zahtjeve i držanje Italije, te rekao, da je ono, što Italija hoće učiniti od hrvatskog naroda, i to u doba narodnog samoodređenja, daleko gore, no što je Austrija s Hrvatima činila, pa kad bi se to ostvarilo, da nije trebalo rušiti Austriju do dođe nešto gore.

Londonski pakt se počeo kolebati istom kasnije ulazkom Amerike u rat, kad je Wilson postavio svojih 14 točaka, po kojima svaki narod na osnovu samoodređenja ima odlučivati o svojoj sudbini. Italija ni sada ne popušta, te dolazi na mirovnu konferenciju u Pariz, tražeći primjenu toga pakta, dok je u isto doba dala zaposjesti naše zemlje, dodieljene joj Londonskim paktom. Međutim na konferenciji njezin zahtjev ne priznaje Amerika, a Italija se u znak protesta povlači s konferencije i tako se to pitanje zavlačilo, dok nije konačno bilo riešeno u Rapallu (1920.), kad je Londonski ugovor bio pokopan, a Dalmacija spasena našem narodu, osim Zadra i Lastova, dok su Istra i neke slovenske zemlje ušle u okvir Italije.

Zbog podpisa toga ugovora, Trumbiću se mnogo prigovaralo, a i on je sam to u svom govoru na skupštini u splitskom kazalištu smatrao opravdanim s ovim riečima: »Znao sam, predviđao sam, da će Rapallski ugovor izazvati bolan, težak utisak u cielom narodu, jer kad ne bi bilo tako, bilo bi žalostno. Narod koji može trpjeti bez boli i protesta amputaciju životnih dielova, nema budućnosti. Pored toga što sam to znao, ja sam u Rapallu imao odvažnosti, da u odlučnom času preuzmem svu odgovornost ... Povrh svega mi je uviek u javnom životu bio cilj: dobro naroda. Nisam ni u najtežem času pokušao, da se uklonim odgovornosti, jer bi to bilo dezerterstvo. Ja nisam nikad bio dezerter, nego vojnik moga naroda, a takav ću i ostati«.[2]

Kada se znade, da se Amerika zbog neuspjeha Wilsonovih načela bila povukla s mirovne konferencije, te da mir u Versaillesu nije ni podpisala, a da je Italija imala već hipoteku na našim zemljama, a osim toga da su zapadne sile, premda im je sada to bilo vrlo težko, ipak stajale uz svoj podpis, to je Trumbić bio lišen svake veće pomoći, kojom bi mogao spasiti sve ostale hrvatske i slovenske zemlje, pa je tako došlo do toga, i za njega, bolnoga kompromisa, kojim je jedino spasena Dalmacija.

Velikosrbski zahtjevi nad našim zemljama davno su već prije postojali, a predsjednik srbske vlade Pašić je držao,

[2] Da se psiholožki shvati prihvat Rapallskog ugovora, što možda ni Trumbiću nije bilo sve tada poznato, razjašnjuje nam u svojim djelima (Gestalten und Gestalter des heutigen Europa str. 173) grof Sforza, koji o tome govori ovako: »Kada sam pod konac god. 1920. s Vesnićem (Sforza ne spominje Trumbića), tadanjim ministrom predsjednikom, razpravljao u Rapallu o ugovoru, poslao mu je stari Pašić, koji je podupirao Vesnićev kabinet i sa zadovoljstvom sliedio naše pregovore, ovu kratku pismenu poruku: »Nemojte se cjenkati sa Sforzom, on je meni uviek izjavljivao, da će tražiti ono, što on sada od Vas traži: on je naš prijatelj (razumije se, srbski), pa ako se Vi započnete cjenkati, on će pregovore prekinuti i svojevoljno odlučiti.«

Na drugom mjestu svoje spomenute knjige govori Sforza o Pašiću, da se on u dugim i težkim razpravama o uređenju granica između Italije i Jugoslavije uviek pokazao lojalnim, umjerenim i spremnim na sporazumievanje. »Djelotvorno prijateljstvo s Italijom bijaše jedno od obćih načela, kojima je Pašić bio prožet«.

Kada se uzme na um ovaj Sforzin prikaz o pregovorima u Rapallu, te činjenica, da je Pašić unapried znao, što će Italija tražiti, i da Vesniću, vođi te delegacije, poručuje, da se ne cjenka

da bi ih sada najlakše mogao ostvariti i u veliku Srbiju unieti i neke dielove hrvatskih zemalja. Kad su se tome opirale velike sile i savjetovale, da se osnuje zajednička država južnih Slavena, te Pašić morao popustiti, htio je barem da toj novo osnovanoj državi dade srbski pečat, smatrajući je samo proširenom predratnom Srbijom.

Trumbić je nasuprot zastupao stajalište, da je ovo nova državna zajednica, u kojoj će sve komponente bili nositeljice državnosti. To velikosrbsko Pašićevo stajalište ostalo je trajno na snazi za sve vrieme obstanka bivše Jugoslavije, i u tom velikosrbskom duhu se i vladalo, i zbog toga postojala trajna napetost između Hrvata i Srba, iz čega su se rađali trajni sukobi, dok nije konačno nastupio slom same države. Da za svoje velikosrbsko shvaćanje dobije Pašić i strani pristanak, htio je Steedu sugerirati, kako je kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju stvorila Austrija protiv Srbije, kada se ukinula Vojna Krajina, na što mu tada Steed odgovori, da je kraljevina Hrvatska starija i od same Austrije.

Ovo se spominje, da se vidi, s kakvim se ogromnim težkoćama morao Trumbić boriti protiv jedne i druge sile, da zaštiti hrvatske interese. Međutim pod pritiskom stranih, većinom englezkih krugova[3], ruske revolucije, kad je carističká vlada, sklona Srbima, bila srušena, i nastojanja Jugo-

sa Sforzom i da primi sve Sforzine uvjete, a povrh toga, što Sforza kaže, da je glavno načelo Pašićeve politike bilo prijateljstvo s Italijom, onda je Rapallski ugovor, kojim se velike česti hrvatskih i slovenskih zemalja predaju Italiji, u manjoj mjeri bio djelo Trumbićevo, a u većoj djelo Pašića i srbske politike, premda Trumbić — koji se morao boriti u najnepovoljnijim prilikama, s Pašićem iza leđa — u duhu svoga naroda lojalno preuzima odgovornost za ugovor, jer ga je podpisao. Da je Pašić istinu govorio Sforzi, da je njegova temeljna politika prijateljstvo s Italijom, sliedi i iz toga, što je bez pitanja Hrvata prepustio Rieku — radi koje su Hrvati toliko bili ogorčeni na bečki dvor i austromadžarsku politiku — Italiji, premda je Rieka po Rapallskom ugovoru bila proglašena nezavisnom državom.

Zašto je Pašić prijateljstvo s Italijom tako vruće zagovarao, nije težko shvatiti, jer se htio i na toj strani osigurati, Hrvate osamiti i oteti im sve simpatije u borbi za očuvanje svoje individualnosti, da može Hrvate politički obezpraviti i provesti svoj unutarnji pansrbski program, što je učinjeno centralističkim uređenjem države, Obznanom i drugim sredstvima, koja su njemu i njegovim pomagačima kao nosiocima državne vlasti bila u ruci.

[3] Vidi: Paulova, Jugoslavenski odbor, str. 333—336.

slavenskog odbora, Pašić prividno popušta i pristaje na sklapanje Krfskoga pakta, ali time nije bio riešen spor. U tom se paktu kaže, da se ni jedan dio našega teritorija ne smije odvojiti i priklopiti kojoj drugoj državi bez pristanka samoga naroda. U ugovoru, podpisanom 20. VII. 1917., dolazi još ustanova, da se budući ustav ne smije donieti majorizacijom, već kvalificiranom većinom, čime je Hrvatska bila očuvana od stvaranja ustava protiv njezine volje. Trumbićeva misao vodilja bila je očuvati cjelokupnost hrvatskih zemalja, da dielovi hrvatskoga naroda ne bi došli pod vlast više tuđih gospodara, jer ako ostanu na okupu, Trumbić je bio uvjeren, da će Hrvati odoljeti svakom pritisku.

Kako su srbski krugovi shvatili Krfsku deklaraciju, nitko nam ne bi bolje mogao prikazati, nego grof Sforza[4], veliki prijatelj Srbije i njezin zagovaratelj, a evo njegovih rieči:

»Za tajnih pregovaranja u dugim sjednicama na Krfu, Srbima se Trumbić činio kao Austrijanac, jer — premda je bio poznati protivnik Austrije — izgledalo im je, da se služi njezinim metodama, jer je kod pregovora tražio, da se uredi pitanje zastava i grba, a to su očito mogli shvatiti kao njegovu nakanu, da očuva hrvatsku autonomiju. Srbi nasuprot predstavljali su sebi to jedinstvo kao izčeznuće Hrvatske u Srbiji, pa su bili zbog Trumbićeva držanja konsternirani nad takovim razvojem stvari. Trumbić i njegova teza te njegovo nepovjerenje prema Beogradu bijaše za njih iznenađenje. Često su mi se tužili na Trumbićevo držanje, jer su znali, da se i ja radi nekih djetinjskih ideja članova Hrvatskog odbora, koji

[4] Sforza: Europäische Diktaturen, str. 97.

Kada je govor o Sforzi, onda bih htio ovdje spomenuti jedan događaj, koji mi je Trumbić izpripoviedao, a koji se desio u Spaa (Belgija). Kada su naime Antantini državnici tu razpravljali o podjeli reparacija, koje je Njemačka morala izplatiti saveznicima, došla je viest o ubojstvu talijanskog odmirala u Splitu. Trumbić je došao u zgradu konferencije, i tu ga je sreo Lloyd George, koji mu ozbiljno reče, da je stvar vrlo težka i neka se što prije sporazumi s grofom Sforzom, talijanskim delegatom na konferenciji. Kada je došao Sforzi, ovaj mu vrlo ozbiljno prikaže položaj i težke posljedice, koje bi mogle sliediti zbog ovoga događaja. Spomenuo je Trumbiću činjenicu, da Italija rižom hrani 19.000 Splićana (!), dakle prema tome većinu stanovničtva, pa da se iz toga vidi razpoloženje stanovničtva prema Italiji, što bi ona i politički mogla izkoristiti. (Kao primjetba neka se doda, da je narod posprdno te optante za Italiju nazivao rižarima).

su dapače tražili neke talijanske zemlje(?) za buduću jugoslavensku državu, nisam toliko na njih srdio, koliko sam izražavao svoje žaljenje. Oni su mi često ponavljali: Nemojte se uznemirivati zbog naših sporazuma; iza pobjede bit će nam lako te hrvatske umišljene glave dozvati razboru«. Sforza ne kaže, koji su mu srbski državnici govorili, da će pakt pogaziti, ali u svojoj knjizi često spominje Pašića i Ljubu Jovanovića, s kojima se dnevno o tom pitanju razgovaralo.

Međutim se jasno iz ovoga vidi, da su Srbi već u času pregovora i podpisivanja deklaracije mislili na prevaru.

Tužba Sforzina na hrvatski komitet, da on traži neke talijanske zemlje, posve je neopravdana, jer su Hrvati tražili Istru, za koju se brojitbeno može dokazati, da je pretežno hrvatska. Ali i u tome su Hrvati pristali na kompromis t. zv. Wilsonove linije, po kojoj bi na svoju štetu dobili samo one krajeve, gdje izključivo žive Hrvati, dok bi druge krajeve, gdje u većini žive Hrvati, bili spremni prepustiti Italiji.[5]

[5] Prijateljstvo, koje Sforza nalazi u Pašiću spram Italije, a koje je Sforza onako otvoreno uzvraćao, čini se kao da nije druge nego zajednička protimba jednih i drugih protiv Hrvata, koja se očitovala u najgorem obliku sada u ovom drugom svjetskom ratu. Upravo začuđuje, kada se čitaju Sforzina razlaganja, s koliko malim psiholožkim razumievanjem govori o Srbima i njihovoj duhovnoj stvarnosti. Istina, psiholožko shvaćanje naroda je težak problem za svakoga, ali kad zapadnjak hoće da prikaže psiholožko razpoloženje naroda na iztoku, koji je stajao viekovima pod bizantinskim razvojem, dakle posve drugačijim premisama, to je ta težkoća još daleko veća, pa bi se moglo statistički i dokumentarno dokazati, da Sforzino karakteriziranje Srba graniči s naivnošću.

Da se vidi, koliko grof Sforza shvaća psihu balkanskih političara, u našem slučaju srbskih, evo ovdje jednog primjera, koji vadim iz njegove knjige.

Prije nego na to dođem, treba spomenuti, da je iza prošlog svjetskog rata sa strane Antante bila osnovana komisija za iztraživanje krivnje za rat, koja je 25. ožujka 1919. dala ovaj čuveni izvještaj o ratnoj krivnji: »Od austrougarskog državljanina na području dvojne monarhije izvršeni atentat ne može ni u kome slučaju kompromitirati Srbiju«. Tim je trebalo odteretiti Srbiju od atentata, koji je 28. lipnja 1914. počinjen na austrougarskom priestolonasljedniku Franji Ferdinandu. Nekoliko krivotvorenih i bez veza izkorišćenih dokumenata bilo je dovoljno, da se krivnja za rat baci na Austro-Ugarsku i Njemačku.

Međutim je izpitivanje krivnje za rat na temelju samih srbskih izvora dokazalo, da je tajno družtvo »Ujedinjenje ili smrt« — dotično njezin vođa srbski pukovnik Dimitrijević-Apis — bilo prvi

Pita se sada, kako je Trumbić, prvotno po osjećaju pravaš i sljedbenik dra. Ante Starčevića, mogao surađivati sa Srbima i kako je mogao pristati na zajedničku državu; kako je dalje mogao organizirati odbor pod jugoslavenskim imenom, koje je on god. 1897. zabacio. Kako je mogao stvoriti Krfski pakt na temelju narodnog jedinstva, kao i jedinstva države, i zar nije ovim svojim djelima oprovrgnuo prijašnji svoj rad i promienio mišljenje i time nanio Hrvatskoj štete?

Na sva ova pitanja težko je u malo rieči odgovoriti, već će se samo kratko kazati, da politika nije statika već dinamika, i da borba protiv činjenica, pomaganih od najmoćnijih sila, nije posao pametnih političara. Politika je u prvom redu način, kako da se narodu u svakom trenutku pomogne, s uložkom što manje energije, a kod toga ne odlučuje samo volja, već razmjer snaga i mogućnost uspjeha. Prema tome politika, osobito vanjska, traži u svakom trenutku prilagođivanje i usklađivanje vlastitih interesa s mogućnostima uspjeha, inače politika postaje fantazija i pjesma. Narod se ne spasava liepim riečima, već djelima, kojiput i neliepim. Bitno je znati kod prosuđivanja djelovanja političara, je li objektiv njihove borbe ostao isti, a to se može kod Trumbića pozitivno uztvrditi, jer je njegov rad kroz sve doba njegova razvoja ostao isti: da pomogne svome narodu i da mu izvojšti slobodu i nezavisnost. Tim načelima on je ostao vjeran od početka svoga javnog djelovanja do konca svoga života. Njegov hrvatski duh je kod svih vanjskih promjena ostao isti, jer ništa nije promienjeno u čovjeku, dok mu je duh ostao nepromienjen.

Trumbić je u onom razdoblju naše poviesti i onakovom raspoloženju kod odlučujućih faktora, s kojima je Srbija bila u savezu, vidio jedinu mogućnost, da se nađe neki kompromis, po kojem bi hrvatske zemlje ostale na okupu u okviru jedne državne tvorbe, državne zajednice sa Srbijom. Mi sada istom vidimo, šta bi se bilo dogodilo s Dalmacijom i s njezinim stanovničtvom — geopolitičkim središtem hrvatskoga naroda

---

naredbodavac atentata od 28. VI. 1914. Hans Uebersberger je našao i dokumenat samoga Apisa, koji tu krivnju potvrđuje.

Da je pak za to znala i srbska vlada, dokazuju kasniji dokumenti, a najvažnije svjedočanstvo došlo je s najbolje upućene srbske strane. Navodimo, kako o tome svjedočanstvu piše Sforza:

»God. 1924. napisao je i objavio Ljuba Jovanović, tada predsjednik Skupštine, a deset godina prije toga (1914.!) ministar u Pašićevu kabinetu, pod senzacionalnim naslovom »Krv Slavenstva«, s moralnim nesuztezanjem, koje je tipično srbsko, da mu je tada, isto tako kao i njegovu šefu (Pašiću) došlo do ušiju, da »nekoliko mladića« imaju plan otići u Sarajevo, da umore Franju Ferdinanda; ministar unutarnjih poslova Protić da je dao pograničnim vlastima nalog, da ih kod prielaza granice uhapse, ali da su ove također bile sudionici urote, pa da su te mladiće propustile, a ministru tvrdile, da je njegov nalog stigao prekasno... Da nisam (nastavlja Sforza) sa svoje strane zbog drugih, neposrednih razloga uvjeren o neistinitosti te pripoviesti, mogao bih osjetiti pobudu da i sam pokušam ovim t. zv. dokazima dodati još jedan, naime taj, da je ta pripoviest i odveć luda, a njezine namjere pune suprotnosti, a da bi bila izmišljena. Dalo bi se reći: kad bi se nešto htjelo izmisliti, to bi se bolje izmislilo. Jer na stvari je ovo: u jednu ruku Ljuba Jovanović je svojim prikazom uprljao čast svoje zemlje — jer kad bi to bilo onako, kako on tvrdi, to bi vladu pogodio prigovor, da je premalo učinila, da zločin spriječi; u drugu ruku opet sami zločinci predočuju se tu u malo povoljnu svietlu, i to u trenutku (1931.), kad je upravo bio u zamahu pravi kult za sarajevske ubojice u Srbiji i(?) Bosni. Njegov članak svršava osjećajnim izvješćem, kako je bio preneražen, kad je na brzoglasu čuo viest o događaju, »o kojemu sam znao«, dodaje još jednom, »da je bio pripravljen.« Sforzu ovo priznanje krunskog svjedoka baca izvan sebe, pa hoće da mu navede dokaze, da to nije istinito, i uzima za svjedoka — toga istog Ljubu Jovanovića, navodeći, da je on s Jovanovićem razgovarao na Krfu o umorstvu u Sarajevu, pa da mu on o tome nije nikada ništa spomenuo, dapače mu je kazao, da je Srbija pogledom na umorstvo u Sarajevu nevina, »a ja sam uvjeren«, nadodaje Sforza, »da je on tada govorio istinu«.

Sforza vjeruje, ili se pravi da vjeruje, da mu jedan odgovorni političar, i to balkanski, može u vrieme rata odati tajnu, da su službeni krugovi njegove zemlje znali za pripremanje atentata, koji je izazvao sam svjetski rat, dakle da su bili uzročnici toga rata!

Ali ipak, priznanje je priznanje, i Sforza muku muči, kako bi to priznanje protumačio, i nalazi jedan jaki (!) protudokaz u tome, da je Ljuba Jovanović bio u doba priznanja prestar, i da ga je kod toga bez sumnje vodila staračka taština, pa da je htio naći neku iluziju života, s kojom bi pobrao još neku čast i odlikovanje.

Grof Sforza je ovdje srbskiji od samih Srba, ali njegovi protudokazi tako su jaki, da ne će naći razumna čovjeka, koga bi oni uvjerili.

Međutim je H. Uebersberger skupio toliko dokaza o krivnji Srbije, da će možda i sam Sforza sada o tome drugačije misliti, ukoliko bude htio objektivno suditi.

Vidi: Hans Uebersberger: Odlučan dokumenat o ratnoj krivnji 1914. (Ausw. Politik 10. Jg. 1943. H. 7.).

— da su Talijani tamo ostali i vladali 24 godine. Primjer Istre nam to najbolje pokazuje, gdje se Hrvatima zabranjivala upotreba njihovih, možda od stoljeća naslieđenih narodnih prezimena, štoviše, i hrvatske su nadpise na grobovima mienjali, da bi se zatrla i svaka uspomena na hrvatsku etničku prošlost te zemlje. Znamo također iz izkustva od 24 godine, šta bi se bilo dogodilo s Hrvatima u onim dielovima hrvatskih zemalja, koje bi došle u okvir srbske države, da nisu gotovo sve hrvatske zemlje ostale zajedno i zajednički tom pritisku odolievale[6].

Iza sjedinjenja sa Srbijom započinje treća faza Trumbićeva razvoja, u kome se očituje njegovo razočaranje s djelovanjem Srba u novostvorenoj državi, i konačni njegov povratak na narodnu hrvatsku individualnost.

Iza sloma Monarhije daje Pašić s Trumbićem 9. XI. 1918. deklaraciju u Ženevi (tzv. »Ženevsku deklaraciju«), po kojoj će Narodno Vieće u Zagrebu nastaviti vođenje poslova na svome teritorialnom djelokrugu, dakle na cielom prečanskom prostoru, na redovan način, onako isto kao što će činiti vlada kraljevine Srbije na svome predratnom teritoriju; dakle stvarno bi se time uzpostavio dualizam u vladanju. Ali je Pašić nekoliko dana iza toga prekršio i taj ugovor, kad je ostavio Švajcarsku, a krnje zagrebačko Narodno Vieće, vođeno od Pribićevića — kraj pasivnog držanja hrvatskih članova koalicije, a uz protest Stjepana Radića i nekih pravaša — odlučilo da pošalje poslanstvo u Beograd i uzpostavi državno ujedinjenje, koje je i otišlo pod vodstvom zubara Pavelića i tako izručilo hrvatske zemlje srbskoj vlasti.

Sva Trumbićeva nastojanja, da uskladi interese Hrvata i Srba, ostala su bezuspješna. Već prvim danom zajedničkog života počinje srbska hegemonija. Hrvatska se gospodarski izkorišćuje, hrvatsko se ime proganja, Hrvati se na svakom

[6] Znamo iz prvog izvora, koliko je Trumbić držao do toga, da slobodno po svom uvjerenju zastupa probitke hrvatskog naroda; u emigraciji, premda bez sredstava, nije htio primiti pomoći od srbske vlade, poput većine članova Jugoslavenskog odbora, nego se zadužio kod Remigia Gazzari, dalmatinskog Hrvata sa Hvara, koji je u Chile-u stekao imanje. (Brat mu Julio, koji je još živ, bio je također član Jugoslavenskog odbora). Kad se dr. Trumbić vratio iz emigracije, prodao je svoju tiskaru u Splitu, da namiri spomenuti dug.

polju zapostavljaju, a kada se protiv toga narod tužio, započinju progonstva i zatvaranja narodnih vođa, batinanje seljačtva, uništavanje hrvatskih kulturnih ustanova i hrvatske inteligencije. Provode se u djelo Pašićeve prijašnje nakane svesrbske politike. Protiv izričitoga ugovora u Krfskom paktu stvara se centralistički Vidovdanski ustav, ne s kvalificiranom većinom, kako je bilo uglavljeno, već običnom većinom. Po tom započinje sustavno izkorišćivanje i osiromašivanje Hrvata.

Trumbić glasuje protiv ustava stvorena u konstituanti, a obrazlaže svoje stajalište tako, da je Hrvatska bila faktor i da je još i danas, a treba da u interesu konsolidacije ove zemlje i dalje ostane. Zemljopisno položaj je njezin takav, da bez Hrvatske ne može biti jedinstva zemlje ni jedinstva naroda. To svoje stajalište je formulirao kasnije u svom govoru izrečenu u beogradskom parlamentu 7. svibnja 1922. još izrazitije. On je u tom govoru među ostalim kazao: »Glasovat ću protiv proračuna, da izjavim svoje nepovjerenje prema vladi i ovom režimu. Ovaj režim ne može uspjeti, jer mu fali povjerenje naroda, i ovakovog režima, kome fali pojam pravni i moralni, nema nigdje na svietu. Između narodne ideje u Srbiji i one u Hrvatskoj postoje bitne razlike. U novoj državi nije se realizirala srbska ideja, već se je realizirala šira ideja južnih Slavena, ali je uza sve to srbska narodna misao ostala ista. Ona hoće da dade pečat čitavoj cjelini. Vi treba da revidirate svoje poglede i da uvidite, da ovo nije više srbska država, kao što je prije bila. Upamtite dobro, vi ćete tek onda biti sposobni rješavati ovaj problem, kad budete razpoloženi, da Hrvatima kažete: »Izvolite, neka vam bude onako, kako hoćete!«, jer mi Hrvati nikakav položaj drugoga reda ne prihvaćamo«. Trumbić je završio svoj govor riečima: »Ona država, koja nema etičke podloge, ne može postojati«.

Trumbić se iza izbora god. 1923. seli iz Splita u Zagreb, gdje stupa u Hrvatsku Zajednicu, kojoj postaje predsjednikom. No, hrvatska politika dolazi sve više pod utjecaj Stjepana Radića, koji je svojim republikanskim programom bio okupio oko sebe sve seljačtvo i veliki dio građanstva, ali je cilj politike protiv Beograda bio zajednički jednoj i drugoj stranci. Hrvatska je Zajednica pomagala Radićevu borbu, pa

kad je nad Seljačkom Strankom bila proglašena Obznana, Trumbić i Zajednica pristadoše odlučno uz Radića. Na izborima iz god. 1925. Trumbić je ogromnom većinom bio izabran u Zagrebu za zastupnika zajedno s Košutićem.

Međutim tadanja Seljačka Stranka je odstupila od svoga republikanskoga programa i stupila u vladu, te priznala centralizam, a to je učinila, jer se Radić nadao, da će lakše u beogradskom parlamentu moći braniti prava svoga naroda i postići veće uspjehe; ali se pokazalo, da taj eksperimenat nije uspio, pa je i sam Radić kasnije izjavio, da je bio »pri vladi, a ne u vladi.«

Trumbić je bio protivan tome eksperimentu, pa se stoga osniva Hrvatska Federalistička Stranka, koja je zabacila centralizam i tražila federativno uređenje države. Na izborima od god. 1927. bude Trumbić kao kandidat Hrvatskoga bloka izabran u Zagrebu zajedno s Poglavnikom drom Antom Pavelićem. Međutim, Radić razočaran u Beogradu započinje oštru borbu protiv velikosrbskog vladanja, što je izazvalo bies velikosrba, pri čemu budu dva zastupnika Seljačke Stranke u parlamentu ubijena, a nekoliko ih težko ranjeno, među njima i sam Radić, koji je malo iza toga preminuo.

Njegovom smrću se podpuno mienja situacija u narodu, jer sve hrvatske stranke kao i svi sviestni Hrvati uvidješe, da nije Stjepan Radić pao kao predstavnik jedne stranke, već kao predstavnik cieloga naroda, pa se od sebe uzpostavlja jedinstvo svih stranaka. Seljačka Stranka ostavlja beogradski parlamenat i zajedno s Federalističkom Strankom zaključuje, da se otvori hrvatski sabor, ali Beograd, da uguši svaku hrvatsku oporbu, proglasuje 6. I. 1929. diktaturu, te razpušta sve hrvatske stranke. Kralj Aleksandar daje jednom englezkom novinaru interwiew, da je zaveo diktaturu, kako bi spriečio hrvatske težnje za federacijom.

Započinje sada još jači srbski teror: zatvaranje iztaknutih političara. Dr. Trumbić nastupa u dva maha kao branitelj dra. Mačka pred beogradskim Sudom za zaštitu države.

Trumbić nije sudjelovao u kasnijim akcijama za političko izmirenje i sporazumievanje sa Srbima — malo je dapače o tome s izvora bio obavješćivan, što ga je kao osjetljivu osobu vrlo boljelo — jer je bio uvjeren, da nikakva zajednica sa Srbima ne može donieti povoljno rješenje za hrvatski narod, pa je stoga priklanjao sve svoje simpatije radu onih

Hrvata kod kuće i u inozemstvu, koji su svaki prekid sa Srbijom tražili i htjeli svoju nezavisnu državu. Trumbić se tako vraća na ideju slobode i nezavisnosti hrvatskih zemalja u duhu nauke Ante Starčevića, koju je on kao program od svoje mladosti prihvatio. On nije dočekao stvaranje Hrvatske Banovine, jer ga je nemila smrt narodu otela, a jedva bi se tome bio i veselio, kada bi vidio, kakva joj je nemoguća geopolitička osnovica i kakve su joj kompetencije.

U drugom redu bio je vrlo skeptičan prema držanju Italije u našem narodnom pitanju, pa se osobito bojao za Dalmaciju, da ne bi Italija u slučaju sloma Jugoslavije posegla za tom hrvatskom zemljom, kako je to pokušala provesti u prvom svjetskom ratu. Da je taj dobri poznavalac talijanske psihe i politike bio vidovitog gledanja, svjedoče događaji, koji su se kod nas odigrali u godinama 1941.—1943., kada se Italija onako makiavelistički oborila na goloruk hrvatski narod u toj zemlji, da se ni u kolonialnoj politici europskih naroda u barbarskim zemljama takav postupak ne pamti.[7]

Trumbić nije dočekao ostvarenje Nezavisne Države Hrvatske, čemu bi se iz duše bio radovao, jer je to bila njegova najvruća želja, ali bi ga bilo ljuto boljelo, kako je njegovo djelo iz prvoga svjetskoga rata, spasenje cjelovitosti gotovo svih hrvatskih zemalja, propalo, te Dalmacija — njegova uža domovina, a kolievka prve naše države i kolievka hrvatske kulture — došla ma i za kratko vrieme pod vlast Italije, a hrvatskom narodu, izrazito pomorskom narodu, oduzeto pravo na plovitbu po svome moru.

Trumbić je umro u Zagrebu god. 1938., iza napornoga rada za Hrvatsku, govoreći na smrtnoj postelji rieči, koje zvuče kao oporuka zabrinutog velikog rodoljuba: Slogu i jedinstvo hrvatskog naroda moramo očuvati pod svaku cienu!

Svojim rođenjem u Splitu i svojom smrću u hrvatskoj priestolnici Trumbić je simbolički ujedinio dva velika prostora hrvatskih zemalja, kao i dva poviestna prostora hrvatskog zbivanja, prvoga na moru, gdje je hrvatska država prvotno bila organizirana, a drugoga u Panonskom bazenu, gdje se kasnije ustalila i tu sebi udarila središte.

Ovo nekoliko misli o javnom radu velikog čovjeka, velikog Hrvata i velikog rodoljuba, kao i velikog političara,

---

[7] Vidi »Osobnost hrvatske kulture« u sv. II., str. 381—385.

koji je svojim javnim radom urezao duboke brazde u naše poviestno zbivanje, napisah u svrhu, da Trumbićev rad bude primjerom svakomu, kako se nesebično i predano mora svome narodu služiti i sve svoje osobne interese zapostaviti pred obćim dobrom; da tako odam čast čovjeku, kojega sam javni rad uviek u životu duboko poštivao, osobito kad sam u posljednjih nekoliko godina u čestom prijateljskom obćenju s njime još dublje i bolje za sve motive njegova rada saznao, te izbliza bolje upoznao njegov čelični karakter, njegovu nesebičnost i njegov veliki duh.

Koliko su Zagreb i ciela Hrvatska tu ličnost poštivali, pokazao je njegov sprovod, kad je sa saučešćem cieloga naroda bio u triumfu iz Zagreba izpraćen na vječni počinak u svoj Split i na želju Splićana bio pokopan u crkvi sv. Frane, gdje počivaju ostatci Marulića i drugih splitskih velikana, pa tako i njegovi smrtni ostatci leže do njih, pod divnim spomenikom, izklesanim mu od prijatelja Meštrovića, gdje će njegov duh bdjeti nad sudbinom Splita i cieloga hrvatskog naroda.

Napomena

(Str. 129*) Razkid saveznog ugovora usred rata, što ga je Italija bila sklopila s centralnim vlastima, i neposredan prielaz iz saveza u rat protiv tih istih vlasti god. 1915., nameće paralelu sa savezničkom vjerom Italije i njezina suverena u god. 1943., kad ona nakon trogodišnje nenametnute borbe ostavlja saveznika — uvjeravajući ga istodobno o svojoj vjernosti — i sprema mu zasjedu. Evo kako o tome sudi najbliži svjedok Mussolini:

»Začetnici izdaje (1943.) — na prvome mjestu njezin zborovođa (capobanda) i njegovi savjetnici generali, koji su utekli u Ortonu — jesu li bili sviestni o tomu, što su počinili? Ali posljedice njihova djela dale su se ipak predvidjeti s matematičkom sigurnošću. Bilo je lako predvidjeti, da će se na sam magični zvuk rieči »primirje« sve talijanske oružane snage razpršiti, a da će se Niemci unapried zaštititi i razoružati ih do zadnjeg naboja; da će razoružana Italija postati bojište, koje će je pretvoriti u garište; da će prevara skovana protiv saveznika i sukcesivna izdaja tištati za nepredviđen period vremena budućnost Italije; **da će se odsele smatrati kao univerzalna istina ustaljena identičnost pojmova »izdajica« i »Talijan«!**

(Benito Mussolini: Il tempo del bastone i della carota — Vrieme batine i podvale. Pril. »Corriere della sera«, Nr. 190 god. 1944.).

Bilo bi od poviestne vriednosti utvrditi, kako su god. 1915. sudili o izdaji Italije oni, koji je danas ovako osuđuju.

Vidi o makiavelizmu u sv. II. (»Hrv. narod«) str. 172—174.

Dr. ANTE TRUMBIĆ I IDEJA HRVATSKE DRŽAVNOSTI

ODGOVOR NA JEDNO ANONIMNO PISMO IZ SPLITA (1943.)

Gospodine uredniče!

Molim Vas za uvrštenje ovih redaka, jer predmet, o kome se radi, iako se formalno tiče moje osobe, po sadržaju i smjernicama tiče se javnosti.

Na moj članak o dru. Trumbiću, tiskan u Vašem novogodišnjem broju*, primio sam iz Splita anonimno pismo u ime nekoliko istomišljenika, u kome se napada na mene radi smjernica hrvatske državne politike. Na isti način sam dobivao mnogo anonimnih prietećih pisama iza god. 1918., kada sam po prvim djelima srbskih vlasti i vladanju srbskih došljaka kod nas jasno razabrao, da oni Hrvatsku smatraju osvojenom zemljom, dotično proširenom Srbijom, a Hrvate, starosjedioce, podanicima, njima na milost izručenim, i u nekoliko članaka upozorio na pogibelj našega obstanka; zbog toga sam bio najgrublje napadan takvim listovima iz Splita i proglašen izdajicom i talijanskim plaćenikom. Međutim su kasniji događaji potvrdili sva moja predviđanja, pa kad su nasilja srbskih vlasti prevršila svaku mjeru i kad su sam vođa hrvatskog naroda i nekoliko zastupnika bili ubijeni od jednog naručenog zlikovca u parlamentu — a da ni jedna srbska stranka, priznajući se šutke s njime solidarnom, nije taj čin osudila — onda je istom sva hrvatska javnost tražila prekid svake zajednice sa Srbijom, a i sam je Stjepan Radić to prije svoje smrti preporučio.

---

* Novo Doba — Split 1944.

S ovim pak anonimnim napadajem još sam gore prošao, jer dok sam god. 1918. bio samo plaćenik Italije protiv ondašnje Jugoslavije, sada sam sudionik Talijana, Madžara i Niemaca kod izručenja hrvatskih zemalja, pa sam tako postao sukrivac svih onih talijanskih strahota nad našim nevinim življem u Dalmaciji.

Anonimna pisma po sebi su djela bezznačajnih ljudi, koji nemaju smjelosti, da otvoreno kažu svoje mišljenje, a hoće da izkale svoj bies protiv svojih protivnika, a da ne nose za to odgovornost, koju pošten čovjek za svoja djela mora nositi, skrivajući se za anonimnost. To nije svojstvo naše rase, otvorene i borbene, već je k nama uneseno iz Mletaka, gdje su anonimnost i denunciacija bile temelj državne politike i zbog toga u najvećem cvatu, a nešto s iztoka preko Vlaha i Cincara, pa su s oba ta izvora bili zatrovani slabi i podli karakteri u našoj sredini. Pisci ne promišljaju, da se duševni talog, koji su anonimnim pismom pokazali, u njima nalazi i da dalje tu ostaje, jer ne znaju, da čovjeku ne može nitko oteti čast, ako je ima, niti je dati, ako je nema. Obično se anonimna pisma bacaju u koš, ali ako to sad ne činim, već s ovo nekoliko misli odgovaram, radim to zbog toga, što se iz pisma razabire, da ti napadaji dolaze iz onih istih izvora, koji su god. 1918., kamuflirani jugoslavenskom mišlju, nama toliko zla učinili, dok se sada lažno predstavljaju kao predstavnici Hrvatske Seljačke Stranke, da kamuflirani pod tom stranačkom firmom pokažu staru autonomašku srbsku mržnju na hrvatstvo. Tako Hrvat ne bi, kad su hrvatske čete došle u rujnu prošle godine u Split, da ih od Talijana oslobode, upotrebljavao Danteovu rečenicu: Non curar di loro, ma quarda e passa, niti bi pisao, da odkad su u rujnu došli Hrvati u Split, Splićani nisu vidjeli kruha, bacajući tako krivnju na Hrvatsku, a ne na one, koji su razaranjem komunikacija to onemogućili.

Kad oni nama pa i meni podmeću krivnju za odtrgnuće Dalmacije i drugih hrvatskih krajeva i za one nesreće, koje su zbog toga nadošle, to ću im kao uvod ovom sastavku izpričati događaj od početka zbivanja 1941., jer se iz njega može vidjeti moje mišljenje o tom pitanju. Došao je u moj stan u družtvu prof. dra. Aranze Corrado Zoli, predsjednik talijanskog geografskog družtva u Rimu i bivši guverner talijanske Eritreje, u

svrhu zagovaranja uzpostave tješnjih kulturnih veza između Italije i Hrvatske, na što sam mu ja odgovorio, da je to i naša želja, jer da su Hrvati iz sveza s Italijom u prošlosti imali velike kulturne koristi, ali sam dodao, da će to biti moguće, samo ako Italija ne dira u Dalmaciju, koja etnički i geopolitički spada Hrvatskoj i koja je bila kolievka naše kulture i naše prve države. Na to se on počeo izmotavati, veleći, da je Dalmacija bila rimska pokrajina i da je u njoj sačuvano mnogo rimskih kulturnih spomenika, te da baštinica Rima, današnja Italija, ima pravo na tu zemlju. Uzvratih mu, da bi po tom načelu Italija mogla tražiti Francuzku, Španjolsku, Englezku i čio Balkan, jer su i te zemlje nekad bile pod Rimom, ali kad se on postavio na to stajalište bez obzira na kasnije etničke promjene i tisućljetna poviestna zbivanja, onda će dopustiti, da i Grci okupiraju Siciliju — Zoli je naime rođen u Palermu — jer su Grci tu zemlju kao i cielu Južnu Italiju prije Rimljana kolonizirali i tu stvorili i ostavili množtvo trajnih spomenika. Videći da su mu argumenti propali, brzo se od mene oprostio, ali me kasnije žestoko napao u bolonjskoj novini »Il Resto del Carlino«, gdje je u biesu još i to napisao, da mi na odlazku iz moga stana nije htio ni ruke pružiti, što nije istina, ali da je i bila, ne bi on time obrukao mene, već sebe.

Ovako je bilo moje mišljenje o pripadnosti Dalmacije Hrvatskoj onda, kao i sada, a kada sve izиđe na svietlo, vidjet će se, jesam li ovim načelima bio dosljedan ili nisam. Anonimni pisci će vjerojatno i dalje ostati kod svoga stajališta o mojoj sukrivnji, jer takav je to soj ljudi u Dalmaciji, na sreću neznatan, koji svietla i istine ne će, pa djeluje raztvorno u svojoj sredini. Slično mi se dogodilo s jednim hvarskim vikačem, koji me je za punu godinu dana napadao u nekim beogradskim novinama, da sam pristaše gotske teorije o neslavenskom podrietlu Hrvata, a tisuće mojih slušača znadu, da sam u školi baš obrnuto učio.

No iako pisci nisu naveli konkretnih dokaza o mojoj sukrivnji, da su hrvatske zemlje dane tuđincima, oni su ipak našli psiholožki utrenik toj krivnji, što u pismu i iznose, jer da sam nacionalista, a nacionalisti su po njima protivnici svake demokracije i svake slobodne odluke naroda o svojoj sudbini. Čovjek ne bi vjerovao, da se operira tim »dokazima«,

da to nije napisano, a baš ti navodi dokazuju, da pisci uobće i ne znaju, šta je nacionalizam, a ni koje su mu značajke. U razvitku čovječanstva nema ni jednoga načela, koje bi bilo demokratskije no što je nacionalno načelo, jer upravo po tom načelu su poništene sve ograde, koje su stajale između viših i nižih, te je narod baš po njemu bio na demokratskoj osnovici ujedinjen. Nacionalno načelo ne poznaje razlika u pravima i dužnostima među članovima naroda, niti meće jedan stalež na drugi, već su po njemu svi članovi naroda jednaki, pa ako to nije prava demokracija, onda uobće demokracije nema. Nacionalnost je u isto doba etičkim načelom prožeta, jer tražeći za sebe slobodu i nezavisnost, dužan je svaki narod to isto pravo i drugima priznati. Nacionalnost je francuzkom revolucijom došla do pobjede, a po njoj svaki narod treba da bude ujedinjen, da bude slobodan i da se sam upravlja u svojoj državi, jer samo u vlastitoj državi može ostvariti sva svoja prava i u njoj izgraditi svoju kulturu i svoje gospodarstvo.

Sloboda i nezavisnost su dakle ideali nacionalnosti, za kojima svaki narod mora težiti, ne će li da ostane bezoblična gomila, a režimi su samo sredstva, s kojima bi se prema prilikama i snagama u družtvu imali ti narodni ideali ostvariti, kao i putovi, preko kojih bi se imalo tim idealima kročiti. Sloboda i nezavisnost su vječni ciljevi, dok su režimi vremenski ograničeni, pa zato prema slabosti i zabasalosti ljudi mogu biti neki od njih i nevaljali. Ali, dok nevaljali režimi mogu narodima silno škoditi, narodi se još mogu spasiti, ako su ostali vjerni idealima slobode i nezavisnosti. Nasuprot narodi neumoljivo srću u propast, ako ove ideale napuste. Režimi se mogu i trebaju kritizirati i napadati, ako su nevaljali, ili ako u njima ima šta nevaljalo, dok ideali stoje izvan svake kritike, kao vječni putokazi u kročenju naroda njihovoj budućnosti.

Nije svrha nacionalizma druge narode ugnjetavati, već sebe i svoje od ugnjetavanja čuvati. Ako ima i obrnutih pojava, kako su Srbi i Talijani nas ugnjetavali i htjeli nas s našeg životnog prostora izkorieniti, to je bolestni šovenski nacionalizam, koji nema ništa zajedničko s pravim etičkim nacionalizmom.

Treba osim toga naglasiti, da pravi nacionalizam daje prvenstvo narodu, jer su države izrasle iz žive substancije naroda, pa je narod uviek viši od države i nije narod za državu, već je država za narod, zato narodi moraju biti slobodni i sami odabirati svoju sudbinu i način vladanja, koji odgovara njihovim željama i potrebama.

U pismu mi se zamjerava, što sam napao Smodlaku, jer da se on sada ne može braniti (a to uostalom nije istina), međutim sam naveo neke činjenice s njegovom osobom vezane, koje su za hrvatski narod imale težkih posljedica, posebice njegov izstup u god. 1918. protiv stajališta Hrvatske, a sve se to tiče mene, kao i svakoga drugog Hrvata, pa je svaki slobodan, dapače i dužan o tome kazati svoje mišljenje. Taj čin je ljaga u našoj poviesti, pa ga je i sam Radić oštro osudio. Ali to nije prvi put, da ja taj čin osuđujem, to sam učinio u doba Jugoslavije nekoliko puta, kad je Smodlaka mogao odgovarati, prema tomu nisam ga napao, kad se nije mogao braniti, već kada mu je obrana bila slobodna i kad je njemu bilo lakše govoriti nego meni. Isto tako sam kritizirao njegov politički rad u Dalmaciji u doba t. zv. realističkog pokreta u nekoliko članaka u »Riečkom Novom Listu«, kad sam bio profesorom na Sušaku i osudio napadaje na svećenstvo, koje je u doba hrvatskog preporoda u Dalmaciji izvršilo svoju rodoljubnu dužnost. Zbog toga je pok. Supilu došla iz Splita intervencija, da se o tome ne bi dalje pisalo.

Dakle ni u tom pitanju ga nisam napao, kad se bi mogao braniti, jer to nije moj običaj, već otvoreno iznosim moje mišljenje, pa imao zbog toga i neugodnosti. Ali, da se vidi, s kojom dosljednošću i logikom pisci mene osuđuju radi napadaja na javni rad Smodlakin, premda vlastitim podpisom za to odgovaram, a oni mene u isto doba anonimno napadaju, kad ne znam ni tko iza napadaja stoji!

U pismu se nabrajaju velika zločinstva Talijana nad hrvatskim življem u Dalmaciji, koja sam i ja uviek osuđivao, a sa mnom i ogromna većina ovdašnjih Hrvata, pa ne znam, koju svrhu imaju njegovi napadaji na ovdašnje Hrvate, da su oni na Zrinjevcu slušali talijansku glasbu, dok je u isto doba bilo sto Splićana i Trogirana od Talijana u Dalmaciji strieljano. Istina, svirala je u Zagrebu na Zrinjevcu talijanska glasba i bilo je nešto obćinstva, većinom doseljenih Talijana, ali je svaki pravi Hrvat to u sebi osuđivao. No, pita se, tko

je mogao Talijanima, koji su ovdje imali veći broj četa, no što ih je imala Hrvatska, zabraniti takovu nizku i perverznu radost? Najžalostnije je pak kod toga, da je među slušateljima bilo uz doseljene Talijane mnogo dalmatinskih renegata.

Talijani su otvorili ovdje pučku i srednju školu, a u njima je bila upisana manjina Talijana, dok su ostali bili dalmatinski renegati, od kojih su se mnogi prije priznavali »Jugoslavenima«. Ovi su, praveći ovdje poslove, u bezbroj slučajeva intervenirali kod talijanskog poslanika protiv hrvatskih vlasti i krnjili suverenitet hrvatske države, zbog svojih osobnih i materialnih probitaka. Poznat mi je slučaj jednog dalmatinskog liečnika, inače velikog mačekovca, koji je optirao za Italiju, a htio u Hrvatskoj zadržati svoj činovnički položaj, pa kad su mu vlasti logično to uzkratile, intervenirao je kod talijanskog poslanika i hrvatska je vlada morala popustiti.

Najviše pisca peče moja tvrdnja, da bi se Trumbić bio veselio, da je doživio ostvarenje hrvatske države, te veli, da bi Trumbić bio protiv mene i protiv ove države i da bi utekao u šumu, dakle, da bi se protiv nje borio. Ovakove tvrdnje vriedjaju uspomenu na dra. Trumbića, jer Trumbić, zabacivši narodno jedinstvo i izpoviedajući hrvatsku narodnu individualnost, nije mogao drugo kao političar i rodoljub željeti nego slobodu i nezavisnost u svojoj vlastitoj državi. Dr. Trumbić je u tom pravcu bio jednaki nacionalist kao i ja, štoviše, mogu uztvrditi, da nitko nije imao toliko razumievanja za moju borbu protiv narodnog jedinstva koliko on, dapače mi je za neke moje članke u tom pravcu napisane čestitao i za to imam dokaza. Ako je on zabacio narodno jedinstvo i došao do uvjerenja, da se između nas i Srba ne može stvoriti zajednica, što je on drugo kao političar i rodoljub mogao željeti i za što je drugo mogao raditi, nego da se ostvare bitne značajke hrvatske narodne individualnosti, okupljanje hrvatskog naroda na svome poviestnom prostoru i na njemu izgradnju svoje vlastite države, dakle, slobodu i nezavisnost?

Pisci dopuštaju, da je Trumbić bio rodoljub, i da je bio dapače velik, ali se pitam, u čemu bi se sastojala njegova veličina, kad on ne bi htio slobode i nezavisnosti svoga naroda, već bi je htio podvrći tuđem gospodstvu? Ali ako oni

dopuštaju, da je bio velik zbog tih težnja, zašto bi drugi bili izdajice, koji to isto žele i za to se bore? Ja, štoviše, tvrdim, da kada dr. Trumbić ne bi htio slobode i nezavisnosti svoga naroda, ne bi bio ni velik, ni političar, ni rodoljub. Trumbić je dapače u težnji za hrvatskom nezavisnošću bio dosljedan kao malo tko kod nas, jer netom je Stjepan Radić bio ubijen, on je predlagao, da se s Beogradom konačno prekine, ali Seljačka Stranka, koalirana tada sa samostalnim demokratima, nije mogla ili nije htjela na to pristati. Trumbić od tog doba nema važne rieči u politici, pa stoga ne stoji u javnost ubačena krilatica, da je on bio neki savjetnik u političkim odlukama, već se politika vodila bez njegova pitanja, a često i bez njegova znanja. Tako mi je on sam izpripoviedao, da je za sastanak predstavnika Seljačke Stranke sa srbskom opozicijom u Farkašiću doznao kasnije, pa kad je u svome stanu predstavniku Seljačke Stranke učinio primjetbu, ne će li srbska opozicija izrabiti Hrvate u svoje stranačke svrhe i ne bi li Hrvatima moglo to škoditi, dobio je odgovor, da je to njihova stvar i da oni preuzimlju za to svu odgovornost. Dakle, bez Trumbića i protiv Trumbića! Znadem i to, jer mi se često s bolju tužio, da ovdje ne može steći povjerenja niti uhvatiti koriena, a to je čovjeka, koji je narodu posvetio sve svoje duševne snage i iznad svega ga ljubio, izvanredno boljelo i zdravlje mu podgrizalo. Isto tako nije Trumbić bio pitan niti je znao za neke preliminarne razgovore, koji su se počeli voditi sa srbijanskim faktorima i kasnije iza njegove smrti zbog međunarodne situacije doveli do Banovine Hrvatske. Ponosan kako je bio, a uzto discipliniran, stoički je sve to podnosio, ali mu je to zdravlju škodilo, pa kad je još doznao od nekih, koji s našim narodnim zbivanjem u prošlosti i sadašnjosti nikakvih sveza nisu imali, a bili su bolje od njega upućeni u sve osnove i pregovore, toliko ga je to duševno kosnulo, da mu je pospješilo i konac života. Ovoliko za danas.

Trumbić ne bi utekao u šumu, da se bori protiv hrvatske države, jer ne bi zamienio ideale s privremenom stvarnošću, jer ideali su vječni, a sredstva su vremenska, pa mogu biti često prema slabosti ljudi i pogrješna. Trumbić ne bi nikad odobrio na radost i pobudu Srba, da se Hrvati međusobno kolju radi ideoložkih nazora, a sve u svrhu, da se stvori nova

Jugoslavija, koja bi bila pogoršano izdanje prve, u kojoj smo toliko zla doživjeli. Samo naivni i nepolitički ljudi mogu misliti, da bi Hrvatima bilo bolje, kada bi se opet uzpostavila Jugoslavija, pa bilo to i s federalističkim uređenjem.

Obzirom na težko izkustvo, koje su Hrvati u Jugoslaviji imali sa Srbijom, obzirom na duh naroda, koji je našemu bio posve oprečan, a koji se u razvoju istom nakon stoljeća nešto može izmieniti, te obzirom na izjave Draže Mihajlovića, s kojim se slažu sve srbske stranke i faktori, o stvaranju velike Srbije u okviru nove Jugoslavije — u koju bi imale ući Bosna i Hercegovina i sjeverna Dalmacija, čime bi Hrvatska bila razkomadana, i za preko polovice svoga teritorija s etničkom jezgrom umanjena — te obzirom što Mihajlović izričito veli, da bi sve etničke manjine na prostoru te nove Srbije izkorienio — a da to nije samo prietnja, dokazuju zločinstva njegovih četnika nad hrvatskim muslimanskim življem u iztočnoj Bosni i u Hercegovini i katoličkim po Hercegovini i Dalmaciji — bila bi nova Jugoslavija za Hrvate daleko gora tvorevina, no što je bila prva, u ovom ratu propala. Da bi se toj pogibelji moglo izbjeći federalističkim uređenjem države, mogu misliti samo romantici, koji sa životom i izkustvom te sa psihom naroda ne računaju. U federaciji ima i mora biti i zajedničkih posala, i to najvažnijih, a tko će o njima odlučivati, nego najjači član zajednice, dakle opet hegemonija Srbije, ali ovoga puta pristankom samih Hrvata. Zar Njemačka po Bismarkovoj zamisli nije bila savezna država, dakle više od federacije, a ipak je Prusija u njoj imala glavnu rieč. No ako je to kod njih imalo samo političkih posljedica, a ne narodnih, jer tu živi jedan narod, kod nas bi ta hegemonija i prevlast Srbije imala najgorih nacionalnih posljedica. Velika Srbija s tri četvrtine površine ciele Jugoslavije, s tri četvrtine stanovničtva — a ovo bi bilo, kad bi se izpunile megalomanske želje i zahtjevi Mihajlovića i svih veliko-Srba — imala bi premoćni položaj, a Hrvati bi u toj tvorbi bili ugušeni, ako ne bi kakova velika sila preuzela jamstvo za njihov obstanak, u što mogu vjerovati samo naivnici. Uz to se ne smije zaboraviti staro izkustvo, da su Slovenci za male ustupke bili uviek sa Srbima protiv Hrvata, a nema znakova, da su oni tu sklonost promienili. Hrvate bi u takovoj Jugoslaviji čekalo uništenje, a to Mihajlović javno i najavljuje. Ovo su sve misli, koje pravi političar,

prije nego što se odluči za jednu orientaciju, mora imati na umu.

Stoga dr. Trumbić kao političar i rodoljub ne bi nikad radio za novu Jugoslaviju, pa bila ona i federalistički uređena, jer ona ne bi pružala jamstvo za naš obstanak. Dr. Trumbić ne bi mogao surađivati s onima, koji su iz Srbije prešli u Hrvatsku i ovdje prenieli svoj rad razaranja u zajednici s Talijanima, te dosad uništili mnogo kulturnih i gospodarskih ustanova — među ostalima pet stotina pučkih škola — dok svoju zemlju štede, premda preko nje prolaze dvie najvažnije stratežke pruge: jedna za Carigrad, a druga za Solun-Atenu, niti se bombardiraju njihovi gradovi, premda je Srbija pod izravnom okupacijom Njemačke, već se bombardiraju hrvatski gradovi i ubijaju domaće nevine žrtve.

Srbi otvoreno govore, da je dosad mnogo Srba poginulo, pa da treba spasiti narodu svakoga pojedinca, ma koje ideoložko mišljenje zastupao, pa su zato i podielili uloge i izkorišćuju sve moguće saveze i ideologije, kako bi taj cilj postigli. Pred Njemačkom obtužuju Hrvate zbog komunizma, kod saveznika operiraju s demokracijom i savezničtvom, kod Moskve svojom starom slavenofilskom politikom, samo da se na taj način od svih zaštite. Hrvate treba prikazati kod jednih, da su komunisti, kod drugih, da su reakcionarci i nedemokrati, samo da se bies svih jakih sruši na Hrvatstvo.

Dr. Trumbić bi sve te makinacije kao političar uvidio i sve ih osudio. On, istina, mnogo toga u našem zbivanju ne bi odobrio, ali bi uviek ostao vjeran ideji hrvatske državne nezavisnosti i za nju se zalagao, jer nikakvo drugo rješenje ne bi zajamčilo obstanak hrvatskog naroda i osiguralo njegovu budućnost, nego sloboda i nezavisnost hrvatskoga naroda. Dr. Trumbić bi i danas stajao na istoj liniji, na kojoj je bio u posljednjoj fazi svoga političkoga razvoja, na liniji slobode i državne nezavisnosti Hrvatske.

Prof. F. LUKAS

O ŽIVOTU I RADU MATICE HRVATSKE

PET GODINA »HRVATSKE REVIJE«

Ove godine (1932.) Matica Hrvatska ima da zabilježi dva važna događaja svoga života: devetdesetgodišnjicu svoga postanka, kao i petu godišnjicu izlaženja »Hrvatske Revije«. Da prvi događaj — o kome će se obširnije progovoriti na drugome mjestu — daleko nadkriljuje drugi, posve je jasno, jer prvi je život, a drugi je emanacija i funkcija njegova, ali tako važna, da bismo učinili pravi propust, kada ne bismo na to povezali nekoliko misli.

Da se jedan narod prikaže u svojoj podpunosti i da mu se shvate životne duševne energije, treba ga proučavati sa svih strana i prikazati svako njegovo očitovanje u realnom svietu, a poglavito treba za svaku epohu tražiti pokretno načelo, koje mu je bilo osnovicom kolektivnog života. Kultura zapravo nije drugo nego modus, kako se to načelo očituje u uredbama umjetničkim, književnim, religioznim, političkim i gospodarskim. Sva duhovna stvaranja vezana su s tim načelom. Ono je u narodima usađeno iskonski s prvim njihovim postanjima, no svaki ga naraštaj kao i pojedinci mienjaju, ali mu sklonosti ostaju netaknute. Premda se u svakom pojedincu taj idealni praoblik nevidljivo nalazi, te ga on pri stvaranju nastoji što vjernije prikazati, ipak se to samo od česti događa, pa je, kako filozof Litt liepo kaže, svaki stvaratelj jedan fragmenat sama sebe. Nipošto ne umanjuje zasluge pojedinca to, ako u idealnom naporu ostvari samo mali atom narodnoga duha. Ni jedan se individuum, pa ni najjači, ne može oteti zajedničkom duhu, kao što ni u kojoj, pa ni u bezimenoj jedinici ne manjkaju izvjestne individualne crte. Zato se narodni duh očituje u svakom pojedincu bez razlike staleža, samo što je na primarnom stupnju neposredniji, a na višem iztančaniji i sublimiraniji.

Ali zbog nemogućnosti podpunoga ostvarenja određenih ideala, kao i zbog toga, da ni najslabiji pojedinac ne gubi kod toga svoje zasebne crte, a i najjači duh se ne može oteti zajedničkom pečatu skupnosti, stvara se ono neprestano naprezanje snaga, da se narodnom duhu svaki što više približi i da ga u stvarnom svietu prikaže. To je ona prometejska borba pojedinaca, koji su jedini stvaratelji ideja, ali jer za uspješan rad treba pobude, koordinacije i međusobnih poticaja, to taj rad najuspješnije preuzimaju kulturne organizacije, kod nas u Zagrebu u prvom redu Matica Hrvatska. Ona je preuzela dužnost i postavila si zadaću, da sve manifestacije narodnoga duha i narodne kulture u poviestnom razvoju objelodani, a to je učinila s tolikim uspjehom, da je dala toliko djela, kao ni jedna druga institucija, odkad hrvatski narod postoji.

Nije samo dala knjiga sa svih područja narodnog života i kulture: religije, filozofije, zemljopisa, poviesti, folklore, astronomije, narodne i univerzalne umjetnosti, liepe knjige, već je iz kruga njezinih osnivača niknula ideja za osnutak naučnog družtva — potonje »Akademije znanosti«, kao i »Jeronimskog družtva«.

No kako se nauka, umjetnost i književno stvaranje neprestano mienjaju i iz dana u dan preobražavaju, to se sa samim knjigama ne mogu prikazati one sile u vremenu i prostoru, što se trenutno javljaju i često mahom izčezavaju, a da ne ostavljaju iza sebe već slab ili nikakav trag, zato je trebalo naći druge organe. Za takvo fiksiranje trenutnog stvaranja najbolji su časopisi, koji svim pojavama, važnim i nevažnim, trajnim i prolaznim, daju život i vremenski ih bilježe.

To je bila ideja, koja je potakla Maticu, da je u prošlom stoljeću osnovala »Vienac« i »Književnik«, a oba su izvršila veliki zadatak, napose »Vienac« za urednikovanja Šenoe, koji je ondašnjem naraštaju usavršavao ukus za liepu knjigu i dao poticaja za nova stvaranja. Nego kasnije je »Vienac«, što s nedostatka stvaralačkih snaga, što zbog klonulosti i slabijega vitaliteta urednika, a što s nehaja javnosti, ili zabasalosti u abstraktne pravce, izgubio narodno povjerenje i podpuno propao. Iza njega su redom tako svršavali i drugi časopisi, pa je hrvatska javnost odlučno tražila od Matice, da se nanovo pokrene hrvatski časopis, koji će biti vjeran tumač hrvatske psihe i koji će sva naša stvaranja prosuđivati s toga, jedino izpravnog narodnog gledišta. Ta je želja bila podkrepljivana i živim primjerom, da svi drugi narodi dolje na jugu imadu svoje časopise, gdje nove ideje nalaze svoje mjesto.

Odbor Matičin nije tom poslu pristupio bez bojazni. Vidio je pred sobom sve zapreke, koje se stavljaju našem kulturnom stvaranju, razmotrio je i našu poslijeratnu sredinu, u jagmi za materialnim dobrima, bez ideala i priegora, zanesenu za nogomet i svakovrsne sportske priredbe, dok kulturi jedva obraća pažnju, a kamoli da bi bila voljna za nju prinositi žrtve. Izgledi za uspjeh nisu bili ružičasti.

Odbor je ipak u mnogim i dugim sjednicama o tome razpravljao, pa uza sve bojazni ipak zaključio, da se našoj kulturi i ta žrtva mora prinieti — jer se s gubitkom obćenito računalo. Sjećam se posljednje sjednice, kada je imala konačno o tome pasti odluka, da su se mnogi ustručavali glasovati, jer ih je plašio neuspjeh, i veliki gubitci; konačno je ipak stvorena odluka, da se časopis kao mjesečnik pokrene, ali samo kao pokušaj na godinu dana, da se vidi, hoće li narod te Matičine žrtve i intencije shvatiti i odobriti.

Nastalo je pitanje, u kakvom će obliku izlaziti i s kakvim sadržajem, pa se u prvi mah mislilo, da iz svih područja kulture i narodnog života donosi kratke članke. No uto se javio i umjetnički glas, koji je tražio, da časopis bude i umjetnosti otvoren, a zato je trebalo naći posebni oblik, što je konačno i učinjeno, i Revija je dobila sadašnji izgled. Kod pretresanja najveća se važnost davala smjeru i sadržaju članaka, a kod toga je jednoglasno zaključeno, da Revija mora po sadržaju odgovarati našim hrvatskim

težnjama i idealima, jer inače ne samo da bi bila suvišna, već i štetna. Jasno su nam stajale u vidu sve pogibelji, koje priete našoj hrvatskoj kulturi, pa je trebalo u ovim težkim vremenima narodnog života napeti sve živce i duševne snage, da ostanemo na braniku naših narodnih svetinja i našeg narodnog hrvatskog duha, po kome jesmo ono, što smo, i po kome možemo ostati jedinica u velikoj obitelji drugih naroda. Ne treba nam abstraktne umjetnosti ni književnosti, jer bi nas to u ovim težkim trenutcima moglo zavesti na polje, koje je našem narodnom duhu ili ravnodušno ili pogibeljno, pa zato prvi i posljednji kriterij pri ocjenjivanju djela mora biti taj, je li djelo ili nije koristno za naš obstanak. Svaki pisac je za nas toliko vriedan, koliko je bolji tumač narodne psihe i koliko bolje njegova djela odgovaraju narodnim željama i razpoloženjima po sadržaju i obliku, jer »primum est vivere, deinde philosophari«.

Što je pak narodno i narodu koristno, ne da se unapried kazati, jer za to nema pisanih pravila, ali pravi narodni čovjek to po svom instinktu osjeća, da je nenarodno sve ono, što ciepa narodnu snagu i nas radzvaja.

U drugom redu članove Matičina odbora vodila je misao, da Revija mora biti i ogledalo našega suvremenog stvaranja, pa se ne smiju zatvoriti vrata svim modernim strujama, književnim i družtvenim. Ne može se Reviji braniti, da ne progovori o proletarskom pitanju, jer o tome je u svietu napisano na tisuće djela i to pitanje potresa najveće umove i najveće državnike svieta. Zato ne mora značiti simpatiziranje s komunizmom, kako nam se javno prigovaralo, što su se donosile teoretski struje i zahtjevi onih družtvenih slojeva, koji traže promjenu današnjeg gospodarskog stanja. Tako nisam ja ni sada uvjeren, da je Marksova predočba o uzročnoj vezi između gospodarskog života jedne epohe i njezina etičkog i družtvenog razvoja posve izpravna, ali za mnoge ona vriedi; no i kad ne bi ni za koga vriedila, ne umanjuje to snagu njezine idejne konstrukcije. Bilo je sukoba i na drugoj strani, jer se prigovaralo Reviji zbog njezina prevelika liberalizma, dapače i radi donošenja pojedinih umjetničkih slika, pa nam je to jedan odličan crkveni dostojanstvenik u najboljoj vjeri i saobćio, dok su nas s druge strane napadali s natražnjačtva, što nismo o jednom djelu, inače ne bez vriednosti, dopustili da se donese ocjena, jer je njegova tendencija mogla izazvati mnoge naše odlične patriotske krugove, što bi za zajednicu bila samo šteta. Revija je u svakom slučaju izbjegavala sve krajnosti i držala se srednjeg pravca, znajući, da »moderata durant«.

Težko breme su imali nositi urednici, jer su im na jednoj strani bile sputane ruke, a na drugoj se tražilo od njih, da dadu najbolje i najsuvremenije članke. S obaju krajnih krila bili su napadani, a ne treba ni spominjati, da su često bile na djelu i osobne ambicije. Međutim urednici gg. dr. Ivšić i Livadić, a kasnije dr. Jurišić, s kojim je Matica za sigurnost same Revije sklo-

pila ugovorni sporazum i predala mu časopis u vlastničtvo, uspjeli su da izdrže sav taj teret u okviru već stvorenog programa.

Revija je i pokraj svih ovih potežkoća izvršila najbolje svoje dužnosti i može se ponosno osvrnuti na svoj petogodišnji rad, jer gotovo nema hrvatskog pisca, koji nije u njoj objelodanio koju svoju radnju, kao što nema pitanja družtvenog i kulturnog, na koje se ona nije osvrnula. Sve to služi na čast urednicima i piscima, kao i našoj kulturi.

Želimo, da započetom stazom dalje ponosno stupa na trnovitom putu narodne prosvjete, a u pravcu jačanja hrvatskoga naroda.

Hrvatska Revija 1933., str. 1—4.

SPOMEN DRAGUTINU DOMJANIĆU

Bivši predsjednik Matice Hrvatske, hrvatski pjesnik Dragutin Domjanić umro je 7. lipnja 1933. u 58. godini života, i pokopan dne 9. lipnja na Mirogoju u obiteljskoj grobnici. Na groblju oprostio se od mrtva pjesnika uime Matice Hrvatske njezin predsjednik. To je bilo za najvećeg pritiska beogradske diktature, kad se nigdje javno i glasno nije mogla izgovoriti rodoljubna hrvatska riec.

Pokojni dr. Dragutin Domjanić bio je od godine 1921. do 1927. predsjednik Matice Hrvatske, i zato i ja izlazim pred njegovo mrtvo tielo, da se oprostim s njime uime Matice Hrvatske i njezina odbora.

Pokojni Domjanić nije svoj predsjednički položaj shvaćao kao čast, koja ga pripada, nego kao ozbiljnu dužnost na odgovornom mjestu. No kako se mi ovdje oko mrtva Domjanića nismo okupili zato, što je pokojni Domjanić nosio čast predsjednika Matice Hrvatske, čast predsjednika PEN-kluba ili čast akademika, nego zato, što s ovim mrtvim tielom mećemo u zemlju na vječni počinak i muk hrvatskog pjesnika Domjanića, to ja na ovom mjestu ne želim iznositi Domjanićeve liepe osobine kao predsjednika Matice Hrvatske. Dosta će biti da spomenem, da se dugo uztezao da odboru Matice Hrvatske preda rukopis svojih pjesama, da ih ona izda, dok je on i njezin predsjednik.

Pjesničko je djelo Domjanićevo od jučer završeno: završeno je veliko djelo, i to treba s to većom žalošću reći, jer ga je završila nagla i prerana smrt. Domjanić nije bio bard; nije on bio grlat u životu, pa je bio tih, u se i u svoju dušu povučen, i kao pjesnik. I on se povlačio često pod stare krovove, pjevajući i na dialektu, koji se govori oko njega, sa sjetom o prošlosti, koja mu se kao pjesniku činila liepom, ali je on i iz parkova tih starih gospodskih krovova gledao i na oranice i luge okolnih seljaka, koji su za posljednjeg rata ostavili svoje krčevine i svojom krvlju

poput crvenih ciklama natopili sva tuđa polja. No, i ovako povučen u svoj regionalizam, ljubavlju je obuhvaćao sve hrvatske zemlje, i nije mislio, kao neki, da će hrvatstvo propasti, kao što propadoše ili propadaju stari krovovi njegova zavičaja. Stari su krovovi i za njega samo dokumenat našega narodnog života i hrvatske poviesti, koja se ne da ni zatajiti ni zatrti.

To je svoje vjerovanje izrekao pokojni Domjanić u svome predsjedničkom govoru na glavnoj skupštini Matice Hrvatske godine 1925. ovako: »Tisuću godina! Deset stoljeća već ima, što je krunjen prvi hrvatski kralj! — Mru kraljevstva, mru gradovi... — veli pjesnik. Ali naše kraljevstvo je živjelo deset stoljeća i nije umrlo. I naš narod ne umire. Neka grobovi prekriju njegove njive, nova će ih ljeta pozlatiti žitom; neka ruševine zaspu hramove, zemlja će sačuvati slavu narodnu, i neka se makar gradovi sravne sa zemljom, plug će iznesti na sunce kamenje, koje će opet svojim, duboko uklesanim riečima zboriti — i onima, koji u sljepoći svoje mržnje rekoše, da nas Hrvata nema, da su nas samo tuđinske vlade stvorile, i onima, koji su našu poviest zvali zbirkom priča i bajka za odraslu djecu — zboriti, da nas kroz deset stoljeća nisu mogli uništiti ni tursko kopito, ni madžarska pohlepa, ni mletačka hinba, i svaka gruda ove tolikom krvlju natopljene zemlje i sviest, koja je uviek u nama bila i koja je i danas budna, i svaki kucaj našega srdca svjedoči, da ima još Hrvata. I kad smo bili ostali samo reliquiae reliquiarum olim regni Croatiae, i kad nas na karti zemaljskoj Košut Lajoš nije mogao naći, uništili nas nisu i ne će nikada i nitko.«

S ovim Domjanićevim riečima oprašta se i Matica Hrvatska od svoga bivšeg zaslužnog predsjednika i začastnog člana i kliče: Slava mu!

GJALSKOMU ZBOGOM

Govor nad odrom dne 8. veljače 1935. u Zaboku

Još jedan veliki život — u nizu čestih gubitaka — utrnuo se među nama, i to život, koji je od sebe dao mnogo svietla, te osvietlio stare već zatrte staze i stare dvore, i ukazao nove smjernice u našem daljem kulturnom stvaranju. No koliko je taj gubitak za nas težak, neslomljiva nam je utjeha, da je veliki pokojnik izvršio punu dužnost spram sebe i svoga naroda. Spram sebe, jer je dao, kako je dužnost svakoga pojedinca, prema svojim umnim i duševnim silama adekvatne plodove. A spram svoga naroda, jer, kako je svaki samo jedan atom narodnog bivstvovanja i moralno obvezan doprinieti svoj udio narodnoj zajednici, i Gjalski je to učinio u najvećoj mjeri. Gjalski je bio izgrađena ličnost i puni narodni čovjek.

Ovdje se danas sakupismo, da se od njegovih smrtnih ostataka oprostimo i da mu na pragu vječnosti kažemo naš posljednji zbogom. Mene je zapala častna dužnost, da to učinim uime Matice

Hrvatske, zavoda, kojemu je ugled veliki pokojnik svojim djelima visoko digao i kroz koji je često narodu progovarao. Ništa manje nego trinaest djela dao je pokojnik posredovanjem Matice svome narodu, te uz Šenou nije ni jedan drugi hrvatski pisac preko Matice toliko progovarao koliko Gjalski.

Ali pokraj toga priznanja, koje se mora dati svakome umnom radniku, postoje još drugi važni razlozi, koji izazivlju u nama jači osjećaj spram pokojnika i njegova stvaranja, a to su, da mi u njemu gledamo ostvaritelja onih tajnih dispozicija, po kojima svaki narod svojim djelima uzima posebno mjesto u obitelji čovječanstva. Djela i stvaranja Gjalskoga organski su vezana s udesom njegova naroda, pa nije bilo ni boli, ni veselja, ni nade ni razočaranja, a da im on nije dao u svojim djelima vidljiva izraza. Zapravo su djela Gjalskoga samo veliki dokumenat naših patnja i nada u prošlom i na početku ovoga stoljeća, pa nema u njima ništa abstraktnog i obćečovječanskog, a da nije to čovječje prije prošlo kroz prizmu hrvatske duše.

Analizirajući rad i djela Gjalskoga, njegove težnje i želje, jasno se vidi, da se u njima ogledaju ilirske težnje, gotovo bih rekao, da im je on bio posthumni ostvaritelj, ali samo u hrvatskom ruhu. Sva ona načela, kojima je proniknuta ilirska ideja, jasno se očituju u njegovim djelima, posebice idealizam, premda u njegovim djelima dolazi u liku realizma, svoje vrste. Zatim se u njima vidi težnja za slobodom, te etička načela, koja su svojstvena hrvatskom narodu i bez kojih zapravo i nema prave kulture.

Rođen u Hrvatskom Zagorju, u kraju, gdje se iza težkih lomljava i narodne tragedije spasio ostatak ostataka hrvatske države, usisao je Gjalski već s rođenjem i sve hrvatske težnje, koje su se odatle, iz toga maloga kraja, širile, da se hrvatski narod ponovno ujedini i u cjelinu poveže. To je bilo pravo značenje Ilirskoga pokreta, premda se oblikovao pod tuđim, nenarodnim imenom. To je osobito značenje Hrvatskoga Zagorja, toga maloga kraja Hrvatske, da su tu na neki način bile kondenzirane i da su stajale u latentnom stanju sve narodne težnje i ideali. Zato ne dolaze narodni pokreti iz jačih kulturnih središta, ni iz Dubrovnika, a niti iz drugih dalmatinskih gradova, već baš odatle, da se vidi, kolika je dinamička snaga narodna bila tu skupljena i koliki su ideali čekali tu na ostvarenje.

Koliko je Gjalski srastao s tom grudom naše domovine, svjedoče njegova najljepša djela: »Pod starim krovovima« i »Na rođenoj grudi«. Taj mali prostor, pun predaja, bio mu je ne samo poticatelj u stvaranju, već je postao i njegovim udesom, te se je s pravom Gjalskomu mogao dati naslov Homera Hrvatskoga Zagorja.

Ilirstvo je izvršilo svoj zadatak u dva pravca: probudilo je narod na novi nacionalni život i pokušalo udariti osnovice široj integraciji na Jugu. Ali dok je prvi zadatak ostao i dalje na snazi i snažnije se razvijao u hrvatsku nacionalnu sviest, drugi je zatajio

i propao, i od njega je ostao dokumenat etičkoga shvaćanja Hrvata i njihove nesebičnosti.

Druge, jače sile, što su iz prvoga zadatka klijale, provijavaju narodnim životom, posebice šestdesetih godina prošloga stoljeća, kada je hrvatski narod tražio integraciju hrvatskih zemalja pod svojim pravim narodnim imenom. Borbu za nezavisnost i državno pravo razbuktio je narodni vođa dr. Ante Starčević, te je svojim snažnim duhom i neslomljivom voljom učio, da je samo narod, koji je gospodar u svome domu, pun narod. Istom danas možemo shvatiti, šta bi bilo od nas i od hrvatskoga naroda, i ne bi li se ka nacija izgubio, te ne bi li sviest o narodnom biću bila trenutno utrnuta, da nije bilo toga velikog čovjeka, koji je naukom i snagom svoje ličnosti ubacio neizmjernu dinamičnu snagu u dušu hrvatskoga naroda, posebice među idealnu mladež. Gjalski je bio oduševljen Starčevićevom naukom i on sam piše u svojoj autobiografiji, da ga ništa toliko nije oduševilo kao Starčevićev govor iz god. 1861., te da ga je uviek nosio sa sobom. Posebice, nastavlja on, zanosila su ga djela Kvaternikova o »Pravima Hrvatske«, kao i govori Mihovila Pavlinovića, koji je slavio hrvatsku prošlost.

Kada su Madžari u svome sliepom imperializmu počeli jače prietiti našoj slobodi i sustavno preko Julijanskih škola širiti madžarski jezik, nastaje u narodu živi odpor, a u Gjalskomu izazivlje značajno djelo »Za materinsku rieč«. Gjalski je dobro osjetio, da propašću jezika, što je već i Stoos naglasio u svojoj klasičnoj pjesmi, propada i narod. Zato je prva narodna dužnost, da čuva svoj jezik. No i ako je jezik duša naroda, nije jedina njegova značajka, već uz jezik dolaze i mnoge druge psihične sile, koje obilježuju biće naroda.

Kako se iz analize njegovih djela vidi — a sva su gotovo u istom pravcu napisana — Gjalski je sve faze našega duševnog i političkog razvoja pratio, proživljavao i iz toga proživljavanja davao hrvatska djela po zamisli i izvedbi. To je najbolji dokaz, da su pravi pjesnici i pisci bili uviek s narodom jedno, te su na neki način bili vidljivi eksponenti i pokazivači novih narodnih putova. Nisu osobni doživljaji u pjesniku sve, više od doživljaja vriedi sadržaj, a taj kod narodnoga pisca mora da je izgrađen na dispozicijama, željama i bolima narodnim.

Godina 1868. s nagodbom, kao i sve slabija mogućnost ostvarenja samoodređenja narodnoga u onakvim državnim prilikama, skreće sve više hrvatski razvoj u druge pravce, naime, kad nije Monarhija htjela riešiti hrvatsko pitanje u okviru države, da se ono pokuša riešiti i izvan granica državnih. To je bila posljednja faza hrvatske narodne politike, i u tom okviru radi i Gjalski, i kao kulturni radnik i kao političar. Ta je svrha postignuta, no u kakvom duhu, svjedoči posljednje djelo Gjalskoga, »Pronevjereni ideali«, najbolji dokumenat za upoznavanje njegova mišljenja i prilika ovih posljednjih desetljeća. Ogorčen i razočaran povlači se iz javnoga života i provodi posljednje dane u svojoj staroj kuriji, ali čvrsto uvjeren u konačnu pobjedu pravde i svojih ideala.

DANI HRVATSKE KNJIGE

Govor pri otvorenju druge godišnje priredbe »Dana hrvatske knjige« u Zagrebu dne 5. lipnja 1937.

Zapala nas je čast, sve nas ovdje, da budemo nazočni otvorenju »Dana hrvatske knjige« kod našega paviljona, u kojemu su izložena djela onih pisaca i kulturnih radnika, koji su narodu progovarali kroz izdanja Matice Hrvatske, Družtva sv. Jeronima i Družtva Hrvatskih Književnika, kao i nekih književnika, koji su u svojoj vlastitoj nakladi izdali tvorevine svoga uma i srdca, ali u hrvatskom duhu, pa i ta djela ulaze u isti okvir, koji ove naše prvotne narodne institucije imaju.

Kod ovoga kulturnog čina moram iztaknuti već i prije naglašenu istinu, da u ovim djelima kulturnih radnika mi ne gledamo samo njihovo stvaranje, već da se u njima ogledava i snaga stvarajućih narodnih sila. Pisci i umjetnici ostvaruju doista svojim darom samo ono, što leži mutno i nejasno u podsviesti ciele naše zajednice. Oni tako vrše božansku misiju, ali ne izvan svoga naroda, već u prvom redu duhovnom snagom svoga naroda i za svoj narod, a tek onda kroza nj i za cielo čovječanstvo.

Kultura je djelo zajednice i ona se očituje na svakom polju, a u prvom redu u djelima naših pisaca, jer u njima se najbolje i najočitije pruža dokaz unutarnje duhovne snage svakoga naroda, a osim toga se po njima vidi, da je u svim razvojnim fazama uviek provijavao isti narodni duh. Ne čini po tom gospodarstvo, dakle materialni uspjesi, već kulturni uspjesi čine narode velikima. Bilo je bogatih trgovačkih naroda, kao što i množtvo bogatih pojedinaca, koji su izčezli, a da se nekima ni za ime ne zna, ali knjiga kakvog siromašnog filozofa i bezkućnog bohema trajna je baština naroda i dokaz unutarnje stvaralačke snage, ne samo njihove, već i naroda, kojemu su oni bili vidljivi predstavnici. I među stvarateljima ovdje izloženih knjiga bit će i po koji siromašni pisac, ali se mi djelima njihovim ponosimo i ona će biti trajni ures u vremenu, kojim će oni dokazati, da su bili krv naše krvi i da je kroz njih progovarao naš narodni duh.

Dužnost je stoga naših kulturnih ustanova, da ovakove predstavnike narodnog duha sve redom, a posebice pjesnike, koji grade mostove između neba i zemlje, proširimo među široke narodne slojeve, da ovi u njima vide ostvarene svoje ideale, kao i popunjenje narodne cjeline. Treba ovdje naglasiti, da pojedinci, koji su u osnovi drugčiji no što su široki narodni slojevi, ne mogu vršiti ni najmanji utjecaj na svoj narod i ne mogu ući u poviestni proces svoga naroda, već kao abstrakcija.

Imajući na umu ovu istinu, da je svaka kultura posebna i narodna, udesila je Matica Hrvatska, kao i naše druge narodne institucije, koje su s nama povezane, svoj rad, da narodu daju samo ono, što je u skladu s tim načelima narodne hrvatske individualnosti. To se ne smije smatrati odvajanjem bilo koga, već ostvarenjem onoga, što se već u narodnom duhu u latentnom stanju nalazi. Kada bi naše institucije drugačije radile i udešavale svoja izdanja prema tuđim uzorima, onda bi davala abstraktna djela, i mi Hrvati ne bi davali posebnu notu obćoj kulturi čovječanstva.

Kod ovoga ne mislimo krnjiti slobodu stvaranja kod pojedinaca, jer čitav taj problem kulturnog stvaranja nije drugo, nego odnos između diferenciranja, ciepanja i izolacije, te nuždne težnje sa sintezom i intergracijom. Između ta dva pola: individualnog diferenciranja i narodnog stapanja od primarne kulture u osnovici do najviše na vrhu, vrši se čitav kulturni razvoj.

U pravcu organske integracije, t. j. prema duhu narodnom, ogledava se pravi rad narodnog pjesnika i pisca.

Da to nije pravo onima, koji u hrvatskom narodu ne vide cjeline, već neki dio, niti u njemu ne vide i ne opažaju posebni narodni duh, već neki mutni konglomerat duha, pa da stoga svečer napadaju Maticu Hrvatsku, nas nimalo ne čudi, ali smo uvjereni, da ogromna većina hrvatskoga naroda to naše držanje shvaća i odobrava, a tomu je najbolji dokaz, što Matica napreduje i što njezin utjecaj u narodu sve više raste. I sam dr. Vladko Maček spontano je dao pismenu izjavu o narodnom i koristnom radu Matice Hrvatske, a nama je to milo, jer u njemu ne vidimo stranački, već čisto narodni sud.

Među pomagače Matice Hrvatske ubrajamo u prvom redu naše pododbore, pa je i ova izložba hrvatske knjige zapravo njihovo djelo. Oni su idejno i organski povezani s Matičinom centralom i vrše istu misiju po cieloj zemlji, koju vrši Matica u središtu svoje kulturne organizacije. I njihov rad je eminentno kulturan rad, pa se ne može materialnim sredstvima naplatiti. Matica to i čini, jer znade, da oni to ne očekuju, već su zadovoljni, što ovako daju svoj prinos ukupnom hrvatskom nastojanju. Istina, i materialan uspjeh, iako stoji na posljednjem mjestu, mora biti vidljiv, jer ni pisci ni Matica ne bi mogli vršiti u narodu bilo kakav kulturni utjecaj bez materialne pomoći hrvatske javnosti.

Ovim otvaram ovu našu izložbu, a želim, da bude uspješna i berićetna!

O BITNIM MOMENTIMA RAZVOJA MATICE HRVATSKE U ZADNJEM DESETLJEĆU

Govor na glavnoj godišnjoj skupštini dne 12. prosinca 1937.

Kad sam prije deset godina, 1928., iza jedne unutarnje krize preuzeo vašom voljom predsjedničtvo Matice Hrvatske, s ondašnjim mojim odborskim drugovima, koji većinom i sada sa mnom surađuju, bila je Matica Hrvatska stavljena pred niz problema, o kojima je ovisio obstanak i budućnost te naše narodne ustanove. U književnosti su sve više dolazili do izražaja idejni sukobi, koji

su prietili, da će u našu narodnu borbu unieti unutarnju disharmoniju i trzavice nedoglednih posljedica. To je bilo baš u času, kad su se nad našim narodom počeli nadvijati težki oblaci grube diktature, u kojoj je trebalo braniti naša elementarna narodna i ljudska prava, te ljubomorno čuvati naše narodne tekovine. Odbor se našao pred težkim zadatcima poradi neobično jake gospodarske krize, koja je zahvaćala i u najšire narodne redove, te imala znatnoga utjecaja i na književno tržište.

Gledajući unatrag na to desetljeće poviesti Matice Hrvatske, preda mnom izkrsavaju samo slike težke nejednake borbe, iz koje je ipak ova naša najstarija narodna kulturna ustanova — kao i cieli narod — izašla moralno kao pobjednik.

U nakani, da se otmu svi osloni našoj borbi za održanje, trebalo je uništiti sve izvore, iz kojih je hrvatski narod crpio snagu, a to su gospodarske i kulturne snage. Gospodarstvo nije svrha za sebe; gospodarstvo je najvažnija predpostavka za kulturni procvat i za dalji razvoj višega života, stoga kao njegovo mjerilo vriede samo duhovni sadržaji. Bit će da je taj duhovni sadržaj bio u početku, a ponešto i u nekim razvojnim fazama, gospodarski uvjetovan, no ipak je u ukupnim pojavama postao samostalan i po svojim radiacijama opet pronikao gospodarski život.

U tim težkim danima naše borbe padoše žrtvom centralističkom nastojanju najjače tvrđave našega gospodarskoga života. Naši novčani i gospodarski zavodi izgubiše svoj negdašnji nezavisni život, a iza njih padoše žrtvom sve nezavisne narodne institucije i uslied njihova silovitog uklapanja u slične institucije u državi izgubiše autonomiju i slobodan život. Tako su u težnji nivelacije centralizirani: novčani zavodi, odvjetničke komore, novinarstvo, liečnička, šumarska, tehnička, radnička, športska, profesorska i pjevačka družtva, pa sve do vatrogasnog i dimnjačarskog zanata. Osobito je velik udarac našoj narodnoj posebnosti bilo uništenje Hrvatskog Sokola i njegova podmladka, Hrvatskog Skautskog Družtva. Što je nas najviše boljelo, te udarce su pomagali i neki domaći izrodi. Time je svaki oslonac narodnog života bio uništen.

U tim težkim časovima još je tinjala iskra nezavisnosti u našim kulturnim institucijama: Matici Hrvatskoj i Družtvu sv. Jeronima. No dok je Družtvo sv Jeronima, kao čisto katoličko religiozno družtvo, bilo donekle zaštićeno, stala je jedina Matica Hrvatska na udaru, da se i njezin nezavisni život prekine. To se zamislilo prilikom proslave stogodišnjice Matice Srbske u Novom Sadu godine 1927., gdje su izaslanici svih kulturnih družtava dali pristanak za takvo centralističko udruženje. Prema toj osnovi kulturna družtva bi bila podvrgnuta jednom zajedničkom forumu, koji bi odlučivao o izdanjima i imao zajednički književni organ u Beogradu. Većina odbora Matice Hrvatske se tome oprla, i u tome kritičnom času vi ste se stavili na našu stranu i dali meni i mojim drugovima povjerenje.

Od te godine do danas tri puta sam kod izbora dobivao vaše jednodušno povjerenje. Težka je to bila služba i težka borba. Kao

na jedan mig odozgor prestaju kupovati Matičina izdanja sve škole, tako na pr. gornjogradska, najstarija gimnazija u Zagrebu — ali ne samo škole, već prestaju kupovati izdanja i sve hrvatske obćine, a one su oduviek bile najbrojniji kupci, s kojima je Matica mogla sa sigurnošću računati. U to doba dokinute su sve podpore sa strane javnih ustanova, koje od tada diele naše narodne novce i šakom i kapom raznim družtvima bez ikakva značenja u našem javnom i kulturnom životu. Jednom je u banovinskom proračunu bila predviđena Matici svota od Din. 50.000 za banovanja bana Perovića, ali kada smo htjeli tu svotu podići, bila nam je uzkraćena. Da se na pr. vidi, kako banovinski proračun s našom najstarijom kulturnom ustanovom postupa, dokaz je najbolji, da je u njemu unesena stavka za pomoć družtvu sv. Save i tako redom, a niti jedna para za Maticu Hrvatsku.

Moram izjaviti, da smo lanjske godine za banovanja sadašnjega bana g. dra. Viktora Ružića dobili svotu od Din 100.000, no i ta svota nije nam dana kao novčani dar, već kao sniženje naših obveza prema tiskari Narodnih Novina, s kojom smo mi imali milijunske poslove.

Osim toga pretrpjela je u to vrieme Matica ogromne štete radi mnogobrojnih zapljena, koje su joj u većini slučajeva neopravdano i zlonamjerno nanosile štetu. Da vam samo dokažem jednim primjerom, šta se kod nas plienilo. Bile su nam zaplienjene neke književne publikacije samo poradi imena Hrvatsko Zagorje, jer da rieč hrvatsko znači separatizam, premda je to u stvari samo zemljopisni pojam, dok se u isto doba u našim školskim knjigama pisalo Južna Srbija. A kao još značajniji primjer tadašnjih prilika cenzure spominjem zapljenu jednoga mog članka u Hrvatskoj Reviji, u kojoj je cenzoru smetala završna rečenica, »da pravda i istina moraju pobieditie«. Oba naša tajnika, gg. dr. Jurišić i dr. Jelašić, bili su kažnjeni; prvi umirovljen sa samih 14 godina službe, a drugi za kaznu premješten u Kočevje, u sredinu tuđega jezika.

Al ni to nije bilo dosta našim narodnim protivnicima. Oni kupuju neke naše odpadnike, koji s nečuvenom bezobzirnošću i lažima napadaju Maticu Hrvatsku na terenu, na kome se ona u ono doba mogla vrlo težko braniti. Bilo je kod toga često napadaja i na moju osobu, a u vezi s Maticom, a kad se budu otvorili policijski spisi, vidjet će se, zašto sam bio prizivan policiji na odgovornost. Mojim suradnicima u odboru dobro je poznato, da sam radi svoga rada u to vrieme ne jedanput stavio na kocku svoj vlastiti život.

Koliko je trebalo žrtava i vremena, novaca i živaca, da na mjestu, koje smo držali vašim odobrenjem, sačuvamo svome narodu težku, kroz jedno stoljeće stečenu tekovinu! Kod ovoga se moram sa zahvalnošću sjetiti mnogih mojih drugova u odboru i rodoljubnog članstva Matice Hrvatske, koje je — svaki na svoj način — dielilo s upravom sve terete onih dana. Osobito su bile značajne skupštine Matice Hrvatske, na koje su dolazile svake godine gotovo iste osobe, jer je na te takozvane separatističke

skupštine dolaziti bila prava smjelost, što se to tumačilo kao odobravanje našega narodnog odpora.

Vodeći računa o svemu tome, a videći, za čim se zapravo ide, mi smo poduzeli sve, da narodu osiguramo njegovu imovinu. Tako je došlo do osnutka »Pramatice«, kojoj je bila svrha, da vođena posve na trgovačkoj osnovici proširuje krug Matičinih kupaca i time nadoknadi one štete, koje je Matica pretrpjela na drugoj strani.

Pa ipak je u to težko doba Matica mogla zabilježiti jedan osobit uspjeh: pokretanje i afirmaciju reprezentativne književno-umjetničke smotre »Hrvatske Revije«, koja također slavi s novim brojem idućeg godišta svoju desetu godišnjicu izlaženja. U vrieme, kad je ona pokrenuta, nisu Hrvati imali ni jedne središnje književne smotre, koja bi dostojno predstavljala naše narodne napore na području književnosti i umjetnosti, te je njom izpunjena osjetljiva praznina i učinjena velika usluga hrvatskoj književnosti. Okupivši oko sebe gotovo sve mlađe književne snage, ona je imala neobično velik utjecaj na razvitak suvremene književnosti. Osim Hrvatske Revije uzela je Matica koncem god. 1931. pod svoje okrilje »Nastavni Vjesnik« i »Omladinu«, dva mjesečnika bivšega Hrvatskog profesorskog družtva, te tako u najteže vrieme očuvala svome narodu jedan od najstarijih naučnih časopisa, a hrvatskoj đačkoj omladini njezino glasilo, iz kojega se već više od dva desetljeća razvijaju mladi hrvatski književnici.

Videći opravdano u Matici Hrvatskoj zadnju našu tvrđavu, u koju se narodni protivnici ne će ufati otvoreno dirnuti već zbog toga, što bi se s njom morali uništiti srbski i slovenački slični zavodi, obraćaju se u to doba na Maticu mnoga družtva, kojih je rad morao tada prestati, da im sačuva njihovu imovinu za bolja vremena i da po mogućnosti nastavi njihovim radom. Tako je Družtvo hrvatskih srednjoškolskih profesora baš u času, kad je njihov dom bio u gradnji, razpušteno po zakonu o činovnicima, te njegova likvidaciona skupština zaključuje, da se družtvena imovina ima predati na čuvanje Matici Hrvatskoj tako, da će Matica Hrvatska i dalje izdavati njegove edicije. Mi smo taj zaključak prihvatili, premda smo znali, da time preuzimamo na sebe velike materialne i moralne terete. Trebalo je dograditi dom i održati na životu dva časopisa, koje oni, za koje se izdaju, nisu smjeli više primati. Jednako tako zaključuje likvidaciona skupština Hrvatskog Prosvjetnog Saveza predaju svoje imovine na čuvanje Matici Hrvatskoj, a Matica ga prima i ovlašćuje likvidatore, da otvore večernju školu za privatne gimnazijske đake, pod njezinim imenom. Kako su se pokazali nedostatci u organizaciji, kao i kod nekih učitelja, tako je ta škola bacila sjene i na samu Maticu.

Mladom družtvu »Sklad« daje Matica podporu od Din. 8.000 za nagrađivanje najboljih kompozicija. Družtvo Hrvatskih Književnika i mnoga druga hrvatska družtva primala su pomoć od Matice Hrvatske, samo da mogu bitisati do boljih vremena.

Uzprkos svemu tome Matica je iz godine u godinu proširivala svoj djelokrug i povećala svoju radinost. Već godine 1929. izdajemo u jednoj godini dva kola redovnih izdanja, te tako nadoknađujemo zaostatak, koji se vukao još od ratnih vremena, te od tada izdajemo redovno svake godine ukusno opremljeno kolo redovnih izdanja, a osim toga i po koju knjigu izvanrednih izdanja. Početkom god. 1936. pokreće Matica Hrvatska dapače dva nova kola svojih izdanja: Suvremenu knjižnicu Matice Hrvatske i Malu knjižnicu Matice Hrvatske, u kojima izlazi svake godine 12 knjiga. U ovom desetgodišnjem razdoblju izdala je Matica više od 21% sveukupnih svojih djela, a knjige su uvezane i ukusno opremljene.

Posebnu brigu je Matica kroz ovo razdoblje posvetila umjetničkoj književnosti, koja je dosad jedva bila zastupana. Tako Matica, nadovezujući na veliko djelo Strzygowskoga »O starohrvatskoj umjetnosti«, koje je Maticu stajalo preko četvrt milijuna dinara, izdaje i drugo djelo o istom predmetu od Ljube Karamana, koje kritički upodpunjava prvo djelo. Dalje Matica izdaje još jedno djelo od istog autora, »Umjetnost u Dalmaciji u 15. i 16. vijeku«, zatim djelo Ljube Babića »Umjetnost kod Hrvata u 19. stoljeću«. Međutim u svim tim djelima su obrađena pojedina doba ili pojedine grane umjetnosti. Trebalo je dati i ukupnu poviest umjetnosti, a tu smo dali u prievodu Osbornove »Poviesti umjetnosti«. Pokraj toga Hrvatska Revija donosi gotovo u svakom broju reprodukcije naših domaćih umjetnika.

Za samo tiskanje svojih izdanja izplatila je Matica Hrvatska u tih deset godina preko 6 milijuna dinara, a autori su i književnici dobili 2.5 milijuna dinara.

Velike izdatke je imala Matica i na popravke svojih kuća i tu utrošila svotu od preko 300.000 dinara.

Sve to ne bi bilo moguće učiniti, da nismo sustavno iz godine u godinu proširivali organizaciju prodaje ne samo novih izdanja, nego i onih starih, kojih se kroz prijašnja desetljeća toliko nakupilo, da su predstavljala velik mrtvi kapital. Tako nam je velikom aktivnošću uspjelo kroz nepune tri godine razpačati samo starih naših izdanja u vriednosti od oko Din. 1,200.000.

Populariziranju knjiga Matice Hrvatske pridoniela je mnogo akcija »Dana hrvatske knjige Matice Hrvatske«, koja je pokrenuta prvi put god. 1936., a drugi put ove godine. Ove same godine razpačano je knjiga u tom danu u vriednosti od Din. 104.000.

Nastojeći, da i drugim pravcima proširimo svoju djelatnost, pokrenula je Matica u skladu sa svojim pravilima osnivanje pododbora u svim većim hrvatskim mjestima. Time je Matica htjela proširiti krug svojih suradnika i prijatelja hrvatske knjige uobće. Preko pododbora Matica ulazi i u najšire narodne redove, te postaje ono, što su željeli njezini osnivači, obća narodna kulturna organizacija, u kojoj se okupljaju svi oni, koji na tom području aktivno rade. Dosad ima Matica petnaest pododbora, a naša je želja, da do proslave 100. godišnjice proširimo organizaciju pododbora i na najmanja hrvatska mjesta.

Dolazimo na pitanja, koji su ideali nas vodili u našem radu u Matici i šta smo njima htjeli postići. Ja sam u nekoliko mojih govora na glavnim skupštinama izticao, da nema čovječanske abstraktne kulture, već da postoje samo narodne kulture, dok je ideja čovječanstva samo okvir, u kojemu su te kulture obuhvaćene,

a da svaki narod po svome duhu daje toj obćoj kulturi svoju notu i svaki na svoj način ostvaruje vječnu istinu. Stoga je i hrvatska kultura čisto individualno naša, a to se očituje u cielom njezinu razvoju, od najstarijega doba do danas. U tom nacionalnom pravcu nastojala je Matica našu kulturu izgrađivati. Istina, ima veza između hrvatske, slovenske i srbske kulture, kao što na pr. ima takovih veza među kulturama romanskih naroda, a bez dvojbe više nego kod nas. No hrvatska kultura ima nešto posebno, čime se izdvaja iz svih drugih slavenskih kultura. Da ne spomenem druge razlike, dostaje iztaknuti, da je naša kultura nedvojbeno nastala na autohtonoj osnovici s poviestnim i kulturnim sintezama, s romanskim i germanskim stvaranjem. No i pokraj tih utjecaja, uviek se očitovala naša nota kao izraz našega duha, dok u srbskoj kulturnoj sintezi prevladavaju iztočni, a kod Slovenaca dominiraju izključivo zapadni utjecaji. Po svemu ovome naša hrvatska kultura predstavlja poseban odgojni tip, vezan sa svojim komponentama daleko više uz Zapad, nego uz Iztok.

Naša je želja bila, da kod pisaca, koji kroz Maticu progovaraju, bude naš narodni duh očitovan i naša kulturna nota posebno iztaknuta. Posebice je bila naša želja, da to bude kod pjesnika, jer pjesma je zapravo majčin jezik svakoga naroda. Pjesma, koliko se javlja u svakoj fazi narodnoga života od primitivne kulture do najviše, u njoj se najbolje može prozreti nit narodnoga kulturnog kontinuiteta. Pored pjesnika trebalo bi da i kod ostalih pisaca dođe do izražaja naš posebni kulturni tip. Znanost je također kao dio našega kulturnog sadržaja vezana s udesom konkretnoga duha, pa se zato i život svake cjeline mora upečatiti prema svojoj vrsti i u znanosti. Svako družtvo mora ići za tim, što ono zapravo jest i što hoće da bude, a znanost mora toj spoznaji pružiti svoju najveću pomoć.

Ali poviest svakoga naroda treba one tajne, točno neodređene posvete, kojoj su stvaraoci i pomagači oni nadstranački duhovi, što imaju doista nepraktičnu, idealističku ideologiju, a često su utopistički nastrojeni ali divne smjelosti u borbi. Možda takvi ljudi nisu sposobni za praktičan i konkretan posao, zato se praktični, pozitivni i pozitivistički političari ne mogu uviek slagati s takvim ljudima, jer im u njihovim praktičnm ciljevima otežčavaju rješavanje njihovih dnevnih posala. Ali i pokraj takvih razilaženja, te iz njih proizašlih idejnih opreka, ne smije se priečiti takvim ljudima borba za idealizam i iz njega proizteklu mističku snagu savjesti. Isto tako, kako gospodarstvo i tehnika malo znače sami za sebe, za udes vremena, a još manje za udes naroda, tako ne znači ni politika uzeta sama za sebe cielu našu sudbinu. Stvarajući duh narodne poviesti vrlo je jak i dubok, te može u se primiti, produbiti i izpuniti množtvo raznovrstnih vrjednota, a ne mora svu svoju snagu izliti u sam jedan oblik svoga djelovanja. *

Iza svih svojih objektivacija nalazi se tajna snaga odgovornosti, pa se po tome konačni sud poviesti ne tiče samo onoga,

* Arthur Liebert: Kultur und Politik (Schriftenreihe zur polit. Propädeutik, Bd. 4).

što su pojedini ljudi i stranke ovdje ili ondje stvorili, i po sebi učinili, već koje su značenje svome radu davali i koje su vrijednote iz toga djelovanja za svoj narod izvukli. Gdje se to djelovanje na polju gospodarstva, zakonodavstva, tehnike i politike ne da pred duhom kulture opravdati, ono će sigurno u svojoj prolaznosti biti utrnuto i zaboravljeno. Samo duh i osvjedočenje oplemenjuju ljudska djela i njima pridaju trajnu vriednost i etičku posvetu. Upravo s ovoga stajališta mora se duhu dati sloboda stvaranja, jer je ono preduvjet svakog trajanja, ali sloboda mora biti pri djelovanju vođena etičkim motivima. Bez slobodnog individuuma nema slobodnoga naroda, pa je Goethe toj istini dao klasičan izraz, da je osobnost najveće dobro, do kojega čovjek uobće može doći. Slobodan čovjek s etičkom odgovornošću pred sobom i narodom, pa iako se njegovo djelovanje i mišljenje kojiput kosi s trenutnom taktikom političara, nosi narodu uviek velike koristi.

Često se čuje, i to ne samo kod nas, kako se s ironijom spominje rad profesora; pa ipak su oni posvuda u svietu, koliko se nisu odrekli narodnih ideala, bili najveći sijači narodnih želja i pripravljači budućih narodnih ideala. Poznata je klasična rečenica Bismarckova, da je njemu lako bilo jašiti konja, kad su mu ga spremili profesori. I kod nas ovdje, ono malo svietla, što je u ono tamno doba tinjalo među Hrvatima, nalazilo se relativno najviše baš u tom staležu, koji je zbog toga svoga držanja bio od nasilnih tuđinskih vlada decimiran i razpršen, a na mjesta Hrvata namješteni tuđinci protivni našim narodnim idealima.

No izvan svega toga kao zaključak ovih mojih nekoliko rieči, hoću da naglasim imperativnu nuždu, osobito u današnjim našim prilikama, da svi bez razlike staleža naš rad uskladimo s narodnim idealima slobode i nezavisnosti, pa da nikada ne ciepamo ili lomimo kompaktnost i odpornu snagu naroda, kako bismo mogli ostvariti ciljeve, vezane uz nikada neutrnulo pravo našega narodnog samoodređenja.

IDEOLOŽKE SMJERNICE U RADU MATICE HRVATSKE

Govor na glavnoj godišnjoj skupštini dne 31. prosinca 1939.

Mirne savjesti i ponosna čela dolazimo pred vas, da vam prikažemo svoje nastojanje oko promicanja hrvatske kulture kroz ovu našu najstariju hrvatsku instituciju kroz posljednju godinu, kao i to, da vas izviestimo o njezinu ekonomskom stanju, a sve u cilju, da čujemo vaše mišljenje i da do potrebe saslušamo vaše savjete, kojima bismo se mogli poslužiti u daljem našem radu. Mi se objektivne kritike ne bojimo, štoviše, mi je želimo, jer znademo, da nema na svietu dobra, da ne bi moglo biti bolje, ni savršena, a da ne bi moglo biti još savršenije, pa bi se i u ovom našem radu moglo na nešto bolje ukazati. Objektivna kritika nama je potrebna navlastito sada, kada su se kroz izvjestne novine počeli protiv Matice iznositi neki prigovori, i to obćeno, bez navoda bilo kakvih stvarnih činjenica.

Kroz zadnjih dvadeset godina bilo je dosta i napadaja na Maticu. Znali smo, odakle i zašto su dolazili. Snosili smo sve to mirno, jer nam je bilo jasno, da se s Maticom htjelo uništiti jedan od važnijih izvora hrvatske kulture, pa smo stojeći zajedno s cielim narodom bili uvjereni, da će narod konačno pobiediti, kao što se i dogodilo. Sada su nam ti prigovori neshvatljivi, pogotovo, kada se Matici zamjera, da je napustila Matičinu staru ideologiju i postala tako na neki način osušena grana bez životnih sokova. Matici se i kroz ovih dvadeset godina gotovo to isto zamjeralo, dapače joj se predbacivao separatizam, da se tako onemogući širenje Matičinih izdanja po školama i da se konačno na taj način gospodarski uništi. Narod je tu nakanu prozreo i Maticu izdašno pomagao, i to gotovo samo građanski njegov dio, pa je mogla odoljeti svim nasrtajima, iako su nanieli njoj i njezinim ljudima velikih šteta i neprilika. Svršilo se i ono crno doba i dobili smo na koncu s najkompetentnije strane priznanje, da je Matica častno izdržala tu kušnju. To priznanje nam je bilo milo, no iznad svega nam je milo, što je naša savjest bila zadovoljna, jer smo izvršili svoju hrvatsku dužnost.

No nije Matica samo svojim kulturnim stvaranjem i jačanjem odpora spasila hrvatsku čast; ona je mnogo dopriniela i, može se mirno uztvrditi, najviše od svih hrvatskih institucija, da se održao naš hrvatski pravopis. Poznata je činjenica, da je iza prevrata počeo jedan dio hrvatskih književnika pisati ekavštinom, dakle srbskim pravopisom, štoviše, bio je u javnosti iznesen i formalan priedlog sa strane nekih hrvatskih književnika, da bi se Srbi odrekli ćirilice, a Hrvati prihvatili ekavštinu. Taj priedlog je ostao u srbskim književnim krugovima bez ikakva odziva; ćirilica se je počela dapače još više širiti u našoj kulturnoj sredini, dok je ekavština zahvatala sve veći mah, što popuštanjem naših književnika samih, što školskim učbenicima, što namještanjem činovnika i profesora po našim školama i uredima, a osobito širenjem srbskih novina i rješavanjem spisa državnih vlasti. Hrvatska je javnost bila što sviestno, a što nesviestno prožimana tim pravopisom. Taj prodor u našu sredinu suzbijale su jedino hrvatske institucije, a u prvom redu je to radila Matica Hrvatska sa stotinom tisuća svojih izdanja, te je tako spasila stari hrvatski pravopis, privezavši ga uz našu narodnu individualnost. Treba iztaknuti, da su baš kroz sve to vrieme bili na upravi Matice uglavnom isti ljudi kao i danas.

Pita se sada, čime je izkrivljena stara Matičina ideologija, kako se sada Matici prigovara, i koje su nove činjenice nastupile, da se baš ove godine počela Matica zbog toga napadati.

Da se može dati na to pitanje pravi odgovor, treba prije svega letimično nešto kazati o onim prvotnim idejama, koje su lebdjele ilirskim preporoditeljima pred očima pri onom zanosnom pokretu, posebice treba znati, što su htjeli postići osnivači Matice Ilirske, po onda sve to uporediti s idejama, koje sada vode Matičine ljude u njihovu radu.

Matica je nastala u doba pobjede narodnog načela u Europi, pa su i u njoj morale doći do izražaja sve one ideje, nacionalne i kulturne, koje su pokretale cio ondašnji sviet i koje su još i sada

u razvoju naroda na snazi. Nacionalnost je u biti socialnokulturna ideja, a kao socialna ideja ona je izraz socialnih potreba, zato ona mora stajati u službi socialnoga života, ali ne jedne klase, već u njoj dolaze do izražaja svi narodni slojevi. Narodnom idejom stvorena je duhovna narodna osobnost, prožimana istim jezikom, istim poviestnim uspomenama, istim kulturnim sadržajem, navlastito religijom, a osobito istim težnjama za slobodom i nezavisnošću. Svaki pojedinac i svaki stalež nalazio je u toj i takvoj zajednici ostvarenje svojih želja i ideala i vidio u njoj osiguranu svoju budućnost, a u kulturnim djelima takve zajednice gledao očitovanje svoga narodnog duha.

Pobjeda nacionalnosti potom znači, da je družtveni život, izgrađen prije na razlikosti i pregradi staleža, prešao iz stadija pojedinačne sviesti u zajedničku narodnu sviest, iz čega se stvorila životna narodna zajednica, sastavljena od dielova i članova, dakle izdiferencirana ali međusobno stopljena u jednu nerazdruživu družtvenu cjelinu. Pobjedom narodnog načela nije dakle oslabila sviest vlastite posebnosti, ali je pojačana sviest solidarnosti s drugim skupinama, staležima i klasama i stvorio se osjećaj zajedničke sviesti i duh zajedničke pripadnosti. U toj zajedničkoj sviesti sastoji se pobjeda narodnog načela.

Narodnom idejom bili su prožimani hrvatski preporoditelji, iako su svojim velikim i sveobuhvatnim nadama i željama krivo držali, da ovdje na Jugu ne postoje tri socialna individuuma, nego jedan, kojemu su u toj krivoj predpostavci htjeli dati tuđe, nenarodno ime. No i pored toga nenarodnog imena nije bio osjećaj narodne posebnosti ni kod jednoga od njih zabačen. Ilirsko je ime sve više gubilo snagu, što se više pokret produbljivao dolje, u široke seljačke narodne slojeve, gdje je ostala netaknuta hrvatska samobitnost, koja je prema duhu narodnosti morala osnažiti svoje težnje i ideale zajedničkom predajom i kulturom i zahvaćati u prošlost. Tu je našla hrvatsku državu, hrvatsku predaju i hrvatski kulturni sadržaj, dakle hrvatsku stvarnost. Time je ime ilirsko — vezano inače uz drugu etničku i jezičnu skupinu — koje su več od početka odklonili Srbi i Slovenci, osim nekoliko pojedinaca, ne nalazeći oslona ni u životu ni u predaji, dolazilo sve više u suprotnost s hrvatskom stvarnošću i gubilo tako opravdanost daljega života, pa je postupno bilo napuštano, dok nije konačno izčezlo.

Matica Ilirska je također u tom sukobu ideja s hrvatskom kulturnom stvarnošću postupno gubila sve više svoju životnu stvaralačku snagu, te je iz godine u godinu njezin rad postajao sve šturiji, dok nije konačno postala suha grana. Kroz dvie posljednje godine svoga života nije dala od sebe niti jedne knjige. Ondašnji narodni ljudi, sviestni o uzroku toga propadanja, moradoše, da Maticu spase, uskladiti hrvatske težnje s Matičinim imenom i radom, te im je prvo bilo, da su odbacili nenarodno ilirsko ime i dali Matici narodno hrvatsko ime. To se dogodilo god. 1874. Nitko drugi ne bi nam mogao bolje prikazati opravdanost promjene ilirskog imena, nego je to učinio pisac zanosne hrvatske poviesti, Tadija Smičiklas, osobni prijatelj i stranački pristaša biskupa Strossmayera, te jedan od prvih Matičinih predsjednika. On o toj pro-

mjeni veli ovo: »Niti staroga imena Matici ne ostavismo, već pokopasmo i zadnji ostatak imena ilirskoga. Priznajemo imenu ilirskom, da je prije trideset godina bilo narodno, priznajemo, da je s imenom ilirskim poraslo najzanosnije doba hrvatske poviesti, ali sam narod je to ime pokopao. Ime je hrvatsko jače, ono zove svakoga Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče sviest narodnu, ono se glasno javlja svakim narodnim dahom. Čemu se trudite, — nastavlja Smičiklas — doviknuo mi je jedan književnik god. 1875., ono je mrtvo i ne da se više privesti životu«. No dogodilo se upravo obrnuto, no što je taj pesimist predviđao. S imenom hrvatskim se Matica obnavlja, dobiva nove snage, prikuplja sve književnike i iz godine u godinu napreduje, a mi možemo ponosno kazati, da njezin cvat nije nikada bio tako bujan ni snažan, kao kroz ove posljednje godine njezina života.

Ako postavimo pitanje, je li se promjenom imena Matica udaljila od svoje prvotne ideologije, odgovor može biti posve jasan, da nije. Matičin glavni zadatak na početku njezina osnutka bio je taj, da objelodanjenjem starih dubrovačkih i dalmatinskih književnih djela poveže ondašnje hrvatsko stvaranje sa stvaranjem sadašnjice, da se tako utvrdi suvislost našega kulturnog razvoja kroz vjekove. Kako pak kultura nije drugo, nego način prilagođivanja narodnog duha vanjskom životu, bila je i promjena imena samo nuždni zahtjev života: usklađivanje kulturnog stvaranja s narodnim imenom i idealima. U kulturi se vidi najjača značajka, dapače biće naroda, pa ne može narod imati jedno ime, a njegova kultura drugo. Postavimo li se pak na načelo o postojalosti obće kulture čovječanstva, onda i u toj kulturnoj sintezi moraju biti vidljivi prinosi svakoga naroda. Ti prinosi dolaze od različitih subjekata, i stvoreni su prema različitom duhu svakoga naroda. Zato u tom zajedničkom kulturnom kozmosu moraju biti vidljivi i priznati prinosi svakoga od njih, i to mora biti zabilježeno pod njegovim pravim narodnim imenom.

Promjena ilirskoga imena bila je dakle usklađivanje kulturnog stvaranja i života, te je stoga imala onakve koristne posljedice. Koliko bi i danas našem narodu koristilo, da u stranom svietu imena naših kulturnih i umjetničkih stvaratelja dolaze pod pravim narodnim hrvatskim imenom, a ne pod jugoslavenskim, i koliko bismo veće priznanje uživali u svietu, kad bi se vidjelo, da imamo liep broj kulturnih radnika i mnogo izvrstnih djela, pa da kao malen narod možemo stajati u družtvu velikih kulturnih naroda, te da nije bilo ni jedne kulturne struje, ni jednoga umjetničkog stila, koji nije i kod nas bio zastupan kakvim zamjernim djelom. Time bismo dokazali, da smo ovaj komad životnoga prostora, gdje smo Providnošću nastanjeni, svojim vlastitim kulturnim stvaranjem i naporima priveli kulturi i da smo ga ne samo plugom i ralom izorali i motikom izkrčili, već da smo ga i velikim snopom ideja izbrazdili i ukrasili kulturnim spomenicima svake vrste, pa da je pravo, da na njemu ostanemo gospodari i suvereni, jer smo kao narod izvršili svoje kulturne dužnosti i usklađivali naš rad s radom drugih, naprednijih kulturnih naroda.

Ne smije se naša individualnost shvatiti kao kakav abstraktan pojam ili pretvoriti u puki verbalizam, već se u njoj mora vidjeti suvremena faza našega razvoja, izgrađivana tisućgodišnjim radom bezbrojnih naraštaja prije nas, koji su svojim kulturnim, gospodarskim i političkim stvaranjem nastojali, da postane naš narod nezavisna jedinica među drugim narodima. Bez te unutarnje volje, bez uvjerenja i snage da se prinesu sve žrtve za ostvarenje nezavisnog života, gube i ostali atributi od svoje vriednosti, i narod bi već time priznao drugima veća prava na obstanak, štoviše i pravo, da nad njime drugi gospodare. U nastojanju pak oko daljega ostvarenja narodnih težnja svakome je slobodno, štoviše, svaki je dužan dati svoje prinose, te se nikome ne smije osporavati pravo, da pokaže nove mogućnosti, bolje načine i putove za veće i brže uspjehe. Kada se naglasuje sloboda kao postulat narodnog života, onda treba iztaknuti, da sloboda svakome daje pravo činiti sve ono, što se ne kosi sa zakonom, što drugome ne škodi, te što je spojivo sa savješću.

Imajući u vidu već utvrđenu istinu, da narod ne predstavlja samo suvremeni živući naraštaj, već sve naraštaje prije nas, ne može se iz našega stvaranja izključiti ono, što je prije nas stvorilo svećenstvo, plemstvo i građanstvo, kao da bi to bilo nešto od naroda odvojeno. I to stvaranje je stvaranje cieloga hrvatskog naroda, izvedeno onda preko onih staleža i preko drugačijih družtvenih skupina. Prema tome djela Marulića, Hektorovića, Gundulića, Gjurgjevića (Gjorgjića), Lucića, Kačića, Boškovića, Mažuranića, Preradovića, Šenoe, Kranjčevića i množtva drugih, prošlih i sadašnjih kulturnih radnika, nisu samo djela njihova, već je kroz njihova djela progovarao cieli hrvatski narod i u njima se ogleda u cielosti hrvatski narodni duh. Isto su tako narodne pjesme, seljački pučki običaji, nošnje i sva ostala samonikla seljačka djela tvorevine cieloga naroda. Među prvom i drugom skupinom stvaralaca nema razlika po duhu, već po sadržaju, po stepenicama savršenstva i dinamici. Pomislimo samo na to: kad bismo odbacili kulturne tvorevine građana, po kojima smo u svietu poznati, što bi ostalo od naše kulturne vrste i tko bi uobće za nas znao i čime bismo se u svietu mogli izkazati kao kulturan narod?

Što kod svih naših stvaranja, prošlih i sadašnjih, najviše upada u oči, jest činjenica, da kad naša kulturna suvremena djela, osobito književna, uporedimo sa starijima i kad se u njima izpita unutarnja idejna bit, očito se vidi, da uza sve promienjene životne uvjete i faze razvoja ima nešto, što je kao provodna duhovna nit svima zajedničko — vidi se očito duhovno ponavljanje. Tako su izvjestan idealizam, načelo pravde, nesebičnost, čovječnost, ljubav za slobodu, borba za nezavisnost, prožimali sve naše starije i novije pisce, kao Marulića, Gundulića, Kačića, Mažuranića i druge, pa se u naglasivanju tih načela jasno razabire hrvatska ideologija i hrvatska narodna duša, dotično naša duhovna vrsta. I drugi narodi imaju neke od tih osobina, ali nedostatak samo jedne od njih, posebice slabije izticanje načela etike ili koje druge sastavne note, odvaja ih od nas i čini ih drugom duhovnom vrstom.

Prinosi pak, što su ih naši pisci davali kroz Maticu Hrvatsku, nadahnuti su istim duhom, pa se ne može govoriti o promjeni prvotne ideologije radi toga, što je sada hrvatsko narodno načelo jače iztaknuto nego prije. Da je tako, svjedoči i ova činjenica iz Matičina prošlog života. Kada je god. 1920. na glavnoj skupštini Matice Hrvatske tadanji predsjednik izrazio u svom govoru želju, da bi se Matica opet povratila na stare ilirske ideale, obnovljene sada u novom jugoslavenskom ruhu, i tako se prilagodila novom državnom i političkom stanju iza prevrata, digla se na skupštini prava bura protiv te zamisli, a na čelu oporbe stajao je naš veliki povjestničar Klaić. On je zbog tih predsjednikovih programnih aluzija tražio odstup predsjednika, što je ovaj morao i učiniti.

Po takvim smjernicama i uviek s istim idealima Matica je kročila dalje, dok nije došao posljednji absolutizam, u kome su Matičini ljudi odrješito stajali uza svoj narod, stavljajući na kocku obstanak i same institucije i svoj vlastiti, ali se saviti nisu dali. Slomiti Maticu pak se diktatura nije odvažila.

Pod konac god. 1935., kada se već prozirao konac absolutizma, daje g. Maček, predstavnik i vođa hrvatskog pokreta, spontanu izjavu, da je Matica »jedino hrvatsko družtvo, koje je kroz sedam godina diktature imalo odvažnosti, da se odupre navali od strane režima i tako sačuva od ljage svoj hrvatski karakter«. Iz toga jasno sliedi, da je Matica do konca te godine bila smatrana od predstavnika hrvatskoga naroda živim, a ne mrtvim stablom.

Kako je prije kazano, Maticu je stvorio nacionalni zanos onoga vremena, koji je tada zahvatio i druge europske i izvaneuropske narode. Ona je i u ono doba radila, na svoj način, ipak u duhu hrvatske nacionalnosti, iako pod drugim širim ali nenarodnim imenom. Matica je izticala i iz poviesti probirala ona djela, kojima je bio cilj jačanje hrvatske narodnosti. Taj zadatak je od Matice Ilirske preuzela Matica Hrvatska i nastavila pod punim narodnim imenom, a da s tom promjenom imena nije postala ekskluzivnom, niti je time niekala i drugima pravo na njihovu narodnost. Poglaviti pak nedostatak ilirske ideje je bio taj, a kasnije se to isto ponovilo novim pokušajem jugoslavenske kulturne integracije, što je ona prešla preko već gotovih, kulturom i poviešću izgrađenih narodnih individualnosti, te što nije bila sviestna, da je svaki od tri naroda ovdje na Jugu prema svome duhu već izgradio svoju kulturnu ideju, dakle svoju narodnost, i nju dalje sa životom razvijao, te što su pokretači onoga pokreta u svom romantičnom zanosu prešli preko aksioma, da svaki oblik kulture živi jedino od izključenja drugih kulturnih oblika. Što svaka narodnost brani svoje i nastoji očuvati svoju samobitnost, te je autohtonim prinosima ojačati, time se ne brani svakom drugom narodu, da i on ostvaruje svoju istinu kao dio vječne istine.

U tom izgrađivanju svoga vlastitoga duhovnog bića nitko se ne vrieđa, jer je poznata pravna zasada, da tko svoje pravo brani, nikoga ne vrieđa.

Ovako se postupno izgrađivala naša narodna kultura i svaki naraštaj je, kao i svaki pojedinac, davao njoj svoje prinose. Kroz cielu poviest Matice Ilirske kao i Matice Hrvatske vidi se ista

provodna nit: stvaranje vlastitih kulturnih oblika u duhu hrvatske samobitnosti. Pa i onda, kada je narod u dodiru s jačim kulturama od njih nešto asimilirao, činio je to tako, da je kod toga prožimanja nastojao očuvati svoj narodni duh. Što su te obje note, pozitivna — izticanje svoje vlastite kulture, i negativna — izbjegavanje tuđe, bile kroz posljednjih dvadeset godina jače naglasivane, to nije dolazilo iz mržnje na bilo koji tuđi kulturni oblik ili tuđi narod. To je bilo stoga, što su hrvatska narodna individualnost i hrvatska kulturna vrsta bile u posljednje doba jače ugrožene, pa je, prirodno, i obrana morala biti jača i intenzivnija. Mi smo morali tražiti argumente u poviesti i životu, koji su našu narodnu ideju utvrđivali i jačali. Morali smo izticati sve ono, što je podkrepljivalo našu kulturnu samobitnost i našu zapadno-kulturnu orientaciju, da u tome nađemo oslona u borbi za održanje i jačanje naše narodne vrste, da se tako svim tim argumentima osnažimo i odolimo nasrtajima jačih sila, koje su, pomagane državnom vlašću i useljenim strancima, bile ovdje na djelu, da unište naš narodni obstanak. To je bilo naše pravo, a i naša narodna dužnost, i tim našim radom mi nismo nikome činili nepravdu. Tim prvotna ideologija Matice Ilirske nije u suštini ničim bila izmienjena, već samo jače naglašena i prilagođena novim zahtjevima života. Svaki narod uviek brani najjače onu stranu svoga duhovnog bića, koja je u onom trenutku najviše ugrožena.

Ja ću ovdje statistički navesti količinu Matičina stvaranja iza sloma i njezino gospodarsko stanje, da se iz toga dokaže, da se Matica zdravo razvijala i da je njezin napredak bio stalan i znatan.

God. 1920. Matica je štampala 11 knjiga; god. 1928. štampala je 8 knjiga; god. 1938. štampala je 35 knjiga, što znači, da je u jednoj godini dala više negoli Matica Ilirska za sve doba svoga života kroz 32 godine. No ne samo po broju knjiga, već i po njihovoj umjetničkoj i književnoj vriednosti sadanja Matičina izdanja mogu se mjeriti sa svakim izdanjem Matičinim u prošlosti. Između mnogih djela spomenut ću jedno od najjačih, a to je Budakovo »Ognjište«. U njemu je pisac majstorskom analizom, velikim osjećajem i psihičnom iztančanošću opisao problem sela i seljaka i ocrtao njegovu nesavladivu težnju za održanjem svoga nasljeđa u svojoj obiteljskoj lozi.

Ove godine je Matica dala zajedno s Revijom 32 knjige, ali po broju araka nadkriljuje dapače lanjsku proizvodnju.

Kod ovih činjenica može li se ozbiljno govoriti o Matičinoj dekadenciji i o suhoj grani?

Isto se tako Matičin napredak očituje u gospodarskom pogledu.

God. 1920. Matica je imala primitaka 666.000 kruna; god. 1928. 1,500.000 dinara, u god. 1938. imala je primitaka u iznosu od 1,800.000 dinara, dok su god. 1939. primitci narasli na svotu od preko 2,000.000 dinara.

Povrh toga treba spomenuti, da je Matica imala velikih dugova, pa je, osim tiskarama, bila još dužna Prvoj Hrvatskoj Štedionici 1,500.000 dinara i na tu svotu je Praštediona bila uknjižena na

Matičinoj kući. Sve to je Matica odplatila; ima dapače danas potraživanja na svotu od 2,000.000 dinara.

Evo ovako smo mi u Matici izgrađivali naš kulturni i gospodarski program, a pred ovim padaju svi prigovori u ništa.

U prigovore političke prirode ne ćemo se upuštati, stojeći na stajalištu, da je kulturno stvaranje ravnopravan činbenik svim ostalim komponentama narodnog stvaranja. Štoviše, nacionalni književni rad Matičin jest najbolja podpora i javnim političkim radnicima u obrani prava svoga naroda.

Matica ne vodi politiku, već stoji u službi naroda, pa služi jedino hrvatskoj narodnoj misli. Njezin je jedini zadatak upravljen tome cilju, da državnopolitičkoj i gospodarskoj samosvojnosti, za koju se bore politički i gospodarski krugovi, izgrađuje kulturnu podlogu svoga naroda, da na osnovi svih konstruktivnih komponenata narodnog života dođe hrvatski narod do neotuđivih prava, koja mu po načelu samoodređenja ne može nitko zaniekati.

POVEZANOST MATICE HRVATSKE SA HRVATSKIM KULTURNIM STVARANJEM

Govor na glavnoj godišnjoj skupštini dne 29. prosinca 1940.

Nije zadatak moga današnjega govora, da vam izcrpljivo prikažem ulogu Matice Hrvatske u razvoju našega kulturnog stvaranja; to će doći na red, kada se bude iduće godine slavila stogodišnjica njezina osnutka. Danas ću samo u vezi s time iztaknuti osnovnu misao, i nju ću podkriepiti s nekoliko primjera, kako je Matica u svojim izdanjima pratila državnopolitički, društvovni i kulturni razvoj svoga naroda, u prošlosti i sadašnjosti, da bi po njima osvietlila pitanja i probleme, koji su narod na djelovanje poticali, te iztakla zadatke, koje je narod na svom životnom prostoru, a prema svome duhu, kušao rješavati, s više ili manje uspjeha. Može se iz tih izdanja jasno utvrditi, kako nije bilo ni jednoga važnijeg pitanja, koje Matica ne bi kušala osvietliti, i ni jedne književnokulturne struje, koja ne bi bila zastupana u Matičinim izdanjima. Baš ta unutarnja duhovna povezanost između Matičina stvaranja i narodnog života učinila je Maticu obćom narodnom ustanovom s posebnim kulturnim funkcijama i zadatcima.

Ali ta uklopljenost Matice u narodnom organizmu nametala joj je dužnost, da prouči narodni razvoj u njegovoj cjelovitosti i kontinuitetu, jer narod ne sačinjava samo sadanji, već i prošli i budući naraštaj. Kako sadašnjost predstavlja samo jedan trenutak u narodnom razvoju, dok je u prošlosti uključeno tisućgodišnje razdoblje našega života, to je shvatljivo, da se ne može osvietliti sadašnjost bez zahvata u cielu narodnu prošlost. Štoviše, iz djela prošlosti najbolje se mogu osvietliti i mnoge strane našega sadašnjeg života, jer će se po njima vidjeti, da mnogi zadatci, koji nas i danas potiču na djelovanje, imadu svoj korien u prošlosti. Jasno se iz toga razabire, da granicâ između prošlosti i sadašnjosti zapravo i nema, jer subjekat narod sa svojim etničkim

i duhovnim osobinama uviek je ostao isti, pa se činjenice iz prošlosti, postupno preobražene, nastavljaju u današnjicu, kao uzrok i posljedica. No što je pak najvažnije, na što nas prošlost upućuje i što iz nje možemo naučiti, jest činjenica, da istom iz prošlosti možemo saznati, kakovu je sviest imao narod o sebi kroz sve doba svoga razvoja i koje je zadatke smatrao najbitnijim očitovanjem samoga sebe, te u kojim se značajkama očitovala njegova narodna posebnost, kao duhovna vrsta.

Ove se godine slavi tisućutristogodišnjica pokrštenja Hrvata. Premda to nije bilo kolektivno narodno djelo, jer se pokrštenje Hrvata nastavljalo i kasnije, ipak u tome, što je jedan njihov dio odmah pri nastupu u poviestnu zoru svoga života primio kršćanstvo i odbacio svoje staro politeističko vjerovanje, a osim toga sklopio sa Svetom Stolicom preko svojih predstavnika pakt o nenapadanju, pokazuju se kod njih duhovne osobine velike vriednosti. Nije naime lako odbaciti vjeru otaca, pa bila ona i kriva, te je zato znak umne i duhovne snage prozreti u novoj religiji i njezinim zasadama etičku i vjersku unutarnju nadmoć nad svojom starom vjerom, te u nadčovječnoj snazi volje i duha prihvatiti bolju i savršeniju. Da nije bilo u karakteru Hrvata one crte idealizma, koja se kroz cielo razdoblje njihova života očitovala, ne bi bilo tako brzo do toga došlo, a da nije bilo s druge strane među njihovim duhovnim osobinama nagnuća za nadnaravno i etičko, također ne bi bilo do prihvata kršćanstva lako došlo; dakle *obje crte hrvatskoga karaktera, idealizam i religiozna nota, očitovale su se već u zori njihova nastupa u poviest.*

Matica Hrvatska namjerava o tom prvotnom vjersko-kulturnom djelovanju Hrvata objelodaniti jedno djelo, obećano joj od jednoga našega važnog stručnjaka, u kome će biti prikazano prvotno određenje Hrvata za zapadni oblik kršćanstva i sklapanje pakta sa Svetom Stolicom, a nadam se, da će to djelo izići među narednim izdanjima Matice Hrvatske.

Druga činjenica, svakako najvažnija za našu unutarnju organizaciju, jest dokumentarno utvrđen osnutak hrvatske države u 9. stoljeću, gdje je izričito prvi put spomenuto ime Hrvat u vezi s državom, a time se očitovala treća bitna crta hrvatskog karaktera: ljubav za slobodu i nezavisnost. *Činjenica, da se ime Hrvat prvi put u izpravama spominje u vezi s državom, najjasnije utvrđuje volju Hrvata, da hoće imati svoju državu, da sami u njoj odlučuju o sebi i svojoj sudbini. Bez te bitne karakterne crte Hrvata, ljubavi za slobodom i nezavisnošću, ne bi se uobće mogao shvatiti cio naš razvoj niti onaj golemi uložak snaga i žrtava od onda do danas.* Za svoju nezavisnost i slobodu Hrvati su se boriti protiv Madžara i Mletaka, zbog toga je Petar Svačić žrtvovao život svoj i svojih ratnika kod Petrove gore; zbog njih su se vodile krvave borbe protiv Mongola i Osmanlija. U to doba *hrvatske su zemlje bile opustošene, gradovi porušeni, sela popaljena, velik dio naroda prognan sa svoje rođene grude u tuđinu, ali Hrvati nisu htjeli žrtvovati slobode i nezavisnosti, pa su je i očuvali, iako na malom prostoru. I sve naše posljednje borbe, ma koliko im se*

kušalo dati izključivo socialni značaj, u bitnosti svojoj nisu drugo, nego borbe za slobodu i nezavisnost, zato su one bile okupile bez razlike staleža cio narod u jednu frontu za obranu svojih narodnih prava.

Matica Hrvatska je prošlim događajima i borbama posvetila mnoga svoja djela. Prije svega, kroz nju su izašle tri pune poviesti hrvatskoga naroda, i to: poviest hrvatska od Tadije Smičiklasa, krasno, patriotsko i poletno djelo; onda poviest hrvatska od Šišića, novim izvorima upodpunjeno djelo; i konačno, poviest hrvatska od Katića, u kojoj su izneseni neki novi prilozi i pogledi na doba vladanja hrvatske narodne dinastije. U svakome od tih djela ogledava se u cielosti gore iztaknuta misao hrvatske borbe za slobodu i nezavisnost. Pored tih cjelovitih djela izišla su u Matici i mnoga druga posebna djela, u kojima je obrađeno ovo ili ono pitanje iz naše prošlosti. Tako je Bare Poparić obradio pomorsku silu Hrvata u doba njihove nezavisnosti, pa onda borbu senjskih uskoka za svoju slobodu. Lopašić je u tri krasne monografije prikazao prošlost znamenite Bihaćke Krajine, oslobođenje Slavonije od Osmanlija i poviestna zbivanja na prostoru oko Kupe i Korane. Šišić je opisao značajnu pojavu iz unutarnje Hrvatske, gospodara na Vrbasu, Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Tragedija Zrinskog i Frankopana, boraca za političku individualnost Hrvatske, bila je također izcrpljivo obrađena i objelodanjena od Matice, dok je seljačku bunu na osnovi poviestnih činjenica umjetnički opisao i preko Matice dao narodu August Šenoa. Uspomena na tisućgodišnjicu hrvatskoga kraljevstva potakla je Maticu na izdanje Zbornika, zamišljena u više svezaka, a u prvome, već objelodanjenome, doneseno je više radnja u vezi s tim velikim događajem naše prošlosti.

U svim tim radnjama prikazan je ili u cielosti sintetički naš razvoj, ili pojedine epizode iz prošlosti, a u svima njima provijaju pomenute značajke: idealizam i nesebičnost, borba za slobodu i narodnu nezavisnost. I kasnije, u doba humanizma, očitovala se etična nota u literarnom stvaranju mnogih dalmatinskih i dubrovačkih pisaca, a od njih će se ovdje spomenuti samo M. Marulić, kojega su filozofsko-etična djela ušla u europsku literaturu. Etična miroljubivost nije umanjila ni oslabila borbenost Hrvata, kada se radilo o tome, da brane svoju slobodu i nezavisnost; štoviše, ova borba smatrana je kao religiozna dužnost. Miroljubivost je njihova bila vezana na nenapadanje, jer nema nigdje u hrvatskoj poviesti spomena, da su Hrvati osvajali tuđe zemlje ili podčinjavali tuđe narode, pa ni onda, kada je hrvatska država bila najjača na Balkanu. Ali se obrnuto spominje, da su se Hrvati borili protiv napadača, da oslobode svoje susjede od tuđe najezde.

Te bitne značajke hrvatske duhovne vrste tako su jake i trajne, da su neke od njih, kao borba za čovječnost, družtvena pravda i miroljubivost, bile uzete u programe pojedinih političkih stranaka.

Iz ovoga kratkog pregleda hrvatskog razvoja i bitnih narodnih značajka mogu se za današnje moje razlaganje izvesti nuždni zaključci. Hrvatske značajke, koje su došle do izražaja u poviestnom

razvoju i u kulturnom stvaranju, samo su njima svojstvene, jer iako su drugi imali po koju od tih nota, nisu ih imali u cjelini, niti su pojedinoj noti davali onu važnost, koju su joj davali Hrvati. Iz tih značajka izgrađena je hrvatska narodna ndividualnost, koja je drugačija od svake druge ovdje na jugu. Ne misli se time kazati, da su hrvatske osobine bolje ili gore od tuđih, jer svaki narod ima i dobrih i loših osobina, već se hoće kazati, da su one odvojene od drugih i svojstvene samo Hrvatima, te da se na osnovi toga izgradila posebna socialno-kulturna vrsta, dotično posebna hrvatska narodnost.

Nego da ono primanje zapadnoga kršćanstva i zapadnog oblika civilizacije nije bilo kakva slučajnost, ili posljedica geopolitičkih prilika njihovih zemalja, dokazuje činjenica, da su u to doba hrvatske zemlje stajale pod bizantinskim vrhovničtvom, dakle da se zapadna vjersko-kulturna orientacija Hrvata izvršila u skladu s njihovim duhovnim dispozicijama i rasnim osobinama. Ovaj posljednji argumenat tako je smion, da ga ne bih upotriebio, kada ne bih imao oslona kod jednoga priznatog stručnjaka. To je švicarski učenjak Pittard, koji je proučio rasne osobine balkanskih naroda i o tome objelodanio knjigu, u kojoj se govori i o rasnim osobinama Hrvata i Srba. Poglavita je njegova tvrdnja, da *Hrvati i Srbi ne potječu od iste etničke skupine, amo useljene u doba migracija iza Karpata, jer da se u indeksu lubanje i u boji očiju zapažaju velike razlike među njima.* (V. sl. 1 i 2 str. 48 u sv. II.). Izvodeći iz toga zaključke spomenuti učenjak drži, da se i diferenciranje Hrvata i Srba u svakom pogledu, religioznom i državno-pravnom, vršilo na osnovu tih rasnih razlika. »Treba dovršiti«, piše on, »iztraživanje o antropoložkom ustrojstvu Hrvata i Srba i postaviti pitanje, je li religiozna shizma iz 10. i 11. stoljeća, koja je konačno presjekla jedinstvo jugoslavenskih plemena, odielila time i ljude iste rase, ili je vjerojatnija obrnuta istina, da su različne njihove rasne osobine drugačije reagirale u svakom pogledu, pa i u religioznom i državno-pravnom, te da su se oni vjerski i državno drugačije orientirali baš zbog tih rasnih razlika, koje su među njima postojale.«

Iz tih dakle dvostrukih sila, duhovnih i etnobiološkib, izvršilo se diferenciranje prvotnih skupina i u toku vremena su se postupno izgrađivala dva narodna tipa, dvie cjelovite individualnosti.

Između jedne i druge individualnosti bilo je doista, i ostalo, nekih jednakih crta, ali su se razvijale odjelito jedna od druge. Posebice su se razlike jačale primanjem drugojačijih vjerskih i kulturnih utjecaja. *Po stapanju sa stranim kulturama, iztočnom i zapadnom, svaki je narod ovdje na jugu izgrađivao na svome prostoru svoju posebnu kulturu i drugačije proživljavao svoj poviestni udes.*

Ali uza sav taj odjeliti razvoj Hrvata i Srba, pored različitih objektivnih činjenica u njihovu narodnom biću i nedostatka svake težnje za jedinstvom, nije u prošlosti došlo među njima nikada do

kakovih borba i obračunavanja. Oni su se kao dva duhovna i etnobiložka bića odvojeno razvijali na svome životnom prostoru i drugačije reagirali na svaku novu družtvenu ili kulturnu struju, pa i na takovu, koja je bila identična, kao što je na pr. bilo narodno načelo. Narodnim načelom postali su svi narodi sviestni o svojim posebnostima među drugim narodima, pa je svaki od njih htio na osnovu svoje prošlosti, svojih objektivnih činilaca, posebice jezika, izgraditi svoju kulturu na svome prostoru i na njemu organizirati svoju državu. Prema tome su narodi po narodnom načelu imali riešiti dva zadatka, jedan prema vani, a drugi u unutarnjosti: prema vani na način, da se mogu kao slobodne jedinice organizirati u svojoj državi i sa svojom kulturom uživati nezavisnost i slobodu, a prema unutarnjosti, da se na osnovu družtvenog načela u duhu jednakosti svih članova izvrši kulturno i družtveno prožimanje među njima u pravcu jednakih prava i dužnosti. Odmah pri prvoj pojavi kolektivnog narodnog načela u Europi kušaju ga Hrvati u divnom nesebičnom zanosu ostvariti na svome prostoru, i to u duhu narodne integracije svih južnih Slavena, pa su u tu svrhu mjesto narodnoga hrvatskog imena uzeli tuđe, ilirsko ime. Kada se uzme, da narodno načelo nije drugo nego sviestno oživljavanje prošlosti, to se ono moralo izvršiti pod poviestnim narodnim imenom, da se tako u samom imenu vidi povezanost naraštaja i njihova stvaranja. Čini se međutim, da su ilirski pokretači zbog pocjepkanosti hrvatskih zemalja i njihova vremenski dugog odvojenog razvoja bili smetnuli s uma onu unutarnju duhovnu povezanost, koja se uza svu vremensku odvojenost razvoja u njima uzdržala, pa mjesto da najprije ujedine hrvatske dielove, a onda da izpituju srodnost s drugim narodima na jugu, oni su obrnuto učinili; ali to nije našlo unutarnjeg odziva ni kod njih ni kod drugih naroda na jugu. Najprije su zajedničko ime ilirsko za jedinstvenu narodnost na jugu odklonili Srbi i Slovenci, a konačno su ga napustili i sami Hrvati.

Nuždu vlastite države kao vrhovni zahtjev narodnog načela najjasnije je uzreo i za nju se svim svojim duševnim snagama zalagao veliki sin hrvatskog naroda i jedan od najvećih u našoj poviesti dr. Ante Starčević.

Međutim neuspjeh hrvatskoga razvoja pod tuđim, ilirskim, imenom nije spriečio i drugi pokušaj, da se među susjedima, srodnim po jeziku, ostvari neko jedinstvo barem na kulturnom polju, i to pod jugoslavenskim imenom; ali ni taj pokušaj, kako su sami pokretači kasnije uvidjeli i priznali, nije uspio, jer je narodna duša tražila, da se kulturna samobitnost izgrađuje pod pravim narodnim imenom.

Konačno i nova jugoslavenska ideja, nastala prije i u vrieme prošloga svjetskog rata, koja je bila okupila mnoge duhove u nadi, da bi narodi na jugu mogli u jednoj državnoj zajednici očuvati svoja narodna bića i u toj zajednici nesmetano nastaviti svoj narodni i kulturni razvoj, nije uspjela, i to prvotno zbog neshvaćanja i egoizma srbskih stranaka. Dok su Hrvati, razočarani zbog

zapostavljanja u bivšoj Monarhiji, bili uvjereni i s pravom očekivali, da će u novoj državnoj zajednici njihova narodna prava biti očuvana i biti im omogućen slobodan razvoj, na drugoj se strani ujedinjenje uzelo kao sredstvo, da se hrvatski individualni razvoj spriječi i uništi. To neshvaćanje sa strane srbskog naroda imalo je za posljedicu, da su i oni Hrvati, koji su u tom ujedinjenju vidjeli svoj životni program, zabacili ideju jedinstva. Tako je među ostalima zabacio narodno jedinstvo i sam dr. Ante Trumbić, tvorac Riečke i Zadarske rezolucije i Krfskog pakta, i to, kako je meni pred svjedocima u Rogaškoj Slatini kazao nekoliko mjeseci prije svoje smrti, što su ga sve srbske stranke, dakle ciela srbska javnost, zabacile. Ne može biti narodnog jedinstva, rekao je on, kada su Srbi povlašteni, a Hrvati zapostavljeni, kada Hrvati nose veće terete, a Srbi uživaju veća prava. Ako oni ipak govore o narodnom jedinstvu, to su samo rieči, da sakriju pravu stvarnost, jer u državnom životu Hrvati su na svakom polju zapostavljeni, a to se ne bi dogodilo, kada bi oni istinski vjerovali u narodno jedinstvo i to na djelu pokazali.

Drugi je pak zadatak narodnog načela obrnut od prvoga, jer dok se u prvome narod kao izgrađena cjelina predstavlja među drugim narodima, po drugome se zadatku vrši u unutarnjosti svakoga naroda postupno izjednačivanje svih članova na osnovi načela družtvene pravde, i time se uklanjaju razlike među staležima, ali samo s pogledom na njihova prava i dužnosti. Po narodnom načelu je svaki stalež i svaki pojedinac jednakopravan član svoje zajednice, vezan jedinstvenošću duha i krvi. Ali kod toga treba imati na umu jasnu činjenicu, ma koliko pale razlike u pravima i povlasticama među članovima naroda, da nisu pale niti mogu pasti razlike u tjelesnom i umnom ustrojstvu među njima, pa kako iz tih nejednakosti nastaju nove nejednakosti, tako nema i ne može biti jednakosti među članovima istoga naroda. Onaj, koji bi tu jednakost htio provesti, morao bi prije svega ukinuti načelo slobode, to jest primarno prirodno pravo čovjeka, da se očituje prema svojim prirođenim umnim i duševnim snagama. Iz toga negativnoga prirodnog zakona o jednakosti sliedi drugi, pozitivan zakon, da djela članova istoga naroda ne mogu biti jednaka, i da će se u njima očitovati mnoštvo posebnosti u svim mogućim pravcima i savršenstvu. Uobće se kod toga može postaviti zakon, da se u svakom djelu ogleda i individualni pečat stvaraoca i obći pečat naroda, kojemu stvaralac pripada. Kako je ovaj posljednji pečat postojan, dotično kako su narodne osobine gotovo uviek stalne i nasljeđuju se iz naraštaja u naraštaj, to su one stalna komponenta i u individualnom stvaranju pojedinaca.

Ne mogu se i ne smiju dakle tvorevine jednoga narodnog staleža uzeti za jedini izraz narodnoga duha i samo u njima gledati narodna samonikla kultura, premda se ne može poreći, da imade staleža, kao što je kod nas seljački, koji je jače ukorienjen u svojoj zemlji i bliži duhovnom izvoru svoje vrste, a kao konzervativni

elemenat još i najuporniji čuvar preuzete baštine iz prošlosti. Zato se u njegovim duhovnim tekovinama: narodnim pjesmama, običajima, vjerovanju, nošnji, neposrednije vidi narodna samoniklost, ali sve to ne izključuje, da se i u stvaraocima neseljačkog staleža očituju baštinjene narodne osobnosti. Treba pak ovdje naglasiti i to, da stvaranja istinski velikih pojedinaca nisu abstraktne tvorevine njihove mašte niti su izvana ubačene u narod kao tuđe zamisli, već su ona često najsavršeniji izraz onoga, što je vjekovima narodna mašta zamislila, proživljavala, preobražavala i idejno izgrađivala, dok nije to uzreo kakav jači duh, na tome se nadahnuo i tu narodnu ideju uoblikovao u pjesmi ili pripovietci, ili uklesao na kamenu, li naslikao na platnu. Ovakova djela isto su tako narodna, po ideji samonikla i prožeta narodnim duhom, kao i djela primarnih narodnih slojeva, samo što su savršenija po zamisli i moćnija po izradbi. Može dapače ovakav pojedinac najjasnije izraziti do u tančine dubljinu narodnoga duha i biti najbolji predstavnik narodnog bića.

Ovim neodklonjivim razlikama, nastalima iz fizičkih i umnih nejednakosti narodnih članova, pridolaze još i nejednakosti iz zanimanja i odgoja stanovničtva, po kojima se stvaraju novi staleži i struje, koje su neodklonjiva posljedica različitih zanimanja i gospodarskosocialnog diferenciranja stanovničtva. Međutim prema osnovnim značajkama naroda, njegovu posebnom duhu i etnoložkoj vrsti ne niču staleži jedan iz drugoga, niti je narodni duh monopol jednoga staleža, već su njime jednako prožeti svi članovi naroda, bez obzira na to, kojemu staležu oni pripadaju. Isto tako i *rasne osobine narodnih članova nisu ograničene na jedan stalež, već po etnobiološkom nasljedstvu krvno srodstvo obuhvaća sve narodne staleže jednako. Staleži prema tome ne potječu jedan iz drugoga, već potječu izravno iz cjeline, u kojoj se nalazi izvor duhovnih i bioložkih snaga naroda.* Staleži vrše samo različite funkcije za ostvarenje zadataka cjeline, a kako se njihov rad upodpunjuje i jedan drugoga pomaže, to su oni upravo najbolji dokaz za duhovno narodno jedinstvo. Staleža je bilo uviek, s tom razlikom, da su staleži u prednarodno doba uživali povlastice, koje su nasljedstvom baštinili potomci, dok su staleži danas sastavljeni po slobodnom izboru i vrše različite funkcije u podjeli rada, pa kako oni potječu iz cjeline, tako i rade za cjelinu. Nisu staleži za to, da služe kakvom drugom staležu, već da služe cjelini, dakle i samima sebi. Staleži se s pravom mogu usporediti s granama na stablu, koje sve zajedno tvore jedan organizam i hrane se istim sokovima, i u njima se odrazuje zajednički život cjeline. Često puta nabačenu krilaticu, da jedan stalež predstavlja cio narod, ne treba pobijati, jer se protivi već iztaknutim osnovnim zakonima zajedničkog narodnog duha, kojim su prožeti svi narodni članovi, a protivi se to i krvnom srodstvu, koje po nasljeđu među članovima postoji. Konačno, takva tvrdnja se protivi i načelu neizopačene demokracije, jer ona stoji na jednakosti svih narodnih članova, pa bi odgovornost vođa pred narodom bila baš specifični dokaz idealne demokracije.

Ovo sam smatrao nuždnim iztaknuti baš zbog toga, što u političkim pitanjima nema trajne absolutne istine, kao što nema ni absolutnih vrjednota, već se prema prilikama mienjaju i preobražavaju, pa ne može ni jedna stranka, imala ona i pretežnu većinu u narodu, postaviti tvrdnju, da ona jedina predstavlja absolutnu istinu i da su samo njezini nazori o svietu izpravni i istiniti. Svakome je ljudskom umu posve jasna spoznaja o relativnosti istine, kao i o relativnosti vrjednota u političkim i socialnim pitanjima. Ako su pak absolutna istina i absolutne vrjednote nemoguće čovječjoj spoznaji, to se mora svakoj nacionalnoj skupini dopustiti, pa i nemala ona većinu, da zastupa svoje mišljenje i da se bori za svoje nazore. Ako demokracija ne cieni političku volju i mišljenje svake od njih i prieči im slobodno očitovanje, ona u tome slučaju nije demokracija, već absolutizam i samovolja. Budući da postoji samo relativna istina, to može i manjina, ako je tumač narodne duše, zastupati svoje mišljenje, koje dapače može biti stvarnije i istinitije, no što je kojiput mišljenje većine. To je navelo Ibsena, velikoga pisca, na gorku rečenicu, da je većina uviek u nepravu, jer ona često iz oportuniteta, častohleplja članova i probitaka svojih predvodnika ne ide, a kadkada i ne može ići, da postigne ostvarenje svih narodnih želja i potreba.

O relativnosti istine i o mogućnosti neizpravnog shvaćanja većine mogao bi se navesti bezbroj primjera, ali ovdje će se donieti samo jedan od najklasičnijih i najpotresnijih u poviesti čovječanstva, što ga prikazuje H. Kelsen:

U XVIII. poglavlju Mateјeva evanđelja prikazan je događaj iz života Kristova, koji zbog svoje jednostavnosti i lapidarnosti stila ide u najveličanstvenije stranice poviesti, a u njemu se najbolje vidi tragičan simbol relativizma i demokracije. Tu je prikazano vrieme uzkrsnih praznika, kada su Židovi doveli Isusa pred Pilata, obtužujući ga, da se prikazuje Sinom Božjim i kraljem židovskim. Pilat ga je ironično pitao, je li on zaista kralj židovski, a Isus je u najvećoj ozbiljnosti odgovorio, da jest kralj Židova i da je došao na sviet, da dade svjedočanstvo o istini, a svaki onaj, koji je od istine, sluša njegove rieči. Pilat nato, uvjeren o relativnosti zemaljske istine, upita ga, što je to istina, a kako je Pilat kao Rimljanin bio naučan na demokratsko mišljenje, dao je Isusov odgovor narodu na glasovanje. Pilat je naime prije toga izjavio, slušajući netemeljitost obtužbe protiv Isusa, da on kod njega ne nalazi nikakve krivice; no kako je bio običaj, da se o uzkrsnim praznicima oslobodi jedan od osuđenika na smrt, stavio je Židovima pitanje, da odluče, žele li da se pomiluje Isus, kralj Židova, ili tko drugi. Pučko glasovanje izpalo je protiv Isusa. Narod je jednoglasno zatražio, da se Isus pogubi, a Barabas oslobodi. Evanđelist dodaje tome glasovanju samo jednu rečenicu: da je Barabas bio razbojnik.*

Ne mislim ovim uzeti stajalište bilo protiv koje stranke, već sam htio iz ovoga primjera dvoje naglasiti: relativnost istine i neizpravnost mišljenja, da istinu može samo većina zastupati.

* H. Kelsen: Von Wesen und Wert der Demokratie, str. 103.

Sada još nekoliko rieči, da vas po dužnosti kao predsjednik izviestim o životu u Matici kroz minulu godinu, koja je imala uspjeha, književnih i gospodarskih, kako će vas o tome tajnici izviestiti, ali je imala i mnogo neugodnosti, što u najmanju ruku iznenađuje. Ako je ona bila prije, u doba beogradskih diktatura, proganjana zbog svojih hrvatskih nacionalnih težnja, dade se još shvatiti, jer se je u ono doba kušala pobrkati naša nacionalnost i stvoriti neka nova, a kako je Matica u svojim izdanjima naučno to pobijala, to su se beogradske vlade bile okomile na nju i pravile joj velikih šteta i neprilika. No zapostavljanje Matice u sadanje doba posve je neshvatljivo, kada i vodeća politička stranka kod nas zastupa kao i Matica načelo hrvatske narodne individualnosti.

Tako se Matica proglasuje, da se izdvojila iz naroda i da zastupa neke strane ideologije, te da je postala suha grana, a da paradoks takovih tvrdnja bude veći, to se čini sada, kada Matica najbolje cvate i kada je narodu dala više prinosa nego u bilo koje doba svoga života. Matica je dosada imala dva člana u odboru za Demetrovu nagradu, a sada joj je bez pitanja bilo jedno mjesto oduzeto. Banska vlast je podielila niz podpora kulturnim družtvima, pa i onima, kojima je bilanca bila aktivna, kao Akademiji, dapače je dala podporu Enciklopediji, privatnom poduzeću, samo je Matici podpora bila uzkraćena. Štoviše, nije joj bila podieljena ni ona podpora, koju joj je ban dr. Viktor Ružić davao za posljednje dvie godine pri diobi dobiti tiskare Narodnih Novina, gdje je Matica za tiskanje svojih izdanja uplatila milijunske svote, dakle je na tu podporu imala najveće pravo. Matica je izključena iz odbora za podjelu banovinske nagrade za najbolje književno djelo u godini, premda je ona najveća kulturna institucija i kao takova prvotno pozvana, da u taj odbor uđe.

Uza sve to zapostavljanje ove najveće hrvatske kulturne institucije, Matice Hrvatske, ne će ona sada, kao što nije ni prije htjela, odustati od napora i težnja za ostvarenjem našega narodnog načela i za izgrađivanjem naše hrvatske kulturne samobitnosti, jer je to njezin zadatak.

O KOMESARIATU U MATICI HRVATSKOJ

(11. siečnja do 11. travnja 1941.)

Banska Vlast Banovine Hrvatske svojom odlukom Br. 41 Pov. I 1941. od 11. I. 1941. — 13 dana poslije glavne godišnje skupštine M. H. — razpustila je izabrane odbore (upravni i nadzorni) Matice Hrvatske i uvela u Maticu komesara. Tim povodom uputio je predsjednik Filip Lukas ovo tiskano pismo.

Članovima i prijateljima Matice Hrvatske

Događaji ovih posljednjih dana u vezi s razpuštanjem upravnog i nadzornog odbora i postavljanjem komesara u Matici Hrvatskoj traže od mene, kao njezina sadašnjeg predsjednika, da kažem, šta se u Matici tako strašno dogodilo, da je moglo doći do ovakova čina.

Najprije da naša javnost shvati, o čemu se radi, treba donieti službeni akt Banske Vlasti, a zatim analizirati komentare režimske štampe, koji to razpuštanje odbora i postavljanje komesara opravdavaju pred javnošću.

Službeni akt veli o tome ovo: »Razpust odbora i postavljanje komesara usliedilo je zbog toga, što članovi razpuštenih odbora ne pružaju dovoljno jamstva za pravilan rad prema družtvenim pravilima, odnosno da njihov rad prelazi granice djelokruga, određenog im tim pravilima.« Kako se iz ove motivacije vidi, ne navodi se ni jedna činjenica, prema kojoj ne bi članovi pružali dovoljno jamstvo za pravilan rad prema družtvenim pravilima, da bi se iz nje mogao vidjeti uzrok tako krupnog zahvata vlasti u jednu našu najstariju kulturnu instituciju. Svaka obtužba mora da je i po zakonu opravdana konkretnim činjenicama, da i obtuženi može navesti svoje protudokaze, inače se time krši ustavno pravo čovjeka na samoobranu.

Postavljanje komesara 11. I. 1941. još je čudnovatije, što je glavna skupština — vrhovni forum Matice Hrvatske — 13 dana prije razpusta, 29. XII. 1940., primila izvještaje obaju tajnika, književnog i gospodarskog, jednoglasno na znanje, i po tome jednoglasno izabrala predsjednika i trećinu odbornika za dalje tri godine poslovanja i dala uzto odboru razrješnicu zbog izpravnog gospodarskog poslovanja.

Iza te skupštine uprava se nije još ni konstituirala, jer je trebala izabrati oba tajnika, pa tako novi odbor nije došao u priliku, da ne pruži jamstvo za pravilan rad po pravilima.

Iza ove motivacije Banske Vlasti dolaze razjašnjenja i opravdanja toga čina sa strane službene štampe, u prvom redu »Hrv. Dnevnika«. Dva su uvodna članka bila u tom listu napisana o tom pitanju; prvi 31. XII. 1940., odmah iza skupštine, a još prije postavljanja komesara, u kome uvodničar polemizira s nekim navodima moga govora, izrečenog na glavnoj skupštini, koji govor uobće nije bio štampan, pa čitatelji nisu mogli dobiti prema pravnom i etičkom principu »audiatur et altera pars« njegov sadržaj, da bi mogli iza uporedbe izreći pravilan sud o njemu. No k tome prigovoru članku, da se iz njega ne može dobiti uvid u punu istinu, dolazi i druga važna konstatacija, a to je načelno stajalište piščevo prema Matici Hrvatskoj, kao kulturnoj ustanovi. Uvodničar naime osporava Matici Hrvatskoj uobće značaj javne kulturne ustanove, uzpoređujući je s nakladnim družtvom židovsko-kapitalističke tvrdke Gece Kohna u Beogradu.

Uvreda je po toj uporedbi za Maticu velika, ali je još daleko veća, kada se analizira stilizacija same rečenice, a evo je ovdje doslovno: »Ništa ne pomaže pozivanje na veliku izdavačku djelatnost Matice Hrvatske, jer je na pr. i Geca Kohn najveći izdavač srbskih knjiga, pa ipak njegovo izdavačko poduzeće nije najveća kulturna i književna ustanova srbskog naroda.«

Jasan je smisao ove rečenice ovaj, da uvodničar Maticu Srbsku i Srbsku Književnu Zadrugu te ostale srbske kulturne ustanove luči od židovskog nakladnog izdavača Gece Kohna, jer dok mu je Geca Kohn za Srbe samo nakladnik, a ne kulturna i književna

ustanova srbskog naroda, Matici Hrvatskoj osporava karakter javne i kulturne ustanove, premda je i ona po pravilima i po zadaći posve jednaka spomenutim srbskim ustanovama.

Ovakovu uvredu na Maticu Hrvatsku nije bacio kakav tuđinac, već rođeni sin hrvatskog naroda (I. J.), i to u »Hrv. Dnevniku«, glavnom organu vodeće političke stranke kod nas. Ne mislimo ovime kazati, da bi tu uvredu odobrila Seljačka Stranka, već izražavam čuđenje, da je što takova moglo biti tiskano u organu stranke.

Ali uvodničar kod toga zaboravlja jedno, da ta uvreda, bačena na Maticu Hrvatsku, oduzimajući joj častnu ulogu javne kulturne ustanove, ne pogađa samo nju, već i sve ostale naše kulturne ustanove u zemlji. On ne zna, da je i »Jugoslav. Akademija« tiesno vezana s Maticom Ilirskom, s kojom je dapače i nekoliko godina bila organski povezana, a kasnije se je od nje odielila, pa se je Akademija posvetila čistoj nauci, a Matica se ograničila na liepu knjigu i naučna djela za široku narodnu obrazovanost. Iz Matice se također razvilo i »Družtvo sv. Jeronima«, koje je ograničilo svoj rad na izdavanje knjiga za puk u duhu etičko-religioznom. Tako je Matica Hrvatska bila pramaticom najvažnijih naših kulturnih ustanova.

A ne samo da uvodničar tom uporedbom vrieđa sve naše javne kulturne institucije, već vrieđa i sve one velike ljude, koji su u toku jednoga stoljeća stajali njoj na čelu i u njoj za narod radili, a to su među ostalima: Janko Drašković, Ljudevit Gaj, Antun i Ivan Mažuranić, Matija Mesić, Stanko Vraz, August Šenoa, Tadija Smičiklas, Dragutin Domjanić, Đuro Arnold, Vjekoslav Klaić, i množtvo drugih.

Uvodničar međutim vrieđa i braću Radiće: Stjepana, osnivača Seljačke Stranke, koji je i kroz Maticu širio u narodu svoje misli, a najviše pak vrieđa Antuna Radića, koji je kao tajnik Matičin radio u istom duhu i pravcu, kako su radili u Matici i svi ostali tajnici prije i poslije njega do danas. Oni bi svi bili prema uporedbi uvodničara »Hrv. Dnevnika« samo organi jednog židovskog poduzeća na dividende, a ne idejni pregaoci i kulturni radnici u izgradnji naše narodno-kulturne vrste. Konačno uvodničar vrieđa i samu hrvatsku javnost, jer je ona za tri naraštaja preko Matičinih djela dobivala i proširivala svoje znanje i bila sistematski odgajana u duhu narodne i kulturne samobitnosti. Uvodničar jedino ne vrieđa sama sebe, jer tko ovako vrieđa svoj narod, dokazuje, da nije u njemu ukorienjen.

U drugom pak uvodnom članku »Hrv. Dnevnika« od 13. I. 1941. pisac hoće da opravda uvođenje komesariata u Maticu, koji je u toku njezina stogodišnjeg života bio sada prviput zaveden.

Preko Matice je prošla bura absolutizma iz 50-tih godina prošlog stoljeća, a baš je vriedno ovdje spomenuti, da je u ono doba, godine 1851., Matica Hrvatska bila preuzela iniciativu za održanje sveslavenskoga kongresa u Varšavi, gdje bi se slavenska književna družtva bila bavila viećanjem o nekim kulturnim pitanjima, dakle bila je izrazito prešla na međunarodno polje. Ministar Bach se

bio upleo u to pitanje i spriečio održanje naumljenog kongresa, ali komesariata nije postavio.

Došla je kasnije i madžaronska era s Khuenom na čelu, a u Matici su tada djelovali narodni opozicioni ljudi, ali se u Maticu nije diralo, dapače su joj i podpore bile davane.

Došao je prošli svjetski rat, a Matica je zbog nedostatka radnika i rukopisa bila za kratko vrieme obustavila svoj izdavački rad, no i dalje je nezavisno živjela. Došli i beogradski diktatorski režimi: Živkovića, Jeftića i ostalih, i Matica stojeći čvrsto uz svoj narod, jedina među svim kulturnim družtvima, morala je izdržati velike navale i neprilike, ali joj nije bio nametnut komesar. Nisu ljudi u Matici, izlažući se vrlo ozbiljnim pogibeljima, radili da kome ugode ili da dobiju pohvale i priznanja bilo od koga, kao što nisu u svome radu bili ni od koga upućivani, već je njihov rad bio kategorički imperativ njihova uvjerenja, te njihove narodne sviesti i volje.

Ako je pak narod, osjećajući u njihovu radu očitovanje svojih želja i ideala, njihov rad odobravao, kao što je to učinio dne 30. X. 1935. i sam dr. Vladimir Maček, davši izjavu, »da je Matica Hrvatska jedino družtvo, koje je kroz sedam godina diktature imalo odvažnosti, da se odupre navali od strane režima i tako sačuva od ljage svoj hrvatski karakter«, bilo je to Matičinim ljudima najbolja potvrda, da je njihov rad stajao u suglasnosti s narodnim željama.

Matičini su ljudi i kasnije u svim pitanjima kulturnoga narodnog života ostali izvan stranaka i nad strankama, uvjereni, da samo takovim radom u Matici služe integralnim narodnim interesima, a posebice ih je na to upućivala činjenica, što baš građanski stalež, njih 95%, kupuje Matičina izdanja. U Matici su bile zastupane sve stranke, ali je njihov rad bio složan i homogen, najbolji dokaz, da se u njoj nije vodila politika. Ni jedan čin u Matici nije bio pokrenut ili izvršen iz političkih motiva, a to se najbolje može vidjeti iz zapisnika, u kojima se ogledava cio odborov rad. S ovakovim nadstranačkim radom Matica je postala obća narodna ustanova, a ne ustanova jedne stranke, pa je uviek odbijala i u interesu naše kulture morala odbiti svaki pokušaj, da bude eksponentom bilo koje političke stranke, jer netom bi na to pristala, prestala bi biti obća narodna ustanova. U Matičinu odboru, kako iztakoh, sjede predstavnici svih naših stranaka, a za ono, što oni osobno rade izvan Matice, ne odgovara Matica, a i nema pravo da se u to mieša, osim ako bi oni radili protiv obstanka hrvatskog naroda i protiv same institucije.

Baš time, što su ljudi u Matici stajali nad strankama, koje predstavljaju, svaka za sebe, samo jedan dio istine i svaka za sebe ostvaruje samo jedan dio narodnih vrjednota, pruža se time najbolji dokaz, da u Matici nije bilo stranačke politike, jer politika se očituje u težnjama stranaka za oživotvorenjem njihovih vlastitih i posebnih interesa, koje onda nastoje nametnuti cielom narodu.

Uvodničar Hrvatskog Dnevnika, da opravda postavljanje komesara u Matici, veli dalje, da je ona negda bila obća narodna

ustanova, a sada već nije, jer da su u nju ušli ljudi, koji u našem kulturnom životu ne znače ništa. Da je taj prigovor ništetan, a tvrdnja neistinita i uvredljiva, dosta je kazati, da u sadašnjem odboru od 21 člana sjedi 13 baš onih ljudi, koji su bili u odboru g. 1935., kada je dr. Maček dao Matici ono poznato priznanje. Od 9 članova književnog odbora — Matica naime izdaje liepu književnost i naučna djela — u njemu su danas zastupani: jedan naš najbolji romanopisac, dva odlična kritičara, jedan geograf, jedan etnograf, jedan lingvista kao urednik »Hrv. Revije«, jedan historik, jedan esejista, a ima dapače i nekoliko novelista, koji sjede u gospodarskom odboru. Logično je i posve opravdano, da Matičini ljudi, koji su izdržali težke kušnje u doba diktatura, da njoj očuvaju hrvatski nacionalni karakter, nisu mogli u Matičin odbor primati ljude, koji su u ono doba radili protiv hrvatskih narodnih težnja, a poglavito protiv same Matice i ljudi u njoj. Da su drugačije postupali, pokazali bi, da ne shvaćaju položaj, u kome se nalaze, i posljedice, koje bi za Maticu mogle kasnije nastati. Činjenica je, da su neki pisci u danima pogibelji za narod njega napustili i da su se time ogriešili o najprimitivniji zakon etike, jer kao sinovi svoga naroda oni su se morali za njegov obstanak boriti i uz najveće žrtve. Kad to nisu radili, etika nalaže, da nose za to i odgovornost, jer inače ne bi bilo razlike između dobra i zla, poštenja i nepoštenja. Ne radi se ovdje ni o mržnji ni o osveti, jer i vječna pravda kažnjavanjem opakih ne radi iz osvete, već upravo iz pravde, da svakomu daje ono, što zaslužuje. Pojedinac može i mora oprostiti uvredu, jer mu to religija nalaže, ali narod ne može i ne smije opraštati onima, koji su u danima pogibelji radili na njegovu propast. Predpostavivši naime, da bi i svi drugi narodni sinovi to isto učinili, hrvatskoga naroda danas ne b bilo, već bi ostala samo gomila ljudi kao tiesto za oblikovanje drugih naroda. Uostalom, kakovo jamstvo oni pružaju, da se ne će opet prema već dokazanom djelovanju iznevjeriti svome narodu i da ga ne će opet u najodsudnijim časovima njegova života ostaviti.

U tome ne može biti kompromisa ,jer bi s njime protunarodni ljudi dobili dvostruku nagradu za isto djelovanje; prviput od protunarodnih režima za ono, što su kao njihovo sredstvo protiv vlastitoga naroda radili, a drugiput, jer su tobože hrvatski književnici. Isto tako narodni ljudi bi bili dvostruko kažnjeni; prviput, jer su za narod patnje izdržali, a drugiput, što ih se izjednačuje u časti s onima, koji su hrvatsku čast blatili. Tako bi se vršila selekcija na gore.

Kako se iz ovih motiva vidi, Matičini ljudi su nju čuvali od natruha nenarodnih elemenata, da nju učine središtem uvjerenih nacionalnih ljudi u cilju ostvarenja naših kulturnih i narodnih težnja. Dakle Matičini ljudi nisu to radili iz kakova egoizma ili bilo koje materialne koristi, već iz uvjerenja, da samo tako mogu Maticu očuvati od novih trzavica, koje bi neminovno nastale, netom bi u nju ušli ljudi bez prave nacionalne orientacije. Ako pak Matica skrene s toga puta i ne bude nastavila rad u duhu hrvatske nacionalne ideje i naše kulturne integralne samobitnosti, onda bi

ona zaista postala nakladno društvo, a ne hrvatska institucija, pa bi mogla onda i hrvatsko ime izmieniti. To su razlozi, da u glavni odbor, koji je odgovoran za Matičin pravac, nisu mogli biti primljeni neki pisci, koje bi možda uvodničar želio vidjeti, ali to nije bila naša krivnja, već njihova. Sjećam se jednoga od njih, kako je u skupštini D.H.K. doviknuo Matičarima, da ne vrše svoje patriotske dužnosti, s očitom denunciantskom aluzijom na držanje Matice u doba diktatura, dakle u doba, kada je Vladko Maček stavio držanje Matice za uzor svim drugim kulturnim institucijama. Nekoliko drugih pisaca bilo je odmah iza prevrata napustilo hrvatski pravopis i prihvatilo ekavštinu, čime su pokazali, da nisu bili ukorienjeni u svome narodu, jer inače ne bi tako lako kidali veze s hrvatskom književnom predajom i otuđivali se našoj kulturnoj samobitnosti. Njihova nepovezanost s narodom pokazala se i u tome, što su odmah napustili i borbu hrvatskoga naroda za njegovu individualnost, a kod toga je jedan od njih otišao tako daleko, da je nazvao Stjepana Radića ludim i da ga treba strpati u ludnicu, i to baš onda, kada je cio narod bio okupljen oko njega kao predstavnika svojih težnja.

Međutim sama tvrdnja uvodničara, da moraju biti u odboru Matice Hrvatske samo književnici, protivi se izkustvu kod drugih književnih ustanova. Matica Srbska na pr., kojoj inače uvodničar ne poriče karakter srbske književne ustanove, nije uviek birala za predsjednika i za odbornike same književnike. Tako je prije imala za predsjednika Vrhovca, a sada je predsjednik g. Moč, a ni on ni drugi odbornici nisu izključivo književnici, a ipak častno vode tu važnu srbsku kulturnu ustanovu, i nitko im zbog toga sa srbske strane ne prigovara. Vriedno je i to spomenuti, da baš veliki dio odbornika u Matici Srbskoj redovito stoji u opreci s postojećim režimima, pa i sa današnjim, a ipak na njezine skupštine dolaze i ministri, te pomažu rad te narodne institucije, jer vođeni nacionalnom idejom, a ne stranačkim interesima, gledaju u njoj jedno žarište srbskoga kulturnoga stvaranja.

Pronose se glasovi, a razširila ih je režimska poluslužbena štampa, kojoj su se pridružile i neke druge novine kod nas, takozvane »slobodne«, da je u novčanom poslovanju bilo u Matici nereda i da je zbog toga bio pozvan na odgovornost gospodarski tajnik dr. M. Starčević, a to je sve neistinito i zlonamjerno ubačeno u javnost, da se opravda komesariat. Poznajem dobro g. I. Pupića, Matičina blagajnika, te gospodarskog tajnika dra. M. Starčevića, kao i ostale članove gospodarskog odbora, te sam siguran, da takovi ljudi nisu kadri počiniti bilo koji neuredan čin u tom pogledu. Meni je dapače vrlo milo, da se sada izpituju blagajnički poslovi sa strane stručnjaka, da se ustanovi korektnost njihova poslovanja. Revizioni odbor je svake godine točno pregledavao Matičine račune i na Matičinim skupštinama o tome izvješćivao utemeljiteljne članove, te je predlagao razrješnicu odboru u tom pitanju, a siguran sam, da je to činio iza točna i savjestna pregledavanja računa. Pronose se također u javnosti glasovi o meni,

da se navodno držim Matice jedino zbog nekih velikih prihoda, koje ja odatle crpim, a ja ovdje javno tvrdim, da ne samo što nisam imao materialne koristi od Matice, već samo štete, ne uzimajući u račun dragocjeno vrieme, koje sam mogao upotriebiti u druge poslove, koji bi mi mogli donieti materialne koristi.

Čujem također, da se pronose viesti, da su u Matici nađeni neki letci kod nekih namještenika. Možda je to i istina, ali ako je tako, zar je tome kriva uprava ili odbor? U Maticu dolazi mnogo ljudi, a tko može od uprave Matičine tražiti, da vodi kontrolu, odakle su tu došli letci. To se može dogoditi posvuda, a i događalo se i po drugim uredima, ali za to ne mogu biti odgovorni ljudi, koji za to nisu znali niti su to mogli spriečiti. Ako je pak koji od namještenika zaista prekoračio granice dopuštena, neka se takav namještenik pozove na odgovornost, a ne odbor ili institucija kao takova, koja s time nema ništa zajedničko. Ja međutim nisam bio kod primopredaje, kako to zakon traži, pa ne znam, jesu li tu nađeni letci, i kakav im je sadržaj. Nedavno je na pr. hrvatska javnost bila poplavljena nekim letcima iz Maribora, a po svemu izgleda, da su ovdje u Zagrebu sastavljeni, a ta nezdrava pojava nastaje zbog toga, jer nema kontrole javnosti, koja bi ih sa slobodom štampe onemogućila.

Ne stoji tvrdnja, da bih ja na Matičinim skupštinama u mojim govorima polemizirao sa strankama, jer sam samo izticao u duhu narodnog nacionalnog principa, da su stranke samo grane na istom stablu i dielovi jednog organizma, hranjene istim sokovima, te da u njima dolazi do izražaja zajednički život. Nacionalno pravo je neosporno pravo »a priori« ciele nacije kao organizma, a nije rezultat »a posteriori«, vezan uz socialnu strukturu naroda i dat najbrojnijem staležu u njemu.

Baš to izticanje nacionalnoga principa u mojim govorima najbolji je dokaz, da oni nisu imali stranačko obilježje, već su bili osnovani na etičkoj i kulturnoj osnovici. Nacionalnost, kako iztakoh, ima u vidu dobro ciele naše zajednice, a ne jedne stranke. Zajednica pak, kako joj samo ime kaže, ne znači jednoličnost i jednakost među članovima, već povezanost među njima i raznolikost. Zajednica upravo predpostavlja razlike među subjektima, ali i duhovnu sponu, da se preko tih razlika prieđe u cilju očuvanja zajedničkog bića i svih onih značajka, koje su njima svima jedinstvene, kao jezika, kulture i prava slobodnog samoodređenja. Jedan narod može samo ondje postojati, gdje je u različitim karakterima i djelovanju zajednički osjećaj i volja da oni svi hoće u toj zajednici ostati.

Ali ta volja zajednice, da na svakom području izgradi svoje osobine, svoj vlastiti kulturni i politički život, i da na svome prostoru bude slobodna i nezavisna, ne uključuje težnju, da se drugim narodima, pa i brojem manjima, to isto pravo zanieče, već nasuprot nacionalna ideja kao etička ideja upravo uvjetuje, da se i svaki drugi narod može razvijati slobodno prema svome narodnom duhu. Nacionalnost i kultura nisu monopol jednoga naroda,

niti se sva istina izcrpljuje u njihovu kulturnom stvaranju, već svaki narod prema svome potencialu stvara svoja dobra i svoju istinu, koja odgovara njegovu duhu. Ako se pak drugačije radi, onda težnje tih hegemonističkih naroda idu u hipertrofiju i u nezdravi egoizam i uništavaju harmoniju među narodima.

Ali s ovim naglašivanjem našega nacionalnoga principa imao sam u vidu još i naše poviestne, državno-političke i kulturne prilike. Hrvati su, naime, stjecajem poviestnih sila i zbog geopolitičkih prilika svojih zemalja bili podieljeni kroz vjekove u nekoliko odvojenih skupina. Tako su banovinski Hrvati, živeći u podunavskom bazenu, stvarali svoja kulturna dobra u simbiozi sa susjednim narodima, posebice s njemačkim, a politički su bili vezani uz državne tvorbe toga velikoga prostora. Dalmatinski Hrvati su kao dio mediteranskih zemalja primali utjecaje iz čitavoga kompleksa mediteranskog stvaranja i zbivanja, dok su državno-politički stajali u okviru druge države. Bosansko-hercegovački pak Hrvati (muslimani i katolici) stajali su za više vjekova u okviru orientalne države, i tako su u sva tri diela drugačije proživljavali svoj udes i bili dionici različitog poviestnog i kulturnog zbivanja, te nisu mogli imati jedinstvenu povezanost u radu i težnjama. Njih dakle u današnji zajednički život nije mogao potaknuti zajednički poviestni udes, koji je inače najbolji povezač razstavljenih dielova, kada ga uobće za više vjekova nisu imali. Njih dakle nije mogla povezati zajednička predaja, slava ni zajednički priegori i patnje naraštaja, kada je svaki od njih imao drugačiju predaju. Njih nije mogla povezati ni zajednička socialna struktura, ni zajedničko proživljavanje, jer su i u tome postojale velike razlike između tih dielova. Njih jedino može povezati u cjelinu i iz njih stvoriti hrvatsko narodno jedinstvo nacionalni princip.

Tako su Hrvati bili različitim udesom odvojeni, kulturnim stranim utjecajima izdiferencirani, posebnim predajama nesljubljeni i neizjednačeni, u socialnoj strukturi nehomogeni, rasnim primjesama izpremiešani, a na osnovu svih tih bitnih razlika bile su među njima jake centrifugalne sile, koje su bile u stanju, da im i volju skrenu u različite pravce. U to je došao nacionalni princip, kao najjača ujedinjujuća snaga, da im sve te razlike postupno oslabi i izbriše, da im latentne objektivne značajke oživi i stavi u pokret, da ih tako sljubi i poveže kao sinove istoga naroda u jedinstvenu cjelinu.

Kada sam o nacionalnom principu govorio i njega kao vrhovni zakon o našem razvoju izticao, htio sam ojačati volju svih dielova o nuždi našega hrvatskog narodnog jedinstva. Kod toga treba imati pred očima i ovo: Narod je, istina, duhovna zajednica, ali narod je u stvari ono, što on hoće da bude, i tu ne pomaže ni jezik ni geografija, ni zajednički udio, ni samonikla kultura, ni zajedničko podrietlo, jer nacionalni osjećaj nastaje zajedničkom sviešću u vezi sa zajedničkom voljom. Volja pak odlučuje u posljednjem redu o nacionalitetu. Istina, ta volja ne nastaje iz ničega i u praznom prostoru, već ima svoj korien u uspomenama prošlosti i u

žrtvama za zajedničku stvar, dakle u zajedničkoj slavi i patnjama kao i drugim objektivnim činjenicama, krvi i duhu, ali poglavito u želji i volji naroda, da svi članovi hoće uz najveće napore i žrtve da zajednički žive.

Nacionalni princip je danas osnovna ideja, a možda najjača u razvoju čovječanstva, te se ni jedna druga ideja ne može s njome u dinamici uzporediti. Narodi naime, došavši do sviesti o svome narodnom biću, vide, da samo po toj ideji, pozivajući se na samoodređenje naroda, mogu spasiti svoju slobodu i nezavisnost. Oni dalje vide, da samo na toj osnovici njihova kulturna stvaranja ne će biti pobrkana i izgubljena u stvaranjima drugih naroda, već da će nositi njihovo vlastito individualno obilježje; oni vide, da samo na osnovici te ideje mogu izgraditi podpunu svoju kulturu i svoju državu, zato je nacionalna ideja zatalasala sve narode od Irske do Kitaja, pa ne može ni nas mimoići.

Ove sve momente bio sam dužan kazati članovima Matice Hrvatske i hrvatskoj javnosti, da se iz njih vidi, da nema nikakove krivnje na Matičinu radu ni u mojim govorima za postavljanje komesariata, jer smo samo vršili našu kulturnu misiju i nastojali ojačati hrvatsku nacionalnu sviest i ništa drugo.

Matica bila je financijski sređena; računi su u njoj izpravno i savjestno vođeni, izplaćen je bio milijunski dug, prištеđena velika svota u gotovom i u potraživanju, a da je Matica izgubila veliku svotu u vezi s profesorskim domom nije bila krivnja na gospodarskom tajniku, ni na gospodarskom odboru, već na nekome drugom, o čemu će, vjerujem, dati izvještaj sadanji izpitivači Matičinih financijskih prilika.

Međutim mogu uztvrditi bez pogrješke, poznajući prošle gospodarske prilike u Matici, da ona nikada nije bolje ekonomski stajala nego sada, kada joj je bio uveden komesariat. Tako je na pr. u bilanci za godinu 1939. bio izkazan primitak od 2 milijuna dinara, dok je pred dvadeset godina bio primitak samo od nekih 150.000 dinara. Jednaki je bio polet i s Matičinim kulturnim stvaranjem, pa je ona u ovim posljednjim godinama davala narodu knjiga kroz jednu godinu toliko, koliko je Matica Ilirska dala kroz cielo doba svoga života za 32 godine. Pred ovom stvarnošću sva protivna kritika pada u vodu. Ponosan sam, da se ovaj polet u Matici izvršio za moga predsjednikovanja.

Kod ovakvoga stanja mogu konačno zaključiti ove moje redke, da je naša savjest čista i da smo, ja i odbor, savjestno izvršili naše dužnosti, te mirno čekamo narodni sud i sud poviesti, koji je uviek pravedniji od života i koji će konačno svakome dati ono mjesto, koje zaslužuje.

F. Lukaš

RAD MATICE HRVATSKE

ZA HRVATSKU NARODNU I DRŽAVNU MISAO

Govor na glavnoj godišnjoj skupštini dne 8. ožujka 1942.

Mi smo se danas ovdje okupili, da izvršimo našu dužnost: odbor, da vas izviesti, što je kroz prošlu godinu učinjeno, da naša kultura bude obogaćena novim književnim prinosima, a zatim, da budete izviešteni o financijskom poslovanju i gospodarskom stanju Matice, vi pak, da izvještaj odborov saslušate, da kažete o njemu vaše mišljenje, da nam dadete savjete i upute, što bi se još moglo učiniti, da izgradnja narodne kulture bude bolja i savršenija. Kod ovoga posla treba da lebdi pred očima nama i vama utvrđena istina, da ni politički ni gospodarski uspjesi ne bi još opravdali obstanak jednoga naroda, kada on ne bi svojim kulturnim prinosima dao dokaze, da opravdano drži svoje mjesto u obitelji čovječanstva.

Veličina naroda i njihova uloga nije nikada bila razmjerna broju stanovnika niti veličini prostora od naroda zauzeta, već kulturnim dobrima, što su ih oni od sebe dali i iza sebe u baštinu ostavili. Tako mnoge brojem velike narode, one koji nisu objektivirali svoga duha u traženju istine (spoznaja, nauka), liepa (umjetnost — književnost) i dobra (etika — socialna pravda), dakle nisu stvarali kulturna dobra, ili su ih stvarali u maloj mjeri, poviest samo spominje, dok su neki narodi, maleni brojem, ali veliki svojim tvorevinama uma i duha, ostali vječni, i oni danas žive ne samo u našoj uspomeni, već i u našim djelima, ukoliko smo od njih primali izravno, a da možda ni sami toga nismo bili sviestni.

Ovoliko samo prije ikakva drugoga stvarnog razlaganja kao pripomena o prednosti kulture pred svakom drugom ljudskom djelatnošću.

Danas pak, prije našega izvještaja i vašega suda o našem kulturnom i gospodarskom radu u Matici, imperativno se nameće nama svima druga važna dužnost, da posvetimo nekoliko misli velikom poviestnom djelu, uzkrsnuću Nezavisne Države Hrvatske.

Hrvatski narod je državni narod, a kao takav je i poviestni narod, jer prije svoje države nije mogao urezati u punom obsegu u vremenu, prostoru i zakonodavstvu pečat svoga narodnog bića, niti svestrano biti gospodar svoga životnog prostora. Istina, hrvatski je narod i prije svoje države, još u svojoj plemenskoj organizaciji, dao znakova svoga bivstvovanja, kao i dokaze svojih duhovnih vlastitosti. Te vlastitosti, u prvom redu religioznost, osjećaj za pravdu, čovječnost i ljubav za slobodu, prate hrvatski narod u njegovu razvoju do današnjih dana. Te osobine provijaju kroz cielu hrvatsku prošlost, tako Zvonimir u svojoj krunitbenoj zavjernici obećaje, da će biti pravedan (»in omnibus, que ad rectitudinis statum congruunt... me aecquum axchibeam...«, da će gojiti pravicu (justitiam excolam), te da će štititi slobodu svojih podanika (»hominum venditionis contradicam«). Vladar u staroj hrvatskoj državi bio je, po izvodima povjestničara Franje Račkoga, čuvar zakonitosti i poredka, te bio odgovoran zakonu i državnom poredku.

U tom duhu čovječnosti radio je i hrvatski Dubrovnik, kada je prvi među europskim državama već u početku 15. stoljeća (1416.) ukinuo, nekoliko stotina godina prije zapadnih europskih država, trgovanje robovima. Sam čin je velik, ali motivi njegovi su još značajniji. Promišljajući, zaključuje veliko vieće svoju odluku, »da je takova trgovina sramotna i opaka, te protivno svakoj čovječnosti, da se ljudski stvorovi, stvoreni na sliku našega Stvoritelja, prodaju poput niemih životinja«.

Te vlastitosti težnje za slobodom u vlastitoj državi, pravde, čovječnosti i zakonitosti bile su tako srasle s hrvatskom dušom, da je njihovo kršenje izazivalo odpor i bune, a od mnogih drugih najtipičnija je ona pod vodstvom Matije Gubca. Za svoje »pravice« borio se i umirao hrvatski seljak, »naše pravice« još su i danas simbol hrvatske narodne duše.

Te hrvatske vlastitosti pravde, slobode i čovječnosti provlače se kao zlatna nit kroz cielu našu prošlost i njima su prožeta sva naša duhovna stvaranja. Najveći naši pjesnici — da samo ovdje spomenem neke od njih, Gundulića, Kačića i Mažuranića — ovjekovječili su u svojim djelima borbu za pravdu i slobodu. Narod pak, treba ovdje naglasiti, ne propada, ako padne pod tuđu vlast — što je najbolje dokazao onaj dio hrvatskog naroda, koji je izišao izpod višestoljetne osmanlijske vlasti nedegeneriran — već narod propada, ako izgubi svoje vlastitosti, koje čine sadržaj njegova duhovnog bića.

Nezavisna hrvatska država pod udarcima mletačke ekspanzije na moru, a madžarske na kopnu, nije se mogla osamljena održati, već se prislonila na susjednu silu u Podunavlju, najprije u obliku personalne unije, a kasnije i realne; ali ma koliko hrvatske zemlje bile razdrobljene, njihov teritorialni kontinuitet nije nikada bio prekinut, niti je djelovanje hrvatskoga sabora ikada prestalo, već su se na njemu stvarali zakoni za hrvatski narod, nezavisno od svake druge zemlje, s kojom je Hrvatska stajala u državnoj vezi. Bilo je, istina, zadiranja u ta hrvatska vrhovnička prava, ali nikada narodni odpor nije bio skršen, ni težnja za samostalnošću oslabljena.

Tako je odmah na početku unije s Ugarskom ustao protiv nje oružanom snagom Petar Svačić, a kasnije, s ovoga i s onoga našega autonomnog prostora, dizao se ovaj ili onaj velikaš za njezinu nazavisnost, dapače su nezavisnu državnu ideju bili kroz neko vrieme proveli ban Pavao Šubić, gospodar Bosne, i bosanski kralj Stjepan Tvrtko, dok su za nju poginuli Petar Zrinski, Krsto Frankopan i mnogi drugi. Koliku su samosviest pokazali Hrvati u obrani svoje na najmanji obseg svedene domovine, dokazuju izreke bana Petra Erdedija, koji je još u početku 17. stoljeća kazao, ciljajući na presizanje Ugarske u hrvatska prava: »Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone«. Ideja hrvatske državne nezavisnosti bila je uviek živa, pa je nisu mogli izkorieniti ni najteži progoni, jer su se uviek u narodu rađali heroji, koji su se za nju žrtvovali i umirali.

Konačno iz vjekovnih borba ciele naše zajednice, koja je progovarala kroz najbolje svoje sinove, ta ideja je ne-

davno postala djelom i ona je ostvarena, a mi smo njezini svjedoci i dionici. Do nas je pak, da je izgradimo onako, kako odgovara našoj duhovnoj substancialnosti, u prvom redu, da je izgradimo na načelima slobode, pravde i čovječnosti, na kojima je bila izgrađena i sredovječna hrvatska država. Istom tada moći će se kazati, da se u njoj ostvarilo djelovanje velikih sinova naše prošlosti: Tomislava, Petra Krešimira Velikoga, Petra Svačića, Pavla Šubića, Stjepana Tvrtka, Matije Gubca, Petra Zrinskoga i Krste Frankopana i mnogih drugih velikih sinova, preko kojih je hrvatski narod u prošlosti progovarao. Nadasve, time su se ostvarili ideali dra. Ante Starčevića, učitelja i otca domovine, kao i Stjepana Radića, seljačkog ideologa, uzornog organizatora i bezprimjerno prodornog širitelja svojih misli.

Dr. Ante Starčević je, analizirajući našu poviest, bistro vidio, da narod bez države ne može biti gospodar u svojoj zemlji i da nije posve slobodan, jer ga tuđinska volja sputava; da ne mogu doći do izražaja sve njegove duhovne osobine, jer ih drugi nadzire i sprečava njihovo puno očitovanje; da ne može doći do izražaja ni njegovo kulturno stvaranje, jer je izkrivljeno i upućivano u krive staze; uobće da narod ne može doći do očitovanja svojih duhovnih snaga ni u kojem pravcu, dok nije podpuni gospodar u svome domu i dok nema svoje države, u kojoj on sam odlučuje.

Istom u državi znade narod što hoće, jer dok se narodi rađaju iz mîta, države se stvaraju na načelima.

Druga je pak ličnost Stjepan Radić, koji je kod tadanje klonulosti i pocjepkanosti stranaka povukao seljačtvo u borbu, istina, prvotno da ono dođe do svojih punih socialnih i političkih prava, ali do kojih može doći samo u svojoj državi, pa je stoga i on izravno i neizravno i sam graditelj hrvatske države. Što je on htio cielu našu zajednicu, u kojoj seljačtvo čini pretežnu većinu, izgraditi u posebnu individualnost sa seljačtvom kao jezgrom i glavnim činbenikom, ne umanjuje, već dokazuje njegovu poviestnu državotvornu misiju. Da su pak taj njegov rad neprijatelji našega naroda tako i shvatili, dokazuje njegova smrt, jer nisu ga ubili zato, što je tražio seljačka prava — jer bi ga u tome i oni sami pomagali, da tako socialnim programom ometu hrvatsku

državnu ideju — već su ga ubili zato, što su u njemu opravdano gledali predstavnika hrvatskih narodnih težnja.

Umrli su jedan i drugi, Starčević i Radić, a da svoga cilja ne postigoše, ali ostaviše preveliku baštinu, koja nije mogla propasti, jer svi Hrvati, ma kakvo bilo njihovo socialno gledanje, ma kako narodne skupine i pojedinci mislili o političkim i gospodarskim pitanjima i stranačkim programima, u jednom su ipak svi složni, da hoće da budu slobodni i nezavisni, te da hoće da sami upravljaju svojom zemljom i svojom sudbinom, a to mogu samo u svojoj vlastitoj državi.

Nezavisna Država Hrvatska je konačno ostvarena, ali ne osvajanjem tuđe zemlje, već oslobođenjem svoje vlastite na poviestnoj i etničkoj osnovi, pa iako ne još u cielom njezinu obsegu. Ja taj čin razmatram ovdje s poviestnoga gledišta i vidim u njemu pokretnicu u našem narodnom životu, koja će se istom kasnije moći pravo ocieniti, kada to veliko djelo bude konačno završeno. Narod je organizam, a država je organizacija i sredstvo naroda, pa je bilo naroda i bez države, ali narod, koji ne ide za tim, da osnuje svoju državu, i koji nije kadar uložiti sve svoje snage i dati sve žrtve da se taj posljednji, ali najbitniji elemenat narodne samobitnosti ostvari, taj narod krije u sebi klice propasti. U organskom spoju između naroda i države narod ostaje sviestan o svojoj pravoj samobitnosti. U vlastitoj državi, treba ovdje to posebno iztaknuti, izgrađuje se samohrana, svestrana i prava narodna kultura, u kojoj se u cielosti ogledava narodni duh.

Hrvatski narod duguje svim svojim predhodnicima, kao i suvremenim borcima za hrvatsku državu, veliko priznanje; on se bezbrojnim žrtvama i mučenicima klanja, a živim ostvariteljima toga djela izkazuje svoje najveće štovanje i zahvalnost. Odbor Matice Hrvatske je zaključio, da se dru. Anti Paveliću, koji je u posljednjoj fazi borbe prikupio sve niti tih narodnih želja i kao borac stajao na čelu svih narodnih težnja, te konačno u ovo doba težke svjetske krize narodne želje priveo u djelo i postigao ostvarenje Nezavisne Države Hrvatske, izkaže na glavnoj skupštini Matice Hrvatske, prvoj iza državnog osnivanja, najveća čast, te da se zamoli skupština, da mu u znak priznanja izkaže svoju odanost i zahvalnost i da mu odbor to pismeno saobći. Uvjeren sam, da će to glavna skupštna jednoglasno i s oduševlje-

njem prihvatiti. (Skupština se diže i uz burno odobravanje prima priedlog predsjednika).

Matica Hrvatska je sa svoje strane misao narodne nezavisnosti uviek podržavala, svoje čitatelje u svojim edicijama na nju upućivala, izdajući nekoliko cjelovitih posebnih djela o poviesti hrvatskog naroda, čime se narodu otvarala njegova prošlost i narod upućivao, da i u sadašnjosti izgradi svoju državu. Treba imati na umu, da narod ne propada, dok goji živo svoju tradiciju, jer samo onaj, tko znade, što je jučer bio, znade također, što je danas i što hoće da bude sutra. Zato je u doba Jugoslavije bila hrvatska poviest zabačena i u školama krivo prikazivana, da narod zaboravi ili zamrzi prošlost, a mjesto nje se po školama nametale srbske tradicije, koje nikada nisu organski bile naše, niti je u njima hrvatska duša progovarala.

Hrvatski narodni ljudi vidjeli su u tome pogibelj, da se hrvatska poviest pobrka i sviest o našoj narodnoj posebnosti izgubi, pa se Matica stavila svima na čelo, da to spriеči. U posljednjih trinaest godina bili su se oko nje okupili svi slobodni duhovi i u njoj se gojila živa sviest hrvatskog rodoljublja. Kako je osnovno načelo svake nacionalnosti, da se sve česti naroda najprije okupe u narodnu zajednicu, a onda, da zajednica na osnovi poviestnog prava na svoj teritorij i narodne volje dobije svoju državu, to sam, u svakom govoru na glavnim skupštinama i gotovo u svim mojim člancima o tom pitanju, u bezbroj varianata dokazivao na osnovi etnobioložkih i psihičkih momenata, predaje i kulture, da su Hrvati poseban narod, drugačiji od svakoga drugog naroda, a posebno da su Hrvati i Srbi dvie različne narodne individualnosti.

Godišnje glavne Matičine skupštine — na koje su dolazili prokušani rodoljubi, i to uviek isti — pružale su Matičinim ljudima najbolju priliku, da pridignu duhove i učvrste naše ideale. Kod govora o hrvatskoj kulturi izticala se redovno činjenica, da se u njezinoj posebnosti ogledava i individualnost naroda, koji je stvara, jer svaki narod po svom duhu daje i svojoj kulturi uviek vlastito obilježje.

Proglasili su nas »antidržavnima« — a znamo, šta je to značilo u ono doba — plaćena su nas pera napadala po režimskim novinama, poticali su policiju na uredovanje, plienili naše časopise i knjige, vršili pretrage u Matici, štampali brošure s izričitim denunciantskim sadržajem i svim mogućim objedama, ali sve to nije pomoglo. Ne samo to, nego su sudu za zaštitu države anonimno poslali tužbu, da Matica krivo vodi računske knjige i sakriva svote, koje šalje emigrantima iz Hrvatske u inozemstvo. Znamo, šta je i ovakva tužba značila u onim vremenima. Mi smo i dalje koračali bez straha našim putem, uvjereni, da vršimo našu dužnost i da će nam vrieme dati pravo.

Matica je okupila oko sebe svu napredniju mladost, organizirala pododbore, koji su tu ideju narodne posebnosti posvuda na sastancima i u književnim redovima utvrđivali. Tu našu zadaću nam je olakšavalo, dapače pomagalo, beogradsko vladanje u hrvatskim zemljama, koje je u duhu i u smjernicama svoje srbske ideje smatralo hrvatske zemlje dielom Velike Srbije, a hrvatski narod plemenom srbskoga naroda, što je među ostalima učio i uvaženi srbski učenjak Jovan Cvijić i na jednoj geografskoj karti uvrstio hrvatske zemlje u okvir srbskih zemalja. Na osnovi te velikosrbske misli bilo je udešeno i djelovanje beogradskih vlastodržaca u hrvatskim zemljama, da na svim poljima hrvatsko ime i hrvatsku misao unište, Hrvate sa svih područja javnoga života iztisnu, njih većim teretima osiromaše i tako provedu zasnovanu Veliku Srbiju.

Nije bilo područja, na kome Hrvati nisu bili zapostavljeni; nije bilo sviestnog Hrvata, koji nije osjetio u svojoj časti, položaju i imovini zapostavljanje. Na posjede, otete agrarnim reformama hrvatskim velikašima, dapače i jednom katoličkom biskupu, dovedeni su s balkanskog prostora srbski četnici i drugi grčkoiztočni živalj, i tako se Hrvatima otimao pradjedovski posjed i oni sistematski iztiskivali s njihova životnog prostora. To iztiskivanje Hrvata iz Sriema i Vojvodine našlo je odjeka i u jednom naučnom djelu o »srbskoj Vojvodini« (Novi Sad, 1939.), u kojemu se nalaze prilozi mnogih srbskih učenjaka i stručnjaka. U uvodu dokazuje poznati srbski stručnjak Pavle Vujević, da teritorij »srbske Vojvodine« ne smije ostati onakav, kakav je u poviesti bio, već dapače treba da se na etničkoj(!) i geopolitičkoj(!) osnovici proširi prema zapadu, te da obuhvati cio prostor, što leži iztočno od gore Mečeka, Papuka i Dilj-gore! Tako bi toj

etapi u stvaranju Velike Srbije pale žrtvom i bile odtrgnute od Hrvatske Baranja i gotovo ciela Slavonija, a teritorij Hrvatske bio bi sveden na cigle tri okrnjene županije! Ne ulazeći u pitanje t. zv. Vojvodine, navodimo ovaj primjer, koji karakterizira srbsku nauku i ujedno pokazuje njihove namjere u našem narodnom i poviestnom prostoru. A s tim otvorenim programom, da se razdrobi i uništi Hrvatska, slagala se i njihova gospodarska politika u Jugoslaviji.

Da se Hrvati osiromaše, nametao im se veći porez, a taj se nije trošio, da se digne blagostanje njihove zemlje, da im se urede putovi, sagrade željeznice, presuše baruštine, reguliraju rieke, podignu škole i da se tako hrvatskim novcem digne duhovna i materialna kultura hrvatskoga naroda, već se taj novac ulagao u srbskim krajevima, da se ondje posagrade željeznice, tvornice, ceste i dignu neboderi u Beogradu, neki sa stotinama milijuna državnog novca. Za samu beogradsku luku investirala se tolika svota, koliku država nije utrošila u doba srbijanskog vladanja za sve dalmatinske luke.

Hrvatsko ime je bilo proganjano, a ovdje ću spomenuti samo jednu činjenicu u tom pravcu, da se vidi mržnja na hrvatsko ime. Matičin časopis »Hrvatska Revija« bila je zaplienjena, jer je na jednom mjestu u njoj bilo spomenuto zemljopisno ime »Hrvatsko Zagorje«. Isto tako službeno je bilo promienjeno zemljopisno ime »Hrvatsko Primorje« i zamienjeno imenom Gornji Jadran, premda je prema smještaju toga prostora taj naziv posve neizpravan. Ali, dok se zabranjuju i sami geografski pojmovi, što su bili vezani s hrvatskim imenom, dotle se u svim školskim knjigama govorilo o Macedoniji kao Južnoj Srbiji, koja prije nije bila ni na jednom zemljovidu pod tim imenom zabilježena. Uobće, za 23-godišnjega vladanja u hrvatskim zemljama, ne ostaviše srbijanske vlasti ni jednoga spomenika, iz kojega bi se vidjelo, da su one vodile brigu o napredku hrvatskih zemalja i radile za dobro hrvatskoga naroda.

Kako pak narodno jedinstvo predpostavlja jednaka prava i jednake dužnosti, dok su se nasuprot pod svim beogradskim vlastodržcima davala Srbima i grčkoiztočnjacima veća prava, a Hrvati se u svemu zapostavljali, to su najbolji dokazi, da same srbijanske vlasti i srbijanske stranke nisu u

narodno jedinstvo vjerovale, a samo su ga spominjale, da sakriju svoje prave nakane, zavedu naivnike, lakše provedu obezpravljenje Hrvata, prikazujući ih separatistima i tako provedu svoje velikosrbske želje.

Matica Hrvatska, što je opravdano rušila ideju jedinstva sa Srbima i dokazivala hrvatsku posebnost, izvršila je u našem razvoju veliku nacionalnu misiju i omogućivala uspješnu borbu za oslobođenje. To joj je pismeno priznao god. 1935. i vođa Seljačke Stranke dr. Vladko Maček, dok je još bio u opoziciji i zastupao integralne težnje hrvatskoga naroda, kada je izjavio, da je Matica jedino družtvo, koje je kroz sedam godina diktature imalo odvažnosti, da se odupre navali sa strane režima i tako sačuva od ljage svoj hrvatski karakter.

Poglavnik pak dr. Ante Pavelić, kada je došao odbor, da ga pozdravi, u odgovoru na pozdrav izjavio je, da nitko bolje i veće za hrvatsku narodnu stvar nije mogao učiniti, no što je učinila Matica Hrvatska.

Druga činjenica, o kojoj bih danas morao govoriti, za nas je od najveće važnosti: da je Matica kao naša najstarija kulturna institucija navršila sto godina svoga života. Ovom pak jubileju bit će posvećena kasnije posebna svečana skupština, kada budu to dopustile povoljnije vremenske i obće narodne prilike. Na njoj će biti izloženo sve, što je Matica kroz 100 godina našega kulturnog bivstvovanja narodu učinila. Iz toga će se vidjeti, da je ona u našem kulturnom stvaranju bila u početku jedina, kasnije gotovo jedina, a u daljnjem pak razvoju hrvatskoga kulturnog stvaranja uviek najvažnija kulturna institucija, te da nije bilo ni jednoga hrvatskoga pisca od značenja, koji nije kroz Maticu narodu progovarao, a iz toga svega bit će očito, što hrvatski narod Matici duguje, što bi bilo od hrvatske kulture, da nije bilo Matice.

Danas ću još samo spomenuti nemilu činjenicu, a kako se ona dogodila poslije posljednje glavne skupštine, to sam dužan o njoj nešto kazati, a ta je, da je Matici prošle godine od banske uprave bio — prvi put iza 99 godina njezina života — postavljen vladin komesar, koji se toga nečastnog posla primio — što inače nije bio dužan — čime je dokazao, da niti je shvatio svoje časti ni ugleda Matice. Tako, što se

nije dogodilo za Bachova absolutizma, madžarskog imperialističkog zadiranja u naša narodna prava; što se nije dogodilo kroz 23 godine beogradskog nasilnog vladanja, učinjeno je za doba hrvatske samouprave, od ljudi, koji su prvotno bili dužni braniti hrvatska prava i poštovati i pomagati hrvatske kulturne institucije, a ne da izgube sviest, koga oni predstavljaju i što su narodu dužni, i da tako pogaze prava, u koja se ni tuđinci nisu usudili dirati. Tu nečastnu odluku o komesariatu podpisao je sam ban Ivan Šubašić, hoteći tako tim načinom proslaviti svoje ime u poviesti, a tu odluku nije mogao donieti bez odobrenja vodstva Seljačke Stranke, koje za ovu odluku zajedno s njime nosi podpunu odgovornost. Svi navodi i razlozi, koji su u »Hrvatskom Dnevniku« i u drugim vladinim organima bili doneseni, bili su neistiniti, posebno je bilo neistinito, da je bilo nereda u Matičinu financijskom poslovanju, jer sami njihovi stručnjaci, poslati u Maticu da to stanje izpitaju, našli su ga u podpunom redu, ali uza sve to poslali su gospodarskog tajnika u zatočenje, a komesara i dalje ostavili na upravi.

O ovome sam dužan obaviestiti glavnu skupštinu kao zakoniti vrhovni forum, želeći da i ona danas o tom samovoljnom, nekulturnom i protuzakonitom zadiranju bivše banske uprave u život jedne javne hrvatske kulturne institucije kaže svoje mišljenje.

Međutim je na postavljanje komesara u Matici dostojno reagirala ciela naša javnost: u prvom redu naši pisci, koji su gotovo svi osim nekolicine anacionalnih ljudi, te nekih, osobnom mržnjom zasliepljenih pojedinaca, uzkratili komesaru svaku podporu, te uztegli i svoje književne prinose; na to su reagirali gotovo svi Matičini pododbori, koji su odmah obustavili svoje djelovanje, a konačno je reagirala i ciela hrvatska javnost, koja je dobrim dielom prestala kupovati Matičina izdanja. Mnogi su dapače prekinuli i osobne veze s ljudima, koji su zaboravili osnovno načelo, da se samo u slobodi narodi odgajaju za slobodu, i da se nekažnjeno ne smiju gaziti etički principi.

Nekupovanje knjiga nanielo je Matici veliku štetu, ali iznad materialnih šteta stoji moralni kapital, koji dokazuje, da još imade u našem narodu duhovnih snaga, koje se opiru

svakoj povredi slobode, prava i zakona, a dok toga ima u narodu, može se kazati, da je narod vriedan života i slobode.

Netom je uzkrsla Nezavisna Država Hrvatska, ukida se komesariat i uzpostavlja se 11. IV. 1941. Matičina autonomija i uprava predaje onim ljudima, koji su bili prema pravilima na Matičinim skupštinama izabrani.

Preuzevši upravu mi smo je u duhu pravila dalje vodili, i o rezultatima toga rada danas vas ovdje izvješćujemo.

Uvjereni smo pak, da Matica može kao žarište našega kulturnog stvaranja najbolje cvasti, ako bude i dalje u svojim izdanjima promicala one hrvatske narodne ideale: slobodu, čovječnost i pravdu, koji su uviek bili dominantne odlike hrvatske narodne duše.

Ne zaboravimo jedno, da narod često predstavlja samo jednu ideju, oko koje se izgrađuju i kojom su prožeta sva njegova stvaranja, pa ako nju izgubi, t. j. ako dopusti, da ona bude kod drugih nuzgrednih a oprečnih osobina, dosad držanih u pozadini, potisnuta, pa druge mjesto nje prevladaju, taj narod se postupno pretvara u nešto drugo, što dosad nije bio. — Čuvajmo dakle brižljivo one vlastitosti, po kojima je hrvatski narod postao ono, što je sada.

DRU. NIKOLI ANDRIĆU

Rieč uime Matice Hrvatske nad mrtvim književnikom pred mrtvačnicom na Mirogoju dne 9. travnja 1942.

Dragi Nikola!

Kada smo prije nepunih sedam mjeseci boravili dulje vremena zajedno u jednom našem domaćem lječilištu, Ti na liečenju, a ja više na odmoru, nismo ni jedan ni drugi slutili, da je kraj Tvome životu tako bliz. Tvoja duševna vedrina, Tvoj veseli temperamenat, Tvoje nove i daleke osnove za budući rad, pokazivali su volju neslomljenog čovjeka i punu nadu za daljnji rad i stvaranje. Ali udes je pomrsio i Tvoje osnove i nade, i moja predviđanja. Nemila smrt je prekinula nit Tvoga života i Ti si se preselio onamo, gdje se vrši vječno izjednačivanje i dieli pravedna plaća.

Mene je danas zapala kao predsjednika Matice Hrvatske tužna dužnost, da se uime Matice, gdje si Ti kao kulturni radnik djelovao i kao odbornik neko vrieme vršio savjestno svoje dužnosti, s Tobom ovdje na pragu vječnosti oprostim i da Ti kažem po-

sljednji zbogom. Zemaljski život si završio, ali nije Tvoje djelovanje prestalo; ono se vidljivo i nevidljivo nastavlja i u našem stvaranju po klicama, koje su niknule iz Tvoga rada i koje će donositi plod u budućnosti.

Bio si književnik, svestran i savjestan od prve mladosti do konca života, i u tome nisi poznavao odmora, pa ni u samoj bolesti. Rad na književnom jeziku odpočeo si na osnovu dubokog poznavanja narodnih umotvorina, i to odmah kao dramaturg prvim nastupom u hrvatskom kazalištu. Ti si obilato doprinio, da se na pozornici ljepoti hrvatskog jezika posvećivala posebna pažnja. Taj Tvoj rad o hrvatskom jeziku nastavio si i produbio mnogim jezičnim knjigama, bilježkama i studijama po našim stručnim časopisima, osobito u »Braniču hrvatskog jezika«, a ti radovi bili su za više godina gotovo jedini putokaz za pravilno pisanje i izgovaranje hrvatskog jezika. Svoje duboko poznavanje hrvatskog jezika praktično si provodio u prievodima tuđih djela na naš jezik, a ta prievodna književnost, koju si u »Zabavnoj biblioteci« narodu davao, broji nekoliko stotina knjiga, među kojima ima odličnih stranih djela. Taj Tvoj utjecaj jezični, književni i estetski tako je jak, da se ne da pravo ni procieniti.

Tvoj rad, koji je uviek služio narodu, doveo Te kao odbornika u Maticu Hrvatsku, gdje si odborničku dužnost savjestno vršio. I kasnije, kada si prestao biti odbornikom, redovno si dolazio na glavne godišnje skupštine, posebice u doba diktature, kada su samo prokušani rodoljubi dolazili na Matičine skupštine. Ti si na svakoj i vidljivim pristankom odobravao nacionalni pravac odborova rada. Kasnije si kao predsjednik Družtva hrvatskih književnika ulagao napore, da odkloniš u doba diktature od družtva pogibelji, koje su mu prietile u moralnom i materialnom pogledu. Tvojoj pak suradnji u Matici Hrvatskoj pripada posebno mjesto, i Matica Ti na tome duguje veliko priznanje.

God. 1876., čim se Matica Ilirska probudila na nov život pod imenom Matice Hrvatske, pokrenuto je pitanje o skupljanju narodnih pjesama po svim hrvatskim krajevima. Prvi poticaj za skupljanje narodnih pjesama dao je veliki vođa dalmatinskih Hrvata Mihovio Pavlinović i predao prvi Matičinu odboru zbornik pjesama, skupljenih po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Uz ostale poslali su svoje zbornike Matici: Nikola Tomaseo, Baldo Glavić, dva klasična zbornika obitelj Alačevića, Šime Ljubić, Luka Marjanović i ostali. Kako se iz ovih imena vidi, Dalmatinska Hrvatska je dala velike prinose ovom samoniklom djelu hrvatske kulture. Iz tih zbornika počele se uređivati knjige narodnih pjesama, i prva je izišla u redakciji Ivana Broza i Stjeuana Bosanca (1896.), druga u redakciji samoga Bosanca, a treća i četvrta u redakciji Luke Marjanovića. Od god. 1909. do 1940. izišlo je u Tvojoj redakciji još pet knjiga. Do sada je izišlo devet knjiga, a deseta, koju si opet uredio Ti, već je složena i u njoj su provedeni izpravci, pa će izići u sliedećem kolu Matičinih knjiga za god. 1942. Prema tome od deset knjiga Matičinih narodnih pjesama Ti si ih uredio šest. U njima je sabrano veliko narodno blago, u kojemu dolazi do

izražaja čista narodna samoniklost, kao izraz hrvatskog narodnog duha, baštinjenog od mnogih koljena.

Hrvatske narodne pjesme su visoko cienjene u stranoj i domaćoj nauci. U njima se ogleda stvaralačka samonikla narodna snaga, neiztrošena, štoviše, pomlađena pod turskim gospodstvom. Uvod osme knjige sadržava prikaz »O hrvatskoj duhovnoj individualnosti«, u kojemu si iz sadržaja samih pjesama izveo neke crte hrvatske samobitnosti i po tome iztakao psihične razlike između srbskoga i hrvatskoga stvaranja. Prigovor, da donesene pjesme to posve ne dokazuju, odpada, ako se uvaži, da duh svakoga naroda, po tome i hrvatskoga, mora doći do izražaja u svakom očitovanju, najviše u najsamoniklijemu narodnih pučkih pjesama. Ako se pak u svim pjesmama ne da to jasno razabrati, to dolazi odtuda, što su neke nastale ondje, gdje se dodirivao jedan narod s drugim, pa je, idući od usta do usta, ušla u pojedine pjesme i po koja zajednička crta, ali uza sve to razabiraju se u njima posebne crte, koje upućuju na njihovo pravo podrietlo.

Izpod tanke naslage bizantinske civilizacije, koja je vlastitu kulturu balkanskih naroda više ugrožavala nego oplođivala, kao i pod naslagom feudalno-gospodske civilizacije na Zapadu — a obje te civilizacije bile su dolazkom Turaka uništene — bili su očuvani u seljačkom patriarhalnom sloju po brdovitim krajevima stari običaji, životni nazori i pučko vjerovanje. Oni su dolazkom Turaka došli do prodora i u sjeni turskoga gospodstva slobodno se razvijali. Oni su spomenici etničke starine, pa zato u našim narodnim pjesmama Europljanin proučava i svoju predpoviest.

U uvodu ove posljednje još neobjavljene desete knjige, koju će Matica naskoro narodu dati, ovo si napisao: »Matica se s ovih deset knjiga hrvatskih narodnih pjesama svakako najdostojnije odužila svome narodu, jer je ovim knjigama definitivno srušena »naučna« laž, koja je — od početka 19. vieka — hrvatskoj pjesničkoj duši i hrvatskom narodnom imenu u stvaranju narodnih pjesama osporavala svako pravo na priznanje. A kad tamo, baš Hrvati stoje — počevši s »Hasanaginicom« — na čelu stvaralaca ženskih baladskih i muslimanskih junačkih pjesama, koje su stvarane u ikavskom narječju, a izdane u III. i IV. knjizi Matičinih pjesama. Zato neka ovom prilikom — uz stogodišnjicu Matičina života — bude izkazana duboka zahvalnost rodoljubima, koji su prije 66 godina u Matičinu odboru pokrenuli misao o skupljanju i izdavanju hrvatskih narodnih pjesama, kao i onim mnogobrojnim sabiračima, koji su se odazvali Matičinu pozivu i s velikim trudom oblazili sirotinjske potleušice po svim našim pokrajinama, pa od narodnih guslara i pjevača, kao i od starih žena, mladih djevojaka i momaka popisivali pjesme, koje će ostati vječiti ponos i dika srdcu i duši hrvatskoga naroda«.

Za ovo veliko kulturno djelo, koje je Tvojim radom ove godine završeno, Matica danas i Tebi preko mene na putu u vječnost izrazuje vječnu hvalu, dok će plodovi Tvoga rada u razvoju hrvatske knjige i kulture ostati trajni i neizbrisivi.

STOGODIŠNJA ULOGA MATICE HRVATSKE U KULTURNOJ POVIESTI HRVATSKOG NARODA

1. Uvod

Dolazimo k vama, gospodo,* da vas izviestimo o našem radu književnom i gospodarskom kroz minulu godinu.

Kako se u godini, o kojoj vas izvješćujemo, ujedno navršila i stota godina Matičina života, to mi, sadašnji njezini predstavnici, ne smijemo preko toga značajnoga jubileja prieći, jer bi se inače moglo uzeti, kao da mi ne pridajemo dužnu pažnju tom važnom događaju iz naše kulturne poviesti. Što pak Matičin odbor nije upriličio kakvu vidljivu svečanost, uzrokom su ova težka vremena, kada je mnoga hrvatska obitelj ožalošćena gubitkom svoje djece, braće i roditelja, a uz to mnoge taru brige, kako bi prehranili sebe i svoju obitelj.

Sve te narodne boli i brige i nas se izravno i neizravno tiču, pa, vodeći o tom računa, mi ćemo našem ponosu o stogodišnjici Matičina života dati oduška u nutarnjosti, tvrdom odlukom uložiti sve naše snage uma i volje, kako bi hrvatsku kulturu, za ostvarenje koje je bila osnovana Matica Ilirska, predteča Matice Hrvatske, probudili, digli i razširili i po njoj što bolje očitovali značajke naše vrste i našega duha među drugim narodima, te time dokazali naše pravo na ovaj komad zemlje, na kome danas živimo i gdje smo vjekovno ukorienjeni.

Život je neprestano preobražavanje. Današnji život sutra je poviest, a pogled u prošlost nam dokazuje, kolike su promjene u životu našega naroda od njegova dolazka na ovaj

* Govor na jubilarnoj skupštini Matice Hrvatske dne 18. srpnja 1943.

prostor izvršene, i kolike su se borbe morale voditi, te kolike žrtve ulagati, da zadržimo ovaj životni prostor.

Život je postojano gibanje, a u svakom trenutku razvoja drugačiji je razmjer snaga, vlastitih i tuđih, pa klone li narod ili propusti upotrebiti povoljne prilike da zakorakne stopu dalje, može u sliedećem času biti potisnut natrag i postupno sasvim propasti. Bezbroja naroda je ovako nestalo. Da se ne ogledavamo daleko od nas, spomenut ću primjer dvaju naroda, koji su stanovali na ovom istom prostoru, na kome stanujemo mi danas, a to su bili Kelti i Iliri. Kelti su naseljavali veći dio srednje i zapadne Europe, a jedan njihov ogranak dospio je i do ove zemlje, tu se naselio i uredio svoj dom te sagradio grad Sisak; njih je iza nekoliko stotina godina s ovoga prostora nestalo. Još značajniji je primjer Ilira, koji su stanovali na velikom dielu sjeverozapadnog Balkana, a u našim zemljama gotovo posvema, i to za punu tisuću godina. Da su se bili čvrsto ukorienili, svjedoči činjenica, da još i danas mnoga imena mjesta, gora i rieka nose ilirska imena, štaviše, ime ilirsko izkrsava kasnije i njime se u nekim djelima označuju sve naše zemlje (Illyricum sacrum). Iliri su bili snažan i borben narod, izvanredno vješti i odvažni pomorci, pa su bili zagospodarili cielim iztočnim Jadranom i napadali i samu Italiju. Ali uz taj dokaz njihove životne snage i volje, pita se, zašto ih je kao naroda nestalo i zašto su podlegli tuđim osvajačima? Mnogi uzroci vode do propasti narodâ, ali nije ovdje mjesto, da se o njima govori, već će se ipak spomenuti samo jedan uzrok, jer je za propast Ilira posve očit. Ilirima je nedostajao politički instinkt i smisao za strogu i zajedničku državnu organizaciju, pa uz prirođeni nagon za ekspanzijom po plemenima nisu došli do toga, da se organski povežu u cjelinu i izgrade zajedničku državu, već su se međusobno nadbijali, a to je Rimljanima — politički daleko sposobnijima — dobro došlo, da upotrebe njihove svađe, dapače su ih na borbe poticali, te ih tako oslabljene konačno savladali, zemlju im zauzeli, njih većinom uništili, a ostatke im poromanili. Takva sudbina čeka svaki narod, koji je u nutarnjosti razdvojen i nesložan, te nije sviestan, da ga svaki susjed nastoji potisnuti s njegova životnog prostora i mjesto njega se tu naseliti.

Prelazeći sada poslije ovo nekoliko misli o nuždi borbe i sloge za vlastiti obstanak na stogodišnji jubilej ove naše najstarije kulturne ustanove, vidjet će se iz prikaza, koje su družtvene i kulturne snage onda obćeno u svietu djelovale i kako je Matica bila osnovana, te koje je ona zadatke u sklopu hrvatskoga naroda izvršila kroz ovo sto godina svoga života.

Matičin odbor, sviestan toga značajnog događaja iz naše kulturne poviesti, posvetio mu je nekoliko većih djela, a to su:

1. A. Dabinović, Hrvatska državna i pravna poviest;
2. Josip Andreis, Poviest glasbe;
3. Zemljopis Hrvatske, napisan od nekoliko stručnjaka;
4. Stjepan Sakač, Stari Hrvati od najstarijih vremena do 8. stoljeća (u pripremi);
5. Mihovil Kombol, Hrvatska književnost od najstarijih vremena do 19. stoljeća (u pripremi).

Jedina praznina izskače među njima, što nema »Poviesti Matice Hrvatske«, koja bi bila sada vrlo potrebna, jer bi se iz nje najbolje vidjela sva nastojanja i napori Matičinih ljudi, kako su znali izkoristiti povoljne, a odkloniti nepovoljne prilike pri polučenju svojih ciljeva. Kako se pak u tom radu odražuju ne samo osobne sposobnosti i nedostatci, već i družtvene i političke prilike onoga doba, to bi Matičina poviest uz osvjetljenje unutarnjega Matičina života pružila još i po koju crtu naše obće poviesti, bilo pozitivnu bilo negativnu, pa bi se uz kulturni i organizatorni rad naših radnika možda odkrila i po koja njihova osobna crta, kojom bi se jače obilježila njihova vlastita posebnost. Nažalost, toga nismo dali, ali Matičin odbor nije tome kriv, jer je već prije više od deset godina bilo o tome u odboru razpravljano, pa je za izradbu toga djela bila određena i osoba, koja se toga posla primila, ali kada smo iza više godina mislili, da se djelo privodi kraju, vidjelo se, da nije uobće ni započeto. Međutim bit će ove godine tiskan jedan dio zapisnika Matičinih sjednica, pa se nadamo, da će i »Poviest Matice Hrvatske«, djelo toliko nuždno za upoznavanje našega kulturnoga zbivanja, biti napisano i predano narodu.

Što se tiče unutarnjega Matičina stvaranja, ukoliko se ono tiče prvih godina njezina života, treba iztaknuti, da je bilo dosta čedno, tako da Matica Ilirska za 32 godine svoga

Grof Janko Drašković
osnivač i prvi predsjednik „Matice Ilirske"

života nije tiskala ni polovinu knjiga, koliko ih je tiskala Matica Hrvatska za jednu godinu svoga života u posljednje doba.

Uzme li se još u obzir, da je Matica Ilirska tiskala nekoliko djela starijega stvaranja, kao Gundulića, Đorđića i Palmotića, onda se još bolje vidi, da je ona dala vrlo malo novih i izvornih djela.

Prvo Matičino tiskano djelo bio je Gundulićev »Osman«, jer su Matičini ljudi htjeli i u svom programu iztakli kao svoj cilj, da novi književni preporod povežu sa starim dubrovačkim stvaranjem, a to se još jasnije očituje i u toj činjenici, da je »Osman«, najjače dubrovačko djelo, bio tiskan dopunjen sa dva pjevanja Ivana Mažuranića. Tako se u »Osmanu« stječu dva najjača naša pjesnika iz starije i novije hrvatske književnosti, a kako u zamisli, jeziku i dikciji nema među njima razlika, premda potječu iz različitih kulturnih sredina i različitih epoha, to najbolje dokazuje, da je kroz oba pjesnika progovorio isti hrvatski narodni duh.

Uz ta starija djela Matica je dala i nekoliko djela tadanjih suvremenih pisaca, među njima Demetra, Vraza i Vežića, s kojima je hrvatska književnost dobila pozitivne kulturne doprinose.

2. *Matica Ilirska i hrvatska preporodna misao*

Nameće se sada pitanje, možda najvažnije u ovom osvrtu na život Matičin, koje su poviestne i kulturne snage pozvale Maticu u život i koji su motivi potakli naše preporoditelje, da su je baš u to doba osnovali, i u vezi s time da se onda izpita, je li njezin osnutak bio individualno djelo pojedinaca i jesu li izključivo naše samonikle snage došle pri njezinu osnutku do izražaja, ili je nasuprot Matica, kao i cieli naš narodni preporod, bila u prvom redu odraz obćenih struja onoga vremena, potaknutih nacionalnim načelom, koje su se na osnovi socialnopsihičkoga razvoja razširile po tadanjoj Europi i doprle i do nas, i ovdje, prema našim kulturnonarodnim predpostavkama i našem duhu, probudile narodne snage, pokrenule ih i izazvale tako naš narodni preporod pod imenom ilirskim?

Da se na ovo pitanje odgovori, nuždno je prije svega iztaknuti utvrđenu poviestnu činjenicu, da postoji jedinstvo

europske kulture — ma koliko se iztočni krug kulture ponešto razlikovao od zapadnog — u kojoj su svi europski narodi u velikom razdoblju vremena — od Grka do nas — pohranjivali svoja stvaranja, čime se oblikovala naša europska kultura. Treba imati na umu, da su se u tom velikom razmaku vremena izmjenjivale ideje i da je bilo prelievanja, te da su se prama njima stvarale kulturne epohe jedna iza druge, u kojima je nova ideja postajala gospodujućom i vodećom u razvoju naroda. Te su ideje, veli englezki kulturni historik Dawson, izraz duhovnoga stava onoga družtva, iz kojega su izišle, isto onako kao i socialne ustanove onih vremena. Ako se pak s druge strane osvrnemo na razvoj čovječanstva, jasno izskače jedna druga činjenica, da narodi nisu nikada išli u fronti jedan do drugoga, već su jedni koračali napried, a drugi su ih sliedili, što znači, da dinamika stvaralačkih snaga naroda nije bila jednaka, bilo to zbog rasne nejednakosti i duhovne razlikosti, bilo to zbog tuđega pritiska na pojedine narode, čime su neki bili sprečavani u svom kulturnom očitovanju.

Ideja pak jednom stvorena kao savršeniji stupanj razvoja i napredka ne ostaje na mjestu postanja, već redovno zahvaća s početnoga prostora i u druge zemlje, najviše istoga kulturnoga pojasa; zato se poviest jednoga naroda i njegove kulture ne može nikako razumjeti, ako se ne baci pogled preko njegovih granica u susjedne zemlje.

Samo nekoliko primjera kao dokaz, kako ideja stvorena u istom kulturnom krugu ne ostaje na prostoru svoga postanja, već se postupno širi i u druge zemlje, prvotno istoga kulturnoga kruga. Navodim feudalnost, koja je bila glavni političko-družtveni i gospodarski oblik srednjega vieka, a posljedice njezine nisu još posve izčeznule.

Feudalnost je nastala u Franačkoj na prielazu iz staroga u srednji viek iz simbioze rimske i germansko-barbarske, a pobiedila je zato, jer je ona bila jedino moguće rješenje svih problema političko-družtvenih i gospodarskih onoga doba. Kad su joj pak osnovice bile izmjenjene, feudalnost se razpala i ustupa mjesto drugim novim idejama.

Poput ove, tako su i ostale velike ideje najprije osvojile zemlju svoga postanja, a odanle prešle i u druge krajeve, čime se izgrađivalo i usklađivalo jedinstvo europske kulture. Kod ovoga trajnoga razvijanja i preobražavanja, padanja starih, a

pobjede novih ideja, treba imati na umu, da ma koliko nove ideje postale gospodujuće, stare se nikada posve ne gube, već se u novom oblikovanju od čésti nastavljaju, pa je uviek »jučer« vezano s današnjim, ali mu nije nikada posve jednako, jer je u današnjem uklopljena jedna nova komponenta.

Prema tim novim idejama vodiljama i po njima izazvanim pokretima dobivale su i pojedine epohe svoja imena, pa su tako na pr. 13. i 14. stoljeće obilježena imenom humanizma; 15. i 16. imenom renesanse; 16. i 17. imenom reliigoznih borba; 18. stoljeće je bilo stoljeće prosvjete i racionalizma, dok je 19. i 20. stoljeće ušlo u poviest razvoja pod imenom nacionalnoga principa. Kod svih ovih pokreta, kako je prije spomenuto, iztiču se pojedini narodi kao glavni pokretači, dok ih drugi sliede, ali ne sliepo, već vođeni svojim duhom i svojim samoniklim stvaranjem. Tako su na pr. Francuzi bili pokretači križarskih vojna, a i municipalne reforme su kod njih najprije nastale. Humanizam je nasuprot niknuo u Italiji, a tamo se kasnije razvila i renesansa, dok su se religiozne borbe razmahale poglavito u germanskim zemljama, a nešto i u Francuzkoj. Viek prosvjete cvao je u Francuzkoj, Englezkoj i Niemačkoj. I za nacionalno načelo, o kome je ovdje govor, vrieda iztaknute misli, da je i ono ostvareno spoznajom, prvo, da su dotadanji politički i socialni uređaji u družtvu i državi, kao i vladajuće misli, nedovoljni, pa da ih treba mienjati, drugo, da je ta spoznaja sazrela iz starijih postojećih misli, treće, da se ostvarila u Francuzkoj revoluciji, a konačno, da je po zakonu psihičko-socialnih struja prešla i u druge zemlje i doprla i do nas, i posvuda našla starijih struja i književnih priloga, s kojima se stopila i izazvala nacionalni preporod.

Zbog tih različitih priloga i osnovnih crta, svaki narod ima svoje nacionalno načelo, premda su svima osnovne misli zajedničke.

3. Narodnostno načelo

Da se psihološki shvati biće nacionalnoga načela, treba prije svega pronaći snage u dušama stanovničtva, iz kojih se mogla pojaviti volja za stvaranje naroda. Treba odmah naglasiti, da su svi elementi, ili gotovo svi, nacionalnoga načela i prije postojali, ali je ono trebalo proći dug put, dok se je njegovo ostvarenje izvršilo. Narodnost, kao novi oblik druž-

tvenog života, novoga je postanja, ali joj preduvjeti sežu u davninu, i na etape se razvijala, dok je doprla do današnjega oblika. Nacionalizam se razvio u opreci s univerzalizmom, pa onako isto, kako se pojedinom individuumu njegov »ja« očituje u opreci s drugim »ne-ja«, tako se i nacionalizam pojavio, kada su univerzalna sredovječna načela počela slabiti i propadati, te pojedini narodi u njemu postali sviestni svoje posebnosti i međusobne razlikosti. Nacionalizam se stoga nije mogao razviti u srednjem vieku, jer su država i družtveni život, vjera i književni jezik bili tipični i zajednički, bez obzira na narode i njihove etničke razlike. Istom slabljenjem i slomom tih zajedničkih kulturnih sastavina, duhovnim i vjerskim revolucijama i evolucijama pojedine etničke skupine postaju sviestne svojih posebnosti i razlika i počinju se na etničkoj osnovici diferencirati, kulturno izgrađivati i nezavisno razvijati. Od humanizma do francuzke revolucije mnoge su nove ideje ušle u razvoj čovječanstva, koje su taj univerzalizam krnjile i pripremale nacionalnoj ideji put ostvarenja.

Osobit i poseban doprinos ostvarenju nacionalnoga načela dao je Rousseau svojim »Družtvenim ugovorom«, kojim je sve građane vezao uz državu i tako udario temelj narodnome vrhovničtvu.

Narodnost je, kako se iz ovoga vidi, zamršena i profinjena družtvena tvorevina, koja je od davnine postojeće ali nesviestno jedinstvo pretvorila u sviestnu stvarajuću volju i osjećaj. Nacionalno načelo stvarno nije drugo nego prošireno načelo čovječjih prava, na osnovi jednakosti i slobode svih članova družtva, a kad su ti uvjeti ostvareni francuzkom revolucijom, nacionalno načelo je bilo u stvari gotovo.

I prije su narodi postojali i mnogi bili ujedinjeni, ali na drugim temeljima, jer ili su članovi naroda bili vezani patriotizmom, naime ljubavlju za svoju rođenu grudu, ili lojalnošću prema zajedničkom vladaru ili knezu, ili zajedničkom vjerom, ili zajedničkim probitcima, dok su u nacionalno doba veze među zajedničkim članovima naroda postale drugačije. One su dolazile iz zajedničke sviesti, da su oni članovi osobite životne zajednice, t. j. da su etnički povezani, pa da ih veže isti jezik, jednake poviestne uspomene, ista kultura, i da su prožeti zajedničkim narodnim duhom, pa da hoće u toj zajednici ostati uz najveće žrtve. Da cio narod bude sviestan toga unutarnjeg

jedinstva, morale su najprije pasti ograde među pripadnicima naroda te je moralo nestati povlastica staleža, tako da je svakom članu naroda bilo slobodno zauzeti ono mjesto, koje odgovara njegovim umnim i karakternim sposobnostima.

Da je pak do toga jedinstva u narodu došlo, morao je prije svega narodni jezik iztisnuti sve druge jezike i postati sredstvom međusobnog sporazumievanja i kulturnog stvaranja. Tako su jezici stupili u prvi red narodnih tražbina, jer su oni nosioci narodnih osobina na svakom području ljudske osjećajnosti, čuvstvenosti i razumnog života, kojima je jezik na jednoj strani stvarao zajednice, a na drugoj strani ih dielio od inojezičnih skupina. Nije tome uzrok da su ljudi drugačije prirode, već da im je duh drugačiji. Kod zapadnih naroda, u koje ulazimo i mi, morao je biti iztisnut latinski jezik kao univerzalni jezik stvaranja i obćenja, a to se već započelo u zoru nacionalnoga načela, u doba humanizma, i kasnije se nastavljalo još u većoj mjeri u doba renesanse, pa u doba reformacije i racionalističke filozofije u 18. stoljeću, dok konačno nije posve bio iztisnut pobjedom nacionalnoga načela.

Baš u nas Hrvata je narodni jezik mnogo pomogao ideji sjedinjenja i izazvao narodnu volju i sviest zajednice time, što su Madžari na koncu 18. stoljeća bili proglasili madžarski jezik službenim jezikom za cielu Ugarsku, u koju su tada silomice htjeli uklopiti i Hrvatsku, što je izazvalo borbu za materinsku rieč. Da su Hrvati baš narodni jezik smatrali bitnim sadržajem svoje narodnosti, svjedoči pjesnik Pavao Stoos, koji je u svojoj pjesni »Kip domovine« (1790.) opominjao svoje sunarodnjake, da ne napuštaju svoga materinskoga jezika, da ne postanu drugim narodom.

Uz jezik, uspomene prošlosti i kulturu, pridolazi još jedan važan činbenik pri izgradnji naroda, a to je zemlja, t. j. prostor, na kome narod živi i na kome je ostvario u prošlosti svoju političku nezavisnost, ili se barem za nju borio, te gdje je uredio svoje gospodarstvo i izgradio svoju kulturu. Narod i zemlja stvaraju nešto tiesno, što se ne da razstaviti, jer se u zemlji vidi pečat naroda, a u narodu odraz zemlje u kojoj živi, a iz tih međusobnih veza i utjecaja stvara se pojam domovine. Te veze su tako tiesne i tajne, da narod onome komadu zemlje, u kojemu se ukorienio i s kojim se u vjekovnom životu stopio, daje svoje ime. Zavičaj ili rođena gruda

svakomu je mila, jer su preko nje vezane uspomene na prošla vremena i u njoj se nalaze grobovi pređa; ali domovina je oduhovljeni prostor, koji prelazi uzke granice rođene grude te obuhvaća sve one dielove zemlje, gdje živi jedan narod kao cjelina, u kojoj su uključeni svi krajevi kao njezini sastavni dielovi. Nije stoga naša domovina Banovina, Slavonija, Bosna, Hercegovina, Dalmacija, Istra i Međumurje, ma koliko se mi svi rodili u jednom od tih krajeva, već je naša domovina Hrvatska, cieli onaj prostor od Drave do mora, na kome živi cjelokupni hrvatski narod kao posebna etnička i kulturna cjelina, te na kome je on vršio svoju poviestnu misiju.

Isto tako ne čini naš kulturni tip stvaranje jednoga diela naroda, ma koliko on prema svojoj geopsihi dao liepih lokalnih prinosa, već naš kulturni tip čine stvaranja svih dielova naroda, jer se u tom zajedničkom tipu prozire zajednički hrvatski duh s njegovim značajkama: idealizmom, etikom, čovječnošću i nesebičnošću. Kako se duh Mažuranićev uskladio s duhom Gundulićevim u popunjenju Gundulićeva Osmana, onako su uzajamno po svojim stvaranjima usklađena djela Marulića, Hektorovića, Boškovića, Ratkaja, Kačića, Vitezovića, Kukuljevića, Preradovića, Martića, Šenoe, Pavlinovića, Kumičića, Kozarca, Kranjčevića, Bašagića, Bulića, Domjanića, Ćatića i drugih naših stvaralaca, premda su oni rođeni u različitim krajevima naše domovine, crpili nadahnuće iz različitih lokalnih izvora i izrazili svoja stvaranja u različitim narječjima. Kod sviju njih očituje se načelo: »In diversitate loci et temporis unitas«, iz svih razlikosti krajeva i vremena izbija jedinstvo hrvatskoga duha.

Tako su poticatelji i sastavni dielovi narodnosti: jezik, poviestne uspomene, uljudba, zemljopisni prostor, a konačno i krvno nasljeđe, koje se u ovo posljednje doba počelo posebno izticati, čini se dapače i previše. Poznata je činjenica, da jedva ima naroda čiste rase, pa se prema tome jedna rasa težko može uzeti kao jedini temelj narodnosti. Ali uza sve to postoji u svakom narodu neka određena rasna jezgra, kao na primjer kod nas Hrvata »dinarska«, koja daje glavnu krvnu značajku narodu, ali jer su još i druge srodne i pretopljene narodne skupine ušle u sastavnu cjelinu našega naroda, a još tome one daju pozitivne prinose našoj narodnoj kulturi, postaju i one vriedni činioci u razvoju naše poviesti, pa je njihov ulazak

u našu zajednicu bio za nas samo koristan. Svakako bi bilo vrlo štetno postaviti rasni faktor iznad poviesti, no kako on zaista poviestno djeluje, mora se ostaviti u poviesti, gdje se i prije rasnih teorija nalazio i kroz poviest i u poviesti djelovao.

Ali kod ovoga pitanja treba imati na umu, da ako bi priljev stranih rasa u naš narodni prostor bio tako velik, da naš narod ne bi bio u stanju oblikovati svoju sredinu prema svome duhu i svojim osobinama, da bi u njoj mogao zadržati svoje značajke i stvarati svoju kulturu, to bi on kao narod prestao postojati i pretvarao bi se u nešto drugo.

Međutim, ma koliko spomenuti činbenici bili pokretači narodnostne ideje i vodili do oblikovanja naroda, ipak nisu svi oni jednako djelovali, već je na jedan narod jače djelovao ovaj, a na drugi narod onaj momenat. Tako na pr. isti jezik nije kod svih naroda izazvao zajedničku narodnu sviest, jer ima dosta naroda, koji imaju isti jezik, a ipak se ne smatraju jednim narodom. Tako na pr. kod nas nije zajednički jezik mogao izazvati i zajednički osjećaj i zajedničku narodnu sviest sa Srbima, premda je bilo iztaknutih ljudi i manjih skupina, koji su tu zajednicu željeli i za nju radili, ali uza sve to prevladavali su drugi momenti, posebice različite poviestne uspomene, drugačija kultura, drugačije shvaćanje života, a nešto i različito krvno nasljeđe, da do toga jedinstva nije došlo i nije moglo doći. Ali, da se ne misli da je to samo kod nas, treba spomenuti, da ima na svietu mnogo naroda s istim jezikom, a drugačijom narodnom sviešću. Spomenut ću ovdje jedan klasičan primjer iz Italije, nama najbliže zemlje, koji se dogodio god. 1797. Po uzoru i po naukama francuzke revolucije bila se stvorila u Gornjoj Italiji »Cisalpinska republika« s glavnim gradom Milanom. Velik broj oboružanih Milanaca, a među njima bilo je mnogo iztaknutih rodoljuba, upao je u švicarski kanton Ticino, gdje živi talijanska narodnost, i pozvaše stanovnike toga kantona, da im se kao braći istoga jezika i rase pridruže, te pristupe u osnovanu republiku. Međutim stanovnici kantona odbiše taj poziv, te se noću oboružaše i baciše Milance iz svoje zemlje preko granice, a na spomen toga događaja podigoše u Luganu spomenik, koji i sada postoji s nadpisom na talijanskom jeziku: »Švicari i slobodni ili smrt«. Ovdje je slučaj, gdje su se jedni i drugi mogli pozivati na elemente nacionalnoga načela: Tičinci na uspomene

prošlosti, slobodu i životnu zajednicu s ostalim Švicarima, a Milanci na zajednički jezik, rasu, geografiju i naciju, ali su na Tičince manje djelovali jezik, rasa i gegrafija, nego uspomene prošlosti i sloboda, pa se odrediše za zajednički život s ostalim netalijanskim Švicarima.

U istom duhu polaže težište narodnosti na subjektivne momente, volju i osjećaj E. Renan, koji i za načelo narodnosti kaže, da je ono posebna francuzka zamisao i djelo. On u svojoj čuvenoj studiji »Što je narod« ovako o tome piše: »Ono što čini jednu naciju, nije isti jezik, niti pripadnost jednoj etničkoj skupini, već zajedničke uspomene prošlosti, iste žrtve, ista slava, isti bolovi, te konačno želja nastaviti život u takvoj zajednici«.

No uza sve to Renanovo mišljenje o izključivoj vriednosti subjektivnih momenata kod oblikovanja nacije, a bez nužde objektivnoga sadržaja, ne bi se mogao samim tim momentima protumačiti postanak najjače poviestne snage 19. stoljeća. Zajednička narodna sviest mora imati i određeni sviestni sadržaj, da po njemu uzmogne volja biti potaknuta na djelovanje.

Ne izcrpljuje se pak načelo narodnosti time, da se narodi sviešću zajedničkoga podrietla, uspomenama prošlosti i zajedničkim jezikom okupe u zajednicu i da u njoj žive, već da se i sami upravljaju, dotično da stvore svoju vlastitu državu. Tako narod nije samo etnički pojam, premda su mu zajedničko podrietlo i jezik glavna osnovica; narod nije jedino ni kulturni pojam, premda mu je kultura bitna značajka i u kulturi se najbolje vidi narodni duh, već je narod i političko državni pojam, jer kao takav teži i mora težiti, da se osamostali i sam sobom upravlja. Bez ovoga posljednjega atributa pojam naroda bio bi nepodpun, jer istom u državi narod može nesmetano prema svome duhu ostvariti i sve ostale vlastitosti svoga bića. Narod je jednako i etički pojam, jer narodnostno načelo, tražeći za vlastiti narod slobodu i nezavisnost, u isto doba priznaje i svakom drugom narodu pravo na slobodu i nezavisnost.

Da je odmah pri ostvarenju nacionalnoga načela ovaj atribut slobode i nezavisnosti bio shvaćen kao bitna osnovica naroda, svjedoče mnoge izjave francuzkih zastupnika u doba revolucije, oduševljenjem prihvaćene od skupštine, da će Francuzka pomoći svakomu narodu, koji se bude htio osloboditi i postati nezavisan, da to i postigne. U dva pravca se pak oslobođenje naroda imalo razvijati; u prvome, da se narodi, koji su i dotad imali svoje narodne države, oslobode tiranije nametnutih sistema, dakle da narodi dobiju svoje vlade; u drugome pak, da se narodi, koji su stajali pod gospodstvom tuđih naroda, njih oslobode i postanu nezavisni te izgrade svoje vlastite države prema načelu »svaki narod svoju državu«. U ovom pak posljednjem slučaju nacionalna ideja postala je ne samo osloboditeljska, već i revolucionarna, jer su narodi imali pravo, da se rieše tuđega gospodstva.

Dok je načelo, da je svaki narod suveren, utvrdio već Rousseau, načelo, da svaki narod prema pravu samoodređenja ima biti slobodan i vlastan izgraditi svoju državu, postavila je francuzka revolucija; ali teoretsko pravno obrazloženje toga zahtjeva dao je talijanski učenjak Mancini istom u polovini prošloga stoljeća (1851.). On je u svojoj čuvenoj razpravi »Della nazionalità come fundamento del diritto delle genti« postavio nacionalno pitanje kao osnovu međunarodnoga prava Mancini proučava u spomenutoj razpravi različite elemente, iz kojih se izgrađuje narod, a to su: teritorij (zemlja), rasa, narodni običaji, uspomene, poviest, zakoni i vjera, iz kojih se razvija nacionalna sviest, te zaključuje iz svega toga, da svaki narod ima pravo, da se preobrazi u državu i da izabere oblik vlade, kakav on želi.

Vraćamo se na Francuzku*. Ona je u duhu zaključaka stvorenih u narodnim skupštinama preniela tu narodnostnu i osloboditeljsku ideju preko svojih granica u druge europske zemlje, gdje je već od doba prosvjete i romantike pojam naroda bio predmetom svestranog proučavanja, osobito od njemačkih pisaca Herdera i Mösera, ali je za razliku od teorijskih pojmova nacionalna ideja iz Francuzke došla kao osloboditeljska ideja u pravcu okupljanja svih narodnih razasutih članova i stvaranja zajedničke države, pa je stoga posvuda izazvala vrenje, borbe, a mjestimice i revolucije. Kada je pak Francuzka kasnije za Napoleona napustila osloboditeljsku ideju

* Vidi: Leslob: *Le principe de nationalités* (str. 30).

pogledom na narodnost i postala osvajačkom državom, te uzkratila pravo narodima na samoodređenje, okreću se narodi protiv nje i pobijaju je onim istim oružjem, koje je Francuzka prije narodima dala, a sada ga iz ruku pustila.

Narodi se dižu protiv Francuzke (Njemačka, Španjolska i t. d.) i vode borbu za oslobođenje, ali ideja, koja je sada narode vodila protiv Francuzke, drugačija je od ideje, koju je Francuzka prije po Europi raznosila. Revolucija francuzka, kako dobro primjećuje Leslob (str. 26.), imala je pogledom na narodnost univerzalni karakter, jer joj je bio cilj oslobođenje svih naroda, dok sada njemački pisci (Arndt, Koerner, Fichte) — Njemačka je naime stajala u prvom redu borbe protiv imperialističke Napoleonove politike — nisu pisali, dotično nisu vodili idejnu borbu za obća prava čovječanstva, niti za nacionalnu ideju, koja bi jednako vriedila za sve narode, kako je to imala francuzka revolucija, već su se izključivo borili za najbliži cilj, za svoju rasu, svoj narod i svoj jezik.

Ideja pak narodnosti nije propala, što ju je Francuzka napustila; ona je bila uhvatila dubok korien u dušama naroda, pa je ostala do danas vodećom idejom i glavnim sadržajem svjetske poviesti. Da je pak ideja narodnosti najprije ostvarena u Francuzkoj, svjedoči i to, da je i samo ime »le principe des nationalités«, kao i »le droit des nationalités« bilo prvi put spomenuto u Francuzkoj, od čega se izvela i »la théorie des nationalités«, koju su i drugi narodi preuzeli, i tako postalo obćenito ime za taj pojam. U samoj Njemačkoj su smatrali Francuzku domovinom narodnosti, pa je pjesnik Klopstock rekao, da kada bi imao djece, da bi ih učinio francuzkim građanima, dok u svoje doba drugi veliki njemački pjesnik Schiller u pogledu narodnosti kaže:

Zur Nation euch zu bilden, das hofft ihr Deutsche vergebens:
Bildet, ihr könnt es, dafür freier zu Menschen euch aus!
(Da se oblikujete u naciju, uzalud se nadate vi Niemci:
izgradite se, to možete, mjesto toga u slobodne ljude!)

Kao i kod drugih naroda na zapadu, nacionalna ideja doprla je i do nas i ona ovdje uhvatila korien ne samo duhovnim putem, već i time, što je dio naših zemalja bio od francuzkih četa zauzet i ovdje se od njih oblikovala u dalekom narodnostnom smislu i Napoleonova »Ilirija«.

Dio pak hrvatskih zemalja izvan te političke tvorevine, na kojemu je hrvatski preporod kasnije nastao, bio je također tim idejama prožet, a važno je za njega i to, što se tu o ideji narodnosti u duhu Herderove romantike već prije pisalo i iznosile izpravne težnje, pa iako u latinski i kajkavski pisanim radnjama i razpravama; ali sve one, iako nisu izazvale obćega pokreta, znatno su mu kasnije pomogle, kada je uzet zajednički književni jezik za sve česti naroda.

Kada bismo dakle htjeli prikazati izgradnju narodne misli kod nas, morali bismo ići koje stoljeće unatrag sve tamo do humanizma, jer je i on kod nas imao svoje odraze, pa dalje progresivno na stoljeće reformacije, prosvjete i romantike, a onda preko Vitezovića i liepoga broja omanjih pisaca, od kojih je svaki nešto doprinio ideji narodnog okupljanja, oslobođenja i ujedinjenja, dok nije sve te ideje nacionalna ideja oživjela i stavila u pokret, iz kojega je nastao naš narodni preporod prošloga stoljeća. Vidimo stoga, da je pri ovom izgrađivanju imalo udjela izravno i neizravno više pisaca, koji su obrađivali ovu ili onu značajku (jezik, državu, kulturu, etnički momenat, prošlost i t. d..), već i više naraštaja, dok se načelo narodnosti izgradilo, ili se držalo da je izgrađeno, jer su kasnije kao značajka naroda pridolazili i drugi momenti, kao na pr. rasa.

4. Ilirija — Hrvatska

Moglo bi se pitati, zašto je naš narodni pokret nastao na ovome malom prostoru naše domovine, s kojega se proširio po drugim dielovima, i zašto je nastao pod ilirskim imenom? Što je ovdje nastao, nije težko shvatiti, ako se ima pred očima činjenica, da je ovaj komad zemlje bio u ono doba relativno najslobodniji na hrvatskom prostoru, — Bosna je tada bila pod Osmanlijama, a Dalmacija donedavno pod Mletčanima — pa je tu novi duh slobode dao ondašnjem naraštaju poticaj, da pokuša, on je dapače moralno bio prisiljen na to, da ujedini jačim poviestnim suprotnim silama raztrgane udove hrvatskih zemalja, da ih poveže u cjelinu i prožme sve česti naroda nacionalnom idejom, te tako ujedini ljude i zemlje u onom obsegu, u kome se hrvatski narod nalazio u doba svoje prve državne nezavisnosti.

Zašto je pak nastao pod ilirskim imenom, i to nije težko shvatiti.

Bilo je posve shvatljivo, što je nacionalna ideja bila kod nas kao i po drugim zemljama s oduševljenjem primljena, jer je ona ostvarivala ono, što je svaki sviestan pojedinac želio, naime da dođe do ljudskih prava, da sam odlučuje o svojoj sudbini i da se rieši tuđega gospodstva.

Razumljivo je stoga, netom je počela svitati ideja narodnosti, koja je postala sadržajem svjetske poviesti, da je moralo nastati pitanje kao i odgovor na to, šta je to narod i koje ga značajke sačinjavaju i po čemu svaki pojedinac znade, kome narodu pripada. Po sebi se našlo, da oni, koji govore istim jezikom, žive na zajedničkom prostoru i vezani su zajedničkim uspomenama, spadaju zajedno.

Ograničujući se ovdje na razvoj nacionalne ideje kod Hrvata, iztičem poznatu činjenicu, da su naši preporoditelji pri prvoj njezinoj pojavi posegli također za prošlim uspomenama, fiktivnim i stvarnim, kao osnovicom toga pokreta. Tako nisu za pokret uzeli hrvatsko ime, već ime ilirsko, držeći u zanosu, da postoje etnografske veze između Ilira i Hrvata, a vjerojatno nešto u promišljenoj zamisli, da bi se pod tim imenom lakše uzpostavilo jedinstvo hrvatskih zemalja, razkomadanih tuđim osvajanjem, sa kojih je hrvatsko ime bilo od česti potisnuto i zamienjeno imenima starijih ilirskih stanovnika. Ovdje se dogodilo obratno onome, što se prije dogodilo dolazkom Hrvata i uzpostavom hrvatske sredovječne države, kad su imena starijih stanovnika bila potisnuta i ciela zemlja dobila hrvatsko državno ime. Tako su kasnije propašću hrvatske države izkrsla stara ilirska imena i pojavila se pod utjecajem poviestne predaje na prostoru bivše hrvatske države, potiskujući sveobuhvatno narodno ime, dok je hrvatsko ime zemlje bilo očuvano samo ondje, gdje je još postojao ostatak hrvatske države. Ilirsko ime postaje opet obuhvatno za sve hrvatske zemlje i pod tim imenom se pišu djela o toj zemlji. Kako pak u tim zemljama nije bilo više etničkih Ilira, to ime je postalo sinonim hrvatskoga imena. Da je to bila glavna svrha ilirskoga imena, svjedoči činjenica, da je i sam dr. Ante Starčević narodni pokret pod ilirskim imenom u početku pozdravio i izpjevao mu dapače jednu pjesmu.

U drugom pak redu se čini, da je ilirsko ime imalo ukloniti nepovjerenje među stanovničtvom, u rasnom i vjerskom pogledu nehomogenim poslije turskih ratova, i sve barem moralno ujediniti u više jedinstvo.

Kada pak ilirsko ime nije postiglo ni jednu ni drugu svrhu, te nije dovelo do željene integracije hrvatskih zemalja, niti do nacionalnoga izmirenja i stapanja inorodnih elemenata na poviestnom hrvatskom prostoru, postalo je ilirsko ime pogibeljno za naš narodni obstanak, jer dok su susjedni narodi očuvali svoja živa narodna imena, s njima pomoću vjere vršili propagandu u našem vjerski mješovitom prostoru i pod njima nastavili svoja kulturna stvaranja i svoj razvoj, te tako jačali svoju nacionalnu sviest, Hrvati su nasuprot slabili pod tuđim imenom svoju narodnu individualnost, izgrađenu poviestno i kulturno pod hrvatskim imenom, i time se upućivali anacionalnosti. Zato se diže sva naša rodoljubna javnost, a u prvom redu dr. Ante Starčević, te traži, da se ilirsko ime ukloni a naš narodni život nastavi pod hrvatskim nacionalnim imenom, pa je stoga i Matica Ilirska pred zahtjevom javnosti zabacila godine 1874. ilirsko ime i prozvala se Maticom Hrvatskom.

Uz ilirsko ime za naš preporod evocira se i stara priča o gradu kod Krapine — o kojoj sam Ljudevit Gaj piše malu knjižicu —, odakle bi se navodno u prastaro doba izselili u pratnji vlastele kraljevići: Čeh, Leh i Moska i osnovali sjeverne slavenske države: Češku, Lešku i Moskoviju, a sve to, čini se, u svrhu, da se važnost toga prostora u našoj domovini što jače iztakne.

No pored tih romantičnih, od česti fiktivnih uspomena prošlosti oživljuju se i stvarne, a prvotno naša negdašnja državna nezavisnost kao i naše zamjerno kulturno stvaranje kroz sve epohe našega života, ali posebno u Dalmaciji, kolievci naše države i žarištu naše kulture, da se tako uzpostavi kontinuitet između prošlosti i sadašnjosti, te iztakne nužda okupljanja svih narodnih dielova. Nigdje načelo narodnosti u našim zemljama nije našlo tako jaka odziva kao u Dalmaciji, ovoj maloj jezgri hrvatskoga naroda, zemlji, gdje je i hrvatsko ime u vezi s državom prvi put u poviesti bilo spomenuto. U Dalmaciji stoljetno tuđe gospodstvo i strana razvijenija kultura te njezino neizbježivo prožimanje naroda, a u vezi s time i dvostruko oblikovanje narodne duše, nisu mogli izkorieniti narodni duh kod ogromne večine stanovničtva, ukorienjena u svojoj zemlji, svojoj prošlosti i svojim samoniklim tvorevinama. Zato je Dal-

macija mogla dati i pod tuđim gospodstvom najvećega i najsamoniklijega pučkog pjesnika, Andriju Kačića, što ga je uobće naš narod dao. Zato su novo vrieme i nova poviestna ideja mahom osvojili ogromnu većinu stanovničtva te zemlje, koje je u zanosu tražilo odstranjenje nametnutog tuđeg jezika i ujedinjenje Dalmacije sa sklopom matere zemlje Hrvatske. Osim Dalmacije narodnostna ideja osvaja i sve ostale hrvatske zemlje, Slavoniju brže, Bosnu i Hercegovinu sporije, jer je tu vjera još stajala na prvom mjestu u sviesti stanovničtva, pa se odasvud javljaju narodni ljudi, osobito svećenici — najbolji čuvari narodnih predaja — i daju rodoljubne izjave i pobude, kao i književne doprinose za dokaz moralnog jedinstva i volje toga stanovničtva za oslobođenje i sjedinjenje.

Ovdje moram naglasiti, što sam već i prije u mojim radnjama spomenuo, da je glavnu rieč u tom narodnom zanosu imao mali broj ljudi, elita duha, dok su široki narodni slojevi ko posvuda ideju sporije primali, ali joj nigdje nisu stajali na putu. No treba naglasiti, ako bez velikih ljudi ne bi moglo biti poviestnih činjenica, kod nas »Narodnog preporoda«, jer veliki ljudi sublimiraju poviestne snage i dinamički ih razvijaju, da bi s druge strane jadno izgledao naš život, kad bismo mi imali samo ono, što su nam veliki ljudi dali. Oni uistinu daju mnogo, uzgajaju naraštaje i pružaju im ideale, ali oni ne obuhvaćaju niti mogu obuhvatiti sve prebogate razlike života i kulture. Osim toga treba znati, da su i oni ukorienjeni u kolektivnosti i da su i oni rođenjem i nasljeđem primili predaju, znanje i životno izkustvo prošlih naraštaja, kao i ostali obični ljudi, da su dapače u nekim stvarima ostali primitivniji od ostalih običnih ljudi.* Osim toga njihove nove ideje, u ovom slučaju nacionalna ideja, ostale bi bez svakoga učinka na život naroda, kada ih ne bi narodna zajednica primila i učinila sastavnim dielom svoga zbivanja. Zato su svi narodni slojevi morali osjetiti novo doba i u svakom su mjestu bistri ljudi upućivali narod, da će on ovom novom idejom vršiti daleko veću ulogu u narodnom životu, no što ju je dosada vršio. Bez ovoga produbljivanja narodne ideje prema dolje i bez osvajanja širokih narodnih slojeva bio bi se cieli pokret za kratko vrieme splinuo i ostao kratkoga vieka.

* Vidi: G. Revesz, *Das schöpferische Persönliche und das Kollektive.*

Preporodna dakle ideja bila je u narodu obćena, ali žarište i središte cieloga pokreta, kao što je prirodno, nalazilo se u Zagrebu. Za izmjenu misli i međusobne dogovore bile su u svim važnijim mjestima osnovane čitaonice, a najvažnija od svih bila je zagrebačka, u kojoj su nikle sve važnije ideje, koje su se u životu provodile. Tako su u njoj niknule i izvršene ideje za osnutak Narodnog Muzeja, Kazališta i Gospodarskog družtva, a konačno i Matice Ilirske.

Najprije se mislilo, da se utemelji družtvo za narodnu prosvjetu, i to učeno družtvo, no kako su tadanje vlasti otezale s odobrenjem, preporoditelji se ograničiše na osnutak jednoga družtva na spodobu Matice Češke u Pragu (1831.) i Srbsko-ilirske Matice u Pešti (1828.) za obće kulturno stvaranje. U tu svrhu je bila osnovana posebna družtvena glavnica (1842.) pod imenom »Matica Ilirska« za izdavanje »starih klasika ilirskih, osobito dubrovačkih, organičkim pravopisom, te inih koristnih knjiga od naprednih spisatelja, koji za izdanje koje knjige troškova ne imadu«. Taj je zadatak preuzela Matica Ilirska, koja je u početku bila samo glavnica za izdavanje knjiga, a istom godine 1850. postaje samostalno družtvo, kada je narodna čitaonica bila ukinuta.

Kada je konačno došla kraljeva sankcija 1867. za osnutak akademije, učenog družtva, kako su ga preporoditelji odmah u početku zamišljali, preniela je i Matica u nju svoje djelovanje, ali je i dalje pridržala upravu spomenute novčane glavnice, dok nije akademija uvidjela, da su književna stvaranja mnogostruka i izdiferencirana, pa je za sebe zadržala izdavanje znanstvenih djela, a Matici povratila brigu za izdavanje knjiga obće obrazovanosti. Ni poslije ovoga preuzimanja posebnih zadataka nije rad u Matici bio plodan, tako da za dvie posljednje godine svoga života nije izdala ni jedne knjige. Istom promjenom imena u njezinu nazivu od Matice Ilirske u Maticu Hrvatsku narod se Matici približuje i započinje plodan njezin rad. Težko bi se mogla stvarnije prikazati potreba promjene ilirskoga imena u hrvatsko, nego što je to učinio Tadija Smičiklas, kasniji Matičin predsjednik, koji je u Viencu 1874. o tome ovako pisao: »Priznajem imenu ilirskomu, da je prije 30 godina bilo narodno, još i više, jer je potrgana uda narodna sklopilo u jedno živo tielo; priznajem, da je s imenom ilirskim poraslo najljepše i naj-

zanosnije doba hrvatske poviesti. Ali sam narod je to ime pokopao, pak mu ni mi ne mogosmo sada nov hram graditi. Ime je hrvatsko jače, ono zove Hrvate pod narodnu zastavu, ono promiče svu sviest naroda, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim«.

5. *Matica Hrvatska i njezin rad*

Preporođena Matica upravlja svoj rad prema ovim zadatcima:

1. širiti korisne knjige, ukoliko ne spadaju u strogu nauku i pučku knjigu;
2. unapređivati liepu hrvatsku knjigu.

Nešto kasnije je svoj zadatak proširila i u pravcu promicanja glasbene i likovne umjetnosti.

Osim liepe knjige i ne strogo znanstvene književnosti preuzela je Matica brigu i oko izdavanja hrvatskih narodnih pjesama, od kojih je dosada tiskano 10 svezaka. U tu svrhu su poklonili Matici svoje velike zbirke Mihovio Pavlinović, Ivan Kukuljević, u kojega se zbirci nalazio i velik broj narodnih pjesama skupljenih od Nikole Tomasea, kao i mnogi drugi sakupljači.

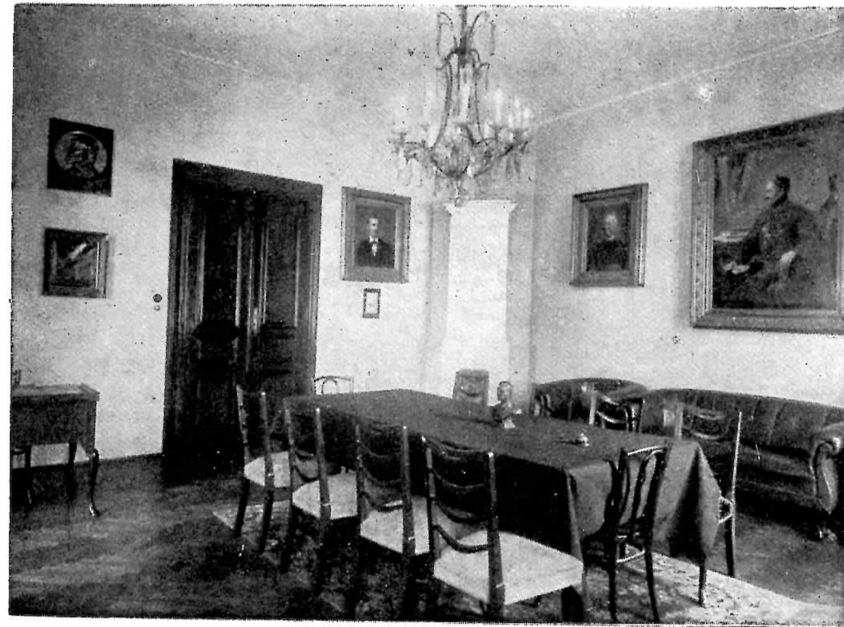
Matica je dalje u svim važnijim pojavama narodnoga života iz prošlosti i sadašnjosti imala ne samo udjela, nego im je često stajala na čelu.

Kada je cieli slavenski sviet slavio god. 1863. tisućgodišnjicu, što su sv. apostoli Ćiril i Metod stupili na slavensku zemlju, i hrvatski je narod proslavio to djelo »Tisućnicom«, u kojoj doprinesoše svoje krasne radnje: Ivan Kukuljević, Franjo Rački, Vatroslav Jagić, Matija Mesić, kao i pjesnici Ivan Trnski i Petar Preradović; ovo djelo, važno za poviest početka i razvitka hrvatske službe Božje, pomogla je iznieti na svietlo dana Matica.

Prigodom 300-godišnjice smrti hrvatskog heroja Nikole Šubića Zrinskoga 1866., kojega se rod amo uselio iz Dalmatinske Hrvatske, kao i rodovi Draškovića, Berislavića i mnogih drugih našega starijega plemstva, koji su izpisali ovdje najslavnije stranice naše hrvatske poviesti, izdala je Matica učeno djelo Matije Mesića »Zrinska zviezda« te pjesmotvore Vl. Vežića i Ivana Trnskoga »Sievak zrinske zviezde«. God.

Dom Matice Hrvatske (1886.)

Odborska dvorana

1908. izdala je Matica zbornik radova, posvećenih uspomeni hrvatskih mučenika Zrinskog i Frankopana.

Za tisućgodišnjicu hrvatskoga kraljevstva izdala je Matica »Zbornik« radova, u kome se nalaze prilozi više stručnjaka, u prvom redu Klaića i Bulića.

Prigodom 350. godišnjice rođenja i 300. godišnjice smrti Dživa Frana Gundulića izdala je Matica Gundulićev Zbornik, u kome je 30 suradnika dalo svoje priloge (1938.). Matica je uz to na dan njegove smrti upriličila svečanu službu Božju u crkvi sv. Katarine, gdje je služio pontifikalnu misu preuzvišeni nadbiskup Stepinac, a panegirik izrekao Isusovac Poglajen.

Ovdje se može obćeno kazati, da nije bilo važnijeg događaja u životu hrvatskoga naroda u prošlosti i sadašnjosti, niti jedne važnije književne pojave i struje u svietu, koja ne bi bila zastupana u izdanjima Matice od jednoga ili više pisaca; kao što nije na drugoj strani bilo ni jednoga važnijega pisca, koji ne bi kroz Maticu narodu progovorio; neki su dapače gotovo sva svoja stvaranja objelodanili kroz Maticu.

Sada nekoliko misli o organizaciji i ideologiji Matice i o njezinu radu kroz ovo sto godina.

Na čelu Matice stoji predsjednik s dva podpredsjednika, jednim u književnom, a drugim u gospodarskom dielu odbora. Matičine poslove obavljaju dva tajnika i jedan blagajnik. Oni zajedno čine upravu. Odbor vieća i zaključuje, često zajedno, a kadkad odieljeno. Svih odbornika ima prema posljednjoj organizaciji družtva 21.

Prvi predsjednik Matice je bio grof Janko Drašković, a do sada ih je bilo skupa 14. U Matici Ilirskoj je Ivan Mažuranić stajao najdulje na čelu družtva, 14 godina, a u Matici Hrvatskoj Ivan Kukuljević, 15 godina.

Ne ćemo ovdje nabrajati sva imena predsjednika; oni će doći u poviesti Matičinoj, gdje će njihov rad biti svestrano ocienjen; ovdje će se samo spomenuti neki od njih, koji su dulje stajali na čelu Matice. To su bili: Tadija Smičiklas 10 godina, Oton Kučera 8 godina, Đuro Arnold 6 godina i Dragutin Domjanić 6 godina.

Tajnika je u svemu bilo 21, a među njima — da spomenemo samo neke — Vjekoslav Babukić, prvi Matičin tajnik, Vatroslav Jagić 9 godina, Ivan Kostrenčić 23 godine i Franjo Jelašić 11 godina.

Treba osobito iztaknuti Ivana Kostrenčića, kojega je rad bio vrlo plodan i u svakom pogledu blagoslovien. Za njegova tajnikovanja izgradila se Matičina palača na Zrinjevcu, a naklada Matičinih knjiga dosegla je visinu od 9000 primjeraka. Matica je iza njegova odlazka dosegla i 12.000 primjeraka naklade, najveću dosadanju visinu, ali i to je bio nastavak njegova rada.

Do sada je tiskano u Matici 850 knjiga; za života Matice Ilirske 13, a sa časopisima 25; sve ostalo je izdano za života Matice Hrvatske. U ovih prošlih 15 godina tiskano je 226 knjiga, a pribroji li se amo »Hrvatska Revija« u obsegu dviju knjiga, onda bi dosad bilo skupa tiskano 257 knjiga, ili 30% svih knjiga, što ih je izdala od svoga postanka. Ovaj veliki broj knjiga u posljednjem razdoblju Matičina života iztičem zato, da se vidi, kako diktatura, koja je Maticu u svemu oštećivala i nastojala je uništiti, nije postigla svoga cilja, jer je narod, videći se ugrožen u svome kulturnom razvoju, upro sve svoje snage, da to spriječi i Maticu spasi. Kada bi se još amo ubrojili i časopisi: »Omladina«, »Nastavni Vjesnik« i »Glas Matice Hrvatske«, kao i izdanja Matičinih pododbora, koje je Matica pomagala, onda bi postotak izdanih knjiga kroz ovo posebno razdoblje bio još veći.

Što se pak tiče ideologije Matice Hrvatske, ona je u prvom redu bila prožeta hrvatskom misli i nadahnjivala se hrvatskim idealima, pa je zato posegla na početku svoga života za dubrovačkim i dalmatinskim djelima i starim piscima, htijući time dokazati, da se u njoj nastavlja ono staro hrvatsko stvaranje.

Vriedno je spomenuti jedno pismo Matije Bana, dubrovačkoga književnika, iz godine 1852., kojim moli Maticu za pomoć svoga časopisa »Dubrovnik«, a u tom pismu se nalaze značajne rieči, da će biti vrlo plemenito, da Zagreb Dubrovniku, novo središte starom središtu, pruži pomoć i vrati stari zajam. Matica mu je zaista u tome pomogla.

6. Doba romanticizma — slavenska uzajamnost

U drugom redu Matica je htjela uskladiti svoja stvaranja sa stvaranjem drugih slavenskih naroda u duhu sveslavenske uzajamnosti, Matica Ilirska posvema, Matica Hrvatska u velikoj mjeri. Ta slavenska orientacija Matičina rada bila je

posve prirodna kao posljedica starijega mišljenja i stvaranja, te kao unutarnja potreba jednoga maloga naroda, obkoljena i ugrožena na svome obstanku od neslavenskih naroda, da tako u svojoj brizi za obstanak i za bolju budućnost nađe kod srodnih naroda, ako ne pomoći, a ono nadu ili barem iluziju, da postoji netko jači od njega, koji goji za njega simpatije i želi njegov obstanak.

Korien slavenske misli u razvoju Hrvata pruža se u davninu i za tu je misao hrvatski narod radio — možda nesviestno ali stvarno — već onda, kada se borio za očuvanje staroslovenskog jezika u službi Božjoj, te je jedini od svih slavenskih naroda, ušlih u zapadni univerzalizam, očuvao to pravo u crkvi do današnjega dana.

Iza toga javlja se ideja slavenske uzajamnosti u 15. stoljeću, i to u zoru naše književnosti, pa je kasnije probuktila jače u doba dubrovačke književnosti, te je i najljepše djelo iz toga doba, Gundulićev »Osman«, bilo posvećeno jednom slavenskom junaku. Iza toga je Hrvat Križanić zamislio prvu osnovu sveslavenske uzajamnosti, a i u Ilirskom pokretu živa je sveslavenska misao. Sam dr. Ante Starčević, kako se vidi iz njegovih od dra. Jurišića skupljenih i objelodanjenih spisa, računao je u jednom razdoblju svoga političkog djelovanja na uzajamnost Rusa, najvećega slavenskog naroda.

Tako je i Matica zbog te obće ideoložke uzajamnosti uzela ilirsko ime, da njime lakše privuče i nehrvatske elemente, pomiešane s nama u područjima zajedničkog života.

Koliko je bio razvijen u Matici osjećaj slavenske uzajamnosti, svjedoči ovo, da je Matica odmah pri svome osamostaljenju god. 1851. stupila u književne veze sa slavenskim Maticama: Maticom Češkom, Maticom Rusinskom u Lavovu, Družtvom Slovenije u Ljubljani — još tada nisu bile osnovane Matica Slovenska ni Matica Slovačka (ova istom god. 1862.) — zatim s Družtvom Srbske Slovesnosti u Beogradu, Maticom Srbskom u Novom Sadu. Sva ta družtva na pobudu i priedlog Matice Hrvatske izmjenjuju svoja izdanja.

Iste god. 1851. pozove Matica sva slavenska družtva, da odaberu dva ili tri vješta muža, koji bi se sastali u kojem slavenskom gradu — Varšavi ili Beogradu — da viećaju, kako bi se u duhu uzajamnosti stvorila pravila, po kojima bi se slavenska narječja tako obrazovala, da se jedno drugome približi. Taj čin malo da nije stajao Maticu života, jer je mi-

nistar Bach, koji je provodio absolutizam, zatražio razjašnjenje, kako je Matica bez ovlaštenja vlasti to smjela učiniti. Međutim tadanja banska vlast sve je poduzela da spasi Maticu, a što joj je i uspjelo.

Matica kod izdavanja svojih djela nije gledala na razliku vjere, samo ako su djela bila dobra, pa je uz djela katoličkih Hrvata izdavala i djela muslimanskih i pravoslavnih Hrvata. Osobito je velik broj muslimanskih pjevača, među njima u prvom redu Kolaković i Vojniković-Pezić, kojega slika visi u Matici Hrvatskoj, izpjevao i za Maticu skupljao narodne pjesme; neki od njih do 50.000 stihova. Ali pokraj hrvatskih pisaca različite vjere Matica je izdala i nekoliko knjiga srbskih pisaca, pa je tako objelodanila i jedno djelo Sundečića, koji je kasnije grubo napao Starčevića i hrvatsko državno pravo, te je isti Strossmayer zbog toga prekinuo s njime sve socialne veze, koje su prije bile dosta tiesne.

Isto tako se sveslavenska kulturna uzajamnost očitovala i u prievodnoj književnosti, pa su se prevodila i u Matici tiskala gotovo izključivo djela slavenskih pisaca, te nije bilo jednoga važnijega slavenskog pisca, kojemu djelo ne bi Matica u prievodu objelodanila. No uz prievode slavenskih pisaca Matica nije zaboravila ni druge velike europske pisce; tako je objelodanila dva prievoda Danteova Pakla, jedan u prozi a drugi u stihu, kao i većinu Shakespeareovih drama, mnoga Goetheova djela te mnoga druga djela iz svjetske književnosti; navlastito su prevedena sva važnija djela grčke i latinske starije književnosti.

Ali nade, da bi hrvatski narod mogao u svojim težkim danima imati kakvu pomoć, pa bilo samo moralnu, od drugih slavenskih naroda, nisu se ostvarile; štoviše, neki su slavenski narodi u svojim egoističnim težnjama išli tako daleko, da su ne samo okrnjivali prava Hrvata u međusobnim odnosima, već su, što je daleko gore, žrtvovali hrvatske probitke i neslavenskim narodima, kad su iz toga mogli izvući ma kakvu korist za sebe. Shvatljivo je stoga, da je u dušama naroda ideja slavenske uzajamnosti postupno slabila i gotovo izčezla i da ju je kasnije sam dr. Ante Starčević žestinom razočarana čovjeka dosljedno pobijao kao nestvarnost i iluziju, ali je on, kao i hrvatski narod, odobravao težnje slavenskih naroda, kao i drugih kulturnih naroda, za njihovom slobodom i nezavisnošću.

Ali kad je spomenut taj nebratski rad nekih slavenskih naroda spram Hrvata, treba ovdje iztaknuti, da je bilo i izuzetaka, pa da nisu svi slavenski narodi bili spram nas neprijateljski razpoloženi, već da je bilo nekih, koji nas nisu u našoj borbi pomagali, ali nam nisu ni odmagali. Amo među ostalima idu Poljaci, Slovaci i Bugari. Poljaci su kao i mi na onoj prielaznoj zoni između Jadrana i Baltičkog mora, mi na jugu, a oni na sjeveru, gdje se Zapad s Iztokom susreće, pa su oni kao i mi po svome geopolitičkom smještaju bili izloženi invazijama naroda, što su iz Azije preko iztočnih stepa amo dolazili (Mongoli, Turci), pa su ih odbijali. Osjećajući tu istovjetnu misiju, izpjevao je jednom njihovu junaku naš najveći stariji pjesnik Gundulić svoga Osmana, prevedena na poljski jezik, u kojemu slavi njegovu pobjedu.

Isto tako Slovaci i Bugari prema svome i našem geopolitičkom smještaju ne mogu nigdje doći u sukob s našim političkim probitcima, ni mi s njihovim, već su oni kao i mi izloženi zajedničkim imperialističkim težnjama susjednih država, pa možemo jedni drugima biti samo od pomoći. Tu okolnost pojačavaju stalne prosvjetne veze i međusobno upoznavanje, koje oblikuje naše blizke odnose i mnogostranu kulturnu uzajamnost.

Ovo nekoliko misli o držanju Matice spram ostalih slavenskih naroda i o njihovu uzvraćanju hrvatskom narodu.

7. Poslije 1918.

Prelazim sada na posljednji odsjek Matičina života poslije ujedinjenja sa Srbima, koji sam skupa s Maticom proživljavao, a u kojemu je hrvatski narod prošao svoju Golgotu.

Idejno uzeto, bilo je prirodno, što su Hrvati, kada je njima iza posljednjega rata prema ondašnjim međunarodnim političkim prilikama — protivno načelu samoodređenja naroda — bilo onemogućeno, da se osamostale, a vlastitim snagama nije se dao taj udes izmieniti, da se uklone madžarskom imperializmu, koji im je bio počeo i jezik ugrožavati, ušli u državnu zajednicu sa srodnim narodima ovdje na jugu, ali svakako s uvjerenjem, da će u toj zajednici nastaviti svoj individualni život na svome poviestnom prostoru. Tu nuždu je tako shvatio i vođa hrvatskoga naroda Stjepan Radić, tra-

žeći »unutar međunarodno priznatih granica« i republikanski oblik vladanja u Hrvatskoj.

Ali ne samo da nisu Hrvati dobili proširenje svojih prava, za koja su vodili duge borbe s Madžarima, već im je bila i prijašnja autonomija s državnopravnim atributima ukinuta i njima nametnuto srbsko gospodstvo s centralističkim ustavom, po kojemu je u državi odlučivala srbska većina.

Da se vidi, kako je to sve sustavno i u tančine bilo zamišljeno i predhodno po planu uređeno, te kako su svi odlučujući činbenici bili podielili uloge, da se Hrvati obezprave, evo njihovih izjava:

1. Prva izjava dolazi od strane vojske, da su oni Hrvatsku na sablji osvojili, dakle prema načelu »vae victis« (jao pobieđenima!) Hrvatska nema rieči pri odlučivanju o svojoj sudbini.

2. Druga izjava dolazi sa strane državnopravnih stručnjaka sa Slobodanom Jovanovićem na čelu, da ovo nije nova država, već jednostavno proširena predratna Srbija; dakle u duhu Garašanina i njegovih srbskih sljedbenika, da je ovo velika Srbija, u kojoj su Hrvati politički Srbi.

3. Konačno pada izjava u Glasbenom zavodu od Pribićevića, vođe prečanskih Srba i jednog od najvažnijih političara u doba ujedinjenja, »da se Hrvati nemaju pravo tužiti, ako su zapostavljeni, jer kada Srbi dobivaju više od njih, da time po načelu narodnog jedinstva dobivaju i sami Hrvati«. Kako se iz ove rečenice vidi, Hrvatima se ovim otimlje pravo da se i tuže, pa je dapače ovdje njihovo obezpravljenje zaodjenuto u etičko ruho.

Radi ove svoje nauke, koja u bitnosti ne znači drugo nego obezpravljenje Hrvata, bio je Pribićević, kad je ostavio Glasbeni zavod, dignut na ulici na leđa od skupine obezumljene dalmatinske mladeži i nošen neko vrieme u triumfu.

Na ovim načelima imala se urediti nova država, u kojoj bi jedan narod gospodovao, a drugi mu služio. No kako se nova Europa prema Wilsonovim načelima imala teoretski urediti na osnovi narodnog samoodređenja, to su Srbi vidjeli slabost svoga položaja u postupku spram Hrvata, pa da Hrvatima otmu i tu mogućnost obrane i održanja, prihvatili su ideju narodnog jedinstva, ali ne stvarno, da se na osnovi jedinstva hrvatski narod izjednači u pravima sa Srbima, već obrnuto, da se teorijska jednakost u životu izigra.

S ovakvim nakanama srbskih političara, s kojima se slagala i sva srbijanska javnost, nadahnuta pansrbskom idejom i svetosavskom ideologijom, započinje naš zajednički život.

Pitanje je sada, kako je na to odgovorio hrvatski narod. Da se na to pitanje svestrano odgovori, treba prije svega izpitati, kakve su rasne i etničke osobine hrvatskog naroda, i s kojim se osobinama i karakternim i psihičkim crtama u poviesti iztakao, jer svaki rasni tip ima i svoje značajke i svoju dinamiku u svome očitovanju.

Osim toga treba izpitati, koje su se geopsihe u toku poviesti na narodnom prostoru razvile prema posebnom smještaju zemlje i kulturnim utjecajima susjednih naroda, s kojima se naš narod asimilirao prema svojoj samobitnosti. Dalje treba izpitati, koji su strani elementi ušli na naš narodni teritorij i kako su oni rasno i kulturno na stariji autohtoni življ djelovali i jesu li se njihove osobine rasno i kulturno međusobno usklađivale dotično odbijale, jer u tom usklađivanju dotično odbijanju jača ili slabi unutarnja odporna snaga naroda i njegov uspjeh u borbi.

Konačno bi trebalo prikazati socialne prilike u narodu, jer svaki stalež razpolaže drugačijim snagama i idejno unosi u borbu drugačije stajalište, te tako svaka socialna ideja može osporavati ili pospješivati okupljanje narodnih snaga ili ih potisnuti na druga polja.

Izcrpljivo odgovoriti na sva ta pitanja u jednom govoru, razumije se da je nemoguće, jer za svako pitanje bi trebala posebna studija za sebe. Ali je za razumievanje samoga pitanja nuždno kazati barem nekoliko ideja, da se donekle shvati ondašnje stanje Hrvata, snaga i slabost njihova djelovanja.

Znanost je utvrdila, da se na našem južnom brdovitom prostoru razvila dinarska rasa, kojoj pripada većina stanovništva Hrvatske. Ta rasa se odlikuje borbenošću te težnjama za nezavisnošću i slobodom. Predstavnici te rase su izgradili na našem primorskom prostoru prvu sredovječnu hrvatsku državu, koja je s vremenom okupila sve krajeve do Drine i Drave, a koju su htjeli svi kasniji naraštaji samo obnoviti. Također su predstavnici te rase postali pomorci, i to jedni od prvih pomoraca na svietu, pa su »pomorac« i »Hrvat« postali

i ostali sinonim do danas. Kada je uslied međunarodnih jačih sila primorski rub bio osvojen i središte hrvatske države pod pritiskom Mletčana potisnuto s mora u unutarnjost i na sjever, s njome sele i predstavnici te rase u kontinentalno zaleđe i na tome prostoru nastavljaju hrvatsku državnost. Konačno predstavnici te iste rase idu sa sjevera u središnji prostor, kamo ih je vodio tok rieka prema planinskom vrelištu, i tu obnavljaju hrvatsku državnost.

Pokraj dinarske rase zastupane su na našem prostoru još i nordijska rasa, osobito u jednom pojasu središnje Bosne, pa zatim alpska, iztočnjačka i sudetska.

Ovo, više napomena nego prikaz naših rasnih prilika, pokazuje, da u sklopu hrvatskoga naroda ima više rasnih komponenata, pa kako svaka rasa drugačije fizički i duhovno reagira, da su se te razlike zapažale u djelovanju stanovničtva kroz cielu našu poviest, a posebno u doba pojave nacionalnoga načela i našega življenja u doba zajednice sa Srbijom.

Prema unutarnjoj građi zemlje, koja je kod nas odlučna za obći i posebni naš politički i kulturni razvoj, treba iztaknuti, da naša zemlja nije jednolične prirode; ona je pretežno planinska zemlja (2/3), ali je kod toga još važnije spomenuti, da planinsko glavno bilo ne ide jednim njezinim rubom, na sjeveru ili na jugu, već se diže u nutarnjosti, približujući se nešto moru, pa tako ono oštro razdvaja zemlju na dva diela, primorje na jugu, koje je vezano uz mediteranske zemlje, i ravni panonski dio na sjeveru, oblikom vezan uz ostalu panonsku nizinu. Prvi dio otvara mediteranskim silama i kulturi prilaz u naše zemlje, dok drugi dio olakoćuje presizanje centralne panonske države i naroda u taj naš sjeverni prostor. Dva pak momenta vežu sve tri odieljene česti, periferijske na sjeveru i jugu, te unutarnjost na Balkanu, a to su, da sve naše zemlje čine jednu geopolitičku cjelinu i zajedno su spojene prema susjednim zemljama, a drugi je momenat etnički, da je stanovničtvo jezično ujedinjeno. Ali ta dva spojna momenta nisu mogli spriečiti oblikovanje različitih geopsiha, kao što su: primorsko-jadranska, panonska i unutarnje-dinarska.

Jadranska geopsiha počela se oblikovati odmah pri useljenju Hrvata u primorski prostor, gdje je bio već prije njihova dolazka izgrađen mediteranski tip kulture, s kojim su se Hrvati stapali, preuzimajući iz mediteranskih zemalja kulturne tvorevine i s njima se stapajući i to od najstarijega doba do danas. Mi uobće ne bismo mogli razumjeti našega kulturnog razvoja bez osvrta na izvor i poticaje, koji su preko mora k nama dolazili s druge strane Jadrana. Za naš prikaz je važno iztaknuti, da je taj jadranski prostor i uza sve višestoljetno tuđe gospodstvo i tuđe kulturno primanje ostao uviek hrvatski orientiran, i to još prije pobjede nacionalne ideje, i da je na tom prostoru niknuo velik broj ličnosti, koje su našoj kulturi dale velikih priloga.

Za shvaćanje našega preporoda treba iztaknuti, da je u posljednjoj fazi nacionalnoga načela taj dio stajao gotovo fasciniran pod utjecajem talijanskog preporoda (Rissorgimento) i da je spontano vodeći sloj ljudi taj talijanski preporod uzeo za uzor i primjer našega preporoda, pa je bio mišljenja, da onako, kako se iz svih česti Italije, dotad politički razkomadane, stvorilo narodno i državno jedinstvo, da bi se tako moglo iz dielova južnih Slavena to isto postignuti. Pogrješka toga shvaćanja stoji u tome, što predstavnici te struje nisu uvidjeli, da je u Italiji geopolitički jedinstvo zemlje, kulture, vjere i predaje neodklonjivo vodilo k tome jedinstvu, dok su na prostoru između Jadrana i Balkana i prošlost i predaja i narodni duh i udes bili uviek podvojeni i njegovom sredinom tekla granica, koja je dielila Iztok od Zapada.

Dosljedno tome gledanju suprotno navedenim činjenicama predstavnici te ideje u jadranskoj zoni, oslanjajući se na zajednicu jezika, prihvatili su ideju narodnog jedinstva i stavili je za osnovicu svojih političkodržavnih težnja. Mora se kazati, da je u toj skupini bilo i mnogo odličnih rodoljuba, koji su to jedinstvo željeli iz stvarnih i političkonarodnih razloga, tvrdo vjerujući, da bi mi razdvojeni lako podlegli jačim silama u našem susjedstvu, kada ne bismo stvorili zajednicu na osnovi jednakosti i bratstva. Ali baš u tomu je bila njihova psiholožka poviestna pogrješka, što nisu poznavali srbske psihe i njihovih imperialističkih težnja, što je i sam dr. Trumbić kasnije priznao.

Ali svi ovi pogledi i motivi ne mogu opravdati izjavu izaslanika t. zv. »Narodnog vieća« iz Splita, danu u Zagrebu

u ime Dalmacije pri viećanju o pitanju sjedinjenja sa Srbijom, da će oni, ne prihvate li predstavnici banovinskih Hrvata bezuvjetno sjedinjenje, ići u Beograd i sami to uime Dalmacije učiniti. No taj se čin protivi hrvatskom državnom pravu, jer je Dalmacija sve od 7. stoljeća bila — sprva vodeći — sastavni dio Hrvatske i s njome čini jedinstveno državno političko tielo, te kao takva dio t. zv. trojedne kraljevine. Taj čin se protivi narodnom pravu, jer t. zv. »Narodno vieće« u Splitu nije bilo narodno, jer su se članovi bez pitanja naroda sami imenovali, a narod je kasnije pri prvim slobodnim izborima osudio njihov čin i pridružio se borbi banovinskih Hrvata za njihovu slobodu, te stoga taj čin nije ljaga na narodu te zemlje, već na onima, koji su u suprotnosti s tisućgodišnjom prošlošću i predajom i suvremenom voljom dalmatinskih Hrvata taj čin na svoju ruku izvršili.

Ne misli se ovim kazati, da Hrvati sa Srbima nemaju nekih zajedničkih vrjednota; u borbi za slobodu jedni se s drugima natječu. Ali pored tih od česti zajedničkih karakternih crta ima među njima i takvih, koje se međusobno ne poklapaju, a koje su se osobito očitovale u posljednjim decenijima zajedničkog života. Ne radi se ovdje o boljim ili gorim, već o drugčijim značajkama, prema kojima su se jedni i drugi drugačije razvijali, drugačije proživljavali svoj udes i drugačije miesili svoje predaje, po kojima su se jedni i drugi izgradili u dva posebna narodna tipa. Pa kada Hrvati ili Srbi kao posebne i cjelovite narodne individualnosti na osnovi nacionalnog principa traže slobodu i nezavisnost na svome životnom i poviestnom prostoru, svaki od njih tim traži samo da ostvari svoje pravo, a po pravnoj zasadi tko se služi svojim pravom, nikoga ne vrieđa.

Što svaki od njih drži, da su njegove osobine najbolje, to mu se ne može zamjeriti, ali te mogu biti najbolje samo za njega, dok za drugoga mogu biti bez svake vriednosti.

Druga naša geopsiha razvila se u panonskom dielu zemlje, gdje je stanovničtvo došlo u veze s germanskim kulturno-političkim stvaranjem u susjedstvu, a osim toga u državnopolitičke veze s Ugarskom, sprva zajedno s jadranskim područjem, kasnije odieljeno, i ostalo u tim vezama za više stoljeća. Taj je hrvatski prostor za nas najvažniji, jer se u njemu spasila ideja nezavisnosti u državnoj ustrojbi, pa

je narod iz toga prostora privlačio i prirodno ujedinjivao sve ostale česti zemlje i naroda.

Treću je geopsihu predstavljalo stanovničtvo središnjega područja t. zv. Bosne i Hercegovine, dio Balkana, na kome su se doista očuvale najbolje naše izvorne samonikle osobine i u obliku patriarhalnog uređenja nastavljale. U Bosni se hrvatsko stanovničtvo dieli na muslimane i katolike, pa kolikogod je ono rasno jednako, a tako i u svojim predajama, u životnom stilu i jeziku (ikavci), ono se po vjeri razlikuje, a djelomično i u običajima, ukoliko su ti običaji modificirani propisima vjere. Kako je pak vjera u njihovoj sviesti stajala, a stoji još i sada, na prvom mjestu i kako su oni prema vjeri uređivali cio rad, to su jedni i drugi u doba preporoda, pa i kasnije, u doba zajednice sa Srbijom, stajali u narodnom pogledu u prednacionalnoj fazi, muslimani više, katolici manje, jer se kod ovih nacionalna ideja, ako ne u obćenitosti, a ono u jakom sloju već bila donekle razvila, a to je olakšala okolnost, da između ovih i Hrvata u ostalim područjima nije vjera predstavljala formalnu ni osjećajnu granicu. Ne treba mimoići ni činjenicu, da je velik udio u buđenju nacionalne misli u ovom prostoru imao pokret Stjepana Radića.

Uslied ovih razlika kod jednih i drugih težko je govoriti o jednoj bosanskoj geopsihi, ali bi se moglo govoriti o dvie nianse jedne geopsihe, jer su i jedne i druge uza sve te razlike isti osjećajni tip i iste narodne težnje ujedinjivali i povezivali uz ostale Hrvate.

No sada treba odgovoriti na drugo pitanje, koje za nas nije posve utješljivo, naime kakav je etnički razpored stanovničtva na našem prostoru. Uslied vjekovnih borba protiv tuđih napadača, i to najviše u doba tursko, hrvatski je elemenat bio mjestimice uništen, a mjestimice prorieđen u takvoj mjeri, da se tuđi elemenat u tu prazninu izvana postupno useljivao, donoseći sa sobom i tuđi duh i tuđe težnje. Sa dva izvora se to useljivanje vršilo: sa zapada i sa iztočno-balkanskog prostora.

Sa zapada se k nama useljivao živalj nama rasno većinom, a kulturno u cielosti srodan, dakle na horizontalnoj spojnici kulture. To su bili Niemci, Slovaci, Slovenci, Česi i Madžari. Neki su se ovdje s našim narodom krvno pomie-

šali i pretopili i s vremenom prihvatili i naše ideale i dali našoj kulturi liepe prinose. Njihov ulazak u našu zajednicu bio je po tome pozitivan, iako se kod njih težko mogao izbrisati nedostatak osobina, baštinjenih na vertikalnoj spojnici, a to su zajednički udes, predaja i narodni običaji, koji im je nedostatak ostao trajan. Mnogi se pak od njih nisu pretopili, niti su postali dio naše zajednice, zadržavši svoj jezik i drugačije narodne težnje, te se stoga nisu ni za naše narodne borbe oduševljavali, niti nam u njima pomagali, već su najviše stajali prema njima pasivni.

Ne smije se ne spomenuti još jedna skupina stanovništva, većinom strana a brojem nevelika, ali vrlo moćna sa svojih novčanih sredstava i zato važna u našem gospodarskom životu, koja se po svome selitbenom instinktu, sa stranim osobinama i religiozno-pravnim duhom nije mogla ukorieniti u zemlji, niti stopiti s narodom, među kojim živi, te prema tome nije preuzela njegove nacionalne ideale. Takvim svojim shvaćanjem i međunarodnim vezama po sebi raztvara ona nacionalnu ideju, kojoj je svrha okupljanje narodnih članova u jednu zajednicu, duhovno homogenu, te oblikovanje vlastite države na svome poviestnom i životnom prostoru. Ukoliko uz riedke izuzetke ne stoji pod svojim međunarodnim shvaćanjem i tajnim vezama protivno načelima narodne ideje, gotovo svi pripadnici te skupine stoje prema njoj pasivni, i to baš onda, kada treba uložiti sve snage uma i srdca i žrtvovali sebe i svoju imovinu kao dio cjelokupne narodne imovine za narodnu stvar.

Druga skupina stranaca uselila se u naš prostor iz središnjega Balkana zajedno s Turcima, a ovi su ih zapravo ovamo i doveli, kako Jovan Cvijić veli, da za njih vrše niže poslove. Oni s nama nisu bili povezani na horizontalnoj spojnici zajedničke narodne kulture, a niti na vertikalnoj spojnici zajedničkih uspomena i životnog udesa. Ta skupina nije bila u sebi homogena, jer je uz malobrojnije Srbe bilo među njima mnogo više Čiča, Cincara i cigana kao i drugih etničkih tresaka sa središnjeg Balkana, no kako ih je ista pravoslavna vjera vezala, pretvoriše se kasnije svetosavskom propagandom u Srbe.

Prva skupina sa zapada našla je kod nas više od rođene grude; dapače je za mnoge od njih ova zemlja postala drugom

domovinom, te je većina njih suosjećala s domaćim življem u dobru i zlu, dok je iztočna skupina ostala trajno tuđa duši ovoga naroda kao i predaji ove zemlje, koja im je bila i ostala samo rođenom grudom. Zato oni ne rade za slobodu i kulturu te zemlje i naroda među kojim žive, osim riedkih pojedinaca, koji osjetiše svoju etičnu dužnost: štoviše, uviek su stajali na strani ugnjetavača i protivnika autohtonog stanovništva, pa su pomagali Osmanlijama kao uništavači starosjedilačkih naselja, Beču u rušenju hrvatske autonomije, Madžarima u otimanju hrvatske slobode, talijanašima u primorju u doba izgrađivanja hrvatskog preporoda u Dalmaciji i redom svim tuđincima, koji su išli za uništenjem hrvatskog naroda u njegovoj vlastitoj zemlji.

Istu pojavu vidimo i u sadašnjosti pred svojim očima, kad je iskonski neprijatelj hrvatskoga naroda bio pregnuo, da ga izkorieni s njegova tisućgodišnjeg prostora, gdje su se ti elementi mahom pridružili tome neslavenskom neprijatelju, natječući se, da ga nadmaše što većim zvjerstvima.

Takva je bila tragična sudbina toga useljenog sloja stanovništva, koji je uz male vriedne izuzetke bio trajno negativan u razvoju hrvatskoga naroda.

Njegov utjecaj bio bi mnogo manji, kad bi bio ograničen na rasno tuđe elemente. Ali se s njim duhovno izjednačio — iako se nije krvno asimilirao — velik broj autohtonog stanovništva, rasno hrvatskog, istovjetnog s muslimanima i katolicima, koje je pod osmanlijskom vladavinom — ostavši bez svoje katoličke duhovne pastve — prešlo na pravoslavlje, koje je onda bilo pod zaštitom turskih vlasti.

Osim toga, za poznavanje psihičnoga razpoloženja stanovništva u doba ujedinjenja sa Srbijom, treba znati, kakve su bile socialne i političke prilike u panonskom području, jer je ono u borbi za očuvanje hrvatske narodne misli ne samo prednjačilo, već je bilo u početku gotovo samo, dok su mu se iz drugih pokrajina pridruživale manje skupine.

Od svega stanovništva u tome području, t. zv. Banskoj Hrvatskoj, dolazi na seljačtvo preko 80%, dok su ostali, pripadnici građanskih staleža, podieljeni na manje skupine prema svojim zanimanjima. Seljačtvo je prema tome kao ogromna većina naroda moralo biti glavni činbenik u borbi, ako je odpor mogao imati uspjeha. Seljačtvo, istina, nije nigdje na-

cionalistički u šovenskom smislu nastrojeno, osim kod naroda, u kojih je narodnost spojena s vjerom, ali toga kod nas nije bilo, zato je naše seljačtvo uviek izticalo čovječnost i mirotvorstvo, t. j. poštivanje tuđih prava. Seljačtvo je posvuda konzervativno i predstavlja trajanje, zato se kod seljačtva najbolje čuvaju narodni običaji, vjera, uspomene prošlosti, a napose kod seljačtva ima najveću vriednost njegov dom kao mala stanica domovine. U stvari to su sve elementi, iz kojih se izgrađuje narodnost, a kako je dom čuvar trajnih razpoloženja, to se iz te činjenice poviesti razvija plemenski instinkt. To su sve odlike, koje vode izgradnji naroda, ali da bi seljačtvo postalo glavna osnovica te izgradnje, trebalo je, da se ono najprije oslobodi od svakoga pritiska i postane sviestno svoje uloge i svojih snaga. Sreća je bila, što je u to kritično doba naše poviesti stajao na čelu hrvatskog seljačkog pokreta Stjepan Radić, čovjek izvanrednih sposobnosti, požrtvovanja i borbenosti i neumorni govornik, pa je s tim odlikama privukao seljake i od njih stvorio tako tvrdu organizaciju, da ju je s uspjehom mogao upotrebiti u borbi protiv srbskih hegemonista, uciepivši joj uz ideju seljačkog i čovječanskog prava državnu misao Ante Starčevića. Očito se vidi iz njegovih nastupa i izjava, da on nije htio stvoriti kakvu stranku, premda je svoju organizaciju odmah spočetka nazivao strankom, već sveobuhvatni narodni pokret, pa je seljačtvo poistovjetio s narodom, što je prema njegovu shvaćanju stvarno i bilo, te je ono takvu ulogu u onom narodnom razvoju i izvršilo.

Građanski stalež bio je pocjepkan u stranke i strančice, pa je i samo pravaštvo bilo podieljeno na dvie skupine, jednu spočetka sklonu zajednici sa Srbima, a drugu protivnu, ali u borbi malo aktivnu. Istina, jedna skupina među inteligencijom, elita tadanje oporbe, bila je nacionalno osviešćena i odmah je uvidjela, o čemu se radi, pa se organizirala u federalističku stranku, dajući umnu i duhovnu podporu narodnom odporu. Mnoge je među inteligencijom pod utjecajem literature i predaje ilirizma oduševljavala jugoslavenska ideja, koju su naši umni stvaraoci još od Strossmayerovih vremena dalje prenosili, premda se i kulturna i politička zajednica, kako je ona zamišljena, pokazala nemogućom. Isto tako je zanosila mnoge ideja slavenske uzajamnosti, i ne videći,

da tu ideju uzajamnosti upotrebljavaju protiv našega narodnog obstanka.

Zato je među građanskim strankama imala u saboru kod ograničenog prava glasa većinu i vladu hrvatsko-srbska koalicija, koja je u opreci s integralnom hrvatskom idejom bila sklona suradnji sa Srbijom, hrvatski njezin dio uvjetno, a srbski bezuvjetno. Na ovu je orientaciju Hrvate sklonila od česti i dugotrajna borba s Madžarima, koji su bili ugrozili i sam hrvatski jezik u zajedničkim uredima na području Hrvatske, pa su se nadali, da će u zajednici sa srbskom manjinom bolje očuvati prava Hrvatske. Ali se naskoro pokazala nemogućnost takve politike bez trajne štete po hrvatski narod, pa su je ostavili mnogi ugledni suradnici.

Nevolja je bila za nas, da se u narodu, za dugo vremena pod tuđim pritiskom, izgradio jedan sloj stanovničtva, koji se je svakome gospodaru klanjao i prema svakomu vršio svoju biednu dužnost; a još veća nevolja i zapreka našem brzom uspjehu, što je bilo odpadnika, koji se inače javljaju u svakom narodu, ali ih je baš tada, zbog slabije nacionalne sviesti, bilo kod nas relativno mnogo.

Seljačtvo je dakle ideju narodne posebnosti prihvatilo, a njegovu sviest o narodu i vlastitoj posebnosti ojačala je spoznaja, da su se srbska hegemonija i težnje Srba za uništenjem Hrvata odmah očitovale na prvim koracima zajedničkog života, i to u svoj svojoj surovosti.

Svršavajući s ovo nekoliko misli, može se kazati, ako je došlo do pobjede narodne misli, da glavnu zaslugu za to imade seljačtvo.

Započela je borba težka i krvava. Beograd ulaže sve snage, da Hrvate uništi u političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu. Došlo je napokon do toga, da je i hrvatsko ime bilo zabranjeno.

Da se Hrvatima otme mogućnost odpora, najprije se ide, da gospodarski oslabe. Odmah pri izmjeni novca uzimaju se 4 krune za jedan dinar uz odbitak od 20%, i tako otima narodu 4/5 njegove novčane imovine. Iza toga se ide korak dalje, da se Hrvatima onemogući pravo razpolaganja vlastitom stokom, kako bi država mogla provesti rekviziciju na korist srbskih seljaka. No kad su u tu svrhu počeli provoditi žigosa-

nje stoke, nastala je kod seljaka takva uzbuna, da se ono moralo obustaviti. Dolaze sada na red hrvatske banke, kojima se polozi prenose u centralu u Beogradu, i time se uništava kredit kod Hrvata. Kasnije će stvaranjem panike kod ulagača i promišljenom politikom Narodne banke do kraja uništiti najjače naše banke, razoriti hrvatsko novčarstvo i osiromašiti tisuće naših štediša. Najveći pak udarac imao se zadati Hrvatima agrarnom reformom. Parceliraju se naime veliki posjedi u Hrvatskoj, i na razparcelirano zemljište ne naseljuje se domaći živalj, potreban zemlje, već se na to zemljište dovode iz Srbije srbski četnici, koji ovdje iz svojih razbojničkih zamaka napadaju, teroriziraju i često ubijaju katoličko hrvatsko autohtono stanovništvo. Na sama crkvena dobra, oteta katoličkim biskupima, naseljuje se strani živalj. Od samoga Hrvatskog seljačkog zadružnog saveza otima se golemo zemljište namienjeno siromašnim seljacima i naseljuju t. zv. »dobrovoljci«. Tim naseljavanjem razbija se etnička kompaktnost među stanovništvom, a to je bila zapravo i nakana srbskih imperialista, da tim prostorom i pomicanjem svoga življa prema sjeveru i zapadu povećaju okvir srbske »Vojvodine«. Već su se pisale i stručne geografske razprave o njoj — a geografija ide pred politikom i otvara joj put — te joj se ocrtavaju granice prema zapadu sve do Požežkih gora i do planine Meczeka u Madžarskoj.

Kod agrarne reforme najgore su pak prošli naša braća muslimani u Bosni i Hercegovini; njih su prosto opljačkali, osiromašili i proletarizirali, a onda im za ruglo dobacivali, da se sele u Tursku, odakle su došli, premda su bosanski muslimani najčistija naša krv i s katolicima autohtoni živalj u tim pokrajinama.

Osobito nastojanje srbskih vlastodržaca bilo je usmjereno, da se hrvatski pomorski elemenat — koji spada među najbolje mornare na svietu, a koji je stoljećima s morem vezan — što više izključi iz ratne mornarice, pa je udio Hrvata na pomorskoj akademiji u Dubrovniku u doba Jugoslavije bio za profesore jedna trećina, i to većinom jugoslavenski orientirana; broj đaka Hrvata bio je određen u početku sa dvie trećine, ali iz godine u godinu taj je broj padao, dok nije konačno pod konac Jugoslavije broj đaka Srba iz nutarnjosti, koji nikad mora vidjeli nisu, dosegao broj od dvie trećine, a broj Hrvata i Slovenaca zajedno pao na trećinu.

Nije bilo područja na polju materialne i duhovne kulture, gdje Hrvati nisu bili zapostavljani i oštećivani.

Kao pečat svemu tome stvara se centralistički vidovdanski ustav. Imena Hrvatske kao političkog teritorija nestaje, i ona se ciepa na oblasti, upravljane izravno iz Beograda i njemu u svemu odgovorne. Sva imenovanja činovnika vrši Beograd, i sada nastaje prava poplava srbijanskih činovnika u naše krajeve. Hrvati su potisnuti sa svih važnijih mjesta. Po školama i ulicama započinje bješnjenje organizacija oružanih plaćenika i pridošlica, koji izazivlju tučnjave i nekažnjena ubojstva. Naporedo s tim vrše se nasilja i ubojstva pojedinaca i skupina, tako u Zagrebu, Senju i Sibinju. Naša svetinja, hrvatska zastava, uprskana je često krvlju. Ne štede je, ni kad se Bogu klanja. Tako u južnoj Dalmaciji puškaraju na procesiju, prolievaju krv i iz mrtvih ruku otimaju zastavu, da je ponize. Batinaju desetke tisuća seljaka; u zatvorima lome rebra i bacaju ljude kroz prozore, a mnoge pojede »noćni mrak«. Da se vidi, do kojega je bezdušnog cinizma dolazila obiest uzurpatorskih vlasti u Hrvatskoj, podsjećamo na činjenicu, da je jedna žandarska postaja poslala otcu jednog ubijenoga Hrvata račun za izpaljeni metak, kojim su mu ubili sina. Jedan srbijanski intelektualac, možda najjača politička glava u Srbiji, otvoreno cinički piše, kada su naši heroji pred beogradskim sudom za zaštitu države bili osuđivani na smrt ili dugogodišnje zatvore, da se sada Hrvati ne smiju tužiti, jer da im ne sude tuđi, već — vlastiti sudovi!

Beogradski vlastodržci idu još za nečim jačim od ovoga, jer ne će da hrvatskom narodu zarobe samo tielo, već da mu i raztoče dušu; otimlju mu izravno i neizravno i samu vjeru, koja je kod nas — bila katolička bila islamska — najbitniji sastav naše narodne duše. Izkrsavaju poviestnim falzifikatom stvorenu svetosavsku ideologiju, od vjere izgrađuju političko oruđe, da njime stvaraju renegate svoje zemlje i svoga naroda. Izkorišćuju kakve bilo nesporazumke u katoličkim župama i plaćaju odmetnike, da prieđu na pravoslavlje; osobito se taj prozelitizam vršio mješovitim brakovima kod vojničkih ženitaba i malih činovnika, koji bi prielazom dobivali nagrade i bivali brže unaprieđeni. Konačno se pod svetosavskom zamisli daje cieloj državi pečat pravoslavlja, a da se to i vidljivo pokaže, grade na granicama države pravoslavne crkve: u Mariboru, Celju, Ljubljani, Sušaku, Visu, Splitu, a

snuju u Pelješcu i tako dalje, da budu vidljivi simboli srbskog gospodstva. Kod muslimana se više ili manje otvoreno ide za prozelitizmom. Osiromašivanjem i biedom stvara se stanje, u kojemu se pomoću služba, stipendija i povlastica nastoji, da se muslimani osvoje za svetosavsku misao. U isto doba se u školskim tekstovima vrieđa i ponizuje islam i veliča misao srbskog pravoslavlja, na kojemu se temelji srbska nacionalna ideja. Da se vidljivo pokaže, da je ova država proširena Srbija, donosi se vidovdanski ustav upravo na dan Kosovske bitke, i to običnom većinom zastupnika, premda se je ustav imao, po zaključku Hrvatskog Sabora od 29. XI. 1918. i prema ugovorima Krfskoga pakta između Pašića i Trumbića, donieti kvalificiranom većinom od dvie trećine narodnih predstavnika. Ogromna većina hrvatskih zastupnika s Radićem na čelu nije ni bila nazočna kod glasovanja, a od nazočnih je dr. Ante Trumbić, bivši predsjednik Jugoslavenskog odbora, glasovao protiv ustava.

Najposlije Stjepan Radić, svjetovan izvana, a nadajući se, da će u Beogradu konačno nadvladati razum kod srbskih političara, otišao je sa svojim zastupnicima u beogradski parlamenat, da ondje nastavi borbu za jednaka prava svih državljana, ali bude ondje ubijen od ruke sviestnog zločinca, koji je izvršio ono, što su viši od njega potaknuli, a što je sva srbska javnost odobravala, od najviših do najnižih slojeva.

Taj tragični događaj dao je znamenitom njemačkom povjestničaru Kornemannu povoda, da je u svome djelu o »Dvostrukom Rimskom Principatu« primietio, da neki viši kobni udes prati svakoga, koji hoće pobrkati demarkacionu liniju na Drini, najvažniju kulturnu granicu uobće na Balkanu, pa zato nitko ne prekoračuje onaj duboki jarak poviesti bez svoje štete.

Međutim je taj strašni zločin proizveo posve druge učinke, no što su se velikosrbi nadali; ne nastaje kod Hrvata klonulost, već jedinstvena volja za odlučnim i trajnim kidanjem s velikosrbskim ugnjetačima. Na to se sa srbske strane odgovorilo kraljevom diktaturom.

Hrvati se brane svim sredstvima i na silu odgovaraju silom, dok konačno nije pobiedila pravda, narod se oslobodio tuđih gospodara i bila proglašena Nezavisna Država Hrvatska 10. travnja 1941.

Ovo je kratak ocrt naših prilika od god. 1918. do 1941., a sada da u nekoliko misli ocrtamo, kako su se ovi događaji odrazivali u životu Matice Hrvatske, i kakvu je ulogu ona vršila u ovom velikom razdoblju naše poviesti.

Prirodno je bilo, da su te obće političke prilike morale naći odjeka i kod članova Matičina odbora, jer su i oni sinovi hrvatskog naroda, pa su kao takvi imali udjela u borbama, a i morali ga imati.

No kao u svakom drugom pitanju, tako i u ovome, jedni reagiraju brže i jače, a drugi sporije, jače osobito oni, koji su predajom i krvnim nasljeđem vezani sa svojom prošlošću, te nisu pretopljenici, već baštinici narodnih ideala, a te se razlike zapažaju odmah u početku i u samom odboru. Nekima je abstraktna ideja narodnog jedinstva bila jača — pa i u nasilnom imperialističkom obliku — nego čuvanje hrvatske posebnosti i slobode u baštinjenom obliku. Na ovoj antitezi između vlastitoga i tuđega pao je prvi Matičin predsjednik iza ujedinjenja, kada je očitovao, i to naglasio u svom govoru na glavnoj skupštini, da bi onako, kako je Matica započela svoj život pod imenom ilirskim, trebalo da ga sada u novim prilikama nastavi pod imenom jugoslavenskim. To saznanje djelovalo je vrlo neugodno na skupštinare, pa je naš veliki povjestničar Vjekoslav Klaić predložio, da predsjednik odstupi, što je on i morao učiniti.

Isto se tako na ideoložkim suprotnostima s hrvatskom narodnom idejom morao zahvaliti na predsjedničtvu u odboru i treći Matičin predsjednik, kada je bez odobrenja Matičina odbora ušao u posebni odbor u Novom Sadu, koji je imao izraditi pravila za ujedinjenje svih kulturnih družtava u državi. Time bi Matica bila izgubila svoj nezavisni karakter. Kada je pokušao tražiti mišljenje skupštine, bio je srušen ogromnom većinom skupštinara (276:13).

Naporedo s time pokušali su ujediniti i akademije znanosti i prenieti Strossmayerovu galeriju slika u Beograd, ali je oporba hrvatske javnosti bila tako velika, da se moralo od toga odustati.

Drugi predsjednik u doba Jugoslavije bio je Dragutin Domjanić, nježna, iztančana pjesnička duša; on je stajao

daleko od politike, ali je bio uviek izpravnog hrvatskog shvaćanja. Prigovaralo mu se, da ponešto odugovlači pojedina rješavanja, premda su mu kasniji događaji redovno davali pravo. No što nije bio neposredno pred samu skupštinu obaviešten, da ne će biti kandidiran za predsjednika treći put, kako je on očekivao, bio je to grubi propust, i to ga je do smrti boljelo.

Četvrti predsjednik u doba Jugoslavije bio sam ja, no o tome će vremenu kasnije govoriti drugi i kazati svoje mišljenje, kad ja odem.

Treba naglasiti, da je kao cio narod bila i Matica izložena progonima i napadajima, sigurno više nego ijedna druga hrvatska ustanova. Odmah na početku obustavlja joj se podpora, koju je svake godine prije dobivala od vlade. Kod diobe čiste dobiti kod zaklade Narodnih Novina, gdje je Matica kao naručitelj trošila milijunske svote, ne dobiva nikakve pomoći, dok je dobivaju sva druga hrvatska kulturna družtva, pa i srbska. Sve do bana Ružića nije ona dobila od zaklade Narodnih Novina nikakve pomoći.

Odmah na početku zajednice sa Srbijom naglo pada broj kupaca Matičinih izdanja; posebice obustavljaju kupovanje knjiga sve pučke, a i većina srednjih škola.

Obustava kupovanja knjiga sa strane škola počela je za predsjednika Domjanića, čovjeka, kome nitko nije mogao predbaciti nepomirljive težnje, jer je on dapače tiskao i po koju svoju omanju radnju u srbskim časopisima. Zbog toga nekupovanja knjiga pala je naklada Matičina na samih 5000 primjeraka, ali i od toga bi se prodavalo u redovitom roku oko 2700, a ostalo bi se razpačalo naknadno, ukoliko bi se prodalo. Gospodarsko stanje Matičino se je postupno pogoršavalo, tako da smo morali snizivati i onako male plaće tajniku i namještenicima. Napinjali smo sve sile, rodoljubi su nam nešto pomagali darovima, ali sve to nije bilo dosta. Istom likvidacijom ostavštine velikoga Matičina dobrotvora dra. Čačkovića, od kojega je Matica dobila prekomilijunsku svotu, poboljšalo se Matičino gospodarsko stanje. Kada je god. 1934. došao u Maticu za gospodarskog tajnika dr. Mile Starčević, kriza u gospodarskom stanju Matičinu bila je već prošla, no on je svojom sposobnošću za gospodarska pitanja Maticu

gospodarski znatno ojačao, te udario solidnu osnovicu njezinu napredku.

Videći Beograd, da u odboru sve više prevladavaju ljudi izpravnog hrvatskog mišljenja i da fraze o narodnom jedinstvu kod njih više ne djeluju, zamislio je jednostavno Maticu osvojiti, pa je ondašnji pokrajinski namjestnik u Zagrebu našao jednog primorca i dao mu veću svotu novaca, da u Maticu začlani za utemeljitelje nekoliko stotina novih članova, koji bi onda na glavnoj skupštini izabrali odbor jugoslavenskog mišljenja. Treba znati, da je tada utemeljiteljna članarina iznosila 200 kruna, a po pravilima trebalo je uplatiti samo 40 kruna, da se odmah dobije pravo glasa na skupštini, dok se ostatak zakladnine mogao uplatiti u godišnjim obrocima. Mislilo se tako Maticu osvojiti i predati je protivnicima hrvatske narodne misli. Taj pokušaj izazvao je i na hrvatskoj strani takav odpor, da se i ovamo upisalo nekoliko stotina članova, pa je na skupštinu došlo oko 1000 članova, kao nikada prije u poviesti Matice. Sam vođa hrvatskoga naroda Stjepan Radić uzeo je rieč i oduševljeno branio Maticu, pa je tako nasrtaj na nju propao; skupština je promienila pravila i za uviek onemogućila prepad na Matičin život.

I drugu nedaću morala je većina odbora svladati. Bilo je to neshvaćanje nekih predstavnika Seljačke Stranke o zadatcima Matice Hrvatske i o njezinoj ulozi u našoj integralnoj kulturi. Matica je naime izdavala knjige za obću obrazovanost, i to za srednji stalež; i u tom duhu napisane knjige samoga Stjepana Radića Matica je objelodanila, a njegov brat Ante, najveći predstavnik seljačke kulturne ideologije, bio je dapače nekoliko godina tajnikom Matice, a da mu pravac Matičina pisanja i sadržaj njezinih knjiga nije ništa smetao. No istom sada je započelo jednostrano seljakovanje u kulturnom stvaranju i traženje pučkih autohtonih djela kao jedino nuždnih za našu kulturu. Prema tom shvaćanju — spominjem mišljenje njemačkog učenjaka Goetza, koji je iztakao, da u samom njemačkom stvaranju ima pretopljenih preko 94% tuđih ideja i utjecaja — naša bi književnost bez utjecaja drugih kulturnih naroda postajala sve šturija i jednoličnija, i konačno bi se povratila u primitivnost. Hrvatski bi narod prestao biti kulturnim narodom, kada ne bi uzimao i pretapao i svome duhu priljubljivao tuđa velika djela i tuđa kulturna

stvaranja od obćečovječanske vriednosti. Mora se priznati kao aksiom, da se narodni duh očituje u svakom narodnom djelu, od primitivnih odozdo — pa do najgenialnijih na vrhuncu; u Goetheovim, Shakespeareovim i Tolstojevim djelima izbija jasno u najsavršenijem i najiztančanijem obliku njemački, englezki i ruski duh; možda još jače nego u malim pučkim djelima.

Znajući pak odbor, da Seljačka Stranka predstavlja ogromnu većinu naroda i da ona ima glavnu rieč u obrani hrvatske individualnosti i hrvatskih prava, htio je imati u odboru jednoga od njezinih predstavnika, da se time pokaže naša solidarnost u obrani narodnih ideala, pa je u tom cilju tri puta redovno biran u odbor po jedan od prvaka Seljačke Stranke.

Matičin je odbor uza sve to, što je u njemu bilo samo nekoliko pristaša Seljačke Stranke, čestitao Stjepanu Radiću njegovu petdesetgodišnjicu, premda je Radić tada bio od Beograda progonjen i zatvaran, a Matičin odbor uvjeren, da će time izazvati srčbu beogradskih vlastodržaca.

Ovakve su bile prilike i razpoloženja u narodu i u Matici prije kraljeve diktature, koja je došla kao posljednji pokušaj, da se silom slomi hrvatski odpor i narod podvrgne volji Beograda.

Međutim smijem uztvrditi, što su već i drugi prije mene iztakli, da je za Maticu to razdoblje diktature značilo njezin najveći uzpon. Kako se valjanost svakoga pojedinca, kao i naroda, najviše očituje ne po onome kakav je u sreći već kako se znade držati u nesreći, te kako znade podnositi udarce sudbine, to su se baš te pozitivne odlike očitovale u držanju Matičinih ljudi prigodom udaraca beogradskih vlastodržaca na slobodu i čast hrvatskoga naroda. Matica postaje bedemom odpora i oko nje se okuplja sva mlađa narodna inteligencija, a kako je bio sav politički rad u narodu obustavljen, to se kulturnim stvaranjem dizala samosviest naroda i povećavala njegova odporna snaga.

Osobitu nacionalnu zadaću vršila je u narodu »Hrvatska Revija«. Njezino književno uredničtvo je odmah druge godine preuzeo i za 11 godina vodio dr. Blaž Jurišić, učinivši Reviju najboljim književnim časopisom u domovini i vrlo

cienjenim i kod učenoga svieta u inozemstvu. Svojim taktom i shvaćanjem tuđega mišljenja znao je okupiti oko Revije većinu književnika, osobito mlađih, koji se idejno politički nisu svi ni slagali, ali su za napredak naše književnosti i prosvjete bili svi jednako zauzeti.

Da narod bude u što tješnjoj vezi s Maticom, osim redovnih i izvanrednih izdanja osnivaju se različiti nizovi knjiga. Najprije se osniva niz knjiga »Zabavnik«; zamjenjuje ga od godine 1936. »Suvremena knjižnica«; god. 1936. pridolazi »Mala knjižnica«, pa 1941. »Omladinska knjižnica«, a 1942. »Prosvjetnopolitička knjižnica« i »Knjižnica svjetskih pisaca«.

Osobita se briga posvećivala djelima umjetnosti, koja su prije bila u Matici slabo zastupana, pa je osim prije izdanoga djela Strzygowskoga o staroj hrvatskoj umjetnosti izdana u prievodu Osbornova »Poviest umjetnosti«, pa izvorno djelo o umjetnosti Hrvata u 19. stoljeću, te poviest umjetnosti u Dalmaciji.

Konačno se prešlo i na glasbenu umjetnost, pa je o tom predmetu napisan, i od Matice izdan, liepi broj knjiga, i osobito veliko djelo Josipa Andreisa »Poviest glasbe«.

Da se Matičin rad proširi po pokrajinama, gdje su prije radili sami povjerenici, osnivaju se Matičini pododbori, koji dobivaju osobito svoje političko-nacionalno značenje i polet, kada je dr. Mile Starčević preuzeo njihovu organizaciju.

Ideja vodilja Matičinih ljudi bila je ostvarenje hrvatskog nacionalizma, po kome Hrvati, kao i svaki drugi narod, imadu pravo, da se na svome poviestnom prostoru ujedine i postanu slobodni i nezavisni u svojoj vlastitoj državi.

I onima, koji prije nisu bili zadojeni pravaškom idejom, ali su u duši nosili ideju slobode, postaje očito, da oni i bez promišljanja spontano ulaze u kolotečinu ideologije dra. Ante Starčevića, koji je ideju slobode i državne nezavisnosti stavio kao kategorički imperativ svim članovima narodne zajednice. Starčevićeva nauka postala je živa i suvremena, a ljudi u Matici oživljuju njegov kult, te prigodom 40. godišnjice njegove smrti izdaju »Spomenicu«, u kojoj se nalazi više priloga, posvećenih njegovoj častnoj uspomeni. Bio je tiskan i proglas narodu i naliepljen po gradu — ali ga je redarstvo poderalo

— u kojem se narod poziva na svečane zadušnice u katedralu na dan njegove smrti — na koje je narod došao u ogromnom broju — te iza toga na komemoraciju, koja je međutim bila zabranjena. Istom godinu dana kasnije, god. 1937., bila je u čast Otcu Domovine održana komemoracija u Glasbenom zavodu, gdje sam ja održao njemu u spomen svečani govor.

Kako su prigodom proglašenja diktature bile razpuštene sve političke stranke i sva družtva, tako je bio razpušten i Prosvjetni Savez, koji su vodili predstavnici Seljačke Stranke, te su ovi zamolili Maticu, da bi kod nje pohranili svoju imovinu i spise, na što je Matica dragovoljno pristala, te dapače za umne radnike Seljačke Stranke, od kojih su neki ostali bez zaslužbe, otvorila i privatnu gimnaziju na svoju štetu, ali samo da im materialno pomogne.

Matica zaboravlja uvrede, koje su joj nanieli naši ljudi, pa i to, da joj je jedan viši član Seljačke Stranke oduzeo u težkim danima njezina života 100.000 dinara, koje joj je i sam Beograd bio dodielio pri diobi milijunskih ušteda naklade hrvatskih školskih knjiga, pa dok su sva srbska kulturna družtva u Beogradu dobila znatne svote hrvatskog novca, da se jedinoj Matici uzkratio njezin čedni dio.

Kada je Hrvatsko profesorsko družtvo bilo razpušteno, Matica preuzima s njegovom imovinom veliki teret i još neizgrađenu i prezaduženu kuću, pa da ona ne propadne, Matica pritječe u pomoć, te kod toga gubi preko 350.000 dinara svoga novca, premda je tada stajala u težkim gospodarskim prilikama.

Pritisak beogradskih vlastodržaca za diktature postupno je rastao, pa se naručuju izaslanstva, da idu na poklon u Beograd, i zahvale kralju za otetu slobodu. Bez prekida se upriličuju bezbrojne manifestacije; sva družtva, od trhonoša odozdol pa do najviših akademskih i gospodarskih družtava na vrhu, šalju pozdravne brzojave. Izostao je jedan brzojav, i to za sve doba diktature, a to je brzojav Matice Hrvatske. Predstojnik redarstva poziva Matičina predsjednika kao okrivljenika na odgovornost, ali Matica i dalje ostaje na svome prvom stajalištu. Međutim domaći izrodi, a beogradske ulizice i plaćenici, biesno napadaju Maticu, tiskaju protiv nje brošure, šalju dapače anonimnu tužbu sudu za zaštitu države, da Matičini ljudi krivotvore račune i šalju veće svote novaca ustaškim emigrantima u inozemstvo. Bilo je jasno, da je pogibelj za Maticu bila postala velika, pa su Matičini ljudi osnovali »Pramaticu«, komanditno družtvo, da u slučaju razpusta Matice ona nastavi kulturni rad na drugoj, trgovačkoj osnovici. Beograd je htio konačno slomiti odpor Matičina odbora i prisiliti ga na popuštanje, pa je naređeno ovdašnjem redarstvu, da izradi priedlog o postavljanju komesara u Matici, pa ako ova na idućoj skupštini ne pošalje kralju pozdravni brzojav, da će biti uveden komesariat. Nešto se ipak dogodilo, nepredviđeno i veliko, što je i tu nakanu Beograda smelo.

9. Poslije 1939.

Ciela hrvatska javnost gledala je u Matici prvoborca u narodnom odporu, a u cilju oslobođenja i osamostaljenja hrvatskih zemalja. Sam dr. Vladko Maček, koji je stajao u to doba na čelu naroda i u oštroj oporbi protiv beogradskih vlada, te je zbog svoga izpravnog držanja bio osuđen na nekoliko godina zatvora, odobravao je Matičino držanje, pa je iza svoga povratka iz Mitrovice dao 30. X. 1935. o držanju Matice ovu izjavu: »Matica je jedino družtvo, koje je kroz sedam godina diktature imalo odvažnosti, da se odupre navali od strane režima, i tako sačuva od ljage svoj hrvatski karakter«.

Ali političke oblačine na obzorju Europe bile su jasni predznaci novih strašnih oluja, koje su se imale spustiti na Europu. I sudbina hrvatskog naroda bila je u pitanju. Državnici svih država traže veze, da znadu, s kojim snagama mogu razpolagati i koje su im države i narodi skloni za suradnju u borbi, a bilo je posve očito, da će se Hrvati, nezadovoljni beogradskim vladanjem, odrediti na suprotnu stranu od Beograda. Kušaju Hrvate sada udobrovoljiti malim ustupcima, i to je bio psiholožki motiv za stvaranje »Banovine Hrvatske«. Da se o toj političkoj tvorevini ne troši ovdje mnogo rieči, treba je samo pogledati na geografskoj krati, a kada se uzmu u obzir svi prostorni, prometni i gospodarski uvjeti, koji su nuždni za organizaciju svake političke tvorbe, jasno se po njima vidi, da je Banovina, iz koje su izuzeta prostrana poviestna i etnička hrvatska područja, stvorena kao prieka politička nužda, jer je u geopolitičkom pogledu bila nemogućnost i ne-

smisao, koja ne bi mogla izdržati ni najmanju kušnju. Osim toga bila je protiv nje sva srbska javnost, kao i sve srbske stranke, u prvom redu Klub srbskih intelektualaca sa Slobodanom Jovanovićem na čelu. Protiv nje je bilo i posrbljeno pravoslavno stanovničtvo Banije, koje nije bilo zadovoljno, što je ušlo u okvir »Banovine Hrvatske«, pa je htjelo dobiti vlastitu oblast sve od Une do Obrovca i tako odieliti Dalmaciju od Panonske Hrvatske.

Slabost takve političke tvorevine uviđali su i njezini stvaratelji na hrvatskoj strani, pa su se pred javnošću izpričavali, da je to samo početak, ali da se to dade kasnije izpraviti, prostor bolje zaobliti, granice proširiti, kompetencije povećati — kao da bi Hrvati mogli kasnije dovršiti svoje oslobođenje, kada bi sada u ovim odsudnim časovima europske poviesti, koja se javlja istom iza dugih razdoblja, propustili priliku ostvariti ono, na što kao narod imadu pravo.

Glavnu korist u savezu ima uviek — kako i Machiavelli uči — ona stranka, koja vodi, a Beograd bi zajedničke uspjehe izkoristio, da okrnji, a ne da proširi obseg i prava hrvatske banovine, protiv koje su već unapried vodile borbu sve srbske stranke. Pred ovom sudbonosnom dilemom stajali su Hrvati na početku ovoga svjetskoga rata.

Hrvatski nacionalisti su to dobro znali, pa su ostali na svojoj, hrvatskoj ideologiji, po kojoj svaki narod na osnovi samoodređenja imade pravo na slobodu i nezavisnost.

Beogradu je moralo biti zazorno, što je bilo još Hrvata, koji s tim tobožnjim darom nisu bili zadovoljni, pa je morao izvršiti pritisak na ondašnje predstavnike banske vlasti u Zagrebu, da su nametnuli Matici komesara u osobi jednog profesora, koji je tu nečastnu ulogu i izvršio.

Tako se događa, da se protiv Matice upotrebljava sredstvo, koje nije upotrebio ni Bach u doba absolutizma, ni Khuen u doba svoga tiranskog vladanja, ni Beograd u doba svoje diktature.

Komesariat u Matici izazvao je živ odpor među svom inteligencijom, osobito među hrvatskim književnicima, koji su prestali davati Matici za njezina izdanja i za »Hrvatsku Reviju« svoje priloge, a hrvatska javnost je prestala kupovati knjige, pa je Matica zbog toga imovinski i moralno mnogo štetovala.

Srećom je taj komesariat bio kratkoga vieka, jer je iza nepuna tri mjeseca uzpostavom Nezavisne Države Hrvatske bio komesariat ukinut, a u Maticu povraćen isti odbor, osim glavnog tajnika.

Iza uzpostave Nezavisne Države Hrvatske svi su zahtjevi nacionalnoga načela, za koje su se odbornici borili, bili ostvareni, pa je Matičin rad u tom pravcu završen, i ona se povratila izključivo svome kulturnom radu, nastojeći, da se on uskladi s onim narodnim značajkama: nesebičnošću, čovječnošću i idealizmom, kojima je bio prožet rad našega naroda u prošlosti, a koji su značajke naše vrste i koji se u vlastitoj i nezavisnoj državi mogu slobodno i najbolje ostvariti.

Treba imati pred očima, da svaki nacionalizam ima pozitivnih i negativnih strana; pozitivnih, ukoliko svaki narod hoće da ostvari slobodu i nezavisnost na svom vlastitom prostoru, da tako s njega odstrani tuđu vlast i gospodstvo, te da izgradi do najvećega izražaja svoje duhovne osobine, po kojima daje prinose obćoj kulturi čovječanstva; negativnih, ukoliko svaki narod u svojoj umišljenosti ne vidi, da ima uz svoje dobre osobine još i loših, pa kada hoće silom da svoje loše osobine nametne drugima, događa se ono, što je njemački pjesnik Grillparzer prorekao: da se ide od nacionalnosti do bestialnosti. Ne smije se ljubav za vlastitu domovinu pretvoriti u mržnju spram drugih naroda i njihovih domovina; »mora se misliti, da se udes i vriednost svoga naroda može popraviti vrjednotama drugih naroda; može se i mora se za druge narode imati osjećaja, štovanja i ljubavi, a da se time ne umanjuje ljubav za svoj vlastiti narod; mora se doći do spoznaje, da narod, koji sebi umišlja, da je savršen, i da time stoji nad drugim narodima, te misli, da je kod njega sve dobro, time sprečava vlastiti izpon do viših vrjednota.« (H. de Man).

Moramo uviek imati na umu krasnu Herderovu misao, da su svi narodi bez razlike misli Božje, i onu istinu, koju je izrekao španjolski filozof Ortega y Gasset, da svaki narod svojim kulturnim doprinosima ostvaruje dio vječne istine, i rieč njemačkog pisca Burdacha, da svaki narod mora biti ogledalo Božanstva, da svaka narodna kultura bude posebna slika božanske stvarajuće snage.

Čovječanstvo će iza ovoga svjetskoga rata stajati opet kao i iza posljednjega rata (1918.) pred psiholožkim problemom, koji je englezki pisac William James — citiram ga ovdje prema njemačkom piscu Henriku de Manu — označio traženjem moralnog ekvivalenta rata, pa bi se taj problem mogao riešiti prema de Manovoj krasnoj misli tako, ako se nacionalna dinamika pretvori u socialnu dinamiku, pa iza ovoga svjetskoga rata nastupi novi rat svih naroda protiv biede i socialnih nepravda.

FILIP LUKAS

LIČNOSTI — STVARANJA — POKRETI

SADRŽAJ

Str.

PRILOŽENE SLIKE

SLIKE U TEKSTU

SASTAVCI U OVOJ KNJIZI

napisani i objavljeni u prvom obliku

(H. K. = Hrvatsko Kolo; H. R. = Hrvatska Revija; I. M. H. = Godišnji izvještaj Matice Hrvatske; ZZ = Zagrebački Zbor; G. Z. = Hrvatski glasbeni zavod)

MATICA HRVATSKA

GOVORI PISCA OVE KNJIGE

kao predsjednika Matice Hrvatske

(ggsk M. H. = glavna godišnja skupština Matice Hrvatske)

20. V. 1928. ggsk MH: *Poviest i kultura* (knj. II str. 13—31)

23. VI. 1929. ggsk MH: *Osebnost hrvatske kulture* (knj. II. str. 131—185)

22. VI. 1930. ggsk MH: *O duhu hrvatske kulture* (knj. II. 116—130)

13. XII. 1931. ggsk. MH:

»Predsjednik pozdravlja skupštinare... i izjavljuje, da posebnog predsjedničkoga govora, kako se to dosad uviek običavalo, ne će održati već stoga, što posljednji njegov predsjednički govor na glavnoj godišnjoj skupštini Matičinoj od 22. lipnja 1930. nije mogao biti objelodanjen. Zato je pozvao skupštinare na matineju, koja se priređuje istog dana s Družtvom hrvatskih književnika u spomen 50. obljetnice smrti Augusta Šenoe, kod koje će predsjednik održati govor o ovome velikom književnika. On će iznieti svoj pogled na ideje hrvatskoga kulturnog razvitka s obzirom na književni razvitak i književno stvaranje Augusta Šenoe, što je u vezi s idejama, koje bi razvio i ovdje u običajnom predsjedničkom govoru«. (Izvj. M. H. za god. 1931.)

13. XII. 1931. matineja u Hrv. glasb. zavodu: *Hrvatski duh u djelima Augusta Šenoe* (knj. III str. 73—80)

18. XII. 1932. ggsk M. H. Poviest i život

(Govor »nije mogao izaći u ovogodišnjem izvještaju« — Izvj. M. H. za god. 1932.)

31. XII. 1933. ggsk M. H: kultura kao veza među članovima naroda — postojanje narodnih kultura — Matičin rad na održanju hrvatskog duha. (Tisk. bez naslova u Izvj. M. H. za god. 1933. str. 3—6)

9. VI. 1933. nad odrom na Mirogoju: *Spomen Dragutinu Domjaniću* knj. III str. 158—159)

30. XII. 1934. ggsk M. H: konkretna duhovna osobnost naroda — hrvatsko duhovno biće — značajke hrvatske narodne duše — hrvatski kulturni tip i narodna osebnost — počast Don Frani Buliću — izdanja M. H. (Tisk. bez naslova u Izvj. M. H. za god. 1934. str. 3—10)

8. II. 1935. nad odrom u Zaboku: *Gjalskomu zbogom* (knj. III. str. 159—161)

15. IX. 1935. pred spomenikom Don Frani Buliću u Zagrebu na dan odkrića: *Idejne smjernice u Bulićevu djelovanju* (knj. III str. 101—107)

15. XII. 1935. ggsk M. H:

Pozdrav skupštinara bez govora, poziva članove na svečanu akademiju u Zagrebačkom Zboru za proslavu 100. godišnjice hrvatskog preporoda. (Izvj. M. H. za god. 1935.)

15. XII. 1935. akademija u ZZ: *Značenje ilirskog pokreta* (knj. III. str. 7—12)

28. II. 1936. za proslavu u spomen 40.obljetnice smrti dra. Ante Starčevića u Kazalištu u Zagrebu: *Stačević* (Knj. III. 18—34)

Proslavu je policija zabranila. Taj dan je policija poderala i pozive na zadušnice za Starčevića, koji su bili izloženi po gradu. Uza sve to došao je na zadušnice golem broj građana.

4. X. 1936. u kazališnoj dvorani u Varaždinu: *Kulturnopoviestno značenje varaždinske gimnazije* (Knj. III. str. 13—17)

Ovaj govor je održan na svečanoj akademiji u nizu priredaba prilikom proslave 300. godišnjice osnutka gimnazije u Varaždinu. To je bio svečan dan za Varaždin, a sa svih strana Hrvatske došlo je mnogo učestnika, a osobito ljudi, koji su u toj gimnaziji svršili svoje nauke. I Beograd je poslao nekoliko službenih izaslanika. Beogradski izaslanici u svojim govorima na akademiji govorili su o toj proslavi kao o kulturnom djelu jednoga »jugoslavenskoga« grada »na severu«, ne vežući uobće taj događaj uz poviestno i kulturno zbivanje samoga grada i hrvatskog naroda. Posebice se u tom mimoilaženju hrvatskoga značaja te proslave iztakao predsjednik »Jugoslavenskog profesorskog družtva« iz Beograda Jeremija Živanović, koji je, videći sav grad okićen hrvatskim zastavama, koje su onda bile zabranjene, izgubio mjeru, pa je u govoru zaprietio, da će sve biti onako, kako bude htjela vojska, a ne onako, kako misle »stranke«. Slušateljstvo varaždinsko pratilo je takve govore s negodovanjem, pa se sam beogradski ministar Stošović kasnije na banketu izpričao, što je Varaždin bio uvrieđen, jer da je to hrvatski grad.

27. XII. 1936. ggsk MH: *Za hrvatsku kulturnu cjelovitost* (knj. II. str. 186—199)

28. II. 1937. komemoracija u Hrv. glasb. zavodu o 41. obljetnici smrti dra. Ante Starčevića: *Poviestno djelo dra. Ante Starčevića* (knj. III. str. 35—57)

5. VI. 1937. druga priredba »Dana hrvatske knjige«: *Uloga knjige i književnika u narodu* (knj. III. str. 162—163)

17. X. 1937. pred spomenikom u Zagrebu: *Eugen Kumičić* (knj. III. str. 108—116)

Ovaj govor nije u cjelini objavljen, a pisac je zbog trećeg diela govora, u kojemu se je osvrnuo na posljednju fazu odnosa Hrvata prema Beogradu bio osuđen od policije na zatvor i globu. (Vidi napomena na kraju sastavka).

12. XII. 1937. ggsk MH: *O bitnim momentima razvoja M. H. u zadnjem desetljeću* (knj. III. str. 163—169)

27. XII. 1938. ggsk MH: Hrvatstvo Gundulićeva Dubrovnika (Izvj. M. H. za god. 1938. str. 3—7)

31. XII. 1939. ggsk MH: *Ideoložke smjernice u radu M. H.* (knj. III str. 169—176)

29. XII. 1940. ggsk MH: *Povezanost M. H. sa hrvatskim kulturnim stvaranjem* (knj. III. str. 176—184)

8. III. 1942. ggsk MH: *Rad M. H. za hrvatsku narodnu i državnu misao* (knj. III str. 193—203)

9. IV. 1942. na Mirogoju pred mrtvačnicom: *Rieč dru. Nikoli Andriću* (knj. III str. 203—205)

18. VII. 1943. ggsk MH: *Stogodišnja uloga MH u političkokulturnoj poviesti hrvatskog naroda* (knj. III str. 206—252)

NAROD I ZEMLJA HRVATA

U NOVIJIM IZDANJIMA MATICE HRVATSKE

a) *Poviest*

Antun Dabinović: Hrvatska državna i pravna poviest I (jubil. izd.)
Radoslav Lopašić: Bihać i Bihaćka Krajina, novo izdanje (sa slikama).
Bare Poparić: Tužna poviest Hercegove zemlje.
Ahmed Muradbegović: Omer-paša Latas u Bosni (sa slikama).

b) *Iz vojničke prošlosti Hrvata*

Ante Tresić-Pavičić: Izgon Mongola iz Hrvatske.
Ernest Bauer: Hrvati u 30-godišnjem ratu (sa slikama).
Milan Preunsperger: Oružje starih Hrvata (sa slikama).

c) *Narodni život i kulturno stvaranje*

Hrvatske narodne pjesme, knjiga X. (Haremske i bunjevačke žen. pjesme).
Božidar Širola: Hrvatska narodna glasba (sa slikama)
Božidar Širola: Hrvatska umjetnička glasba (sa slikama).
Josip Bersa: Dubrovačke slike i prilike (sa slikama).
Augustin Kristić: Kreševo (sa slikama).

d) *Topografsko-poviestne crtice*

Rudolf Horvat: Lika i Krbava, I—II.

e) *Hrvatska i Balkan*

SÜDLAND: JUŽNOSLAVENSKO PITANJE

f) *Zemlja*

ZEMLJOPIS HRVATSKE, I. i II. svezak, jubil. izd. (sa zemljovid., crt. i slikama).

g) *Članci iz političke i kulturne poviesti u Hrvatskom Kolu* XXII — XXIII — XXIV

h) *Po tragovima Balkana*

Vatroslav Murvar: Na izvorima neistina I—II.

Tiskanje ove knjige
dovršeno je dne
10. prosinca 1944.

